

ISSN: 1303-5495
E-ISSN: 2717-7483

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

YIL: 24 SAYI: 52 BAHAR 2025/1

İstanbul Ticaret University
Journal of Social Sciences

İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 1303-5495

E-ISSN: 2717-7483

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 24 • Sayı: 52 • Bahar • 2025/1

Istanbul Ticaret University

Journal of Social Sciences

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

İSTANBUL TİCARET UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yıl: 24 • Sayı: 52 • 2025/1 • Bahar

Sahibi

İstanbul Ticaret Üniversitesi Adına, Prof. Dr. Necip ŞİMŞEK (Rektör)

Editör: Prof. Dr. Zeyneb ÇAĞLIYAN İÇENER

Teknik Editör: Prof. Dr. Hanifi PARLAR

Editör Yardımcısı: Doç. Dr. Gözde SUNAL KIZIL

Editör Yardımcısı: Dr. Öğr. Üyesi Umut AYDIN

Yayın Kurulu

• Prof. Dr. Hanifi PARLAR	İstanbul Ticaret Üniversitesi
• Prof. Dr. Oya ŞAKI AYDIN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
• Doç. Dr. Başak ERDEM	İstanbul Ticaret Üniversitesi
• Doç. Dr. Melek SARAL	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
• Dr. Öğr. Üyesi Mefule FINDIKÇI ERDOĞAN	İstanbul Ticaret Üniversitesi
• Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih CENGİL	İstanbul Ticaret Üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu: Halil İbrahim BİNİCİ

Mizanpaj Editörü: Emre TOPÇU

Danışma Kurulu

• Prof. Dr. Elçin AYKAÇ ALP	İstanbul Ticaret Üniversitesi
• Prof. Dr. Halil EKŞİ	Marmara Üniversitesi
• Prof. Dr. Michelangelo GUİDA	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
• Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER	İstanbul Ticaret Üniversitesi
• Prof. Dr. Server DEMİRCİ	Marmara Üniversitesi
• Prof. Dr. Özlem KAYHAN PUSANE	Işık Üniversitesi
• Prof. Dr. Serkan ÇANKAYA	İstanbul Ticaret Üniversitesi

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi hakemli bir dergidir, yılda üç kez; Bahar, Yaz ve Güz aylarında yayımlanır.

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları İstanbul Ticaret Üniversitesi'ne aittir. Bu yayımla ilgili olarak Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndan doğan her türlü hak saklıdır. Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında Üniversitenin yazılı izni olmadan çoğaltılamaz. Bu dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler yazarlarına aittir. Üniversite bu görüşler nedeniyle herhangi bir sorumluluk kabul etmez.

ISSN: 1303-5495 • E-ISSN: 2717-7483

Elektronik ortamda erişim: dergipark.org.tr/tr/pub/iticusbe

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Örnektepe Mah. İmrahor Cad. No: 88/2 Beyoğlu / 34445, İstanbul

Tel: 444 0 413 E-Posta: sosyaldergi@ticaret.edu.tr

İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi TR-DİZİN tarafından indekslenmektedir.

EDİTÖRDEN

Değerli okurlarımız,

Günümüz insanının en büyük meselesi, meselesizlik girdabına kapılmadan yaşamayı sürdürebilmek. Bir şeyi mesele etmek, yer yer sorun çıkarmak anlamında menfi olarak kullanılsa da insanın meselesi olan bir canlı olması, insanlığın gelişim çizgisinde aslında çok önemli. Bilim zihniyeti, ancak meselesi olanların topraklarından neşet etmiştir. Diğer yandan meselesizce yaşamaya özenilen ve bunun özendirildiği bir zaman diliminde yaşıyoruz. Yığılma meselesizlik, gittikçe büyüyen bir mesele haline geliyor. Tam da bu nedenle, meselesizliğiyle derin bir buhrana doğru sürüklenen çağımız insanı ve toplumlarının Sosyal Bilimlerin sunduğu perspektife belki de her zamankinden daha fazla ihtiyacı var. Yapay Zeka'nın gelecek senaryolarındaki kâh heyecanlı kâh endişeli ama daima gündemi meşgul eden varlığı nispetinde Sosyal Bilimlerin vazgeçilmezliğini fark etmeliyiz.

2025 yılının ilk sayısı olan Haziran sayımızla sizlerle yeniden buluştuğumuz için çok mutluyuz. Her sayımızda yazarlarımızın münferit emekleri Dergimizin fedakâr çalışanlarının ve güzide hakemlerimizin emekleriyle birleşerek kolektif bir ürüne dönüşüyor. Yazım, değerlendirme ve basımın her aşamasında, makalelerin her cümlesinde hatta bazen noktasında, virgülünde gizli bu çaba ve emeği dile getirerek görünür kılmamız çok mühim olduğunu düşünüyorum.

Şüphesiz en büyük takdir sorular soran, olan biteni mesele edinen ve bunları araştırarak bulgularını bizlerle paylaşan yazarlarımızın hakkıdır. Ayrıca değerlendirme aşamasında değerli yorumlarını esirgemeyerek makalelerin bilimsel niteliğini artırma hususunda uzmanlıklarının hakkını veren hakemlerimize de şükranlarımızı sunuyoruz. Arka planda ise bir arı kovanı gibi durmaksızın işleyen Dergimizin yorulmak bilmeyen ekibine gönülden teşekkürler.

Bu düşünce ve duygularla 52. Sayımızda yer alan 13 makaleyi siz okurlarımızın ilgi ve istifadesine sunuyoruz.

Saygılarımızla,

Prof. Dr. Zeyneb ÇAĞLIYAN İÇENER

Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**MAKALELER / ARTICLES****1. Semih NARGÜL**

DÜNYA TOPLUMUNUN YAPISAL FENOMENİ:
DÜZENSİZ GÖÇ 1-25

2. Sedat ÇOLAK / Figen YILDIRIM

TÜRKİYE PERAKENDE SEKTÖRÜNÜN ON YILLIK
DURUM ANALİZİ VE GÜNCEL GELİŞMELER IŞIĞI
ALTINDA YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ 26-54

3. Gülşen YANAR / Güldenur ÇETİN

TÜRKİYE'DEN İNGİLTERE'YE İHRACATIN
EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: 2004-2023 DÖNEMİ 55-75

4. Sibel Fügen VAROL / Uğur Yasin ASAL

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE
TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİNİN CUMHURİYET
GAZETESİNE YANSIMASI (1929-1939) 76-110

5. Tuncel ÖZ

EVALUATING CREW FATIGUE MANAGEMENT
STRATEGIES IN AVIATION: A FUZZY DEMATEL
APPROACH 111-145

6. Mustafa Mert ALPBAZ

ANAYASA DİLİNİN ÖZ TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ VE
HALİDE EDİB: “TEKÂMÜL” İLE “İNKİLÂP” ARASINDA 146-181

7. Olkan SENEMOĞLU

SİYASAL PROPAGANDA VE SİYASAL SEÇİM
STRATEJİLERİNİN SEÇMEN DAVRANIŞLARI ÜZERİNE
ETKİSİ: TEORİ VE PRATİĞİ LÜLEBURGAZ
BÜYÜKKARİŞTIRAN YEREL SEÇİMLERİ ÜZERİNDEN
ANLAMAK 182-231

8. Bilge ERİŞ DERELİ / Burcu DÜZGÜN ÖNCEL

FİRMA DÜZEYİNDE YERLİ GİRDİ KULLANIMI
VE FİRMALARIN KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER 232-259

9. Feyza KARGILI / Fatma Betül BAŞTAR / Elyasa KOYTAK

PROFESYONEL Mİ ESNAF MI?

ECZACILIKTA MESLEK SARKACI 260-292

10. Ahmet Alp ÖZBALCI

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN DİJİTAL

DÖNÜŞÜMÜ: CRITIC VE ARAS İLE PERFORMANS

ANALİZİ 293-332

11. Muhammed Fatih ERTAŞ

GÖRME ENGELLİLERİN HASTANE HİZMETLERİNE

FİZİKSEL ERİŞİMİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ 333-355

12. Sefer KALAMAN

SENTIMENT ANALYSIS OF YOUTUBE VIDEO

COMMENTS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE:

THE CASE OF TRUMP-ZELENSKY MEETING 356-379

13. Canan YILDIRAN

KUANTUM YÖNETİMİNE KISA BİR BAKIŞ 380-395

Geliş Tarihi:

09.03.2025

Kabul Tarihi:

12.05.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Nargül, S. (2025). Dünya toplumunun yapısal fenomeni: Düzensiz göç. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 1-25, doi: 10.46928/iticusbe.1654250

DÜNYA TOPLUMUNUN YAPISAL FENOMENİ: DÜZENSİZ GÖÇ

Teorik

Semih Nargül

Sorumlu Yazar

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

semihnargul@yyu.edu.tr

Semih Nargül, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü araştırma görevlisidir. Doktorasını ortak denetimli tez kapsamında Sorbonne Üniversitesi ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde yürütmektedir. Düzensiz göç, diaspora, ulus-ötesi kimlikler ve siyasi coğrafya alanlarında araştırmalar yürütmektedir.

Dünya Toplumunun Yapısal Fenomeni: Düzensiz Göç

Semih Nargül

semihnargul@yyu.edu.tr

Özet

Düzensiz göç, küreselleşme ile hız kazanan uluslararası göç hareketlerinin en tartışmalı boyutlarından birini oluşturmaktadır. Devletlerin vatandaş-yabancı ayırımına dayalı sınır politikaları, bireylerin daha iyi yaşam koşullarına ulaşma çabasıyla çelişmekte ve bu durum düzensiz göç olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Ulus-devletlerin sınır güvenliği ve egemenlik anlayışı ile ekonomik ve toplumsal işlev sistemlerinin kapsayıcı yapısı arasındaki çelişki, düzensiz göçü modern dünya toplumunun kaçınılmaz bir fenomeni haline getirmektedir. Düzensiz göç, bu iki farklı ve zıt mantığın etkileşime girdiği bir senaryoda ortaya çıkmaktadır. Bu paradoks çerçevesinde sosyal yapılar insanların dünya çapında daha fazla hareketliliğini zorlarken, siyasi güçler bunları düzenlemeye ya da durdurmaya çalışmaktadır. İlki tarafından yaratılan akışlar ile ikincisi tarafından kabul edilen ve meşrulaştırılanlar arasındaki uyumsuzluk, sürekli sayıda göçmenin düzensiz bir şekilde harekete katıldığını, ikamet ettiğini ve çalıştığını belirlemektedir. Bu çalışma, düzensiz göçün ortaya çıkış koşullarını, tarihsel gelişimini ve devlet-göçmen ilişkileri bağlamında kazandığı sosyolojik boyutları ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada, düzensiz göç yalnızca bir yasallık sorunu olarak değil, farklı toplumsal sistemlerin etkileşimi sonucunda şekillenen dinamik bir olgu olarak ele alınmaktadır. Devletlerin sınır politikaları ve göç yönetimi yaklaşımlarının, küresel ekonomi, hukuk, eğitim ve sosyal sistemlerle nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu analiz edilmektedir. Çalışma, göçmenlerin sosyal hareketliliğe erişim stratejileri ile devletlerin bu hareketliliği sınırlama çabaları arasındaki gerilimi gözler önüne sermektedir. Düzensiz göçün yalnızca güvenlik ve yasa ihlali perspektifiyle ele alınmasının yetersiz olduğu, bunun yerine olgunun toplumsal farklılaşma süreçleri, uluslararası politikalar ve bireysel stratejiler bağlamında çok boyutlu bir şekilde incelenmesi ve ampirik çalışmaların artırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, hareketlilik, düzensiz göç, ulus-devlet, toplumsal sistemler.

JEL Kodu: F22

A Structural Phenomenon of World Society: Irregular Migration

Abstract

Irregular migration constitutes one of the most debated dimensions of international migration movements, which have accelerated with globalization. State border policies, based on the distinction between citizens and non-citizens, contradict individuals' efforts to achieve better living conditions, thereby giving rise to the phenomenon of irregular migration. The contradiction between nation-states' approaches to border security and sovereignty and the inclusive nature of economic and social function systems renders irregular migration an inevitable phenomenon in the modern world society. Irregular migration emerges within a scenario where these two opposing logics interact. Within this paradox, while social structures push individuals toward increased global mobility, political powers attempt to regulate or restrict such movements. The mismatch between the flows generated by the former and those accepted and legitimized by the latter determines that a constant number of migrants engage in irregular mobility, residence, and employment. This study aims to examine the conditions under which irregular migration emerges, its historical evolution, and its sociological dimensions within the context of state-migrant relations. Rather than merely viewing irregular migration as a legal issue, this study conceptualizes it as a dynamic phenomenon shaped by the interaction of various social systems. It analyzes how state border policies and migration governance approaches interact with global economic, legal, educational, and social systems. The study highlights the tension between migrants' strategies for achieving social mobility and states' efforts to restrict such mobility. It concludes that understanding irregular migration solely from a security or legal violation perspective is insufficient; instead, it must be examined through a multidimensional framework encompassing social differentiation processes, international policies, and individual strategies. Moreover, it underscores the need for further empirical research on this complex phenomenon.

Keywords: Globalization, mobility, irregular migration, nation-state, social systems.

JEL Code: F22

Giriş

İnsanların devlet sınırlarını aşması olarak ifade edilen uluslararası göç, modern toplum anlayışında yapısal, kaçınılmaz ve beklenen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Castles, 2010; Bommes, 2012a). Olguyu açıklayabilmek için iki unsuru bir arada düşünmek gerekmektedir. Bir taraftan, toplumsal farklılaşmanın merkezi bir türü olarak işlevsel ayrışmanın (Luhmann, 2012; 2013) yükselişe geçmesi, iletişimin küreselleşmesini ve tek tip bir dünya modelinin gelişimini engellemiştir. Bu durum, bireyler üzerinde farklı sosyal sistemler (ekonomi, eğitim, aile, din vb.) tarafından sunulan fırsatları takip etmeleri yönünde artan bir baskı oluşturmuştur. Diğer taraftan, siyasi sistemin benimsediği bölgesel kümelerle ayrılma ve devletlerin siyasi örgütlenmenin ana aktörü olarak yükselişi, toplumsal fırsatların her bir bölgeyi bölen kapalı sınırlar içine hapsedilmesiyle neticelenmiştir (Hollfield, 1998; Bommes & Sciortino, 2011a, s. 214).

Her iki unsur, bireylerin fırsatlara erişebilmek için siyasi sınırları aşma gerekliliğini dayatmıştır. Bu bağlamda, modern toplumun sunduğu kendine has dokusu yapısal bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. İşlev sistemleri her şeyi kapsayıcı olarak değerlendirerek bireylerin dünya çapında hareketliliğini teşvik ederken; siyasi sistemin karakteri, yani devletlerin bölgesel sınırları ve münhasır üyelikleri bu hareketliliği kısıtlamaktadır. Bu anlamda Bommes'un (2012a, s. 27) belirttiği gibi uluslararası göç, dünya toplumunun kaçınılmaz bir olgusu şeklinde görünse de varlığı sorunlu kabul edilmektedir:

... göç, bir yandan kapsayıcılık fırsatlarından yararlanma girişimi olarak görülebilir. Ekonomi, hukuk, eğitim, sağlık ve modern örgütler açısından göç, bireylerin kendilerine sunulan içerme biçimlerine uyum sağlamak için gerçekleştirmeleri beklenen bir şeydir. Dolayısıyla göç, modern toplumda normal karşılanmakta, sosyal olarak beklenen hareketliliğin bir parçası biçiminde kabul edilmektedir. Bu hareketlilik, örneğin işgücü piyasalarının kurumsallaşmasıyla birlikte tarihsel olarak yaşanmıştır. Devletlerin toprakları içindeki iç göçlerin durumu bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunlar, toplumsal ilgiyi pek harekete geçirmeyen normal olayların bir parçasıdır. Ancak, özellikle tam anlamıyla gelişmiş refah devletlerinde, kendi siyasi sınırlarını aşarak gelen göçler söz konusu olduğunda, açıkça olanaksız ve bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

Bu yaklaşım, siyasi sistemi tekelinde bulunduran kurum olarak devletin kendine has özelliklerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Devletler, diğer tüm örgütlenmeler gibi kendi işlevini yerine getirmek amacıyla vatandaş olan ve olmayan ayrımını önemli bir strateji olarak kullanmaktadır. Modern devlet tarafından geliştirilen ve özel siyasi üyelik türü şeklinde tanımlanan ulusal vatandaşlık kavramı, tek bir ulusu belirli bir toprak parçası üzerinde siyasi egemenliğe sahip bir yapı ile etkisi altına alabildiği mekanizma çerçevesinde ortaya çıkmıştır (Halfmann, 2000; Isın & Turner, 2002, s. 2). Doğal olmayan bu ilişkinin inşası ve sürdürülebilir kılınması, bütün devletlerin yoğun çabasını gerektirmiş, moderniteyi karakterize eden birçok savaş ve çatışmanın kaynağında yatan neden olmuştur. Parçalanmış ve farklılaşmış halklar arasında ulus duygusunun yaratılmasında tarihçiler, siyasetçiler, askerler, bilim insanları, sanatçılar ve iş insanları önemli rol oynamıştır (Smith, 1986; Anderson, 2006; Hobsbawm, 2012). Bütün zorluklarına rağmen, ulus yaratma girişimi “her bireyin tek bir devlete dâhil edilmesini öngören tikel bir evrenselciliğe” (Bommes, 2012a, s. 27) dönüşmüştür.

Yaşanan bu sürecin diğer boyutunda ise “ulusal” olanın doğal karşılığı olarak “yabancı” figürünün yaratılmasıdır. İlki, devletin sunduğu hizmetlere erişim ve topraklarında serbestçe hareket etme hakkına sahipken; ikincisi, tüm avantajlardan mahrum bırakılmış ve geçerli bir izni olmaksızın ulusal sınırlara girişi yasaklanmıştır. Kategorilendirmeye ilişkin bu yapılandırmalar sebebiyle devletler eşitsizlik eşiklerine dönüşmüştür. Sınırları içerisinde mevcut olan imkanlar ve fırsatlar yalnızca devletlerin kendi vatandaşları için erişilebilir hale gelmiştir (Bommes & Geddes, 2000). Ülkeler refah seviyelerini yükselttikçe ve vatandaşlarına sundukları hizmetleri ve fırsatları artırdıkça sınırlar yabancılar için daha görünür olmaya başlamıştır. Ancak, günümüzde işlevsel olarak farklılaşmış sosyal sistemlerin her şeyi kapsayan karakteri, hareketsiz ve belirli sınırların içine hapsedilmiş nüfus fikrini ciddi biçimde sorgulamaktadır. Dünya toplumunun gelişmesi sonucunda bireyler, devletler tarafından uygulanan düzenlemeleri aşarak sınırların ötesindeki fırsatları takip etmeye daha fazla ilgi göstermektedir. Bu anlamda göç, bireylerin sosyal içermeye ulaşmak için gösterdikleri bir çaba, mekânsal hareketlilik yoluyla sosyal hareketliliğe ulaşmanın bir aracı olarak yorumlanabilmektedir (Bommes & Sciortino, 2011b). Göçmenler ve devletler arasındaki yapısal çelişki yaşanan hareketliliklere bağlı olarak belirginleşmektedir. Bir yandan, göçmenler ulus-ötesi sınırları aşan hareketlilik yoluyla çeşitli sosyal sistemlere

dahil olmaya, bunlarla birlikte çeşitli kaynaklara erişmeye çalışmaktadır. Diğer yandan ise, devletler vatandaşı olan ve olmayanlar arasındaki ayrımı ön planda tutarak işleyişlerinin temel mekanizmasını sürdürmek için uğraşmaktadır.

Bu çalışmada, uluslararası hareketlilik içerisinde belirgin bir şekilde ön plana çıkan düzensiz göç olgusunun, dünya toplumunda tuttuğu yeri, tarihsel yönüyle izlediği seyri, devlet, göçmen ve toplum bazında farklılaşan sosyolojik boyutları ele alınmaktadır. Yalnızca bir teori ile açıklanmayacak kadar karmaşık ve çok boyutlu bir mesele olan düzensiz göçün daha anlaşılabilir kılınması için olguya yönelik analitik bir çerçeve sunulmaktadır.

Dünya Toplumunda Düzensiz Göç

Göçle ilgili olarak, devletler vatandaş olan/olmayan ayrımını araçsallaştırarak yabancıların gelişini, ikametini veya hizmetlere erişimini kontrol etmek ve sınırlamak için politikalar uygularken; aynı zamanda ekonominin, hukukun ve toplumun işleyişini de göz önünde bulundurmaktadır. Bu doğrultuda, bir ekonomik sektör iç pazar tarafından karşılanamayan vasıfsız emek gücüne ihtiyaç duyduğunda siyasi sistem ilkelerini değiştirebilmekte ve göçmenleri kabul etmeye karar verebilmektedir. Dolayısıyla, göçmenler ve devletler arasındaki ilişki, açık bir karşıtlık fikrinden çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Her devlet, kendine özgü siyasi özellikleri, kurumsal altyapısı ve kamuoyu temelinde göçe yönelik tarihsel dinamikleri bağlamında özel bir yaklaşım geliştirebilmektedir. Göçmenleri etiketleme ve kategorize etme, yasallaştırılmalarından sınır dışı etmeye kadar uzanan çeşitli politikalar bu çerçevede anlaşılabilir (Coninck, 2019, Schuster, 2023). Devletler, göçmenlerin mekânsal hareketliliği ile sosyal hareketliliklerine ulaşabilecekleri fırsatları sunmanın yanında, onlara yönelik diğer sistem taleplerini karşılamaya da aracılık edebilmektedir.

Uluslararası göçlere yönelik benimsenen yaklaşımlar, devletlerin kendi toplumlarına nüfuz etme isteklerinin ya da kapasitelerinin ne düzeyde olduğuyla ilintilidir. Ulus-devletler kendi topraklarına erişimi ve egemenlik sağladığı topraklarda ikameti kontrol etme hakkından feragat etmemektedir. Elinde bulundurduğu haklar çerçevesinde devletler, geniş kapsamlı ve etkili sosyal nüfuz politikası uygulayabileceği gibi daha hafif ve sınırlı yaklaşımları da işlevsel hale getirebilmektedir (Bommes, 2012b, s. 166). Modern refah devletinin gelişimi bu bağlamda oldukça önemlidir (Halfmann, 2000;

Sciortino, 2004a). Hakların siyasi, sosyal ve medeni unsurlar ekseninde yaşadığı dönüşüme bağlı olarak vatandaşlara sunulan hizmetlerin artması ve devletin toplum içindeki etkisinin sürekli olarak genişlemesi söz konusudur. Devletlerin eğitim, sağlık, emeklilik, işsizlik desteği gibi sosyal alanlara giderek daha fazla müdahale etmesi ve karmaşık maliyetli hizmetler sunması, vatandaş olan/olmayan ayrımının bu yeni müdahale alanlarına da genişletilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum göçmenler ve devletler arasındaki ilişkiyi daha da çetrefil hale getirmektedir. “Refah devleti göçmenleri çeker” tezini ileri süren refah mknatısı ile göçmenlerin refaha katkı da mı bulunduğu yoksa refahtan mı faydalandığı sorusunu gündeme getiren refah bağımlılığı kavramları (Sciortino, 2004a) tartışma zeminini çeşitlendirmektedir. Farklı düşüncelerin ortaya çıktığı refah yapıları ve göç süreçleri arasındaki ilişkiyi analiz edebilmenin temel yolu, refah yapılarının hane halkları, devlet ve ekonomi arasındaki yapısal ilişkiler denkleminde bütünleşik bir görünüm sergilediği gerçeğini kabul etmektir (Esping-Andersen, 1996).

Devletlerin müdahalesinin diğer sosyal sistemlerin işleyişini ne ölçüde ve ne şekilde değiştirdiği, vatandaş olan/olmayan ayrımının diğer sosyal alanlara nasıl yansıdığı göç olgusunu derinden etkileyebilmektedir. Koşullara ve sektörlere bağlı olarak, göçü teşvik etme ya da caydırma, yalnızca belirli kategoriye girenleri tercih etme, göçmenlerin topluma dahil edilmesi için daha iyi veya daha kötü şartlar oluşturma gibi politikalar tercih edilebilmektedir. Devletlerin göç olgusu ile kurduğu ilişkinin karmaşıklığını ortaya koyabilmek için üç konuyu göz önünde bulundurmamak önemlidir. İlk olarak, devletlerin iç yapıları oldukça farklılaşmıştır ve geniş bir görünüm sergileyen bu mekanizmanın her bir bölümü göç konusunda başka vizyon geliştirebilir. Böyle bir durumda tekdüze, tutarlı ve aynı yönde kararların istisna; çatışmacı, çeşitlendirilmiş ve çok düzeyli kararların ise kural olduğu ifade edilebilir. İkinci olarak, devletlerin göç konusundaki görüşleri parçalı ve çatışmalı olabildiği gibi, çevrenin görüşleri de benzer özellikler taşıyabilmektedir. Çeşitli sosyal sistemlerin göç olgusuna yönelik çıkarları farklılaştığı için devletler birbiriyle uzlaşamayan çok sayıda taleple karşı karşıya kalabilmektedir (Boswell, 2007). Üçüncü olarak ise, modern devlet anlayışında, bu yönetim aygıtı siyasi sistemi kullanarak toplumu düzenleyen ve sosyal süreçleri kontrol edip yönlendirme kapasitesine sahip baskın bir aktör olarak sunulmaktadır. Ancak, göçle ilgili olarak en gelişmiş ve kararlı olan devletler bile nüfus

hareketlerini mükemmel bir şekilde yönetememektedir (Cvajner & Sciortino, 2010, s. 394).

Bütün sosyal sistemlerin küresel ve her şeyi kapsayan işlevsel özellikleriyle hemhal olan dünya toplumu ile siyasi sistemin bölgesel olarak sınırlı, dışlayıcı, kategorilere ayrılmış yönleri arasındaki yapısal çelişkiyi en iyi vurgulayan olgu düzensiz göçtür (Cvajner & Sciortino, 2010; Koser, 2010; Bommes & Sciortino, 2011a; Bommes, 2012a, 2012b). Düzensiz göçün ortaya çıkışı, çağdaş toplumun yapısına gömülü mantıksal bir sonuç olarak düşünülmelidir. Çağdaş göç sisteminin temelinde, gelişmiş bölgelere yönelik yüksek talep ile bu bölgelere yasal yollardan girebilmek için sunulan sınırlı fırsatlar arasındaki yapısal uyumsuzluk yer almaktadır. Bu bağlamda, göçmenler iki çelişkili yapı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bir taraftan, ulusal/yabancı ayrımını gözetmeyen ekonomi, ticaret, finans, eğitim gibi çeşitli sektörlerle ilişkin yapılar onları cazibeden fırsatlar sunmaktadır. Öte yandan, siyasi sistem ve onun ana aygıtı olan devletler, girişlerine izin vermek için vatandaşlık talep ederek ya da kısıtlayıcı prosedürler uygulayarak hareketlerini caydırmaya çalışmaktadır. “Gel/Gelme” şeklindeki bu paradoksal çağrıyla karşı karşıya kalan göçmenlerin kararı, hareketlerinin artı ve eksi yönlerinin karmaşık bir muhasebesidir. Devletler tarafından ortaya konan siyasi ve güvenlik temelli sınırlamaların önemi yadsınamasa da göçmenler için fırsatlar yeterince büyükse ve hareketlerini düzenli şekilde gerçekleştirecek imkanlar mevcut değilse, düzensiz göç seçeneği geçerli ve kaçınılmaz bir alternatif haline gelmektedir.

Düzensiz göçün belirli bir sosyal olgu olarak incelenmesi 70’li yıllarda ABD’de başlamıştır. O dönemlerden itibaren, akademik ilgi sürekli olarak artmış, önce Avrupa’ya, son yıllarda da dünyanın diğer bölgelerine yayılım sağlamıştır. Bu alana yönelik artan çalışmalar, aslında genel anlamda göç olgusuna dair akademik ve politik düzeyde büyüyen ilginin bir yansımasıdır (de Haas vd., 2020). Bu eğilim, ekseriyetle küreselleşme kavramı altında toplanan geniş ve karmaşık sosyo-ekonomik değişimlerle ilişkilendirilebilir. Düzensiz göçe özel olarak odaklanma, 1980’ler boyunca hız kazanmış olsa da 1990’larda yoğunluk arz etmeye başlamıştır. Atlantik’in her iki tarafında da *göç krizi* (Zolberg & Benda, 2001) olarak adlandırılan hadiselerin yaşanması ve düzensiz göçün yaygın bir sosyal olgu olarak ortaya çıkması hem kamuoyunun hem de akademisyenlerin dikkatini çekmiştir. Başlangıçta yer kürenin yalnızca yüksek gelirli bölgelerini etkileyen bir mesele gibi görünen düzensiz göç, artık

orta ve düşük gelirli bölgeleri de kapsamakta ve tam anlamıyla küresel bir yapısal olgu haline gelmektedir (Düvell, 2006).

Yirmi yıllık bir durgunluğun ardından, uzun süre boyunca nispeten marjinal bir konu olarak kalan bu alan (Anderson & Ruhs, 2010; Bloch & Chimienti, 2011), son dönemde yoğun bir akademik ilginin odağı haline gelerek tutarlı ve çeşitlenmiş bir literatür birikimine dönüşmüştür. Olgunun taşıdığı karmaşıklık, çok boyutlu yapısı ve farklı sosyal etkileşim düzeyleri, konunun incelenmesini kaçınılmaz olarak disiplinlerarası bir perspektife yönlendirmiştir. Bu bağlamda, literatür hızla genişleyerek çeşitli yönlerde doğru evrilmiş ve günümüzde olgu, göç çalışmaları alanında önemli ve dinamik bir alt disiplin olarak kendine sağlam bir yer edinmiştir.

Düzensiz göç sistemlerinin ortaya çıkışı ve gelişimi, hareketlilik için gerekli sosyal ve politik koşullar arasında yapısal bir uyumsuzluğun varlığıyla ilişkilidir. Bu uyumsuzluk göç vermeye ve göç almaya iten dinamiklerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Göç alan bağlamda incelendiğinde, ülkelere giriş talebi ile siyasi sistemler tarafından arz edilen giriş kapasiteleri arasında bir dengesizlik söz konusudur. Göç veren dinamikler doğrultusunda duruma bakıldığında, yaygın toplumsal beklentiler (itici güçler) ile devletin bunları karşılama ya da bastırma kapasitesi arasında bir tutarsızlık söz konusudur. Günümüzde karşılaştığımız düzensiz göçler de aslında tam da bu tür uyumsuzluklara verilen tepkisel bir cevaptır. Bu anlamda, Merton'un anomi kavramına getirdiği bakış açısını (Merton, 1945, 1968; Garfield, 1987) düzensiz göçü açıklamada ele almak mümkündür (Bommes & Sciortino, 2011b, s. 216):

Sosyal yapılar, ekonomik başarının ve sosyal hareketliliğin herkes için erişilebilir olduğu inancına dayanan bir toplumda, hedefler ile kurumsallaşmış araçlar arasındaki yapısal uyumsuzluğu yönetmek için uyarlanabilir stratejiler olarak görülmelidir. Merton'un anomi çerçevesini dünyadaki mevcut göç durumuna uygularsak, düzensiz göçün aslında yenilikçi davranışın bir biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Düzensiz göç, modern toplumda işgücü talebi ile işçi arzı ya da sosyal hareketlilik isteği ile ilerleme fırsatları arasındaki yapısal uyumsuzluğa karşı geliştirilen yaratıcı bir çözümü temsil etmektedir. Kaynak ve hedef ülkelerde giderek daha fazla paylaşılan kültürel ve sosyal amaçlara yönelik ortak bir motivasyonu sürdürmek için hareketliliği meşru zeminde kurumsal olarak belirleyen araçların kullanımından kopmayı ima eden bir stratejidir.

Düzensizliğin yasal üretimi kavramı olgusal olarak doğru olsa da bir devletin niyeti veya stratejisi açısından yorumlanması, düzensiz göçü kontrol etme kapasitesini gerçekçi şekilde değerlendirmemeyi varsaymaktadır. Bu hipotez, devlet politikalarının düzensiz göçün gelişmesi ve dönüşmesi için gerekli koşulları yaratmayacağı anlamına gelmemektedir. Amaç, düzensiz göçün basit ve doğrusal neden-sonuç ilişkilerinden meydana geldiği kabulüne karşı çıkmaktır. Zira, düzensiz göç fenomeninin yapısal karakteri, sorunsuz ve çatışmasız bir görünüm sergilememektedir. Bir yandan, devletlerin düzensiz göçü kontrol etme çabaları ve kapasiteleri son yıllarda ciddi ölçüde artmıştır (Vallet, 2021; Wagner, 2022). Düzensiz göçle mücadeleye yönelik devletlerin bilgi düzeyleri genişlemekte ve daha karmaşık stratejiler benimsediği görülmektedir (Chelioudakis, 2022; Triandafyllidou, 2023; Altunbaş & Memişoğlu, 2024). Ancak, tüm bu çabalara rağmen düzensiz göçü meydana getiren diğer sosyal süreçler hiçbir zaman kontrol edilememektedir. Diğer yandan, göçmenler de stratejilerini geliştirmekte, hareketliliğe dair bilgilerini artırmakta ve altyapılarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, göç yoluyla elde edilebilecek fırsatlar daha fazla olduğunda ve göç için gerekli sosyal önkoşullar motive edici bir noktada durduğunda yoğun sınır güvenlik önlemleri ve kontrol mekanizmaları başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

Tarihsel Perspektiften Düzensiz Göç

Düzensiz göç, 1970'lerde akademik ilginin odağı haline gelmiş olsa da kökenleri çok daha eskilere dayanmaktadır. Bu olgu, devletlerin nüfus hareketlerini kontrol etme çabaları ile göçmenlerin bu kontrolleri aşma girişimleri arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Düzensiz göçün tarihi, devletlerin “meşru hareket araçlarını tekelleştirme” (Torpey, 1998) girişimleriyle yakından ilişkilidir. Bu süreç, yasal düzenlemelerin varlığının, doğrudan bu düzenlemelerin ihlal edildiği anlamına gelmediğini göstermektedir. Dolayısıyla, düzensiz göçün tarihi, yalnızca göç kontrollerinin değil, bu kontrollerin göçmenlerle etkileşiminin de bir hikayesidir. Bu etkileşim, tarihsel ve coğrafi bağlamlarda farklılık göstermekle birlikte, dört ana aşamada incelenebilir.

İlk Aşama: Ulus-Devletlerin Yükselişi ve Zayıf Kontroller (I. Dünya Savaşı)

Bu dönem, ulus-devletlerin siyasi örgütlenmenin temel birimi haline gelmesiyle kendini göstermektedir. Milliyetçi ideolojilerin yayılması ve devletlerin nüfuslarını

kaydetme ve kontrol etme çabaları, göç üzerindeki ilk düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu dönemde göç kontrolleri henüz yeni bir aşamadaydı ve göçler genellikle hoş karşılanıyordu. Düzensiz göç, bu dönemde marjinal bir olgu olarak kalmıştır. Devletler, nüfuslarını kaydetmek ve yabancıları yönetmek için yasal ve idari mekanizmalar geliştirmeye başlamış olsa da bunlar oldukça sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir. Özellikle, yoksul yabancılar ve istenmeyen nüfus gruplarının hareketlerini kontrol etmeye yönelik yerel düzenlemeler mevcut olmasına rağmen, bunlar genelleştirilmiş bir görünüm arz etmemiş ve soyut bir nitelik taşımamıştır (Sciortino, 2013).

İkinci Aşama: Kontrollerin Artması ve Kısıtlayıcı Politikalar (İki Savaş Arası Dönem)

İki savaş arası dönem, devletlerin göç üzerindeki kontrol kapasitelerinin artması ve kısıtlayıcı politikaların yaygınlaşmasıyla karakterize edilmektedir. Bilimsel ve endüstriyel devrimlerin getirdiği teknolojik gelişmeler, devletlerin bürokratik kapasitelerini güçlendirmiştir. Bu dönemde, devletler nüfuslarını tanımlamak, kaydetmek ve gözetim altında tutmak için daha etkili yöntemler geliştirmiştir. Aynı zamanda, milliyetçilik ve yabancı düşmanlığının yükselişi, göçmenlere yönelik kısıtlayıcı politikaların benimsenmesine yol açmıştır. İlk başta ABD, göçmen kabulünü sınırlandıran yasalar çıkarmış ve bu durum diğer ülkeler tarafından da takip edilmiştir (Ngai, 2014). Bu dönemde, düzensiz göç yine küçük bir olgu olarak kalmış, çünkü göç baskısı azalmış ve devletlerin kontrol yetkinliği artmıştır.

Üçüncü Aşama: Savaş Sonrası İşgücü Talebi ve Göçmenlerin Entegrasyonu (1945-1970)

II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Kuzey Avrupa ve ABD'de artan işgücü talebi, göçmenlerin bu ülkelere akın etmesine neden olmuştur. Bu dönemde, devletler geçici işgücü programları aracılığıyla göçmenleri kabul etmiş ve düzensiz göç geçici bir aşama olarak görülmüştür. Göçmenler, genellikle düzenli hale getirilmiş ve sınır dışı etme, yalnızca sorun çıkaranlar için bir yaptırım olarak kullanılmıştır (Sciortino, 2013). Bu dönemde, göçmenlerin ekonomik katkıları ön planda tutulduğu için düzensiz göç büyük bir sorun olarak algılanmamıştır.

Dördüncü Aşama: Küreselleşme ve Düzensiz Göçün Yükselişi (1970'ler - Günümüz)

1970'lerdeki petrol krizi, göç politikalarında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. İşe alım programlarının sona ermesi ve göçmenlere yönelik hoşgörünün azalması, düzensiz göçün yaygınlaşmasına neden olmuştur. Küreselleşme, ekonomik yeniden yapılanma ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, uluslararası göçü teşvik ederken, devletlerin göç üzerindeki kontrolünü zayıflatmıştır. Bu dönemde, düzensiz göç, hareketlilik süreçlerinin yapısal bir özelliği haline gelmiş ve devletler ile göçmenler arasında bir strateji geliştirme yarışına sebep olmuştur. Devletler, sınır kontrollerini sıkılaştırırken, göçmenler de bu engelleri aşmak için yeni yöntemler geliştirmiştir. Sınırların düzensiz geçilmesi, vize süresinin aşılması ve sığınma politikalarının uygunsuz kullanımı, göçmenler tarafından uygulanan yaygın stratejiler haline gelmiştir (Castles, 2004). Bu aşamada, düzensiz göçün yükselişi, göç alan toplumlarda endişeleri artırmış ve göç politikalarının siyasallaşmasına neden olmuştur. Hükümetler, göç üzerindeki kontrolü yeniden kazanmak amacıyla hem ulusal hem de uluslararası düzeyde politikalar geliştirmiştir. Lakin, bu çabalar, göçmenlerin ve onların ağlarının karşı stratejileriyle büyük ölçüde etkisiz hale getirilmiştir.

Dolayısıyla, düzensiz göç, günümüzde de devam eden karmaşık ve çok boyutlu bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Düzensiz göçün tarihi, devletlerin göç üzerindeki kontrol çabaları ile göçmenlerin bu kontrolleri aşma girişimleri arasındaki dinamik bir etkileşimin ürünüdür. Düzensiz göç, yalnızca bir yasa ihlali olarak değil, aynı zamanda devletlerin göç politikalarının sınırlarını ve etkinliğini sorgulayan bir olgu olarak da değerlendirilmelidir. Bu süreç, küresel ekonomik, siyasi ve teknolojik dönüşümlerden derinden etkilenmekte ve günümüzde de devam eden bir gerçeklik olarak kendisini göstermektedir.

Düzensiz Göçün Farklılaşan Sosyolojik Boyutları

Günümüzde karşılaştığımız düzensiz göç olgusunun nasıl başlayıp geliştiğini, hangi kaynakları harekete geçirdiğini, nasıl bir yapı ve etkileşim kurduğunu anlamak için sadece devletler ve göçmenler arasındaki ilişkilere değil, aynı zamanda bunlar ve diğer tüm sosyal sistemler arasındaki dinamik etkileşime de bakmak gerekmektedir. Her bir aktörün kendi içinde farklılaştığı ve çevresiyle ilişki içerisinde olduğu düşünülmelidir. Bu bakış açısının bir sonucu olarak düzensiz göçün tek bir teorik ya da yasal çerçeveye

ele alınması mümkün değildir. Hukuki açıdan düzensiz göç tek bir çatı altında değerlendirilse de sosyolojik açıdan çeşitli düzensizliklerden bahsetmek daha uygundur. Devletler, göçmenler ve diğer sosyal sistemler arasındaki etkileşimler, farklılaşmış düzensiz göç gerçekliklerinin ortaya çıkması ve dönüşmesi için gerekli koşulları belirlemektedir. Bu doğrultuda düzensiz göçü statü, devlet, toplum ve olgunun aktörleri olarak düzensiz göçmenler etrafında analiz etmek gerekmektedir.

Bir Statü Olarak Düzensiz Göç

Düzensiz göçmenleri statü bazında tanımlamak için “düzensiz”, “yasadışı”, “belgesiz”, “gizli”, “yetkisiz”, “kayıt dışı”, “kağıtsız” gibi birçok terim önerilmiştir (Baldwin-Edwards & Kraler, 2009; Düvell, 2006; Triandafyllidou, 2009). Her biri, farklı bir odak noktasına ve vurguya sahip olmakla birlikte, kendi avantaj ve dezavantajlarını da beraberinde getirmektedir. Tercih edilen kavramlar politik olarak tarafsız değildir ve sosyal bağlamda eleştirel bir yaklaşım gerektirmektedir (De Genova, 2002). Özellikle, göçün giderek politik bir alan haline gelmesi, terminolojik tartışmaları daha da karmaşık hale getirmektedir (Anderson & Ruhs, 2010).

Terminoloji tartışmalarının ardında, düzensiz göçün ne olduğu ve kimin perspektifinden ele alındığı gibi temel sorular yatmaktadır. Bir statü olarak düzensiz göç, göçmenin kendisinden ziyade, göçmen ile devlet tarafından konulan kurallar arasındaki ilişkiye atıfta bulunmaktadır (De Genova, 2002). Bu bağlamda, düzensiz göç, insan hareketliliği ile siyasi düzenlemeler arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Sciortino, 2004a). Ancak, düzensizliğin pek çok türü, derecesi ve boyutu olduğu göz önüne alındığında, bu kavramı tanımlamak oldukça karmaşıktır (Baldwin-Edwards & Kraler, 2009; Düvell, 2011a). Düzensiz göç, göçmenlerin giriş, ikamet veya istihdam gibi kurallara uymamasını ifade ederken, aynı zamanda farklı yasal statüler, sosyal tabakalaşmalar ve hiyerarşilere de işaret etmektedir (Castles, 2004; Cvajner & Sciortino, 2010). Düzensizlik, sabit bir durumdan ziyade, sürekli değişen bir süreç olarak görülmelidir. Örneğin, göçmenler farklı bağlamlarda düzensizliğe girip çıkabilir, devletler ise yasal düzenlemelerle göçmenlerin statülerini değiştirebilmektedir (Sciortino, 2013).

Düzensiz göçü anlamak için iki ana yaklaşım benimsenmiştir. İlk yaklaşım, düzensizliği sabit bir durum olarak değil, bir süreç olarak ele almaktadır. Bu perspektif,

düzensizliği “tam düzensiz” ile “mükemmel vatandaş” arasında bir süreklilik içinde değerlendirmektedir (Anderson & Ruhs, 2010). İkinci yaklaşım ise, düzensizliğin farklı türlerini sınıflandırmaya yönelik taksonomiler geliştirmektedir. Bu sınıflandırmalar, düzensizliğe giden yollar, kalış süreleri, yasa ihlali türleri ve göçmenlerin motivasyonları gibi kriterlere dayanmaktadır (Bloch & Chimienti, 2011; Düvell, 2011b). Terminoloji seçimi, aynı zamanda belirli bir perspektifin benimsenmesini gerektirmektedir. Devletlerin bakış açısı, düzensiz göçü bir sorun olarak görme eğilimindeyken, göçmenlerin perspektifi ise bu durumu hayatta kalma stratejisi olarak değerlendirebilir (Bloch & Chimienti, 2011). Bu nedenle, terminolojinin devletçi bir paradigma içinde ele alınması, “metodolojik milliyetçilik” eleştirilerine yol açmıştır (Wimmer & Glick-Schiller, 2003). Devletlerin göçmenleri sınıflandırma çabaları, sosyal gerçekliği basitleştirme eğilimindedir ve bu durum, göçmenlerin deneyimlerini tam olarak yansıtmayabilir (Scott, 1998; Van Der Leun, 2003).

Dolayısıyla, uluslararası siyasi sistem tarafından göçmenlere atfedilen düzensiz statü (De Genova, 2002), onların bütün sosyal konumlarını tanımlayan bir ifade olmaktan uzaktır. Düzensiz göçmen statüsüyle etiketlenen bireyler toplumun bir parçası olarak kabul edilmemekte ve bu nedenle de toplum entegrasyonuna dahil edilmemektedir (Bommes, 2012a). Bireyler ve toplum arasındaki ilişki, düzensiz göçmenlerin karşılaştığı sorunları ve fırsatları açığa çıkarabilmek için ampirik çalışmaları gerekli kılmaktadır. Düzensiz göçmenlerin farklı sosyal sistemlere nasıl dahil edildiği ve siyasi sistem tarafından dışlanmanın diğer içerilmeleri nasıl etkilediği bu anlamda önem taşıyan sorulardır. Modern toplumda tek bir bütüncül kimlik bulunmadığı için, statü, çeşitli bağlamlarda farklı anlamlar taşıyan birçok statüden oluşan yapbozun yalnızca bir parçasıdır. (Bommes & Sciortino, 2011b, s. 219). Bu durum, genellikle yalnızca dışlama olarak yorumlanan düzensiz statünün, koşullarına bağlı olarak içerme fırsatları sunabileceğini de göstermektedir. Örneğin, bazı bağlamlarda, düzensiz statü ekonomik sisteme dahil olmanın önünü açabilmektedir. Dolayısıyla, devlet aygıtı tarafından düzensiz göçmenler olarak siyasi sistemden dışlanmak diğer sosyal sistemlere katılımı engellemektedir.

Düzensiz Göç ve Devletler

Siyaset ve düzensiz göç arasındaki ilişkinin tek boyutlu ve basit bir yaklaşımla yorumlanması mümkün değildir. Her şeyden önce devletler; çok farklı kurumlar,

departmanlar, ajanslar, bürokrasiler ve yönetim kademelerinden oluşan iç yapısı gereği karmaşık bir organizasyondur. Devletin işleyişi ise siyasetin, idarenin ve halkın karşılıklı olarak birbirilerini etkilediği ve meşrulaştırdığı bir güç döngüsü etrafında gerçekleşmektedir. Çoğu siyasi meselelerde olduğu gibi düzensiz göç hususunda da tek ve tutarlı bir duruş söz konusu değildir. Zira, her bileşen kendi özel görevini yerine getirmek ve meşruiyetini sağlamak için pragmatik bir yaklaşım geliştirebilmektedir. Bu durum, düzensiz göçü destekleyen ve desteklemeyen politikaların bir arada var olması, yasal boşlukların oluşması ve karar aşaması boyunca politika tutarsızlığı gibi olguları beraberinde getirebilmektedir.

Bir başka yönden, vatandaş/yabancı ayrımı devletlerin işleyişinin önemli bir unsuru olsa da temel görevi siyasi olarak bağlayıcı kararlar almaktır. Devletler ilke olarak düzensiz göçün kontrol edilmesi yönünde bir irade ortaya koysa da bunun yerine getirilmesi çok daha önemli bir noktada durmaktadır. Bu kapsamda, özel koşullara ve süreçlere, ileri sürdüğü politikaları uygulama kapasitesine ve diğer sistemlerden gelen taleplere bağlı olarak, devletler düzensiz göçe yönelik tutumlarında esnek davranmaya karar verebilmekte, görmezden gelme, sembolik politikaların kullanımı ve kitlesel yasallaştırmalar gibi pragmatik yaklaşımları tercih edebilmektedir.

Devletler güçlü örgütler olup siyasi bir aygıt işleviyle toplumu yönlendirmede önemli bir rol oynasa da hiçbirisi topluma bütünüyle hükmetme veya diğer yapıları tamamen kontrol etme kapasitesine sahip değildir. Devletlerin toplumsal nüfuz düzeyleri ve politika uygulama kapasiteleri değişkenlik göstermektedir. Bu doğrultuda, devlet politikaları ve düzensiz göç üzerindeki etkiler; siyasi gelenekler, rejimler, refah türleri, yönetimlerin gelişmişlik düzeyi, kültürel yapılar ve halkın tutumlarına bağlı olarak farklılıklar taşıyabilir.

Toplum ve Düzensiz Göçmenler

Siyasi sistemler toplumsal yapılara bütünüyle hükmetme imkanına sahip değildir. Ekonomi, hukuk, eğitim ve aile gibi çeşitli dinamikler tek başına toplum üzerinde kontrol sahibi olamamakta ve kendi mantığını dayatamamaktadır. Düzensiz göç gerçeği, her bir sistemin farklı yaklaşımları, çıkarları ve kaygıları arasındaki dinamik etkileşimin bir sonucu olarak yorumlanabilmektedir. Bu anlamda, her sistem kendi yorumunu üretirken, olgu bunlardan sadece biri temelinde tam olarak

anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla, tek bir ülke içinde bile düzensiz göç dinamik ve içsel olarak farklılaşmış olarak ele alınmalıdır. Zira, göçmenlerin devletlerle ve diğer sistemlerle olan etkileşimleri sayısız farklı göç yolculukları üretmektedir (Sciortino, 2004b). Bu durum bir dizi faktörle ilişkilendirilebilir. İlk olarak, farklı göçmen grupları arasındaki her bireyde muazzam bir çeşitlilik söz konusudur. Düzensiz göçmenlerin birey bazında sahip olduğu farklı beşerî sermaye düzeyleri bu farklılığın en önemli sebeplerindendir. İkinci olarak, zaman faktörü ciddi bir rol oynamaktadır. Bir düzensiz göç yolculuğunun başarısı, göçmenlerin çevreyi analiz etme ve sorunlarla başa çıkmak için karşı stratejiler geliştirme becerileriyle doğrudan ilintilidir. Bu stratejiler, devletlerin sınır kontrollerinden kaçınmak, olası yasal boşlukları keşfetmek ve bunlardan yararlanmak, düzensiz yolculuğa dair sosyal yapılar geliştirmek için elzemdir. Mevcutta yazılı bir rehber olmadığından ve sosyal çevre durmaksızın değiştiğinden, düzensiz göçmenlerin güvenilir bir ağ geliştirmekten ve yolculuğu tecrübe edinerek öğrenmekten başka çareleri kalmamaktadır. Dolayısıyla, düzensiz göçmenler yolculuklarını planlama, ilerleme ve sonlandırma aşamalarında zamana ihtiyaç duymaktadır.

Düzensiz Göç İçin Analitik Bir Çerçeve

Devletlerin ya da göçmenlerin merceğinden ele alınan düzensiz göçe ilişkin iki ana perspektif ortaya çıkmaktadır. Birinci yaklaşım, olguyu devletlerin ayrıcalıklarının ve egemenliğinin erozyona uğradığını belirten bir sorun şeklinde görmektedir. İkincisi ise, düzensiz göçü devletlerin hedeflerine ulaşma kapasitelerinin sürekliliğine işaret eden bir sömürü biçimi olarak kabul etmektedir. Birbirine ne kadar zıt görünüyor olsa da her iki bakış açısı da benzer, sorunlu bir toplum, toplumsal aktörler ve ilişkiler anlayışına dayanmaktadır. Modern devletlerin mantığından hareket eden bu fikir, toplumu devlet kavramının içine yerleştirilmiş olarak görmektedir. Devlet, toplumu kontrol edebilen baskın bir aktör olarak kavramsallaştırılmaktadır. Toplumsal aktörler yekpare, tek fikirli ve zaman açısından istikrarlı dinamikler olarak düşünülmektedir. Bunların karşısında düzensizlik, duruma göre etkili bir stratejiye ya da başarısızlığa işaret eden, oldukça farklılaşmış bir olgu olarak değerlendirilmektedir.

Modern devletlerin anlayışına yönelik getirilen sosyal sistemler teorisi (Luhmann, 2012; 2013) kapsamında getirilen eleştirilerde toplum, merkezi ve her şeyi kucaklayan bir rol elde etmektedir. Siyasi sistem ve devlet, önemli bir noktada yer almalarına

rağmen, toplumsal ilişkilerin girift yönünü meydana getiren çok sayıda sistem ve yapıdan sadece ikisi olarak kabul edilmektedir. Bu kavram temelinde düzensiz göç, modern dünya toplumunun karmaşık, farklılaşmış, yapısal bir olgusu olarak düşünülmelidir. Olgunun gelişimi, toplumsal farklılaşmanın baskın biçimi ile siyasi sistemin bölgesel devletlerine özgü iç farklılaşma biçimi arasındaki mevcut yapısal uyumsuzlukla ilişkilidir. Bu durum iki mantık arasında temel bir çatışma yaratmaktadır: bir yanda coğrafi alan boyunca insan hareketliliğini teşvik eden ekonomi, hukuk, eğitim ve aile gibi çok sayıda dinamikleri barındıran sosyal sistemin her şeyi kapsayan mantığı; diğer yanda ise insan hareketliliğini vatandaşlık ilkesi temelinde düzenlemekte ısrar eden devletlerin dışlayıcı mantığı. Tam da bu çatışma ekseninde düzensiz göç, devletlerin sınırlarını aşabilmek için yüksek talep ile kısıtlı sayıda yasal giriş boşluğu arasında var olan uyumsuzluğa uyulanabilir bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır.

Soyut ve teorik açıdan düzensiz göç dünya toplumunun yapısal bir özelliği olarak dikkate alınırsa, her bir bağlamda bu olgunun somut ve sosyolojik tezahürleri teorik şekilde açıklanamamaktadır. Bunun yerine, düzensiz göç gerçeklikleri ampirik olarak incelenmeli ve işlevsel sosyal sitemler, devletler ve göçmenler arasında bağlama özgü, dinamik ve evrimsel bir etkileşimin sonucu olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla, düzensiz göç gerçekleri, ilgili farklı aktörlerin rolünü ve söz konusu birçok değişkeni göz önünde bulunduran karmaşık bir düzensizlik denkleminin sonucudur. Tablo 1’de düzensiz göç gerçeklerinin oluşumunu etkileyen ilgili aktörlerin ve değişkenlerin analitik çerçevesi sunulmaktadır. Her bağlamda, her aktörün kendine özgü ağırlığı, her değişkenin değeri ve tüm bu faktörler arasındaki özel ilişki farklı bir sonuç üretmektedir. Bu durum, düzensizliğin toplumun geri kalanına göre farklı bir konum ve göçmenler tarafından geliştirilen bir dizi farklı düzensiz göç stratejisine dönüşmektedir.

Tablo 1. Düzensiz Göç İçin Analitik Çerçeve

Aktörler				Değişkenler
Yapısal Bağlam	Siyasi sistem	Devletler	Politikalar	• Siyasi rejim tipi • Hizmetlerin türü ve seviyeleri (refah rejimi) • Siyaset ve göç kültürü • Göçlerin coğrafi erişilebilirliği ve yakınlığı
			Yönetim	• Yönetim kültürü ve geleneği • İç farklılaşma ve yönetim düzeyi
			Kamu	• İdeolojiler • Vatandaşlık ve göç kültürü • Göçlere karşı ilgi
		Diğer siyasi kuruluşlar	Siyasi partiler Kuruluşlar Sendikalar	• İdeolojiler • Vatandaşlık ve göç kültürü • Göçlere karşı ilgi
		Uluslararası kuruluşlar	AB, BM, BMMYK, IOM vb.	• Uluslararası anlaşmalar, karar yapıları, hükümler
	Ekonomik sistem	Üretken yapı		• Temel ekonomik sektörler • İşgücü piyasası yapısı • Yeraltı ekonomisi
		Ekonomik dinamikler		• Genel ekonomik eğilimler • Sektörel ekonomik eğilimler
	Hukuk sistemi	İç		• Göçlere ilişkin mevzuat (giriş, ikamet, vatandaşlığa kabul, düzenli hale getirme, işgücü piyasası, sosyal haklar ve erişimi, bölge kontrolü, vb.) • Hukuk sistemlerinin yapısı ve işleyişi
		Dış		• Uluslararası mevzuat • Uluslararası hukuk sisteminin yapısı ve işleyişi
	Aile sistemi		• Aile yapısı ve dağılımı • Aile bağları ve destekleyici yapı	

	Eğitim sistemi	• Köken ve varış noktasında eğitim seviyeleri ve erişilebilirlik • Kamu kurumlarının rolü ve alternatiflerin varlığı	
	Sağlık sistemi	• Köken ve varış noktasında sağlık hizmetleri seviyeleri ve erişilebilirlik • Kamu kurumlarının rolü ve alternatiflerin varlığı	
	Kitle iletişim araçları sistemi	• Kültür aktarımı • Fırsatların ve seçeneklerin iletilmesi • Göç konusunda iletişim (ilgili, duyarsız, olumlu)	
	Din sistemi	• Göçe dini bakış • Dini destek yapıları	
	Göçmenlerin sosyal yapıları	• Ağ yapıları ve faaliyetleri • Yasadışı ağ yapıları ve faaliyetleri	
Göçmenler	Göçmenlerin sermayeleri	Sosyal	Ağlar (Türleri, uzantıları, işleyişi)
		Kültürel	Dil, meslek, iletişim yetenekleri vb.
		Ekonomik	Para
	Miktar	Düzensiz göçmen sayısı	
	Zaman	Göç süresi	
	Göç türü	Kalıcı, döngüsel	

Kaynak: Echeverría, 2020, s. 120-121

Sonuç

Devletlerin sınır politikaları ve göç yönetimi yaklaşımlarının küresel sosyal sistemlerle etkileşimini düzensiz göç olgusu üzerinden tartışan bu çalışmanın merkezinde, devletin göçü yalnızca ulusal güvenlik ve egemenlik çerçevesinde düzenleme çabaları ile göçün dinamik, çok aktörlü ve küresel sistemlerle iç içe geçmiş doğası arasındaki yapısal uyumsuzluk yer almaktadır. Bu bağlamda, düzensiz göç yalnızca sınır rejimlerinin zafiyeti ya da göçmenlerin yasa dışı hareketliliği olarak değil, aynı zamanda ekonomik sistemin esnek işgücü ihtiyacı, hukukun insan hakları normlarıyla olan gerilimi,

eğitimin hareketliliğe sağladığı fırsatlar ve aile yapılarının dayanışmacı rolü gibi çok sayıda sistemin karmaşık etkileşimi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Devletlerin sınır politikaları, bu çok katmanlı sosyal sistemler içinde yalnızca bir aktörün stratejisini temsil ederken, düzensiz göç, bu stratejiler arasında ortaya çıkan yapısal gerilimlerin somut bir çıktısı olarak değerlendirilmektedir.

Düzensiz göçün teorik olarak anlaşılması bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Bunların başında, düzensiz göçün farklılaşmayan bir olgu olarak ele alınması ve tek nedenli açıklamaların yer alması gelmektedir. Sorunlar, analiz edilen teorilerin çoğunda ortak olan üç teorik kusurla bağlantılıdır: devlet merkezli toplum anlayışı, farklı sosyal aktörlerin sınırlı bir şekilde kavranması ve sosyal etkileşimlerin yetersiz bir biçimde değerlendirilmesi. Ortaya çıkan düzensiz göç olgusuna yönelik daha karmaşık, ancak daha tutarlı bir yaklaşım geliştirmek önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çeşitli teorik ve metodolojik hususlar dikkate alınabilir. Düzensiz göç bir devlet stratejisi, bir göçmen taktiği ya da ekonomik bir avantaj olmaktan ziyade, tüm sosyal sistemler arasındaki karmaşık ve dinamik etkileşimden kaynaklanan sosyal bir ürün olarak düşünülmelidir. Bütün sosyal aktörler olguya ilişkin kendi bakış açılarını ortaya koyarken ve kendi çıkarlarını, yaklaşımlarını ve endişelerini sunarken, düzensizliğin sonuçlarının sosyal önemi sadece bunlardan biri dikkate alınarak analiz edilememektedir.

Diğer taraftan, düzensiz göç radikal bir şekilde farklılaştırılmış olarak anlaşılmalıdır. Somut biçimleri, yapıları, toplumsal önemi, gelişimi, dışsallıkları, olgunun benimsediği bağlama göre belirlenmektedir. Bu nedenle, sistemik bütüncül bir perspektiften bakıldığında, düzensizliği tek bir olgu olarak değil, düzensiz göç gerekçelerinin bir çokluğu olarak anlamak mümkün hale gelmektedir.

Düzensiz göçle ilgili olarak devletin rolü daha az deterministik bir şekilde ele alınmalıdır. Devletler sosyal dinamikleri tam olarak kontrol edemedikleri ve belirleyemedikleri için ne her şeye kadir ne de çaresizdirler. Her devlet farklı değişkenlere bağlı olarak kararlarını az ya da çok uygulayabilmektedir. Ancak, bu kararların diğer sosyal yapılar ve göçmenler arasında nasıl etki edeceği bütünüyle kendi elinde değildir ve ampirik olarak araştırılmalıdır. Devletler, ayrıca siyasi sistemin işlevini daha iyi yerine getirebilmek için vatandaşlık ilkesini kullanan mekanizmalardır. Kolektif olarak bağlayıcı kararların üretildiği bu işlev, belirli

durumlarda veya diğer sosyal sistemlerle etkileşim aracılığıyla, vatandaşlık ilkesini esnek bir şekilde uygulamaktadır. Görmezden gelme, sembolik politikaların kullanımı, kitlesel yasallaştırmalar gibi pragmatik çözümler, devletin diğer sosyal sistemlerle olan ilişkilerine bağlı olarak anlaşılabilir.

Düzensiz göç, ulusal bağlamda da içsel olarak farklılaşmaktadır. Göçmenlerin kökeni, sosyo-kültürel ve ekonomik sermayesi, göç süresi, göçmen destekleyici (yasal veya yasadışı) yapıların mevcudiyeti gibi çok sayıda faktör çeşitli düzensiz hareketleri belirleyebilmektedir. Ekonomi, siyaset, eğitim, sağlık ve aile gibi çeşitli sosyal sistemlere dahil olma miktarı, kalıcı veya dönemsel yönlerden düzensizliğin türü, düzensizlik durumunun süresi ve sosyal koşullar şeklinde farklılık gösterebilmektedir. Lakin, düzensiz statü bir göçmenin tüm sosyal konumunu tanımlamak olarak değerlendirilmemelidir. Düzensizlik, göçmenler ile devlet arasındaki ilişkiyi tanımlarken, göçmenlerin diğer sistemlere dahil olma biçimleri ve bunun siyasi statüden etkilenme şekli bütünüyle siyasi olarak belirlenmemektedir.

Kaynakça

- Altunbaş, Ç. & Memişoğlu, F. (2024). Securitization of the EU's migration policy and its effects on the border security policies of Greece and Turkey. B. Ş. Z. Savcı, L. Pries, and M. M. Erdoğan (Ed.), *Forced migration in Turkey Refugee perspectives, organizational assistance, and political embedding* (s. 200-224) içinde. Routledge.
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso Books.
- Anderson, B., & Ruhs, M. (2010). Researching illegality and labour migration. *Population, Space and Place*, 16(3), 175–179. <https://doi.org/10.1002/psp.594>
- Baldwin-Edwards, M., & Kraler, A. (2009). *REGINE-Regularisations in Europe*. Amsterdam University Press.
- Bloch, A., & Chimienti, M. (2011). Irregular migration in a globalizing world. *Ethnic and Racial Studies*, 34(8), 1271–1285. <https://doi.org/10.1080/01419870.2011.560277>

- Bommes, M. (2012a). Migration in modern society. C. Boswell & G. D'Amato (Ed.), *Immigration and social systems. Collected essays of Michael Bommes* (s. 19–36) içinde. Amsterdam University Press.
- Bommes, M. (2012b). Illegal migration in modern society: Consequences and problems of national European migration policies. C. Boswell & G. D'Amato (Ed.), *Immigration and social systems. Collected essays of Michael Bommes* (s. 157–176) içinde. Amsterdam University Press.
- Bommes, M., & Geddes, A. (Eds.). (2000). *Immigration and welfare. Challenging the borders of the welfare state*. Routledge.
- Bommes, M., & Sciortino, G. (2011b). In lieu of a conclusion: Steps towards a conceptual framework for the study of irregular migration. M. Bommes & G. Sciortino (Ed.), *Foggy social structures: Irregular migration, European labour markets and the welfare state* (s. 213–228) içinde. Amsterdam University Press.
- Bommes, M., & Sciortino, G. (Ed.). (2011a). *Foggy social structures: Irregular migration, European labour markets and the welfare state*. Amsterdam University Press.
- Boswell, C. (2007). Theorizing migration policy: Is there a third way? *International Migration Review*, 41(1), 75–100. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2007.00057.x>
- Castles, S. (2004). Why migration policies fail. *Ethnic and Racial Studies*, 27(2), 205–227. <https://doi.org/10.1080/0141987042000177306>
- Castles, S. (2010). Understanding global migration: A social transformation perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1565–1586. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489381>
- Chelioudakis, E. (2022). Privatization of security, border management, and defense in the EU: Does reliance on tech companies erode states' sovereignty?. G. Hudson and I. Atak (Ed.), *Migration, security, and resistance: Global and local perspectives* (s. 83-103) içinde. Routledge.

- Cvajner, M., & Sciortino, G. (2010). Theorizing irregular migration: The control of spatial mobility in differentiated societies. *European Journal of Social Theory*, 13(3), 389–404. <https://doi.org/10.1177/1368431010371764>
- De Coninck, D. (2019). Migrant categorizations and European public opinion: Diverging attitudes towards immigrants and refugees. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(9), 1667–1686. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1694406>
- De Genova, N. P. (2002). Migrant “illegality” and deportability in everyday life. *Annual Review of Anthropology*, 31, 419–447. <http://www.jstor.org/stable/4132887>.
- De Haas, H., Castles, S. & Miller, M. J. (2020). *The Age of migration international population movements in the modern world*. Guilford Press.
- Düvell, F. (2006). *Illegal immigration in Europe: Beyond control?* Palgrave Macmillan.
- Düvell, F. (2011a). The pathways in and out of irregular migration in the EU: A comparative analysis. *European Journal of Migration and Law*, 13(3), 245–250. <https://doi.org/10.1163/157181611X587838>
- Düvell, F. (2011b). Paths into irregularity: The legal and political construction of irregular migration. *European Journal of Migration and Law*, 13(3), 275–295. <https://doi.org/10.1163/157181611X587856>
- Echeverría, G. (2020). *Towards a systemic theory of irregular migration*. Cham: Springer.
- Esping-Andersen, G. (1996). After the golden age? Welfare state dilemmas in a global economy. G. Esping-Andersen (Ed.), *Welfare states in transition: National adaptations in global economies* (s. 1–31) içinde. Sage.
- Garfield, E. (1987). The anomi-deviant behavior connection: The theories Durkheim, Merton and Srole. *Essay on information scientist*, 10(39), 272–281.

- Halfmann, J. (2000). Welfare and territory. M. Bommers & A. Geddes (Ed.), *Immigration and welfare. Challenging the borders of the welfare state*. Routledge.
- Hobsbawm, E. J. (2012). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge University Press.
- Hollifield, J. F. (1998). Migration, trade, and the Nation-State: The myth of globalization. *UCLA Journal of International Law and Foreign Affairs*, 3(2), 595–636. <http://www.jstor.org/stable/45302102>
- Isin, E. F. & Turner, B. S. (2002). Citizenship Studies: An Introduction. E. F. Isin & B. S. Turner (Ed.), *Citizenship Studies* (s. 1-10) içinde. Sage Publications.
- Koser, K. (2010). Dimensions and dynamics of irregular migration. *Population, Space and Place*, 16, 181-193. <https://doi.org/10.1002/psp.587>
- Luhmann, N. (2012). *Theory of society – Volume 1*. Stanford University Press.
- Luhmann, N. (2013). *Theory of society – Volume 2*. Stanford University Press.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Simon and Schuster.
- Ngai, M. M. (2014). *Impossible subjects: Illegal aliens and the making of modern America*. Princeton University Press.
- Schuster, L. (2023). Unmixing migrants and refugees. A. Triandafyllidou (Ed.), *Routledge Handbook of Immigration and Refugee Studies* (s. 341-348) içinde. Routledge.
- Sciortino, G. (2004a). Immigration in a Mediterranean welfare state: The Italian experience in comparative perspective. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 6 (2), 111–129. <https://doi.org/10.1080/1387698042000273442>
- Sciortino, G. (2004b). Between phantoms and necessary evils. Some critical points in the study of irregular migrations to Western Europe. *IMIS-Beiträge*, 24, 17–43.
- Sciortino, G. (2013). The regulation of undocumented migration. M. Martiniello & J. Rath (Eds.), *An introduction to international migration studies* (s. 349–375) içinde. Amsterdam University Press.

- Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.
- Smith, A. D. (1986). *The ethnic origins of nations*. Basil Blackwell.
- Torpey, J. (1998). Coming and going: On the state monopolization of the legitimate “means of movement”. *Sociological Theory*, 16(3), 239–259.
<https://www.jstor.org/stable/202182>
- Triandafyllidou, A. (2009). *Undocumented Migration: Counting the Uncountable. Data and Trends Across Europe. Clandestino project final report*. Athen: Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP).
- Triandafyllidou, A. (2023). Irregular migration and migration control policies. I. van Liempt, J. Schapendonk, and A. Campos-Delgado (Ed.), *Research handbook on irregular migration Elgar handbooks in migration* (s. 14-24) içinde. Edward Elgar Publishing.
- Vallet, E. (2021). State of border walls in a globalized world. A. Bissonnette & E. Vallet (Ed.), *Borders and border walls in-security, Symbolism, vulnerabilities* (s. 7-24) içinde. Routledge.
- Van Der Leun, J. (2003). *Looking for loopholes: Processes of incorporation of illegal immigrants in the Netherlands*. Amsterdam University Press.
- Wagner, J. (2022). The European Union's model of Integrated Border Management: preventing transnational threats, cross-border crime and irregular migration in the context of the EU's security policies and strategies. C. Leuprecht, T. Hataley, and E. Brunet-Jailly (Ed.), *Patterns in border security regional comparisons* (s. 76-100) içinde. Routledge.
- Wimmer, A., & Glick-Schiller, N. (2003). Methodological nationalism, the social sciences, and the study of migration: An essay in historical epistemology. *International Migration Review*, 37(3), 576–610.
<https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00151.x>
- Zolberg, A., & Benda, P. M. (2001). *Global migrants, global refugees: Problems and solutions*. Berghahn Books.

Geliş Tarihi:

28.10.2023

Kabul Tarihi:

20.01.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Çolak, S. & Yıldırım, F. (2025). Türkiye perakende sektörünün on yıllık durum analizi ve güncel gelişmeler ışığı altında yeniden değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 26-54, doi: 10.46928/iticusbe.1397167

TÜRKİYE PERAKENDE SEKTÖRÜNÜN ON YILLIK DURUM ANALİZİ VE GÜNCEL GELİŞMELER IŞIĞI ALTINDA YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırma

Sedat Çolak

Sorumlu Yazar

İstanbul Ticaret Üniversitesi

sedatcolak28@gmail.com

Figen Yıldırım

İstinye Üniversitesi

figen.yildirim@istinye.edu.tr

Sedat ÇOLAK, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Pazarlama Yönetimi Doktora Programı mezunudur.

Figen YILDIRIM, İstinye Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı olarak görev yapmaktadır.

Türkiye Perakende Sektörünün On Yıllık Durum Analizi ve Güncel Gelişmeler Işığında Yeniden Değerlendirilmesi

Sedat Çolak
sedatcolak28@gmail.com
Figen Yıldırım
figen.yildirim@istinye.edu.tr

Özet

Dünya ticareti son on yılda büyük değişimlere tanık olmuştur. Pandemi, savaşlar, dijitalleşme, e-ticareti yükselişi, değişen tüketici profili gibi olgular tüm sektörlerin iş yapış tarzını etkilemiştir. Tüm bu değişimler karşısında Türkiye perakende sektörü de ayakta kalabilmek, kendini daha iyi noktalara getirebilmek adına dünya perakende sektörüne paralel olarak dönüşüme uğramıştır. Türkiye perakende sektörünün makro çevre değişkenlerinin etkisinin yoğun olduğu son on yıllık sürece dair durum analizini içeren çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu makale, teori ile pratik uygulamaları anlatan kapsamı güçlü olması sebebiyle seçilmiş olan 2012 yılında Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği tarafından yapılan Türkiye perakende sektörünün SWOT analizinin yeniden değerlendirilmesi, güncel gelişmeler ışığında yeni bir SWOT analizi oluşturulması amacı ile yapılmıştır. Güncel SWOT analizi oluşturulurken teoride anlatılana uygun olarak Türkiye'deki perakende sektörüne ait makro ve mikro çevre analizi, talep analizi ve rekabet analizini içeren sektördeki Porter'ın Beş Güç Modeli yaklaşımıyla ilerlenmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda; 2012 yılında yapılan analizdeki bazı unsurların halen devam ettiği, bazılarının tam tersi yönde yer değiştirdiği (tehdit durumundan fırsat durumuna dönüşme gibi), günün koşulları dikkate alınarak bazı unsurların da yeniden eklenmesi gerektiği tespit edilmiştir. On yıllık süreçte özellikle e-ticarete yer alan değişimi de göz önünde bulundurarak güncel bakış açısı ile sektörün tekrar değerlendirilmesi, önceki analizin tutarlılık testine ve geleceğe yönelik bakış açısı geliştirmeye faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye perakende sektörü, SWOT analizi, pazar araştırması, PESTEL, Porter'ın Beş Güç Modeli.

JEL Kodu: L81, M2

A Ten-Year Situational Analysis and Reassessment of the Turkish Retail Sector in the Light of Current Developments

Abstract

World trade has witnessed major changes in the last ten years. Phenomena such as pandemics, wars, digitalization, the rise of e-commerce, and the changing consumer profile have affected the way all sectors do business. In the face of all these changes, the Turkish retail sector has transformed in parallel with the world retail sector in order to survive and bring itself to better positions. The number of studies containing situation analysis of the last ten-year period, in which the impact of macro-environmental variables on the Turkish retail sector was intense, is quite low. This article was made with the aim of re-evaluating the SWOT analysis of the Turkish retail sector, which was conducted by the Union of Chambers and Commodity Exchanges of Turkey in 2012, and to create a new SWOT analysis in the light of current developments, which was chosen due to its strong scope of explaining theory and practical applications. While creating the current SWOT analysis, we proceeded with Porter's Five Forces Model approach in the sector, which includes macro and micro environmental analysis, demand analysis and competition analysis of the retail sector in Turkey, in accordance with what is explained in theory. As a result of the study, it has been determined that some elements in the analysis conducted in 2012 continue, some have changed in the opposite direction (such as transforming from a threat situation to an opportunity situation), and some elements need to be re-added, taking into account the conditions of the day. Re-evaluating the sector from a current perspective, especially considering the change in e-commerce in the ten-year period, will be useful to test the consistency of the previous analysis and develop a perspective for the future.

Keywords: Turkish retail sector, SWOT analysis, market research, PESTEL, Porter's Five Force Model.

JEL Code: L81, M2

Giriş

Perakende sektöründe değişmeyen en önemli unsurlardan birisi değişimin sürekliliğidir. Sektör yapısı gereği hem dünya konjonktüründen hem de ülkesinde yaşanan iç dinamiklerden fazlası ile etkilenmektedir. Bu değişim dinamizmine ayak uydurabilmek için perakendeciler sürekli olarak kendilerini yenilemek durumunda kalmaktadır.

Dünya ülkelerine paralel olarak ülkemizde de perakende sektörünün gelişmesi ve ekonomiyi etkileyen önemli sektörlerden biri haline gelmesi, alternatif perakende işletmecilik modellerinin artmasını beraberinde getirmektedir. Türkiye’de hemen her sektörün oluşumunda olduğu gibi perakende sektöründe de tarihsel ve niteliksel gelişim, öncelikle yabancı yatırımın ülkeye gelişi, ortak girişim yöntemiyle yerli perakendecilere söz konusu *know-how* transferinin gerçekleşmesi ve sektörün içerisindeki dinamizm sayesinde alınan bilgi ve tecrübelerin piyasaya çok daha ileri seviyede uygulanmasıyla sağlanmıştır. Bu anlamda son yirmi yılda dünyadaki rekabet yapısına paralel olarak Türkiye’de perakendecilik sektörü günceli yakalamış ve özellikle teknolojik ilerlemeler sayesinde tüm tedarik zinciri yönetimini, esnek bir yapıda, teknoloji sayesinde doğru bilgi ve materyal akışı ile güçlendirmiştir. Bu haliyle hem işletme büyüklükleri ve çeşitliliği hem de talep yapısı bakımından perakende sektörü örnek bir niteliğe kavuşmuştur. Sektörün içerisindeki durum ve örnek vakalar bir sonraki strateji geliştirme çalışmalarına örnek teşkil edecek içeriklerle doludur.

Perakende sektörü diğer sektörlerden farklı olarak makro ve mikro düzeyde yaşanan değişimlerden anında etkilenmektedir. Bu durum firma özelinde, ülke içinde veya tüm dünyayı etkisi altına alan bir kriz veya fırsatta farklılık göstermeksizin aynı proaktiflikle perakende sektörüne yansımaktadır. Bu sebeple, Çin’in Wuhan şehrinde 2019 yılında oraya çıkan koronavirüs (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2020) sonrası tüm dünyadaki değişim dalgası hiç olmadığı kadar perakende sektörüne yansımıştır.

Türkiye perakende sektörü de tüm dünya ticaretini etkisi altına alan bu durumdan oldukça etkilenmiştir. Perakende sektörünün Türkiye özelinde durum analizi yapılırken pandemi sonrası yeni şekillenen yapılar ışığı altında analizin yapılması çok daha önem arz etmektedir.

Teoride anlatılan kavramsal çerçeve değerlendirildiğinde, tahmin edilemeyen ve risk analizi yapılmasına karşın düşük öngörülebilirliğin büyük etkisini yansıtan olayları ifade eden “Siyah Kuğu” (Taleb, 2007) metaforu perakende sektörü başta olmak üzere pandemi döneminde sektörlerin durumunu en iyi özetleyen anlatım biçimidir. Siyah kuğu durumu olağan durum beklentilerinin dışında kaldığından aykırı bir değerdir ve aşırı bir etki taşır. Bu anlamda, özellikle on yıllık bir dönemin son beş yılını içeren gelişmelerinin değerlendirilerek Türkiye perakende sektörünün ilerlemesine büyük katkı yapacağı inancı ile durum tespiti yapılması çalışmanın en önemli amacıdır.

Özellikle ekonomide öncü sektör olarak öne çıkmış perakende sektörünün durumunun belli aralıklarla takip edilmesi geliştirilecek strateji ve politikalar açısından da önemlidir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde hem istihdam hem de ihracata katkı bakımından olsun öne çıkan sektörlerden biri olan perakende sektörünün, iç ve dış unsurlara dayalı yapısını ve pandemi sonrasında pazarın ne durumda olduğunu tespit etmek üzere bu çalışma yapılmıştır.

Perakende Sektörü On Yıllık SWOT Değerlendirmesi

Perakende sektörü, küresel ticarete bakıldığında bir ülkenin ekonomisinin dinamiğini oluşturan büyüme durumunun en temel göstergesidir. Bu sebeple yoğunlukla ve sıklıkla perakende sektörüne ait durum analizi ve SWOT değerlendirmeleri yapılır. Bu çalışmaların rutin bir şekilde güncellenmesi büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kısıtları

Çalışmanın amacı tüketim kültüründeki hızlı değişim, ticaret savaşları, küresel tedarik zinciri yapısındaki ilerlemeler, bilgi teknolojileri ve yeni ekonomi gibi makro unsurların ışığında her geçen gün oyun kurucuların ve rekabetin güç dengesinin değişim gösterdiği bir sektör olan perakende sektörünü detayları ile ele almaktır. Dünyadaki ekonomik değişimler ve pazarlama dünyasındaki ilerlemelerin perakende uygulamalarına yansımaları paralel olarak Türkiye pazarında görülmektedir. Başta kamu kurumları olmak üzere sivil toplum örgütleri, Sanayi ve Ticaret Odaları, İhracatçı Birlikleri ve özel sektör, perakende sektöründeki pazar araştırmalarının güncellenmesine ihtiyaç duymaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, tarihsel evrimi de özetleyebilmek ve değişimin ne yönde olduğunu ortaya koymak adına çalışmada yöntem olarak içerik analizi yapılmaktadır.

Bu alanda öncelikli raporlardan içerik tespiti yapılmış ve buna göre ikincil kaynakların yardımıyla yeni unsurlar eklenmiştir.

Çalışmanın kısıtları arasında, daha önce yapılmış çalışmalardan içerik tespiti yapılmış olup birincil kaynaklara veri olarak başvurulmamış olması sayılabilir. Özellikle büyük şehirlerdeki durumlar genel itibarıyla dikkate alınmıştır. Perakende türüne özgü örneğin gıda perakendeciliği, tekno marketler gibi bir ayırım yapılmaması da çalışmanın bir başka kısıtıdır.

SWOT Analizi

Herhangi bir konuda ne durumda olunduğunun ve güncel koşulların fotoğrafının çekilmesinin en popüler analiz şekli olarak SWOT analizi kullanılmaktadır.

Organizasyonların iç ve dış çevre unsurlarını göz önünde bulundurarak stratejik yönetim uygulamalarının hayata geçirebilmesi için incelenmesi sürecine SWOT analizi denilmektedir (Gürel ve Tat, 2017, s.995). S (*strengths*-güçlü yönler); organizasyonların rekabetçi durumuna güç katan iç unsurlardandır. W (*weaknesses*-zayıf yönler); organizasyonların rekabetçi durumunu zayıflatan iç unsurlardır. O (*opportunities*-fırsatlar) organizasyonların rekabetçi durumunu olumlu yönde etkileyen dış unsurlardır. T (*threats*-tehditler); organizasyonların rekabetçi durumlarını olumsuz olarak etkileyen dış unsurlardır. Analizde organizasyonların mevcut durumu geleceğe yönelik olarak analiz edilmektedir. Zamanla tehditler fırsatlara dönüşebileceği gibi fırsatlar da tehditlere dönüşebilmektedir (Speth, 2016).

SWOT analizi durum tespitinin özeti niteliğinde olup öncesinde makro çevre analizi, mikro çevre analizi, talep analizi ve rekabet analizi aşamalarının detaylı bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

Makro çevre analizi kontrol edilemeyen değişkenlerden oluşup yaygın bir şekilde kullanımı PESTEL (Politik, Ekonomik, Sosyal, Teknolojik, Ekolojik, Yasal (Legal) Çevre ile Sektörün ilişkisi) analizi ile yapılmaktadır (Bouزيد, 2020). Makro çevre analizi, kontrolün işletmede olmadığı durumların tespiti niteliğindedir.

Mikro çevre analizi ise işletmenin kendi içindeki dinamiklerinden oluşması sebebiyle değiştirilebilir ve kontrol edilebilir unsurlardan oluşmaktadır. İnsan kaynakları, teknolojik altyapı, üretim kapasitesi, finansal gücü, lojistik kaynakları, pazarlama

faaliyetleri gibi işletmenin fonksiyonlarına ait tüm unsurlar bu kapsam içerisinde değerlendirilmektedir. Bu noktada güçlü yanlar kadar geliştirilmeye açık yönler de ortaya konmaktadır.

Sektördeki talep yapısı yine önemli bir aşama olarak durum tespitinde yer almaktadır. Kim alır ne alır ne kadar alır gibi tüketim kalıpları ve satın alma süreçleri değerlendirilmekte aynı zamanda talebin trendleri ve geleceğe yönelik yaklaşımları ortaya konulmaktadır. Bu noktada ikincil veriler kadar satın alma süreci ve tutumunu ölçmek amaçlı birincil kaynak niteliğinde klasik (nitel ve nicel) veri toplama yöntemlerinin yanında teknolojik araçlar sayesinde gözlem ve deney yöntemi ile de bilgiler toplanmaktadır.

Son aşamada rekabet analizi yapılmaktadır. Sadece mevcut rakiplerin değil sektördeki güç dengesinin tam olarak tespit edildiği bir süreç olan rekabet analizi Porter'ın elmas modeli (1980) olarak bilinen Beş Güç Modeli üzerinden tespit edilmektedir. Porter'ın Beş Güç Modelinde; sektördeki rakipler arasındaki rekabetin şiddeti, müşterilerin pazarlık gücü, tedarik zincirindeki tedarikçi, perakendeci, toptancı gibi diğer oyuncuların pazarlık gücü, sektöre yeni girebilecek işletmelerin oluşturduğu tehdit, işletmenin sunduğuna ait istek ve ihtiyacı karşılamak üzere alternatif olabilecek ikame ürünlerin oluşturduğu tehdit yer almaktadır.

Tüm aşamaların sonunda durum tespitinin özeti niteliğinde SWOT analizi oluşturulmaktadır. Bu tablo şekli tüm pazar ve işletmenin fotoğrafının ortaya çıkmasını kapsamaktadır. Bu analizden yola çıkarak stratejik plan oluşturulması söz konusudur.

SWOT analizi yaparken organizasyonun dışsal ve içsel mevcut unsurları matrisler yolu ile de çoklanabilir. SWOT matris örneklerinden birisi aşağıdaki gibidir (Benzaghta, Elwalda ve Mousa, 2021):

SO Stratejisi: Fırsatlardan yararlanılması

ST Stratejisi: Tehditlerden kaçınılması

WO Stratejisi: Zayıf yönlerin azaltılması yolu ile yeni fırsatların ortaya konması

WT Stratejisi: Zayıf yönlerin en aza indirilerek tehditlerden kaçınılması

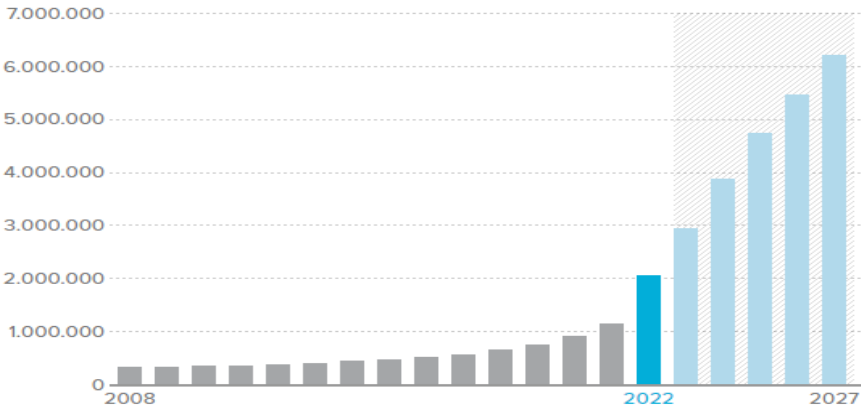
Türkiye Perakende Sektörünün SWOT Analizi

Türkiye Perakende Sektörü Büyüklüğü

Dünya çapında ülkeler, sektörler, rekabet ve talep yapısı ile ilgili uluslararası stratejik bilgi sağlayan ve analiz yapan bağımsız kuruluşlardan biri olan Euromonitor tarafından Mart 2023 tarihinde Türkiye perakende sektörü için hazırlanan ciro gelişim raporu (vergiler hariç milyon TL) Şekil 1'deki gibidir. Rapor özellikle 2016'dan sonra sektördeki ciro gelişim hızının arttığını göstermekte, sektörün üç yıl içinde şu anki cirosunun 2'ye, beş yıl içinde de 3'e katlanacağını öngörmektedir. Yine raporda 2027 yılına kadar tüm perakende satışlarının içinde online oranının %25'i geçeceği tahmin edilmektedir.

COVID sonrası Türkiye'de hız kazanan online ticaretin GSMH'ye oranı %4,5 seviyelerine gelmiştir. Bu oran ile Türkiye söz konusu ticarete olgun pazarlar arasında yer almıştır. Yine reel büyümenin %1,8 gerçekleştiği 2020 yılında online pazar %45 büyümüştür. (Deloitte Digital, 2021, s.8)

2.047.982

Şekil 1. Türkiye Perakende Sektörü 2008-2027 Ciro Gelişimi

Kaynak: Euromonitor International, 2023

Türkiye Perakende Sektörü'ne Yönelik Yapılan SWOT Analizleri Üzerine İçerik Analizi

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin 2012 senesinde Türkiye perakende sektörü için yaptığı SWOT analizi (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği [TOBB], 2012) çalışmanın merkezine alınarak günümüz verileri ışığı altında değerlendirilecektir. Ayrıca KPMG

2020 yılındaki raporunda belirtilen ek unsurlar ve TÜSİAD Haziran 2021 yılındaki rapora ilişkin içerikler analiz edilmiştir.

Sektör için güçlü yönler. “İki kıtanın birleştiği, üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye coğrafi konumu gereği çok stratejik bir öneme sahiptir.”

Sınırların kapatılmasına yol açan pandemi aynı zamanda tüm dünyada ekonomik istikrarsızlığa yol açmış ve uluslararası lojistiği durma noktasına getirmiştir. Özellikle buğday ve ayçiçeğinde dünyanın en büyük ülkelerinden olan Rusya-Ukrayna savaşı tarım darboğazını tetiklemiş, enerji fiyatlarında da önemli dalgalanmalara yol açmıştır (Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği [UTİKAD], 2022). Dünyanın mal ve hizmet tedarikinde büyük ölçüde bağımlı olduğu uzak doğuda yaşanan aksamalar, Türkiye’nin hemen yanı başında yer alan iki ülke arasında yaşananlar sonrası Türkiye’nin coğrafi konumunun önemi çok daha artmıştır.

“Ülkenin dinamik ve artan bir nüfusa sahip oluşu, perakende sektörünün pazarını büyütebilmesine katkıda bulunmaktadır.”

2013 yılında 76.481.847 kişi olan Türkiye nüfusu 2022 yılında 85.279.553 kişi olmuştur. 2050 yılına kadar nüfusta yavaş oranda artış, sonrasında düşüş beklenmektedir. 2012 yılında %30,1 olan ortalama yaş nüfus oranı, 2022 yılında %33,5 oranına yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2013; TÜİK, 2023). TOBB tarafından yayınlanan rapor yılındaki güçlü yönün devam ettiği görülmektedir.

“Geleneksel ve kültürel tüketim alışkanlıkları özellikle yerli markalar için sağlam bir dayanak oluşturmaktadır.” “İçeride belirli bir büyüklüğe erişen yerli markaların kısa bir süre sonra, öncelikli olarak çevre ülkelerde yatırıma yönelmeleri global markaların doğmasını sağlayacaktır.”

Sektör için güçlü yön etkisi devam etmektedir.

“Ekonomideki gelişme, satın alma gücündeki artış ve artan tüketim eğilimleri sektörün gelişimine katkı sağlamaktadır.”

2010 yılında 777,5 milyar \$ olan gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH) 2022 yılında 905,5 milyar \$ olmuştur. Satın alma gücü paritesine göre 2012’de kişi başı GSYH 20.627 \$ iken 2021’de 30.797 \$ olmuştur. 2021 yılı itibarıyla satın alma gücü paritesine (SGP)

göre GSYH sıralamasında Türkiye, Dünya'nın 11. Avrupa'nın 4. büyük ekonomisidir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2023). Güçlü yön etkisinin devam ettiği görülmektedir.

“Bankacılık sisteminin güçlü olması hükümeti kriz döneminde bankaları kurtarmak için kamu parasını kullanmak durumunda bırakmayıp krizden daha çok etkilenen diğer sektörlerle destek verilmesini sağlamıştır.”

Bankacılık sektörünün güçlü konumu devam etmektedir. Pandemi dönemi sonrası yakalanan yüksek kârlılık sektör öz kaynaklarını desteklediği gibi sektör oyuncularının uyum kabiliyeti ve yönetsel başarısının göstergesi olmuştur (Klynveld Peat Marwick Goerdeler [KPMG], 2023).

“Diğer ülkelere kıyasla işgücü maliyetlerinin görece düşük olması, eğitilmiş ve eğitilebilir işgücünün varlığı sektörün gelişimi için bir avantaj oluşturabilir.”

2012 yılında Türkiye'nin saatlik iş gücü maliyetlerinde Mısır, Hindistan, Meksika, Ukrayna ve Çin 'in ardından Avrupa ve Doğu Avrupa ülkelerinin altında olduğu görülmektedir. 2020 yılında Avrupa ortalaması saatlik iş gücü maliyetinde 28,6 Euro iken Türkiye'de rakam 3,7 Euro'dur. Yine şirketlerin personel maliyetinin üretim değerine oranı 2012 yılında %13'ler seviyesindeyken bu oran 2021 yılında %10,4'e gerilemiştir (Bloomberg, 2022; Eraydın, 2013, s.17; Euronews, 2022;).

“3 büyük anakentin (metropolün) yanı sıra 1 milyon nüfusun üzerinde 15 kente sahip olan Türkiye, sektör pazarının gelişimi ve büyümesi için önem arz etmektedir.”

2022 yılında nüfusu 1 milyon üzeri il sayısı 24'e çıkmıştır (TÜİK, 2023).

“1996 yılından beri Avrupa Gümrük Birliği'ne üye olan Türkiye, ekonomik ve sosyal açılardan ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Ürünlerin serbest dolaşımına izin verilmesinin yanı sıra miktar kısıtlamalarının karşılıklı olarak kaldırılması perakende sektörü için bir avantaj teşkil etmektedir.”

Türkiye şimdiye kadar 16'sı yürürlükte olmak üzere Gümrük Birliği çerçevesinde 27 tane anlaşma imzalamıştır. Birçok ülke ile de görüşmeler devam etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

“Turizm sektörünün hızla gelişmesinin perakende sektörüne olumlu yansımaları olmaktadır. İstanbul'un bir alışveriş destinasyonuna dönüşebilecek kapasiteye sahip

olması 100'ün üzerinde AVM'nin kentin dört bir yanına yayılmışlığı her kesimden yabancının alışveriş yapabilmesini mümkün kılmaktadır.”

Türkiye’de güncel AVM sayısı 147’si İstanbul’da olmak üzere 412’ye yükselmiştir (Alışveriş Merkezleri ve Yatırımcıları Derneği [AYD], 2023).

“Kayıt dışı ekonominin önlenmesinde katkısı olan öncü sektörlerden birisidir.”

2022 yılında vergi müfettişlerinin sektör kesim bazında yaptığı incelemeye göre tarhi istenen vergi tutarı açısından toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerinin onarımı başlığının tüm sektörler arasında toplam rakamın %50’sinden fazla olarak ilk sırada yer aldığını görmekteyiz (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, 2022, s.48).

“İstanbul’a üç saatlik uçuş mesafesindeki ülkelerde toplam 950 milyon kişi yaşamaktadır.”

İstanbul’a üç saatlik uçuş mesafesinde 41 ülke 78 şehir, dört saatlik mesafede 53 ülke 118 şehir, beş saatlik mesafede 66 ülke 143 şehir yer almaktadır (Turkish Technic, 2023).

“Organize perakende sektörü, özel tüketimi artıran kampanya ve promosyonları ile dinamik ve öncü pozisyonundadır.” Bu unsur güçlü yön olarak devam etmektedir.

KMPG tarafından 2020 yılında yapılan Türkiye perakende pazarı durum analizi TOBB raporuna ek olarak değerlendirildiğinde; sektörün büyüklüğü, yüksek ve dirençli talebin varlığı, genç nüfus, organize perakendedeki artış oranı, şirketlerin krizleri yönetme tecrübesi, dijitalleşme vizyonu ve bu alanda ilklerden olma isteği, güçlü lojistik alt yapısı, belirli alanlardaki sanayiinin üretim gücü, tarım sektörünün gücü gibi güçlü yönler ek olarak belirtilmiştir.

Sektör için zayıf yönler. “Yüksek cari işlemler ve bütçe açığı, işsizlik ve kayıt dışı ekonominin artışı gibi ekonomik sorunlar nedeniyle ekonomide istikrar sağlanamamaktadır. Bu tür politik problemleri aşmak zor ve yıpratıcı bir süreçtir. Bu da pek çok sektörü olduğu gibi perakende sektörünün gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir.”

Cari işlemler ve bütçe açığı devam etmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). İşsizlik rakamı 2012’den bu yana dalgalanarak devam etmiş

Temmuz 2023'te %9,7 seviyesinde gerçekleşmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

“Yüksek işlem maliyetleri ve bürokratik zorluklar şirket kurulmalarında ve satın almalarından önce yapılan fizibilite çalışmalarında birer engel olarak ortaya çıkmaktadır.”

Bu unsur geliştirilmeye açık olan bir unsur olarak devam etmektedir.

Fazla mesai kısıtlamalarının gevşetilmesi gibi girişimlere rağmen, Türk işgücü piyasası hala uluslararası standartlara göre katı koşullara sahiptir.”

Türkiye iş gücü piyasası geçici istihdam biçimleri konusunda OECD ülkeleri içinde en katı piyasa konumundadır. Bunun nedeni; esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmamış oluşudur (TC. Kalkınma Bakanlığı, 2018, s.68).

“Yaşanan nüfus artışına ve gençlerin yüksek oranına rağmen, uzman personel yaratmak oldukça zorlaşmıştır. Örneğin kasap, şarküteri, manav gibi. Yeni yetişen nesillerde bu meslekler tercih edilen meslekler arasında görülmemektedir.”

Uzman personel sorunu günümüzde halen devam etmektedir. Birçok perakendeci bu sorunu iç eğitimlerle aşmaya çalışmaktadır. Perakende sektöründe akademik gelişime yönelik ön lisans, lisans ve lisansüstü programların sayılarının az olması uzmanlaşmayı etkilemektedir.

“Tüketicilere yönelik kredilendirme çeşitlerinin azlığı tüketiciyi kredi kartını yanlış kullanmaya yönlendirmekte, alışveriş atmosferini olumsuz etkilemektedir.”

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından kredi kartları asgari ödeme tutarı, tüketici kredilerinin vade sayısı belirlenmektedir ([BDDK], 2022). Kurum aynı zamanda ürün kategorileri bazında kredi kartlarına uygulanacak taksit sayısını belirlemektedir (BDDK, 2020).

“Organize perakende sektörü ölçek ekonomisinden henüz tam anlamı ile faydalanamamaktadır.”

Perakendecilik teknolojilerindeki gelişmeler, özel markalı ürünlerde perakendecilerin artan payı, perakendecilerin ölçek ekonomisinden kazanımlarını artıran unsurlardır (Gürsel, 2009, s.409). Son dönemde perakende de teknolojik yeniliklerin en yoğun

yaşandığı alanlardan birisi e-ticarettir. E-ticaret payı COVID sonrası %4,5 seviyelerine gelen Türkiye bu alanda 2020 yılı itibarı ile olgun pazarlar arasında yer almıştır (Deloitte Digital, 2021, s.8). Türkiye’de %30,3 olan özel markalı ürün payının 2023’Te %35’e çıkması beklenmektedir. Özel markalı ürün payı oranı 2013 senesinde ciro bazında tüm perakende noktaları göz önüne alındığında %17,3’e denk gelmekteydi (Pehlivan, 2023; PLAT, 2013). On yıl önce zayıflık olarak gördüğümüz bu madde artık güçlü yönler arasında sayılabilir.

“Bilgi teknolojileri altyapıları yeterli düzeyde değildir.”

Perakende deki son on yıllık gelişme, bilgi seviyesi açısından Türkiye’yi dünyanın önde gelen perakendecileri ile yarışacak seviyeye getirmiştir. Bu madde de artık güçlü yönler arasında yer alabilir.

“Tedarik zinciri yönetiminin optimizasyonu konusunda yaşanan sıkıntıların maliyetlere yansımaları yüksektir.”

Özellikle COVID dönemi, satın alma süreçlerinde dijitalleşmenin önemini, tedarik zinciri içinde yer alan tüm paydaşların tam ve doğru bilgiyi entegre paylaşmasının gerekliliğini bizlere göstermiştir (Apak, 2020, s.8). Bu madde sadece Türkiye perakendesi için değil dünya perakendesinin tamamını kapsayacak şekilde önem arz etmektedir.

“Sektör fiyatlandırma konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Fiyatlandırmada haksız rekabet yaratacak koşullar mevcuttur.”

Özellikle e-ticaretin yaygınlaşması bu madde de yaşanan sorunu daha da derinleştirmektedir.

“2008 yılından bugüne kadar süren global kriz havası tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de tüketici güvenini olumsuz etkilemektedir. Tüketici güven endeksi dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kriz öncesinin çok altındadır.”

TEPAV ve TÜİK perakende güven endeksine baktığımızda 2012 yılından 2019 yılına kadar artış gözlemlenmemiştir (Kulaksız ve Dündar, 2019, s.2).

KMPG tarafından 2020 yılında yapılan Türkiye perakende pazarı durum analizi TOBB raporuna ek olarak değerlendirildiğinde; satın alma gücündeki azalma, jeopolitik belirsizlikler ve makroekonomik riskler, nitelikli iş gücündeki yetersizlikler,

maliyetlerdeki genel artış, rekabette farklı segmentlerin birbirinin alanına girmesi konuları sektörün zayıf yönleri olarak görülmüştür.

Sektör için fırsatlar. “Sahip olunan altyapı olanaklarını kullanarak ve birtakım teşvikler vererek ülkeye gelen uluslararası doğrudan yatırımların arttırılması mümkün olabilir. Bu yatırımlar pazarın büyümesi ve kayıt içi ekonominin gelişmesi için bir fırsat teşkil etmektedir.”

Türkiye 2021 yılında gelişmekte olan Avrupa ülkeleri içinde uluslararası doğrudan yatırım (UDY) projelerinde en fazla tercih edilen ülke olmuştur. 2003-2021 yılları arasında toptan ve perakende ticaret en fazla UDY çeken sektörler arasında 5. sırada yer almış toplam yatırımın %8,4'lük kısmını oluşturmuştur (T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2023).

“Değerli Türk Lirasının enflasyonu düşürme ve mevcut iç talebi canlandırma üzerindeki etkileri ekonomide az da olsa bir iyileşme olduğunun bir göstergesidir.”

Analizin yapıldığı yılda yapılan değerlendirme zaman içerisinde değişiklikler göstermektedir.

“Pazarın hala çok büyük bir kısmının geleneksel perakendecilerin elinde olması olgunlaşmamış Türkiye perakende sektörünü yerli ve yabancı yatırımcılar için cazibe merkezi yapmaktadır.”

Perakende sektörünün gıda perakendeciliği alanında bakkal, büfe, küçük marketleri kapsayan geleneksel perakende günümüzde halen önemli bir yer tutmasına rağmen modern perakende kanalının gerisinde kalmıştır (Kazak vd, 2022). Gelişmiş ülkelerdeki oranlarla kıyasladığımızda ise modern kanalda halen büyüyecek büyük bir potansiyelin olduğu görülmektedir. Diğer perakende sektörü alanlarında da cazip durum devam etmektedir.

“Kadınlara ve gençlere iş imkânı sağlaması nedeniyle akıllı istihdam politikaları ile işsizliğin azaltılması için fırsatlar yaratmaktadır.”

Türkiye İş Kurumu'nun 2021 araştırmasına göre; toptan ve perakende ticaret, motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektörü altında faaliyet gösteren iş yerlerinde kadın istihdam oranı %30,1'dir. Bu oran Türkiye genelinin iki puan üzerindedir (Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü [İŞKUR], 2021).

“Türk perakende markalarının yurtdışı yatırımlarının artmasına yönelik destekler döviz girdisi ve ürün ihracatı bağlamında önemli bir potansiyeldir.”

Bu unsur fırsat olarak devam etmektedir.

“Perakende sektöründeki firmaların çok geniş bir ürün yelpazesinde kendi markalı ürünlerini tek bir mağaza çatısı altında müşterilerine sunma kapasitesi ve gücüne sahip olması sektörün geleceği için önemli bir fırsattır.”

Geçen on yıllık süreçte perakendeciler özel markalı ürünlerini üretirmek konusunda önemli bir mesafe kaydetmiştir.

“Rekabeti artırmak ve yerli/yabancı yatırımcıları cezbetmek için serbest ticaret anlaşmalarının uygulanmaya başlaması, Türkiye’ye yatırım yapmayı planlayan yabancılar için fırsat teşkil etmektedir.”

Sadece anlaşmalar çerçevesinde kalmayıp, devlet teşvik programları desteği de fırsatların oluşmasında etkili olacaktır.

KMPG tarafından 2020 yılında yapılan Türkiye perakende pazarı durum analizi TOBB raporuna ek olarak değerlendirildiğinde; özellikle genç nüfusun talep ettiği elektronik ticaret pazarının genişlemesi, teknoloji sayesinde ortadan kalkan coğrafi sınırlar ve bu sayede yeni pazarlara açılma şansı, değer kaybeden TL nedeni ile yurt dışı müşterilerinin alışveriş tutarı gibi fırsatlara ek olarak yer verilmiştir.

Sektör için tehditler. “Kriz ortamının sürmesi ve uluslararası belirsizlik, sürmekte olan ekonomik durgunluk, sektörün gelişimi için bir tehdit unsuru olmuştur.”

Sektör, durum tespiti sürecinde COVID ve sonrası dönem, Rusya-Ukrayna sonrasında İsrail ve Filistin’de yaşanan durum gibi küresel ticareti etkileyen çok önemli krizlerden etkilenmiştir. Ön görülmesi güç tehditler karşısında perakende işletmeleri küresel tedarik zincirinin yönetiminde yerli üretimin desteklenmesi konusunda yatırım yaparak ilerleme kaydetmeye çalışmaktadır.

“Taslak halindeki Perakende Yasası’nın yarattığı belirsizlikler.”

14 Ocak 2015 tarihinde perakende ticaretin düzenlenmesi hakkında 6585 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2015).

“Makroekonomik istikrarsızlığın temel göstergelerinden biri olan enflasyon, her ne kadar bundan on yirmi yıl öncesi ile kıyaslanamayacak düzeyde de olsa, diğer sektörler gibi perakende sektörünü de zaman zaman olumsuz yönde etkilemektedir.”

Tüm dünyada olduğu gibi ekonomik çevredeki olumsuzluklar enflasyon başta olmak üzere sektörü olumsuz etkilemektedir.

“Bölgesel ve ülkemizdeki siyasi, askeri çatışmalar, terör tehdidi ve ekonomik riskler perakende sektörü açısından yeni tehditler yaratabilmektedir.”

Söz konusu tehdit unsuru devam etmektedir.

“Tüketicinin harcanabilir geliri ve alım gücündeki dalgalanmalar, perakende sektörünü doğrudan etkilemektedir.”

Devam eden bir tehdit unsurudur.

“Süre gelen krizin etkisi ile ücret artışlarının bir sınırdan kalması, belirsizlik ortamının sürmesi buna bağlı karşılaşılabilecek herhangi bir olumsuzluğa karşı daha dikkatli harcama yapmaya dikkat edilmesi nedeni ile talebin indirim ya da fırsat alımlarına dönüşmesi nedeni ile kâr marjlarının düşmesi”

COVID salgını sonucu Türkiye’de 21 Aralık 2020 ve 15 Ocak 2021 tarihleri arası 610 işletme ile yapılan bir araştırma neticesi, krizin işletmelerin iş hacmine, kazançlarına, istihdama ne denli olumsuz etkisi olduğunu gözler önüne sermiştir (Hedefler İçin İş Dünyası, 2021).

“Perakendenin gelenekselden organize perakendeye dönüşürken pek çok kişi tarafından gelişen bu sektör çok cazip gözükmemekte ve pek çok mental ve operasyonel olarak hazır olmayan yatırımcı girmektedir. Bu ise sektör içi rekabette körü körüne temel ticari prensipler dışında zararına dahi satışların gerçekleştirilmesini doğurmaktadır.”

2023 Mart ayında toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı sektöründe kurulan; 3.736, kapanan işletme sayısı 489’dur (TOBB, 2023).

“Şu anda %40’a %60 olan organize ve geleneksel perakende oranları, özellikle yerel perakendede zorunlu altyapı yatırımlarının zamanında yapılamaması ve çoğu aile

şirketi olan bu yapılara profesyonel yönetim zorlukları, verimsizlik ve kâr kayıpları yaratmaktadır.”

Oran organize perakende lehine değiştiğinde söz konusu tehdit unsurunun etkisi azalmaktadır.

“Enerji maliyetlerinin yüksekliği toplam maliyetler için büyük olumsuzluk teşkil etmektedir.”

Tüketimin artması, artan kuraklık sebebi ile hidroelektrik santrallerinin düşük doluluk oranları, yaz sıcaklıklarındaki anormal artışlar, artan ithal kömür ve gaz fiyatları enerji maliyetlerindeki olumsuz etkiyi her geçen gün daha da artırmaktadır (KPMG, 2023)

“Kiralara yüksekliği ve yabancı para cinsinden kiralama ile kira üzerinden alınan stopajın yüksekliği”

2018 yılında yabancı para cinsinden kiralamalar yasaklanmıştır (Resmî Gazete, 2018). Kira ve stopaj sorunu sektör için devam etmektedir.

KPMG tarafından 2020 yılında yapılan Türkiye perakende pazarı durum analizi TOBB raporuna ek olarak değerlendirildiğinde; teknoloji sonucu ortadan kalkan sınırlar sonucu rekabete yurt dışından yeni oyuncuların dahil olması, mali yapıdaki bozulma ve borçlanma yeteneğinin azalması, teknolojiye verilen ağırlığa operasyonel süreçlerin ayak uyduramaması, özellikle online kanaldaki fiyatlamalar ile tüketici fiyat algısının bozulması, kâr marjlarındaki azalış, online ticaretin büyümesi sonucu konvansiyonel alandaki büyümenin azalması ve bunun kâr marjlarındaki baskısı, AVM’lerin doyumuna ulaşması sonucu verimliliğinin azalması gibi tehdit konuları ek olarak anlatılmaktadır.

İki rapor özelinde yapılan içerik analizine ek olarak TÜSİAD tarafından Haziran 2021 tarihinde hazırlanan raporda perakende de öne çıkan on başlık sırasıyla; teknolojik dönüşüm, COVID, iş gücü, lojistik tedarik zincirleri ve kargo taşımacılığı, AVM’ler, çoklu kanal, modern geleneksel perakende, yatırım istihdam ve büyüme, finansman, tüketici davranışı şeklindedir (Doğru ve Öztürk, 2021).

Mevcut Raporlara Ek Olarak Geliştirilen Ek Unsurlar ve Durum Tespiti-Yeniden Değerlendirme

Güncel veriler ve tüm raporlar ışığında Türkiye perakende sektörü için PESTEL, Talep, Rekabet Analizleri sonrasında ortaya çıkan dış unsurların analizi ve tespit edilen durumun fırsat-tehdit değerlendirmesi şöyledir;

Makro Çevre Analizi.

Politik Çevre Unsurları. Yakın coğrafyada meydana gelen siyasi belirsizlikler, savaşlar (Tehdit)

Coğrafi olarak Türkiye'nin konumunun politik belirsizliklerin olduğu bir ortamda güvenli liman olarak görülmesi (Fırsat)

Ekonomik Çevre Unsurları. Salgın hastalıklar, deprem gibi afetler sonucu ekonominin yaşayacağı olumsuzluklar (Tehdit)

COVID sonrası ürün tedarikinde elverişli konumda buluma (Fırsat)

Enerji ve ulaşım koridorlarında ülkemizin stratejik bir konumda bulunmasının ekonomiye sunacağı katkı (Fırsat)

Tüketimin büyüme hızı (Fırsat)

GSYH'nin artması (Fırsat)

Sosyal Çevre Unsurları. Nüfusun orta yaş segmentindeki artış (Fırsat)

Tüketim kültüründeki tüketim artışı yönündeki trend (Fırsat)

Teknolojik Çevre Unsurları. Tüm dünyada ve Türkiye'de gelişen teknolojik altyapı sayesinde ödeme sistemlerinden iş yapış şekillerine kadar yeniden şekillenen yapı (Fırsat)

Ekolojik Çevre Unsurları. Küresel ısınma, hava ve deniz kirliliği ile gelen gıda krizi (Tehdit)

Küresel ısınma, atık yönetimi, çevresel ayak izleri gibi konularda perakendenin yol göstericilikte öncü olması (Fırsat)

Yasal Çevre Unsurları. Vergiler, iş yeri ruhsatları, gibi yasal süreçler / Gümrük tarifeleri (Tehdit)

Rakip Analizi. Sektörler için rekabet stratejisi geniş veya dar alanda olmak üzere düşük maliyet liderliği veya ürün farklılaştırması olabilir. Rekabetin başarısını da rakipler için pazara giriş engelleri, alıcıların gücü, tedarikçilerin gücü, ikame ürün tehdidi, rekabetin şiddeti olmak üzere beş güç belirler (Porter, 1980). Rakipler başlığı Porter'ın Beş Güç Modeli dikkate alınarak rekabet stratejisi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Türkiye perakende sektörüne rakiplerin girişi için bir engel bulunmamaktadır. Hatta e-ticaretin gelişimi bu yolu çok daha kolay kılmaktadır.

Alıcıların gücü; Türkiye perakende sektöründe sektördeki organize perakende payı gelişmiş ülkelere göre geridedir. Bu durum alıcıların gücü başlığını olumsuz etkilemektedir. Alıcı konumunda olan perakendeciler son dönemlerde tedarik anlamında dikey entegrasyonlar, kendilerine ait özel markalar gibi alanlarda önemli gelişme göstermiştir.

Tedarikçilerin gücü; Türkiye'de perakendeciler için tedarik sağlayacak firmalar yeterli sayıya ve istenilen ürünü karşılayabilecek güce sahiptir.

İkame ürün tehdidi; tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de e-ticaretin gelişimi ikame ürünlerin pazarın her yerine kolayca girmesini sağlamaktadır. Bu durum aynı zamanda alt yapısını iyi hazırlayan perakendeciler için ürünlerini başka pazarlara kolayca satabilme avantajı da sağlamaktadır.

Rekabetin şiddeti; rekabet artık fiziksel mağazalarda, platformlarda, üreticilerin internet sitelerinde, perakendecilerin internet sitelerinde yani her yeredir. Rekabetin şiddetinden daha az etkilenmek adına perakendecilerin bilgi teknolojileri, platformlar, lojistik servis sağlayıcıları gibi farklı sektörlerle iş birliğine gittikleri görülmektedir.

Günümüz perakende sektöründeki rekabet ortamını incelediğimizde iki unsurun öne çıktığını görmekteyiz. Bunlardan ilki, bilgiye erişimi daha kolay olan daha bilgili tüketicidir. İkinci unsur, artan ürün çeşitliği ve nişlerdir. Bireysel üretim yapanların bu üretimini pazara sunacakları imkân ve bu niş pazardan taleplerini karşılamak isteyen bilgili bir tüketici yeni perakende pazarda yerini almıştır. Fiziksel varlıkları ve

ellerindeki stok yapısından dolayı yüksek sabit maliyet yapısına sahip fiziksel perakendeciler karşısında yeni nesil neredeyse hiçbir fiziksel varlığa sahip olmayan modeller büyük bir maliyet avantajı elde etmektedir (Deloitte, 2015).

Tüketiciler ile satıcılar arasında internet ortamında alışverişi kolaylaştıran dijital pazar yerleri 2018 yılında 14,2 milyar TL olan işlem hacmini 2021 yılında 84,6 milyar TL'ye çıkarmıştır. E-pazaryerleri, platform sahiplerine tüketici davranışını yönlendirme, satıcı davranışlarını yönetme ve tüm bu unsurları dikkate alarak kendi davranışını belirleme konusunda büyük bir güç sağlamaktadır. TÜİK hane halkı bilişim teknolojileri 2020 raporuna göre Türkiye'de internet üzerinden mal veya hizmet siparişi veren ya da satın alanların oranı 2012 yılında %10,3 iken 2020 yılında %36,5 olarak gerçekleşmiştir (Sarıççek vd, 2022).

Online ticaret hacmindeki yükseliş perakendeciler için son dönemde rekabet yapısını başlı başına değiştirmektedir. Üreticiler artık direk pazara girebilmekte, küçük niş ürün yapan bireysel tüketici üretici ve satıcı konumuna geçebilmekte, ikinci el gibi alternatif pazarların oluşması kolaylaşmakta, e-pazaryerleri gibi platformlar yolu ile her kategoriye satabilen yeni rakipler doğmaktadır.

Talep Analizi. Perakendeciliğin yaygınlaşması arz ve talep yapısının sağlıklı bir şekilde işlemesi ile mümkündür. Tüketici tercihleri talep, bu tercihleri karşına isteği arz olarak tanımlanabilir. Arz ve talep dengesinin gelişimini etkileyen en önemli etkenlerden birisi şehirleşmedir. Yine kadının çalışma hayatındaki yerinin artışı, harcanabilir gelir artışı, sosyoekonomik statüsü yüksek grupların artışı ülke pazarının olgunlaşmasını ve ülkenin yatırım yapılabilir pazar statüsüne erişmesini kolaylaştırmaktadır (Azabağaoğlu ve Dursun, 2008, s.2).

Türkiye'de son dönemde büyük parçalı ve çok odaklı şehirleşme yolu ile şehirleşmenin tüm aşamaları görülmüştür. Yaşanan şehirleşme olgusunda şu alt başlıklara rastlamaktayız (Aliağaoğlu, 2022, s.186-187):

Küresel kentleşme – Sermayenin kentleşmesi- Neo-Liberal kentleşme,

Şehrin metalaşması,

Büyük şehirden kırsala göç tercihi yapanların gerçekleştirdiği kırsal soylulaşma,

Yeni yoksulluk ve zenginlik,

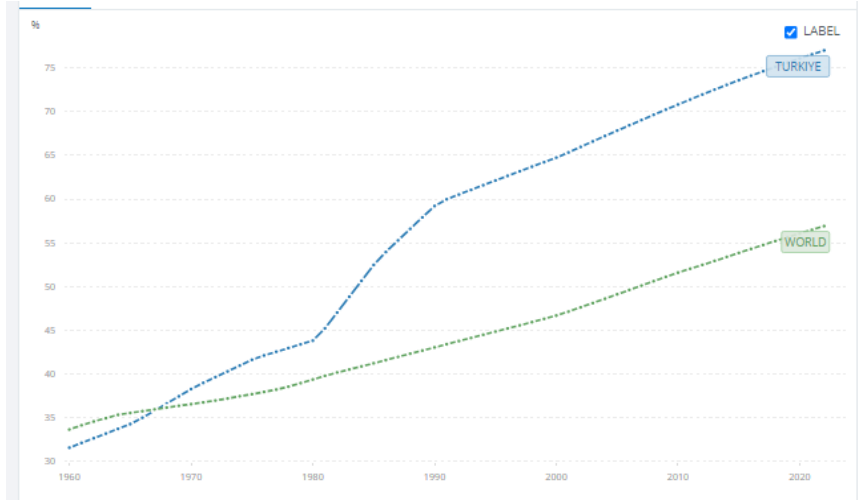
Bütünsel şehirleşme- Yeni bölgeselleşme- Gökdelenlerin artışı,

Üniversite artışına paralel kültürel şehirleşme,

TOKİ konutları dönüşümünün yol açtığı yeni şehirleşme,

Mülteci şehirleşmesi,

Şehirleşme olgusu altında gerçekleşen bu kadar çoklu kırılım, alt başlık sayısı kadar talep farklılaşmasını da beraberinde getirmektedir. Bu durum Türk perakendecisini bu kadar parçalı yapıdaki talepleri karşılayabilmek adına her zamankinden daha hızlı ve esnek olmaya zorlamaktadır. Türkiye'nin genel anlamda şehirleşme hızı da dünya ortalamasına göre daha yüksek oranda artmaktadır. Yıllar itibari ile Türkiye ve Dünya şehirleşme oranları aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 2. Türkiye ve Dünyada Şehirli Nüfus Oranları (1960-2020)

Kaynak: Dünya Bankası, 2023

Şehirleşme oranı artışı organize perakende eğilimini artırmaktadır. TÜİK verilerine göre 2007 yılında Türkiye’de şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı %70 iken bu oran 2021 yılında %93’ü geçmiş durumdadır. Bu dönem aralığında hane halkı büyüklüğü de azalmış ve bu durum özellikle hızlı tüketim malları gibi ürünlerde hızlı ulaşım ihtiyacını doğurmuştur. Alışveriş alışkanlıklarında da toplu sepetlerin yerini daha küçük sepetler almaya başlamıştır (Kazak vd, 2022, s.32).

Kotler, dijital çağın en önemli müşteri segmentini gençler, kadınlar ve netandaşlar (aktif internet kullanıcıları) olarak görmektedir. Gençlerin yeni ürün ve hizmetleri erken

benimseyip trend belirleme rolü vardır. Ev bütçesinin yöneticisi kadınlar bilgiyi elde etme görevi, satın alma görevi ve varlık yönetimini üstlenmektedir. Netandaşlar da internet üzerinden yaptıkları iletişim ile sosyal bağlayıcılık görevi üstlenmektedir (Kotler, vd. 2017, s.71).

Türkiye’de en az 1 eğitim düzeyi bitiren 25 ve üzeri kadın oranı 2008 yılında %72,6 iken bu oran 2021 yılında %87,3 olmuştur. Yükseköğretim mezunu 25 yaş üzeri kadın oranı 2008 yılında %7,6 iken oran 2021 yılında %20,9 olmuştur. Yükseköğretim mezunu kadınların iş gücüne katılma oranı %67,6 olarak gerçekleşmiştir. Kadın istihdam oranı artmasına rağmen yine de oran, erkek istihdam oranının yarısından az olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023).

Eğitim seviyesi ve iş gücü giderek artan kadın sayısı, genç nüfus oranı, özellikle gençlerin başını çektiği internet dünyasına olan ilgi Türkiye için, dijital dünyanın en önemli segmenti oluşturan gruplar açısından perakende talep eğrisinin büyük bir fırsata işaret ettiğini göstermektedir.

Türkiye için perakende taleplerinde müşterinin güncel trendleri aşağıdaki gibi derlenmiştir (Medina Turgul DDB, 2022; PWS, 2021; Üzümcü ve Apak, 2022):

Tüketici mobil-online ve fiziksel alışverişlerinde tüm kanallar arasında kesintisiz ve sorunsuz bir alışveriş deneyimi yaşamak istiyor.

Tüketiciler teslimatta çeşitlilik bekliyor.

Türkiye’de mobil uygulama kullanan tüketicilerin %85’i perakendecilerin uygulamalarını tercih ediyor.

Tüketiciler kendi değer ve inançlarını yansıtan markalar bekliyor. Sosyal bilinci gelişen tüketici markalardan hangi değeri yansıttığını net olarak belirtmesini bekliyor.

Tüketici, markalardan sadece kendinin değil gezegeni de önemseddiğini görmek istiyor.

Gıda değer zincirinde şeffaflık ve sürdürülebilirliğin yanı sıra sağlıklı ürünlere talep artıyor.

Sürdürülebilirlik ve algılanan değer nedeni ile yerel kaynaklı butik ürünlere ilgi artıyor.

Tüketici azalan gelir paritesi nedeni ile uygun fiyatlı ürünlere yönelirken daha azı ile daha çoğunu yaratmanın yolunu arıyor.

Tüketicilerde kirala-onar-yeniden sat/al davranışları gelişiyor.

Alım gücü düşen müşteriler, perakendecilerin cirolarının ve kâr marjlarının azalmasına yol açmaktadır. Perakende de zayıf nokta olarak görebileceğimiz bu unsuru özellikle e-ticaret alt yapısı sağlamış perakendeciler bu kanalda yoğun kullanım yapan müşterilere avantaj sağlayarak fırsata çevirme yoluna gitmektedir. Yine perakendecilerin sosyal sorumluluk anlamında yaptığı aktiviteler, tüketicilerin bilinçlenmesine katkı sağladığı gibi tedarikçileri de bu anlamda katkı yapmaya teşvik ederek bütüncül bir etki göstermektedir.

Mikro Çevre Analizi. Güncel veriler ve tüm raporlar ışığında Türkiye perakende sektörü için iç unsurların analizi ve tespit edilen durumun güçlü ve geliştirilmeye açık yönlerinin değerlendirmesi şöyledir:

Aracılar. Türkiye’de ölçek olarak büyüyen perakendeciler için bayii ve distribütör kullanımı yerine direk üretici ile çalışma fırsatı artmaktadır.

Çalışanlar. Sektör çalışanlarının kalifiye olabilmeleri için perakendecilik alanında hem şirket içi eğitimler verilmekte hem de örgün eğitim kurumlarının sayısı artmaktadır.

Paydaşlar. Perakende sektörü stoklarını hızlıca paraya çevirebilme açısından üretim sektörüne göre avantajlı olmakla birlikte düşük kâr marjları nedeni ile dezavantajlı görülmektedir (Kazak H., 2018).

Türkiye perakende sektörünün mikro çevre analizi kapsamında insan kaynakları değerlendirmesine baktığımızda kalifiye eleman anlamında sektörün halen zayıf konumda olduğunu görmekteyiz. Yine perakendecilerin özellikle kendi depolarında lojistik çözüm süreçlerinde teknolojiyi entegre etmesi ile bu alanlarda insan gücüne göre daha hızlı ve verimli iş süreçleri gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Yatırım anlamında sektörün her geçen gün farklı format yapıları ile çeşitlenerek sayısal olarak sadece metropollerde değil neredeyse Türkiye’nin tüm noktalarında penetrasyon sağladığına şahit olmaktayız. Pazarlama faaliyetlerinde özellikle bilgi teknolojileri alanında alt yapısını tamamlamış perakendecilerin tüketicilerine çok kanallı bir deneyimi yaşatmak adına pazarlama karmalarını da çeşitlendirdiğini söyleyebiliriz. Finansal anlamda perakendenin kırılganlığı ülkemiz açısından devam etmektedir.

Özellikle kriz dönemlerindeki talep yavaşlaması birçok perakendecinin finansal darboğaza girmesine neden olabilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye perakende sektörünün durum analizi konusunda akademik çalışmalardaki kısıtlılık, araştırmanın yapılmasında itici güç olmuştur. Analizin on yıllık periyodu kapsayarak yapılması geçmiş öngörülerdeki tutarlılığın da test edilmesini sağlamaktadır. Bu bilgiler ışığı altında yeni oluşturulan durum analizi geleceğe yönelik stratejik bakış açısı sağlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Sektördeki işletmelere SWOT analizi yapmanın önemini vurgulayan çalışmada, özellikle perakende sektöründe geliştirilecek hizmet formatları ve ürün politikalarında pazarı dinlemenin önemine değinilmiştir. Markalaşmanın öneminin yanında mevcut istek ve ihtiyaçları karşılamaya yönelik talebin yapısını daha detaylı araştıran ve bulgular sonucunda teknoloji ile entegre yaratıcı çözümler sunan perakendeciye pazarlama karması bileşenlerini geliştirmesi önerilmektedir. Sektörün önemli makro çevre unsuru olarak sürdürülebilirlik, dijitalleşme ve uluslararasılaşma unsurları, mikro çevrede organizasyonların kapasite ve yatırım unsurları planlamalarında dikkate alınması gereken öncü kavramlardır.

On yıllık periyotta perakende sektörünü etkileyen en önemli değişimlerin başında e-ticaretin hızlı yükselişi görülmektedir. Fiziksel mağazadan sanal bir dünyaya geçiş tedarik zinciri, bilişim teknolojileri, ödeme sistemleri, pazarlama aktiviteleri, tüketici davranışları gibi birçok alanı direkt olarak etkilemektedir. Bu olgu çalışmamızda incelediğimiz perakende sektörü özelinde de kendini açıkça göstermektedir. SWOT analizinde yer alan bileşenleri e-ticaretin yeni yapısını göz önünde bulundurmadan değerlendirmek neredeyse olanaksızdır. Yine makro-mikro çevre analizi, talep analizi, rekabet analizi gibi tüm bakış açılarında e-ticaret unsurunun etkisi açıkça görülmektedir. Perakendeci fiziksel mağaza, e-ticaret sitesi, platform, kiosk gibi birçok kanalla tüketicisine ulaşma çabasıdadır. Eş zamanlı bu kadar farklı kanalı yönetmek, bu kadar farklı kanaldan gelen rekabete cevap verebilmek daha önce hiç olmadığı kadar zorlukları da beraberinde getirmektedir. On yıllık periyot Türk perakende sektörünün bu anlamda çok yol aldığını gerek bilişim alt yapısı gerek tedarik zinciri yapısı ile uluslararası rekabette yer alabilecek olgunluğa erişildiğini göstermiştir.

Gelecekteki akademik çalışmalara ışık tutmak amacıyla yapılacak olan sonraki çalışmalarda nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı birincil veri toplama yöntemlerine yer verilmesi, marka değeri çalışmalarının yanında perakende sektörünün ülke menşei etkisinin değerlendirilmesi üzerine çalışma yapılması önerilmektedir. Ayrıca perakende sektörünün farklı konu ve alt sektörler bazında SWOT analizini yapılması, dünyada öncü ülke/sektör ile Türkiye'deki durum üzerine kıyaslama yöntemiyle (*benchmarking*) araştırma yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

Aliağaoğlu, A. (2022). Türkiye'de şehirleşme deneyimleri: Sosyo-mekânsal görünüm. *SDÜ*

Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (57), 170-191.

Apak, M. (2020, Haziran). Salgın travmasını iş birlikteliği ile atlatacağız. *Tedar*(8).

AYD. (2023). *Alışveriş merkezleri*. Ekim 3, 2023 tarihinde www.ayd.org.tr:
<http://www.ayd.org.tr/alisveris-merkezleri> adresinden alındı

Azabağaoğlu, M. Ö., & Dursun, E. (2008). Tüketicilerin modern gıda perakendecilerine karşı davranışının analizi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-12.

BDDK. (2020, Aralık 18). *Basın açıklaması*. www.bddk.org.tr:
<https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/730?ekId=754> adresinden alındı

BDDK. (2022, Haziran 9). *Bankacılık düzenleme ve denetleme kurulu kararı 10222*.
www.bddk.org.tr: <https://www.bddk.org.tr/Mevzuat/DokumanGetir/1121>
adresinden alındı

Benzaghta, M. A., Elwalda, A., & Mousa, M. M. (2021). SWOT analysis applications: An integrative literature review. *Journal of Global Business Insights*, 6(1), 55-73.

Bloomberg. (2022, Aralık 22). *Şirketlerin maliyetlerinde çalışanın payı düşüyor*.
www.bloomberght.com: <https://www.bloomberght.com/asgari-ucret-nasil-yankilandi-2321748> adresinden alındı

- Bouزيد, A. (2020). *The P.E.S.T.L.E business analysis tool to learn & apply to your business*. ABConsulting.
- Deloitte. (2015). The retail transformation. *Deloitte University Press*.
- Deloitte Digital. (2021). *Ekonominin dönüştürücü gücü: E-ticaret etki analizi*. İstanbul: TÜBİSAD.
- Doğru, C. E., & Öztürk, S. (2021). Perakendenin geleceği mevcut durum, beklentiler ve politika önerileri. *TÜSİAD*.
- Dünya Bankası. (2023, 11 12). *Urban population (% of total population) - Türkiye, World*. <https://www.worldbank.org/en/home:https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?end=2022&locations=TR-1W&start=1960&view=chart> adresinden alındı
- Eraydın, K. (2013). İşgücü piyasasındaki gelişmeler ve uluslararası rekabet gücü. *Türkiye İş Bankası A.Ş. İktisadi Araştırmalar Bölümü*.
- Euromonitor International. (2023). *Türkiye'de perakende ülke raporu Mart 2023*.
- Euronews. (2022, Nisan 1). *Türkiye ve Avrupa ülkelerinde saatlik iş gücü maaliyeti ne kadar?* <https://tr.euronews.com/:https://tr.euronews.com/2022/04/01/turkiye-ve-avrupa-ulkelerinde-saatlik-is-gucu-maaliyeti-ne-kadar#:~:text=Avrupa%20%C3%BClkelerinde%20kar%C5%9F%C4%B1la%C5%9Ft%C4%B1rmal%C4%B1%20i%C5%9F%20g%C3%BCc%C3%BC,%de%203%2C7%20euro%20seviyesinde>. Adresinden alındı
- Gürel, E., & Tat, M. (2017). SWOT analysis: a theoretical review. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 994-1006.
- Gürsel, V. (2009). Perakendecilerin ölçeğindeki büyümenin sebepleri ve ekonomik sonuçları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 407-423.
- Hedefler İçin İş Dünyası. (2021). *Covid-19 krizinin işletmeler üzerindeki etkileri*.
- İŞKUR. (2021). 2021 yılı toptan ve perakende ticaret sektörü iş gücü piyasası raporu. *Türkiye İş Kurumu*.

- Kazak, E. Ö., Koçak, İ. H., Özaktaş, E., Kocaman, E., Kurdoğlu, B., & Özkan, N. (2022). Türkiye HTM perakendeciliği sektör incelemesi nihai raporu. Ankara: *Rekabet Kurumu*.
- Kazak, H. (2018). Türkiye’de faaliyet gösteren perakende ve üretim işletmelerinin finansal performanslarının değerlendirilmesi: Merkez bankası sektör bilanço ve gelir tabloları üzerine bir araştırma. *Kesit Akademi Dergisi*, 422-447.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2017). *Pazarlama 4.0 gelenekselden dijital e geçiş*. (N. Özata, Çev.) İstanbul: Optimist Yayın.
- KPMG. (2020). *Perakende sektörel bakış*. KPMG bağımsız denetim ve serbest muhasebeci mali müşavirlik A.Ş.
- KPMG. (2023). *Bankacılık sektörel bakış 2023*. KPMG yönetim danışmanlığı A.Ş.
- KPMG. (2023). *Enerji sektörel bakış 2022*. KPMG Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş.
- Kulaksız, A., & DüNDAR, M. (2019). Tepav perakende güven endeksi ile Tük perakende ticaret sektörü güven endeksi arasındaki farklar nereden kaynaklanmaktadır? *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*.
- Medina Turgul DDB. (2022). *Şimdinin karşı konulmaz hafifliği*.
- Perakende ticaretin düzenlenmesi hakkında kanun.(2015). *T.C. Resmi Gazete* (6585, 14 Ocak 2015).
- Pehlivan, A. S. (2023, Mart 20). *Enflasyondan kaçan PL ürünlere yöneldi: Market zincirleri neler söylüyor?* [www.ekonomist.com.tr: https://www.ekonomist.com.tr/makale/enflasyondan-kacan-pl-urunlere-yoneldi-39365](https://www.ekonomist.com.tr/makale/enflasyondan-kacan-pl-urunlere-yoneldi-39365) adresinden alındı
- PLAT. (2013, Kasım 20). *Plat özel markalı ürünler sanayicileri ve tedarikçileri derneği*. <https://plturkey.org/> <https://plturkey.org/private-label-ulusal-markalar/> adresinden alındı
- Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors*. New York: Free Press.
- PWS. (2021). *PwC küresel tüketici içgörülerini araştırması 2021*. PwC Türkiye.

- Sarıççek, C., Yüksek, C., Ayhan, B., Yılmaz, S., Göktepe, F., & Erol, Ş. (2022). *E-pazaryerleri platformları sektör incelemesi nihai raporu*. Ankara: Rekabet Kurumu.
- Speth, C. (2016). *The SWOT analysis a key tool for developing your business strategy*. 50MINUTES.com.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). www.sbb.gov.tr. Ekim 2, 2023 tarihinde Temel ekonomik göstergeler: <https://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/#1687782578718-4cac48af-7c03> adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). www.sbb.gov.tr. Ekim 3, 2023 tarihinde İstihdam: <https://www.sbb.gov.tr/istihdam/#:~:text=11%20Eyl%BCI%202023%20tarihinde%20a%C3%A7%C4%B1klanan,ise%20y%C3%BCzde%2048%2C7%20oldu>. Adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi. (2023). *Türkiye'de uluslararası doğrudan yatırım*. www.invest.gov.tr: <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx> adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023). *Türkiye-AB gümrük birliği*. Ekim 3, 2023 tarihinde www.mfa.gov.tr: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı. (2022). *Faaliyet raporu*. Ankara: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı Strateji, Faaliyet İzleme ve Koordinasyon Şube Müdürlüğü.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2023). *Ekonomik görünüm Nisan 2023*. T.C. Ticaret Bakanlığı.
- TC. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *İşgücü piyasası ve genç istihdamı özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: TC. Kalkınma Bakanlığı.
- Taleb, N. N. (2007). *The black swan*. New York: The Random House Publishing Group.

- TOBB. (2012). *Türkiye perakendecilik meclisi sektör raporu*. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
- TOBB. (2023). *Kurulan / kapanan şirket istatistikleri*. Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.
- Turkish Technic. (2023). *Havacılığın yeni merkezi*. Ekim 3, 2023 tarihinde turkishtechnic.com: <https://turkishtechnic.com/tr/havaciligin-yeni-merkezi> adresinden alındı
- TÜİK. (2013). *Nüfus projeksiyonları, 2013-2075*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2023). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2022*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2023). *İstatistiklerle kadın, 2022*.
- Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Karar. *Resmî Gazete* (32, 12 Eylül 2018).
- UTİKAD. (2022). *UTİKAD Lojistik sektörü raporu 2022*. UTİKAD Sektörel İlişkiler Departmanı.
- Üzümcü, G., & Apak, G. (2022, 10). <https://www.thinkwithgoogle.com>. *Türkiye'deki tüketiciler ve perakende sektörü üzerine bir araştırma*: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/tr-tr/icgoruler/tuketici-trendleri/perakende-sektoru-yeni-arastirma/> adresinden alındı
- WHO. (2020). *Novel coronavirus (2019-nCoV) situation report - 1*. World Health Organization.

Geliş Tarihi:

23.05.2024

Kabul Tarihi:

20.01.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Yanar, G. & Çetin, G. (2025). Türkiye'den İngiltere'ye ihracatın ekonomik büyümeye etkisi: 2004-2023 dönemi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 55-75, doi: 10.46928/iticusbe.1488783

TÜRKİYE'DEN İNGİLTERE'YE İHRACATIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ: 2004-2023 DÖNEMİ¹

Araştırma

Gülşen Yanar

Sorumlu Yazar

İstanbul Ticaret Üniversitesi

gulsenyanar@aryaetiket.com

Güldenur Çetin

İstanbul Ticaret Üniversitesi

gadiguzel@ticaret.edu.tr

Gülşen Yanar, İstanbul Ticaret Üniversitesi'nde Uluslararası Ticaret Bölümü'nde Yüksek Lisans Öğrenimi yapmıştır ve Arya Etiket Firması'nın kurucu sahibidir.

Güldenur Çetin, İstanbul Ticaret Üniversitesi Makro Ekonomi doçentidir. Makroekonomi, uluslararası ekonomi ve mikroekonomi alanında ders vermekte ve bu alanlarda araştırmalar yayınlamaktadır.

¹ Gülşen Yanar tarafından hazırlanan Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

Türkiye’den İngiltere’ye İhracatın Ekonomik Büyümeye Etkisi: 2004-2023 Dönemi

Gülşen Yanar
gulsenyanar@aryaetiket.com
Gülidenur Çetin
gadiguzel@ticaret.edu.tr

Özet

Ülkeler ekonomik büyüme ve kalkınma hedefi çerçevesinde ekonomi politikalarını belirlemektedirler. Bu bağlamda özellikle ticari sınırların ortadan kalkması, ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınma hedefleri için uluslararası ticaret faaliyetlerini de düzenleyerek ekonomilerine yön verme çabası içerisinde olmalarına sebep olmaktadır. Gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkeler bu minvalde politikalar oluşturarak politika araçlarını düzenlemektedirler. Bu çalışmada 2004–2023 dönemi için Türkiye’den İngiltere’ye gerçekleştirilen ihracatın Türkiye ekonomisi açısından ekonomik büyümenin dinamiği olup olmadığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışmada Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli-ARDL modeli kullanılmıştır. Analizler yapılmıştır ve değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki vardır. Buna göre, Türkiye’den İngiltere’ye olan ihracat ile ekonomik büyüme arasında gerçekleşen değişiklikler birbirini etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, ARDL analizi, ekonomik büyüme, dış ticaret.

JEL Kodu: F43, F1

The Effect of Exports From Türkiye to the UK on Economic Growth: 2004-2023 Period

Abstract

The countries determine economic policies within the framework of their economic growth and development goals. In this context, the disappearance of commercial borders causes countries to strive to direct their economies by regulating international trade activities for sustainable economic growth and development goals. Both developed and developing countries create policies in this regard and regulate policy instruments. In this study, an answer is sought to the question of whether exports from Turkey to the UK for the period 2004 - 2023 are the dynamics of economic growth for the Turkish economy. Autoregressive Distributed Lag Model-ARDL model was used in the study. Analyzes have been made and it has been concluded that there is a cointegrated relationship between the variables, and that the increases and decreases between exports from Turkey to the UK and economic growth affect each other.

Keywords: Türkiye, UK, ARDL analysis, economic growth, foreign trade.

JEL Code: F43, F1

Giriş

Ülkelerin izlediği fayda temelli politikalar özünde ülkelerde sürdürülebilir ekonomik büyüme, kalkınma, küresel arenada güçlü olma, siyasi istikrar, askeri güç vb. elde etmek için vardır. Ulaşılmak istenen bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi ise özünde güçlü ve istikrarlı bir ekonominin varlığına dayanmaktadır. Güçlü ekonomi ise üretim ile mümkündür.

Üretimin ülke ekonomilerindeki değeri GSYİH ile ölçülmektedir. Bugün büyümenin göstergesi olarak kabul edilen GSYİH’de artış ve özellikle de istikrarlı ve sürdürülebilir bir artış hangi unsurlara bağlı sorusu birçok bilimsel çalışmanın da temelini oluşturmaktadır.

Ekonomik büyümenin sağlanması ve istikrarlı olması hangi koşullara bağlı sorusunu yanıtlamak üzere yapılan çalışmalar, dış ticaret faaliyetleri ve büyüme ilişkisi yönünde çok sayıda sonucu içermektedir. Dış ticaret faaliyetlerinin ülke ekonomilerine doğrudan ve dolaylı etkileri sebebiyle de dış ticaret politikaları ülkelerin ekonomiye müdahale için tercih ettikleri temel politikalar arasında yerini almıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, büyüme açısından ülkeler bazında ihracat faaliyetlerinin ekonomik büyüme ile ilişkisi önemli bir bilimsel araştırma konusu teşkil etmektedir.

Bu çalışmada dış ticaret faaliyetlerinin ekonomi ve ekonomik büyüme ile ilişkisinin öneminden hareketle Türkiye için İngiltere ile olan ihracat faaliyetleri ve büyüme ilişkisi araştırılacaktır. Çalışmada taraf ülke olarak İngiltere’nin seçilme sebebi Türkiye ile olan köklü ticari ilişkileridir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve/Literatür

Dış ticaret, uluslararası alanda belirli bir bedel ödenerek mal veya hizmetlerin değişimi, transferleri şeklinde ifade edilmektedir. Aynı zamanda dış ticaret ülke sınırları dışında iki farklı ülke arasında olabileceği gibi, yakın çağda oluşan küresel entegrasyonlar sonucu ülkeler arasında yapılan serbest ticaret anlaşmaları yolu ile de yapılmaktadır (Köksal, 2016). Dış ticaret ile yaşamın bütünü en başta da ekonomi etkilenmektedir (Adıgüzel, 2011, s. 17).

Ülkelerin bir kısmının ürün ile hizmetleri, üretimlerine ilişkin mevcut kaynakları farklı ülkeler ile kıyaslandığında daha avantajlı durumda olabilmektedir (Tunç, 2004). Bu

bağlamda ülkeler birçok farklı sebeple dış ticaret yapmaktadır. Aşağıda ülkeleri dış ticaret yapmaya yönelten gerekçeler yer almaktadır:

- Fiyat Farklılıkları
- Mal Farklılıkları
- Ülke İçi Üretim Yetersizliği
- İç Talep Karşılandıktan Sonraki Üretimin Değerlendirilmesi
- Sermaye Birikimi Sağlanması

Geleneksel Dış Ticaret Teorileri

Coğrafi keşifler ve kolonileşmeler, seyahatler beraberinde ürün hareketliliğini de yani dış ticareti de getirmiştir. Böylece dış ticaret ekonomik yaşamda keskin izler bırakmaya başlamıştır ve bu alanda kuramsal çalışmalar ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2016).

Merkantilizm geleneksel dış ticaret teorileri içerisinde ön plana çıkan ilk teoridir. Dış ticarete ihracatın teşvikini ve ithalatın önlenmesini vurgulamaktadır. Söz konusu ekol 1500-1750 yılları döneminde gündemde olmuştur (Gerber, 2011). Merkantilizm, özünde politik ve politik ekonomi konularıyla ilgilenmiştir (Magnusson, 2007). Merkantilizmde altın ve kıymetli maden rezervini artırmak için diğer devletlere ihracat yapmak ve dış ticarete hacmin genişletilmesi önemlidir (Parçalı, 2017).

Fizyokrazi, Fransa'da 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve devlet politikalarının doğal işleyişe müdahale etmemesi görüşüne dayanmaktadır. Bütün zenginliğin kaynağının toprak olduğu inancını benimsemektedir (Samuels, 1962, ss.145-162). Fizyokrazi'ye göre ekonomi kendiliğinden düzene girecektir ve "*Laissez faire laissez passer*" yani "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" prensibi geçerlidir. Dış ticareti verimsiz olarak görmüşlerdir ama serbest ticaret yaklaşımını benimsemişlerdir. Bunun sebebi doğal düzeni savunmalarıdır (Bilgili, 2013). Merkantilistlerin ticaret görüşü Adam Smith tarafından reddedilmiştir ve serbest ticaret ülkelerin zenginlik kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bu görüş çerçevesinde uluslararası ticaret ilk defa bilimsel olarak açıklanmıştır (Smith, 2007).

Mutlak Üstünlükler Teorisi iki ülke arasındaki ticareti açıklamaktadır ve bu iki ülkeyi ise iki mallı olarak modellemiştir. Buna göre iki ülkeden hangisi bu iki maldan birinde daha az verimliyse ya da kesin olarak avantajsız konumda ise o zaman her iki ülke de

mutlak üstün olduğu malın üretimi konusunda uzmanlık kazanmalıdır. Bu uzmanlaşma sonucunda ise ülkeler mutlak üstünlüğü olan malı mutlak üstünlüğü olmayan malı alabilmek için diğer ülkeyle değiştirir ve kazanç elde eder. Bu yöntemle kaynaklar mümkün olan en verimli şekilde kullanılmış olacaktır (Salvatore, 2016).

David Ricardo (1817) karşılaştırmalı üstünlükler teorisini geliştirmiştir ve verimlilik farkının mutlak olmadığını öne sürmüştür. Ricardo'ya göre verimlilik farklılıkları görecelidir ve bu sayede dış ticaret kazançları belirlenebilmektedir (Salvatore, 1990). Teori, maliyet farklılıklarından doğan dış ticareti açıklamada başarılı olmuştur ancak söz konusu maliyet farklılıklarının sebebini açıklayamamıştır (Gerber, 2011).

1919'da Eli Heckscher ve ilerleyen yıllarda ise Bertil Ohlin faktör konusunda çalışmışlardır. Bu çalışmalar sonucunda Heckscher-Ohlin Teorisi olarak da adlandırılmaktadır (Karluk, 2003). Teori 30 yılı aşkın bir süre boyunca dış ticaret literatüründe egemen olmuştur (Ethier, 1984, ss. 131-184). Teori, dış ticaretin faktör açısından farklı yoğunluklu ülkeler ile olabileceğini savunmaktadır. Nihayetinde faktör fiyatları eşitlendiği vakit ticaretin biteceğini belirtmektedir (Terzi ve Pata, 2017, s. 169).

Faktör Donatımı Teorisine göre, tüm ülkelerin birbirlerinden değişik faktör donatımına sahip oldukları ve ülkelerin yapısal açıdan bol ama ekonomik açıdan ucuz olan faktörde uzmanlaşması gerekmektedir (Feenstra, 2015).

Faktör Fiyatları Eşitliği incelendiğinde ise, her bir ülkenin mukayeseli olarak üstünlüğü olan ucuz ve bol faktör açısından uzmanlaşma yoluyla üretimini yaptığı malı ihraç edip, yüksek fiyatı olan ve kıt olan faktörün kullanıldığı ürünü ithal etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşmalarını sağlamaktadır ve bol olan faktörlerine talep sebebiyle söz konusu faktörlerin fiyatları artmaktadır. Bunun yanı sıra nispeten az bulunan üretim faktörlerine yönelik talep miktarı sebebiyle de bunların fiyatları azalmaktadır. Bu işleyiş ülkedeki gelir eşitsizliklerinin azalmasını sağlayacaktır (Gökalp, Baldemir & Akgün, 2011, s. 87-104).

Rybczynski tarafından ortaya konan ve uluslararası ticareti yapılan iki mal ve faktör donatımını kapsayan teori, bir ülkenin dünya ticaretinden daha az pay almasının ve bu ülkenin faktör yapılarından herhangi bir tanesinde artış olmasının o malda üretim

artışına sebep olacağını ifade etmektedir. Ancak buna karşın kıt malın üretimi azalmaktadır (Rybczynski, 1978).

Leontief faktör donatımı teorisini test etmiştir, Bunun için ise ABD ekonomisi açısından 1947 yılına ait dış ticarete ilişkin veriler için 1 milyon dolar bazında ihraç ve ithal ikamesi ürünlerin bulunduğu sepetler oluşturmuştur. Çalışma sonucu ABD tarafından sermaye-yoğun mal ithal edildiği, emek-yoğun mal ihraç edildiği ortaya konmuştur. ABD söz konusu dönemde dünyanın sermaye açısından en zengin ülkesi olarak görülmektedir. Leontief paradoksu ABD'nin işçi niteliği bakımından farklılığı ve üstünlüğü ile açıklamıştır (Leontief, 1959, s. 246-407).

Modern Dış Ticaret Teorileri

Donald Beaumont Keesing ve Peter Kenen Nitelikli İşgücü Teorisi'ni geliştirilmişlerdir (Krugman, Obstfeld ve Melitz, 2012). Nitelikli işgücü bakımından zengin olan ülkeler, söz konusu iş gücünü gerektiren mallarda, niteliksiz iş gücü bakımından zengin olan ülkeler ise sahip oldukları emekle ürettikleri mallarda uzmanlaşmaktadırlar (Seyidoğlu, 2015).

Teknoloji Açığı Teorisi, 1961'de Posner tarafından geliştirilmiştir. Geleneksel uluslararası ticaret teorilerinde yer verilen her ülkede aynı üretim fonksiyonlarının bulunmasına ilişkin görüş, Teknoloji Açığı Teorisinde benimsenmemiştir ve reddedilmiştir. Bunun gerekçesi ise ülkelerin teknik bilgi bakımından farklı olmalarındır (Posner, 1961, s. 323–341). Faktör donanımından bağımsız olarak ülkeler teknik bilgi ve yeterlilik farkları sebebiyle ticaret yapabilmektedirler. Bir ülke teknik ilerleme sağladığında maliyet avantajı da elde edecektir, diğer ülkeler de bu ülkeyi taklit edeceklerdir ve üretim yapacaklardır. Bu döngüde ülkeler ticaret yapacaklardır (Şimşek, 2005).

Bir başka teori 1960'larda Raymond Vernon tarafından geliştirilmiştir ve standardizasyon sürecini odağına almaktadır (Salvatore, 1998). İlk evre yeni ürün evresidir ve yeni teknolojiye sahip ülke ihracat yerine iç talebe yönelik üretim yapmaktadır (Dura, 2000, s. 1-16). İkinci aşama ülkenin ihracata geçiş aşamasıdır ve üçüncü ve son aşama ise ürünün hem iç piyasada hem de ülke dışında taklit edildiği aşamadır. Teorinin temelinde geniş iç piyasaya sahip olan ülkelerin ölçek ekonomileri avantajından faydalanmasıyla üretimde azalan maliyetler sağlamaları yer almaktadır.

Benzer tercihler ürün için ihracatçı olan ülke ile benzer özelliklerde farklı bir ülkenin söz konusu ürünü satın almak isteyen tüketicilerinin tercihler bakımından benzerliğini ifade etmektedir (Aksu, 2014, s. 351-392). Teori Burenstam Linder tarafından 1961 yılında geliştirilmiştir ve dış ticareti, kişi başına düşen gelir farkları ile açıklamaktadır (Karluk, 1998).

Geleneksel dış ticaret teorileri tam rekabet varsayımı dahilinde işlemektedir. Ancak aksak rekabet koşullarının var olduğu kabul edilen teoriye göre, ürünler homojen değildir ve farklılaştırılmışlardır. Teori, iki yönlü ticaret ve ölçek ekonomileri ile açıklanmaktadır (Helpman, 1981).

Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme kavramı makro iktisadi açıdan en mühim unsurlardan birisidir ve ülkelerin küresel arenadaki en önemli ekonomik güç göstergesidir. Ana hatları ile ekonomik büyüme kavramı, ülkenin belli bir zaman dilimi içerisinde üretim kapasitesi ile üretilen mal ve hizmet miktarında gerçekleşen yükselme olarak ifade edilmektedir. Bu husus da GSYİH ile değerlendirilmektedir ve GSYİH'nin farklı mevcudiyetleri olduğu gibi ekonomik büyümenin de vardır. Ülkeler birbirinden farklı gelişim göstermekte ve farklı özelliklere sahip olarak var olmaktadır. Bu nedenle de her ülkenin büyüme modeli birebir diğer ülkelerle ayı olmamaktadır. Aşağıda büyüme türlerine yer verilmektedir (Kesgingöz ve Burak, 2022):

- Spontane Büyüme: Devletin ekonomiye müdahalesi en az düzeydedir.
- Planlı Büyüme: Mevcut kıt kaynakların kullanımı planlanmaktadır.
- Kapalı Büyüme: Dış ticaret azdır ve mal üretimi yurtiçinde gerçekleşmektedir.
- Açık Büyüme Liberalleşme yoluyla dışa açık bir ekonomik büyüme gerçekleşmektedir.
- Durgun Büyüme: Kişi başına düşen gelir sabittir ve bu sebeple de büyüme oranı durgun bir eğri meydana getirmektedir.
- Dengeli Büyüme: Sektörler arası iş birliği mevcuttur.
- Dengesiz Büyüme: Büyümede başarısızlık söz konusudur.
- Üstel Büyüme: Nüfus artışı kontrolsüzdür ve kontrol edildiğinde gerçekleşmektedir.

- İşsiz Büyüme: Nüfus artışı sebebiyle işsizlik vardır ancak büyüme söz konusudur.
- Acımasız Büyüme: Büyümenin olumlu etkileri herkese eşit yansımamaktadır.
- Sessiz Büyüme: Sosyal, kültürel, bireysel alanlarda bir düzen haiz olmamasına rağmen büyüme vardır.
- Köksüz Büyüme: Büyüme sürecinde toplumsal yozlaşma.
- Geleceksiz Büyüme: Büyüme yenilenemeyen kaynaklarla gerçekleşmektedir.

Ekonomik büyüme türlerinin çeşitliliği olduğu gibi, büyüme teorileri de farklılık göstermektedir.

Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi

Dış ticaret faaliyetlerinin ülkelerin makro ve mikro ekonomik yapıları ve bu yapıların işleyişleri üzerindeki etkileri ekonomi biliminin konusu içerisinde yer almaktadır. Ancak ekonomi bilimi dahilinde dış ticaret faaliyetlerinin incelenmesi ilk aşamada Adam Smith tarafından 1776'da yayımlanan *Ulusların Zenginliği* eseri ile başlamıştır. Bu sebeple dış ticaret ve ekonomi ilişkisinin bilimsel temelleri Adam Smith tarafından atılmıştır demek mümkündür.

Adam Smith'in dış ticarete bilimsel yaklaşımı ilk olsa da son değildir. Smith ile başlayan dış ticaretin bilimsel olarak açıklanması süreci bugün de devam etmektedir. Özellikle ekonomik büyümeyi açıklamak üzere kurgulanan çalışmalar ve teoriler dış ticaret faktörünü önemli bir noktadan ele almaktadır.

Smith'e göre dış ticaret ekonomik büyümeyi iki yolla etkilemektedir. Bunlardan bir tanesi üretim ölçeği ile gerçekleşirken, söz konusu üretim artışıyla birlikte işbölümü gelişmektedir. Bir diğer husus ise Arz Fazlası Teorisidir. "dış ticaret büyümenin itici gücüdür" görüşü bu teoriden hareket etmektedir ve ekonomide bulunan toprak fazlası, ulusal talepteki darlık sebebiyle dış ticarete artışa neden olmaktadır (Topcu, 2017).

Ricardo ise, ülkelerin kıt kaynaklarının dış ticaret ile daha verimli sektörlere yönlendirilebileceğini savunmaktadır. Dış ticaret ekonomik büyüme ilişkisine gerek klasik büyüme teorileri gerek modern büyüme teorileri açıklama getirmeye çalışmıştır. Ancak bugün dahi ülkeler ya da politikalar bazında dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi tek tip bir açıklamaya sahip değildir. Modern ya da diğer adı ile Yeni Ekonomik

Büyüme Teorileri tarafından teknolojik değişim içsel olarak tanımlanmaktadır ve sadece dış ticaret ilişkisi olan devletlere yayılmasının mümkün olduğunu belirtmişlerdir (Zahonogo, 2016).

Tablo 1. Dış Ticaret Ekonomik büyüme İlişkisi

Yazar	Dönem	Yöntem	Sonuç
Özel (2018)	2000-2017	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi	İhracat ve Büyüme Arasında Çift Yönlü Nedensellik Tespit Edilmiştir.
Akkaş ve Öztürk (2018)	2001-2014	Toda-Yamamoto Yöntemi ve Hacker ve Hatemi-J Bootstrap Testi	İhracat ve Büyüme Arasında Çift Yönlü Nedensellik Tespit Edilmiştir.
Abdulgaliyev ve Arsakhanova (2019)	2016 (1Q-4Q)	Sentez Yöntemi, Tümdengelim Yöntemi ve Tümevarım Yöntemi	Ekonomik Büyüme İçin İhracat ve İthalat Gereklidir.
Zhabynets (2020)	2012-2017	Sistematiik Yaklaşım, Mekânsal Analiz, İstatistiksel Analiz ve Gruplama	Hizmetler Sektörü Dış Ticareti Bölge Gelişiminde Önemlidir.
Türkmen ve Özbek (2021)	1967-2017	Dinamik Panel Veri ve Konya Nedensellik Testi	İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasında Çift Yönlü Nedensellik İlişkisi Tespit Edilmiştir.
Baktemur (2021)	2003Q1-2020Q3	Doğrusal Olmayan Nedensellik Testi	İhracattan Büyümeye Doğru Tek Yönlü Nedensellik İlişkisi Vardır
Yılğör, Karahan ve Öndes (2021)	2002-2018	Hatemi-J Eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	İhracata Dayalı Büyüme Modeli Desteklenmektedir.
Karakuş ve Atabey (2021)	1988-2019	Var Analizi	İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi Olmadığı Ama Genç İşsizliği Etkilediği Tespit Edilmiştir.
Şeker ve Akpolat (2022)	1990-2020	ARDL(NARDL) Modeli, Toda-Yamamoto, Granger Nedensellik Testi	İracattan ve İthalattan DYY'e Doğru Tek Yönlü Granger Nedensellik, NARDL Modeli Sonuçlarına Göre İse İhracattaki Azalışların Doğrudan Yabancı Yatırımcıları Azaltıcı Etkisinin, İhracattaki Artışların DYY'ı Artırıcı Etkisi Vardır.
Çatalbaş (2023)	1980-2020	Gregory-Hansen Eşbütünleşme	Uzun Dönemde, İhracat Ekonomik Büyüme Üzerinde Anlamlı Bir

Analizi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi	Etkiye Sahiptir ve Sınamasında İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasında Karşılıklı Nedensellik İlişkisi Vardır. Ayrıca İhracattan İthalata ve Ekonomik Büyümeye Doğru Tek Yönlü Nedensellik Vardır.

Yöntem

Ekonomik büyüme, ülkelerin küresel güç olmaları ve toplumsal refahlarının yükselmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple ekonomik büyümede etken olan unsurlar merak konusudur. Bilimsel çalışmalar içerisinde sıklıkla dış ticaret ve özellikle de ihracat faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olup olmadığı araştırılan konular arasında yer almaktadır. Bu çalışmada Türkiye’den İngiltere’ye olan ihracat ile ekonomik büyüme için uzun dönem ilişkisinin varlığının araştırılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Modeli

Araştırma, Türkiye’den İngiltere’ye olan ihracat ile ekonomik büyüme için ilişkisinin belirlenmesi amacıyla ARDL sınır testi analizi yardımıyla yapılmıştır. Analizlerde 2004-2023 dönemindeki yıllık veriler kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla kullanılan ekonometrik model;

$$\log(\text{BUYUME})_t = \alpha + \beta_1 \log(\text{IHR})_t + \varepsilon_t \text{ gibidir.}$$

Araştırma modelinde yer alan denklemde log ifadesi tüm değişkenlerin logaritmasının alındığını ifade etmektedir. α ifadesi denklemde yer alan sabit terimi, ε ifadesi hata terimini, β katsayısı ise bağımsız değişkeni ifade etmektedir. t ise analizde kullanılan yılları ifade etmektedir.

Araştırmada kullanılan örneklem grubuna ait 2004-2023 dönemi yıllık verileri üzerinden E-views programı kullanılarak analizler yapılmıştır. Yıllık veriler olmaları nedeniyle mevsimsel analizler yapılmamıştır.

Değişkenler arasında uzun dönem açısından koentegrasyon ilişkisi varlığı bakımından iki husus sınanmaktadır. Bunlardan biri her iki değişken için de birinci farkların

durağan olması iken, ikinci şart söz konusu değişkenlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilen regresyon için tahminlenen hata teriminin durağan olması konusudur. Söz konusu koşulları sınamak için en çok kabul edilen test Dickey-Fuller (DF) testidir. Yapılan analizlerde otokorelasyon sorunu oluşmaması için ise Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi yapılmaktadır (Utkulu, 2003, s. 45-61).

Sabit terim ve trend yok;

$$\Delta y_t = \beta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Sabit terimli denklem;

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_1 y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Sabit terim ve trend var;

$$\Delta y_t = \beta_0 + \beta_t + \beta_1 y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

ADF testinde yukarıda yer alan tüm denklemlerde serilerin durağanlığının sağlanması için β_1 katsayılarının negatif işaretli ve istatistiksel açıdan anlamlı bulunması gerekmektedir.

$H_0: \beta_1 = 0$ Seri birim köklüdür

$H_1: \beta_1 < 0$ Seride birim kök yoktur, durağandır

Değişkenlerin durağanlıklarının sınanması için Phillips-Perron (PP) ile Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testi birim kök testleri de yapılmaktadır.

Değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla yapılan Engle ve Granger (1987) tarafından bulunmuştur (Mert ve Çağlar, 2019, s. 251). Eş bütünleşme analizi ile de bütünleşik zaman serileri arasında uzun dönem ilişkinin varlığı tespit edilmek

amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Fark alması nedeniyle değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli bilgileri korur ve bu açıdan avantaj sağlamaktadır. Ayrıca her bir eş bütünlüştük seri için hata düzeltme modelini oluşturabilir. Bu açıdan kısa ve uzun dönem ilişkileri ayırt etmeyi sağlar (Işık vd, 2004).

Analiz için birkaç yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; Engle-Granger (1987), Johansen (VECM) ve ARDL Yaklaşımlarıdır. Bu çalışmada, değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak amacıyla, ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır.

ARDL modeli için ilişki denklem değil, otoregresif dağıtılmış gecikme ile ifade edilmiştir (Sevüktekin, Çınar, 2017).

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 X_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklemden yer alan p ifadesi bağımlı değişkendirdeki optimal gecikme sayısını, q ise bağımsız değişkendirdeki optimal gecikme sayısını ifade etmektedir. β_0 , β_1 , β_2 , α_{1i} , α_{2i} ise katsayıları ifade etmektedir. Δ ifadesi ise değişkenin farkıdır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti amacıyla oluşturulan hipotez;

$H_0 = \beta_1 = \beta_2 = 0$ şeklindedir (Çelik ve Tufan, 2021, s. 2875-2889).

Değişkenler arasında bir ilişki tespit edildikten sonra uzun dönem ARDL modelleri tahmin sürecine geçilmesi gerekmektedir (Çelik ve Tufan, 2021, s. 2875-2889).

$$Y_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{2i} X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

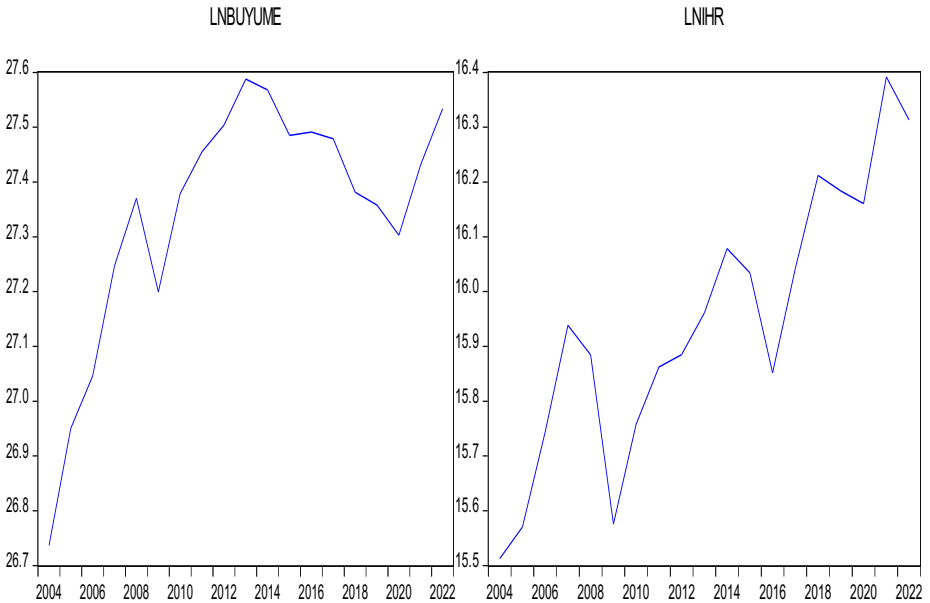
Uzun dönem katsayıları tahmininin ardından, hata düzeltme modeli kurulmaktadır. Sonrasında ise kısa dönem katsayıları tespit edilmektedir (Çelik ve Tufan, 2021, s. 2875-2889).

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denkleimde yer alan EC ifadesi hata düzeltme terimini göstermektedir. Hata düzeltme terimi istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır ve katsayısı negatif işaretli olmalıdır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde, yapılan veri analizi sonucunda elde edilen bulgular yorumlanarak yer almaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de 2004-2023 yıllık verileri kullanılarak, Türkiye’den İngiltere’ye olan ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Veriler Türkiye İhracatçılar Meclisi ve Dünya Bankası internet sitesinden temin edilmiştir. Analizlerde tüm değişkenlere logaritma alma işlemi uygulanmıştır. İhracat verisi IHR ile ekonomik büyüme verisi ise BUYUME ile kodlanmıştır.

Şekil 1. Değişkenlerin Grafikleri

Değişkenlere ait zaman seyir grafikleri Şekil 1’de yer almaktadır. Büyüme verisinde de ihracat verisinde de yukarı yönlü bir seyir olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort	Med	Max	Min	Stn. sapma	Çarpk	Basklık	normlk
Lnİhracat	15,94	15,93	16,39	15,51	0,24	-0,05	2,25	0,79
LnBüyüme	27,34	27,38	27,58	26,73	0,22	-1,34	4,14	0,03

Tablo 2’de değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır. Logaritması alınan ihracat verisinin ortalaması 15,94, medyanı 15,93, maksimum değeri 16,39 ve minimum değeri 15,51’dir. Yine ihracat verisinin standart sapması 0,24, çarpıklığı -0,05, basıklığı ise 2,25’tir. Logaritması alınan büyüme verisinin ise ortalaması 27,34, medyanı 27,38, maksimum değeri 27,58 ve minimum değeri 26,73’tür. Yine büyüme verisinin standart sapması 0,22, çarpıklığı -1,34, basıklığı ise 4,14’tür.

Tablo 3. Geleneksel Birim Kök Testleri

LnIHR	ADF		PP		KPSS	
	Sabit	Sabit ve trendli	Sabit	Sabit ve trendli	Sabit	Sabit ve trendli
Test ist.	-0,65	-2,65	-1,21	-2,30	0,70	0,17
5%	-3,06	-3,71	-3,04	-3,69	0,46	0,14
LnBUYUME	ADF		PP		KPSS	
	Sabit	Sabit ve trendli	Sabit	Sabit ve trendli	Sabit	Sabit ve trendli
Test ist.	-3,52	-2,73	-4,04	-2,89	0,461	0,17
5%	-3,04	-3,69	-3,04	-3,69	0,463	0,14

Değişkenlerin durağanlıklarının tespiti için geleneksel birim kök testleri uygulanmıştır.

H_0 : Seri birim köklüdür.

H_1 : Seri durağandır.

Tablo 3’te yer aldığı üzere, logaritmik büyüme değişkeni düzeyde durağan olarak tespit edilmiştir. Logaritmik ihracat değişkeni ise düzeyde birim köklüdür. Düzeyde birim köklü olan ihracat değişkeninin birinci mertbe farkı alınmıştır.

Tablo 4. Geleneksel Birim Kök Testleri – Birinci Farklar

LnIHR	ADF	PP	KPSS
Test ist.	-4,57	-4,00	0,37
5%	-1,96	-1,96	0,46

H_0 : Seri birim köklüdür.

H_1 : Seri durağandır.

Tablo 4’te yer aldığı üzere logaritmik ihracat değişkeni birinci farkında durağan hale gelmiştir.

Değişkenler durağan hale getirildikten sonra ARDL modeli uygulanması için uygun ortam oluşmuştur. Tablo 4'te değişkenler arasındaki ilişkinin sınanması amacıyla gerçekleştirilen ARDL Modeli sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. ARDL Modeli

Test ist.	Değer	Olasılık	n=1000	
F ist.	3,98	10%	3,02	3,51
		5%	3,62	4,16
		1%	4,94	5,58
k	1			

H_0 : Değişkenler arasında ilişki yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında ilişki vardır.

Tablo 5'te yer alan sonuçlar incelendiğinde, F sınır testi istatistiğinin sadece %10 için hesaplanan kritik değerden yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Olasılık değeri olan %10 değeri için F değeri ($F=3,98>3,51$) yani H_1 bu model için uygundur. Bu nedenle ARDL modelinde bulunan değişkenler arasında %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan bir denge ilişkisinin olduğu söylenebilir.

Tablo 6. ARDL Uzun Dönem Modeli

Değişken	Katsayı	Std.hata	T ist	Olasılık
Lnihr	0,70	0,11	6,31	0,00
Lnbuyume	0,27	0,14	1,93	0,07
C	7,63	2,41	3,15	0,00

Tablo 6'da ARDL modelinin uzun dönem katsayılarını içeren veriler bulunmaktadır. Uzun dönem katsayılarına bakıldığında; logaritmik ihracat değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı olmasının yanı sıra pozitif bir etkisinin de bulunduğunu söylemek mümkün olacaktır. Buradan hareketle, ihracat değişkeninde %1'lik bir değişimin büyüme üzerinde %0,70 oranında pozitif bir etkisi var demek mümkündür. Yani analize ait olan dönem boyunca Türkiye'den İngiltere'ye olan ihracatta meydana gelen artış veya azalışların ekonomik büyümeyi aynı oranda etkilediği görülmektedir.

Tablo 7. ARDL Kısa Dönem İlişki ve Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Std.hata	T ist	Olasılık
D(Lnihr)	0,27	0,12	2,19	0,04
CointEq(-1)*	-0,29	0,08	-3,69	0,00

Tablo 7’de ARDL Modelinde kısa dönem katsayıları ile hata düzeltme terimi bulunmaktadır. Tabloda yer alan veriler incelendiğinde, hata düzeltme terimi için hesaplanan katsayının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu görülmektedir. Buna istinaden modelde hata düzeltme mekanizmasının işlediğini ifade etmek mümkündür.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Ülkelerin dış ticaret faaliyetleri vasıtasıyla istenilen ekonomik yapı ve konuma gelmek üzere politikalar uyguladıkları bilinen bir gerçektir. Bu politikaların hem ülke ekonomik yapısını hem de büyümede sürdürülebilirliği sağlama açısından önemi son derece büyüktür. Bu sebeple ihracat faaliyetleri de ülkeler açısından büyüme için bir araç olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ihracat faaliyetlerinin ekonomik büyümenin lokomotifinin olup olmadığı en önemli sorulardandır.

Çalışmada, Türkiye’de 2004-2023 yıllık verileri zaman serileri analizleri ile kullanılarak, Türkiye’den İngiltere’ye olan ihracatın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Değişkenler için durağanlık bulmak niyetiyle geleneksel birim kök testleri içerisinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP) ve Kwiatkowski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) Birim Kök Testleri uygulanmıştır. Testler sonrasında değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri bulabilmek için Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli-ARDL modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak, sıfır hipotezi reddedilmiştir. Yani, değişkenler arasında eş bütünleşik ilişki bulunmaktadır. Bu sebeple de uzun dönem ilişkisi analizi ve hata düzeltme modeli uygulanmıştır.

Analizlerin sonuçlarına göre, Türkiye’den İngiltere’ye olan ihracat ile ekonomik büyüme arasında gerçekleşen artış ve azalış birbirine etkilidir. Bu durumda ihracat değişkeninde %1 birim gerçekleşen bir değişimin büyüme üzerinde %0,70 oranında pozitif bir etkisi vardır demek mümkündür. Buna göre, Türkiye’den İngiltere’ye olan ihracatta meydana gelen %1 birimlik artışın ekonomik büyümeyi %0,70 oranında artırdığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

Abdulgaliyev, A. M. ve Arsakhanova, Z. A. (2019). Development of foreign trade turnover as factor of economic growth in Caucasus. In *The European*

Proceedings of Social & Behavioural Sciences EpSBS (s. 2734-2743) içinde.
Future Academy.

Adıgüzel, G. (2011). *Lojistiğin dış ticaret üzerine etkileri ve Türkiye örneği*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].

Akkaş, İ. ve Öztürk, M. (2016). Türkiye'de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi. *Journal of International Social Research*, 9(42).

Aksu, L. (2014). İktisat ekollerinin iktisadî büyüme konusundaki düşünceleri ve modellerinin analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 106(208), 351-392.

Baktemur, F. İ. (2021). Türkiye’de ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki doğrusal olmayan nedensel ilişkinin analizi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 80-90.

Bilgili, Y. (2013). *Karşılaştırmalı iktisat okulları*. 4T Yayınları.

Çatalbaş, N. (2022). 1980-2020 döneminde Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (73), 15-32.

Çelik, M. ve Tufan, H. (2021). Türkiye’de hizmet ihracatı gelirleri ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki. *Social Sciences Studies Journal*, 7(84), 2875-2889.

Dura, C. (2000). Yeni dış ticaret teorileri: genel bir bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 1-16.

Ethier, W. J. (1984). Higher dimensional issues in trade theory. *Handbook of International Economics* (1), 131-184.

Feenstra, R. C. (2015). Advanced international trade: Theory and evidence. *Princeton University Press*.

Gerber, J. (2011). International economics. *Pearson Education*.

Gökalp, M. F., Baldemir, E. ve Akgün, G. (2011). Türkiye ekonomisinde dışa açılma ve gelir eşitsizlikleri ilişkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 18(1), 87-104.

- Helpman, E. (1981). International trade in the presence of product differentiation, economies of scale and monopolistic competition: A Chamberlin-Heckscher-Ohlin approach. *Journal of International Economics*, 11(3), 305-340.
- Işık, N., Acar, M. ve Işık, B. (2004). Enflasyon ve döviz kuru ilişkisi: bir eşbütünleşme analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 9(2), 325-340.
- Karakuş, M., ve Özen Atabey, A. (2021). Genç işsizlik, ihracat ve büyüme arasındaki ilişki: Türkiye için ampirik bir analiz. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 865-882.
- Karluk, R. (1998). Uluslararası ekonomi. *Beta Yayınları, İstanbul*.
- Kesgingöz H., Burak M. (2022). Ekonomik büyümenin temel belirleyicileri. N. Altuntepe (Ed.), *Türkiye'de İktisat Politikaları ve Ekonomik Büyüme (2000-2021)*. Gazi Kitabevi.
- Köksal, M. (2016). *Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi].
- Krugman P., Obstfeld, M. ve Melitz, M. (2012). *International economics: Theory and policy* (9. Baskı). Pearson.
- Leontief, W., (1959). Factor proportions and the structure of American trade: Further theoretical and empirical analysis. *Review of Economics and Statistics*, 41, 246-407.
- Magnusson, L.G. (2007). Mercantilism. W.J. Samuels, J.E. Biddle ve J.B. Davis (Ed.), *A companion to the history of economic thought* içinde. Doi:10.1002/9780470999059.ch4. (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2020).
- Özel, H. A. (2018). Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences*, 2(1), 73-82.
- Posner, M. V. (1961). *Oxford Economic Papers*, Volume 13, Issue 3, 323–341.
- Rybczynski, T. M. (1978). Faktör tahsisi ve nispi mal fiyatları. (R. Karluk, Çev.). *İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 24, 190-196.
- Salvatore, D. (1990). *International economics* (3.Baskı). Macmillan & Co. Ltd.

- Salvatore, D. (1998), *International economics* (6. Baskı). Prentice Hall.
- Salvatore, D. (2016). *International economics* (12.Baskı). John Wiley & Sons.
- Samuels, W. J. (1962). The physiocratic theory of economic policy. *The Quarterly Journal of Economics*, 145-162.
- Sevüktekin, M., ve Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi e-views uygulamalı*. Dora yay.
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası iktisat: Teori, politika ve uygulama* (geliştirilmiş 20. Baskı). Güzem Yayınları.
- Smith, A. (2008). *Milletlerin zenginliği*. (H. Derin, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şeker, K., ve Akpolat, A. G. (2022). Doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve ithalat ilişkisi: Türkiye için NARDL yaklaşımı ile örnek bir uygulama. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 268-299.
- Şimşek, N. (2005). *Endüstri-içi dış ticaret Türkiye'nin endüstri-içi dış ticaretinin analizi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].
- Terzi, H., ve Pata, U. K. (2017). Doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye deneyimi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (18), 167-184.
- Topcu, E. (2017). *İhracata dayalı büyüme hipotezine yeni bir yaklaşım: Türkiye ekonomisi üzerine sektörel bir uygulama*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi].
- Tunç, H. (2004). *Uluslararası ticaret, para, finans*. Alfa.
- Türkmen, S. ve Özbek, S. (2021). İhracat büyümenin itici gücü mü? Gelişmekte olan ülkelerden kanıtlar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1470-1484.
- Utkulu, U. (2003). Türkiye’de bütçe açıkları ve dış ticaret açıkları gerçekten ikiz mi? Koentegrasyon ve nedensellik bulguları. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 18 (1), 45-61.

- Yılgör, M., Karahan, Ö. ve Öndes, H. (2021). Türkiye’de ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşimin analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(3), 555-565.
- Yılmaz, Ş. E. (2016). *Dış ticaret kuramların evrimi*. Ankara: Elif Yayınevi.
- Zahonogo, P. (2016). Trade and economic growth in developing countries: Evidence from Sub-Saharan Africa. *Journal of African Trade*, 3(1-2), 41-56.
- Zhabynets, O. (2020). The cities of the western region of Ukraine in international trade in services: *Trends and Prospects of Development*. Erişim adresi: <https://ir.kneu.edu.ua/items/f584cac1-2032-42ab-82c7-f76aff215532>

Geliş Tarihi:

02.07.2024

Kabul Tarihi:

17.02.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Varol, S.F. & Asal, U.Y. (2025). Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye-İngiltere ilişkilerinin Cumhuriyet gazetesine yansması (1929-1939). *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 76-110, doi: 10.46928/iticusbe.1508412

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİNİN CUMHURİYET GAZETESİNE YANSIMASI (1929-1939)¹

Araştırma

Sibel Fügen Varol

Sorumlu Yazar

İstanbul Ticaret Üniversitesi

sfzvarol2019@gmail.com

Uğur Yasin Asal

İstanbul Ticaret Üniversitesi

uyasal@ticaret.edu.tr

Sibel Fügen Varol, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı doktora öğrencisidir.

Uğur Yasin Asal, Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) Bölümü öğretim üyesi ve aynı bölümün başkanıdır.

¹ Bu çalışma, "Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Basınının Gözüyle Türkiye-İngiltere İlişkileri (1929-1939)" başlıklı henüz yayınlanmamış yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır (İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2023)

Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye-İngiltere İlişkilerinin Cumhuriyet Gazetesine Yansıması (1929-1939)

Sibel Fügen Varol
sfzvarol2019@gmail.com
Uğur Yasin Asal
uyasal@ticaret.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, 1929-1939 arası dönemdeki Türkiye-İngiltere ilişkilerinin Türk basınındaki yansımaları ele alınmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin incelenen dönemdeki seyri, Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan haberler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın örneklemini, 1929 yılı başından 2 Eylül 1939 tarihine kadarki Cumhuriyet gazetesi arşivi oluşturmuştur. Cumhuriyet gazetesinin "İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi" dijital arşivinden ulaşılan ilgili döneme ait 3603 sayısı üzerinde bir çerçeveleme analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında, taranan gazetelerde İngiltere'nin görünürlük oranı, İngiltere'ye yönelik tutum ve bu tutumun dönemin Türk dış politikasıyla ne ölçüde uyumlu olduğu incelenmiştir. Karşılaştırmalı değerlendirme yapabilmek amacıyla, aynı gazetelerde Sovyet Rusya'yla ilgili haberler de aynı kriterler üzerinden incelenmiştir. Elde edilen bulgular, söz konusu dönemde, Cumhuriyet gazetesinde Türk dış politikasına ilişkin haberlerde uygulanan yayın politikasının dönemin Türk dış politikasıyla genel olarak uyumlu bir seyir izlediğini, İngiltere ve Sovyet Rusya'ya yönelik dış politika değişikliklerinin de çoğu kez eş zamanlı olarak gazetenin yayın politikasına yansıdığını göstermiştir. Erken Cumhuriyet döneminde, özel olarak da 1929-1939 arası dönemde Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkilerini gazeteler üzerinden çerçeveleme analizi veya başka bir araştırma yöntemiyle sistematik olarak inceleyen başka çalışmaya rastlanmadığından, bu çalışmanın literatürde konuya ilişkin bir eksikliğin giderilmesine katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, Türkiye-İngiltere ilişkileri, Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri, haber görünürlüğü, çerçeveleme analizi, Cumhuriyet gazetesi.

JEL Kodu: F50

Reflection of Türkiye-England Relations in the Early Republican Period in the Cumhuriyet Newspaper (1929-1939)

Abstract

In this article, Türkiye-England relations in the period between 1929 and 1939 were analysed through their reflections in the Turkish press. In this period, the course of relations between the two countries was analysed through the news about England published in the newspaper Cumhuriyet. The sample of the study consisted of Cumhuriyet newspapers from the beginning of 1929 until September 2, 1939. The issues of Cumhuriyet were accessed from the digital archive of Istanbul University called "A Look to History through Newspapers Project". In this archive, a framing analysis was conducted on 3603 issues of Cumhuriyet published in the said period. Within the scope of the study, the visibility rate of the news about England in the scanned newspapers, the attitude adopted towards England in these news articles and the compatibility of this attitude with the Turkish foreign policy of the period were questioned. In order to make a comparative evaluation, the news articles about Soviet Russia in the same newspapers were also analysed using the same criteria as those used for England. The findings determined that the editorial policy applied in Cumhuriyet in the news during the period analysed was generally in line with the Turkish foreign policy of the period, and that the changes in Turkish foreign policy towards England and Soviet Russia were often reflected in the editorial policy of the newspaper mostly simultaneously. Since no other study has been found that systematically examines Türkiye's relations with England through newspaper framing analysis or any other research method in the early Republican period, and particularly between 1929 and 1939, it is hoped that this study will contribute to filling a gap in the literature on the subject.

Keywords: Turkish foreign policy, Türkiye-England relations, Türkiye-Soviet Russia relations, news visibility, framing analysis, Cumhuriyet newspaper.

JEL Code: F50

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti, başını İngilizlerin çektiği işgalci kuvvetlere karşı verilen bir kurtuluş savaşının sonunda kurulmuştur. Kendini bir ulus-devlet olarak tarif eden genç Cumhuriyet, selefî Osmanlı Devleti'nin son iki yüz yılındaki Batı eksenli reformlarına paralel olarak yüzünü Batı'ya çevirmiştir. Cumhuriyet, Batılılaşma hedefini gerçekleştirme yolunda giyim-kuşam, harf, ölçüm araçları, eğitim, dinin toplumdaki yeri ve kadın hakları gibi birçok alanda köklü reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformların uygulanma süreci savaş yıllarının ve sonraki Büyük Buhranın getirdiği ağır ekonomik sıkıntılarla birlikte yaşanmıştır. Yeni kurulmuş bir devletin iç ve dış güvenlik endişesi, özgürlük-güvenlik dengesinin güvenlikten yana ağır basmasına yol açmıştır.

Bu çalışma kapsamında incelenen 1929-1939 arası dönemde de güvenlik kaygısı, 1931 yılında çıkarılan Basın Kanunu, gazetecilerin tutuklanması ve gazete kapatma cezaları gibi uygulamalarla kendini göstermiştir. Yine bu dönemde, 1930'daki kısa süreli Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi hariç tutulursa, Cumhuriyet Halk Fırkası, halkın siyasal katılımının tek meşru aracı olarak kabul edilmiştir. Muhalefetin siyasi olarak örgütlenemediği bir atmosferde ise basının işlevi ağırlıklı olarak devletin siyasal ve kültürel politikalarının halka aktarılmasıyla sınırlı kalmıştır. Böyle bir ortamda, gazetelerin haber seçme ve düzenleme süreçlerinin siyasi iktidarın politik tercihlerinden farklılaşma ihtimalinin düşük olacağı açıktır.

Tarihsel olay ve olguların bugüne ait bilgi birikimi, farkındalık ve yöntemlerle incelenmesi, önceki değerlendirmelerdeki yanlılık ve çekinceleri aşarak daha zengin veriler elde etme imkânı vermektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın amacı da Türkiye Cumhuriyeti'nin 1929-1939 arası dönemde İngiltere'yle ilişkilerinin basındaki yansımalarının günümüze ait kuram ve araştırma yöntemleri kullanılarak incelenmesi yoluyla konuyla ilgili bilgi birikimine katkıda bulunmaktır.

Makale kapsamında incelenen *Cumhuriyet* gazetesi, araştırmanın kapsadığı dönemde Türkiye'nin en yüksek tirajlı gazetesi durumundadır. Ayrıca, *Cumhuriyet* gazetesi, "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına tanıklık etmiş, siyasi kimliğini de bu çizgide muhafaza etmeye çalışmıştır. Ülke siyaseti ile iç içe olan bu gazete, dönem dönem siyasal ve toplumsal olayların seyrine etki etmiş, bazen de yalnızca tanıklık etmiş ve süreçten etkilenmiştir" (Emre Kaya, 2010, s. 76). Dolayısıyla, *Cumhuriyet* gazetesi

incelenerek elde edilen veriler, hem Türk dış politikasının o zamanki seyrini hem de dönemin en yüksek tirajlı gazetesinin siyasal iktidarın politik tercihleriyle ne ölçüde uyumlu hareket ettiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Çalışmanın bir diğer önemi, siyasal iletişimde kullanılan araştırma yöntemlerini siyasi tarih alanıyla buluşturmasında yatmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen gazete haberlerini değerlendirmek üzere, siyasal iletişim çalışmalarında giderek yaygınlaşan çerçeveleme analizi kullanılmıştır (siyasal iletişim alanındaki diğer çerçeveleme analizi uygulamaları için bkz. Barnett, 2005; Kaymas, 2017, Rodriguez & Lee, 2016; Tong, 2014). Çerçeveleme analizinin Türkiye Cumhuriyeti siyasal tarihindeki bir dönemi yansıtan gazetelere uygulanması, döneme ilişkin özgün ve zengin veri elde edilebilmesini mümkün kılmakla kalmamış, aynı zamanda çalışmayı ilgili döneme yönelik diğer akademik çalışmalardan farklı kılmıştır. Genel olarak erken Cumhuriyet döneminde, özel olarak da 1929-1939 arası dönemde Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkilerini ele alan akademik çalışmalar literatürde mevcuttur (bkz. örneğin, Atabey, 2015a; Kaya, 2019; Köse, 2022). Ancak, bu çalışmalar arasında dönemin İngiltere-Türkiye ilişkilerinin gazetelere yansımaları çerçeveleme analizi kullanarak veya başka bir araştırma yöntemiyle sistematik olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin belli bir dönemini gazeteler üzerinden sistematik olarak inceleyerek konuya ilişkin bir eksikliğin giderilmesi yolunda atılmış bir adım olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan, dönem hakkında yapılmış akademik çalışmaların tümü konuya ilişkin bilgi birikimine önemli katkıda bulunduğundan bu çalışma da diğer çalışmaları tamamlayıcı niteliktedir. Bu kapsamda kuramsal çerçeve kısmında Türkiye-İngiltere ilişkilerine yer verdikten sonra bu ilişkilerin *Cumhuriyet* gazetesine nasıl yansıdığı ele alınacaktır.

Kuramsal Çerçeve

1923-1931 Arası Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri

Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuki olarak uluslararası düzeyde tanınması Lozan Barış Antlaşması'yla gerçekleşmiştir. Bu antlaşma, Türkiye'nin bağımsız bir devlet olduğunu uluslararası düzeyde kanıtlayan bir belge olmakla birlikte bütün sorunlara çözüm getirmemiştir. Bu nedenle, Türkiye, 1923'ten sonra dış politika alanında, İngiltere'yle Musul, Fransa'yla borçlar ve Suriye sınırı, Yunanistan'la nüfus mübadelesi ve Boğazlar

sorunu gibi Lozan'da halledilmeyen sorunların çözümüy le uğraşmıştır (Sarınay, 2000, s. 860-1).

Musul konusunda Türkiye'nin karşısına çıkan devlet İngiltere olmuştur. Zira, Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul vilayetinin önemli bir bölümü Türkiye'nin kontrolünde kalmıştır. Gizli Sykes-Picot Antlaşması'yla Musul'u Suriye'ye dâhil eden İngiltere ise Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Mütarekesi'ne uymayarak işgallerine devam etmiş ve savaşta işgal edemediği yerleri savaş sonrasında işgal ederek Osmanlı'nın tüm Ortadoğu topraklarına egemen olmuştur. Musul'u da Mondros Mütarekesi'nden 15 gün sonra işgal etmiştir. Misâk-ı Millî, Mondros Mütarekesi'nde belirtilen sınırları Türkiye'nin devlet sınırları olarak kabul etmiş, dolayısıyla Musul da Türkiye sınırları içinde sayılmıştır. Bu sorun, Lozan Barış Konferansı'nda ele alınmış ancak     me kavuşturulamamış, daha sonra da Milletler Cemiyeti'ne (MC) g t r lm ştir. MC, 29 Ekim 1924'te Musul'un Irak'a bırakılmasına karar vermiştir. Türkiye, başlangıçta MC'nin aldığı kararı tanımadığını açıklamış, fakat sonunda İngiltere'yle bir antlaşma yapmak için görüşmelere başlamıştır. Görüşmeler sonucunda, 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmayla, Türkiye-Irak sınırı çizilmiştir. Bu antlaşmayla, Musul anlaşmazlığının çözülmesi Türk-İngiliz yakınlaşmasının derinleşmesine imkân sağlamıştır ( oban Karabulut, 2015, s. 345; Güneş ve Alp, 1974, s. 73; MacArthur-Seal, 2018, s. 739; şimşir, 2005, s. 859; Uzgel ve K rk    lu, 2009, s. 267).

1926'dan sonraki üç yıl boyunca Türkiye-İngiltere ilişkilerinde önemli bir gelişme olmamıştır. 1929 yılında ise Türkiye, ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla İngiltere'nin Akdeniz filosunu nezaket ziyaretinde bulunması için davet etmiştir. Filonun Ekim 1929'daki İstanbul ziyareti ve Amiral Frederic Laurence Field'ın Ankara'ya giderek Atatürk'le görüşmesi Türkiye'de çok olumlu karşılanmıştır. Simgesel bir anlam taşıyan bu gelişme, bir yandan hükümet tarafından ilişkilerin gelişmesinin göstergesi sayılırken kamuoyunda da kısa bir süre önce dolaylı da olsa savaştığı ve Musul'u elinden alan bu ülkeye karşı ılımlı bir havanın doğmasını sağlamıştır (Köse, 2022, s. 203; Uzgel ve K rk    lu, 2009, s. 271).

İngiltere ve Batı Avrupalı devletlerle ilişkilerini düzelten Türkiye, 1928 yılının sonbaharında Briand-Kellog Paktı'na davet edilmiş ve Ocak 1929'da bu paktı

imzalamıştır (Atabey, 2015a, s. 26). Daha sonra, 1932-1934 yılları arasında yapılan Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına da katılmıştır. Diğer taraftan, gerek iç sorunları halletmenin öncelikli oluşu, gerekse uluslararası ortamdan bir tehdit gelmeyişi, 1930'ların ortalarına kadar Türkiye'de dış politikayı ikinci plana itmiştir. Yine de etkili bir diplomasiyle Batılı devletlerle dostane ilişkiler kurarken bir yandan da Sovyet Rusya'yla iş birliği politikasını devam ettirmiştir. Aslında, Türkiye'nin Sovyet Rusya'yla iş birliği millî mücadele dönemlerine uzanmaktadır.

Millî mücadele döneminde Misâk-ı Milli'yi tanıyarak Anadolu hareketini uluslararası yalnızlıktan kurtaran Sovyet Rusya'yla Türkiye o dönemden itibaren yakın ilişki içinde olmuştur. Tarihçiler bu ilişkiyi jeopolitik bir zorunluluğun getirdiği pragmatik bir tutum olarak görmüştür. Ancak, Sovyet Rusya'yla kurulan ilişkilerin belirleyici faktörü olan Batı'ya karşı olma siyaseti zaman içinde ilişkilerin değişmesine yol açmıştır. Türkiye'nin 1930'dan itibaren Batı ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlaması ve iş birliğine gitmesi Sovyet Rusya ile ilişkilerini bozmuştur. Sovyet Rusya'nın Türkiye sınırları içinde yaptığı komünist propaganda da Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Fakat yine de Sovyetler Birliği 1923-1932 arası dönemde, Türk dış politikası ve diplomasisindeki önemini korumuştur (Atabey, 2015a, s. 26; Dinç, 2008; Hirst, 2013, s. 33; Kasliwal, 1945; 392; Oran, 2009, s. 254; Sarıay, 2000).

1932'den İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcına Kadarki Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri

Türkiye'nin Batılı ülkelerle yakınlaşma yönündeki somut ilk adımı 1932 yılında MC'ye girmek olmuştur. Bu şekilde başlayan yakınlaşma, ülkenin kalkınması için dış yardıma duyulan ihtiyaç ve dünya konjonktüründe yaşanan değişim sonucunda ortaya çıkan güvenlik endişelerinin de etkisiyle giderek gelişmiştir (Sarıay, 2000).

Otuzlu yılların başlarından itibaren, yalnız Türkiye'nin değil, diğer devletlerin de güvenlik endişelerini artıran gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği statükoyu korumak isteyen anti-revizyonist devletlerle bu yapıyı değiştirmek isteyen revizyonist devletler arasında gittikçe keskinleşen bir kutuplaşma doğmuştur. Bu kutuplaşmayı tetikleyen gelişme ise büyük ölçüde 1929 ekonomik buhranı olmuştur. Söz konusu buhran, savaşın getirdiği ekonomik yıkımı henüz atlatamamış olan ülkelerde, özellikle de Avrupa'da inanılmaz boyutlarda enflasyona,

ardından sosyal ve siyasi krizlere yol açmıştır. Demokratik rejimlerin yerini diktatörlükler ve aşırı akımların almaya başlaması Avrupa'yı hızla savaşa götürmüştür. 1922'de İtalya'da Mussolini, 1933'te Almanya'da Hitler gibi diktatörler iktidara gelmiştir. Bunlara Sovyetler Birliği'nin başına gelen Stalin de eklenince gergin bir militarist ortam oluşmuştur. Almanya, 1934'ten itibaren Versay Antlaşması'nın hükümlerini tanımadığını, silahlanmayı başlatacağını açıkça ilan edince bu gerginlik iyice artmıştır. Hitler, Mussolini'yle iş birliği yaparak İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki egemenliğini ve genişleme bölgelerini tanımıştır. Uzak Doğu'da, askeri ve sınai gücünü hızla geliştirmiş olan Japonya da 1920'lerden itibaren yayılcı politikalar gütmeye başlamıştır (Dinç, 2008; Sarıncay, 2000).

Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkilerinin düzelmesi de ancak MC'ye üyeliğinin ardından mümkün olmuştur. Dolayısıyla, "[b]üyük zaferin kazanılmasına ve Lozan'ın imzalanmasına rağmen Türkiye ile Batılı devletlerle ilişkilerin düzelmesi hemen mümkün olmamış, özellikle İngiltere, Türkiye'ye karşı olan devlet politikasını değiştirmemiş, 1932 sonlarına kadar Türkiye'nin bütün uluslararası sorunlarında İngiltere ve onunla iş birliği halinde olan Fransa ile Türkiye karşıtlığını sürdürmüşlerdir" (Dinç, 2008, s. 7).

Bu süreçte, Türkiye de Batılı devletlere karşı güvensizlik ve soğukluk politikasını devam ettirmiştir (Dinç, 2008). Ancak faşist İtalya'nın Türkiye için yarattığı tehlike ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır. Sovyetler Birliği bir kara devletidir ve denizlerde önemli bir mevcudiyeti yoktur. Oysa faşist İtalya'nın Akdeniz'in doğusundaki emelleri etkin bir deniz gücünü elinde tutan bir müttefikin varlığını gerektirmiştir. Bu da İngiltere'yi gündeme getirmiş ve 1934'te Türk-İngiliz yakınlaşması başlamıştır. 1930'ların ikinci yarısı büyük ölçüde Türkiye'nin hem Sovyetler Birliği'ne hem de İngiltere'ye yönelik bu iki "güçlü dostluğu" birbiriyle bağdaştırma çabaları içinde geçmiştir (Deringil, 2014, s. 70).

İngiltere'yle yakınlaşma sürecinin başlarında İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lyham Loraine'in Ankara büyükelçisi olarak atanması iki ülke ilişkilerini olumlu etkilemiştir. 1934'te göreve başlayan Loraine Atatürk'le yakın ilişki içinde olmuştur. Loraine'in girişimleriyle İngiltere ve Türkiye arasında iş birliği artmış, dünyadaki değişimin de etkisiyle, ittifak arayışları hızlanmıştır (Kaya, 2019, s. 151).

Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişme gösterdiği bu dönemde, İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırısı üzerine Akdeniz'de ortaya çıkan gerginlik, İngiltere'yi diğer Akdeniz devletleriyle olduğu gibi Türkiye'yle de bir ittifak yapmaya itmiştir. MC çerçevesinde bir yükümlülük biçimine sokulan bu ittifak geçici ve kapsamı sınırlı da olsa, İngilizlerin İtalya'nın Akdeniz'de üstünlük elde etmesinin karşısında ve Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya gibi Doğu Akdeniz devletlerini gerektiğinde korumaya kararlı olduğu gerçeğini ortaya koymuştur (Atabey, 2015a, s. 27). Türkiye ise bu aşamada, İtalya'nın yayılcı emellerine karşı MC'nin aldığı yaptırım kararlarına katılmıştır. İngiltere, tıpkı İspanya, Yugoslavya ve Yunanistan gibi Türkiye'ye de yaptırımlara katılması sebebiyle İtalya'nın saldırısına uğrarsa yardım edeceği konusunda garanti vermiştir (Uzgel ve Kürkcüoğlu, 2009, s. 273). Ocak 1936'da kabul edilen bu karşılıklı garantiler sistemine “Akdeniz Paketi” adı verilmiştir. Bu kapsamda, Akdeniz Paketi'yle MC çerçevesinde geçici de olsa bir Türk-İngiliz ittifakı gerçekleşmiştir. Geçici olmasının sebebi, Temmuz 1936'da İtalya'ya uygulanan yaptırımların kaldırılması üzerine İngiltere'nin söz konusu antlaşmaları 27 Temmuz'da tek taraflı olarak lağvetmesidir (Oran, 2009, s. 254).

1936'da Türkiye için en önemli gelişme Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması olmuştur. Boğazlar sorunu da tıpkı Musul sorunu gibi Lozan'da çözülmemiş konulardan biridir. Türkiye'yi Boğazlar konusunda nihai olarak harekete geçiren olay 1936'da İtalya'nın Habeşistan'ı işgali olmuştur. Bu olay üzerine, Türkiye 10 Nisan 1936'da ilgili taraflara nota vererek Avrupa'daki buhranların 1923 Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazların güvenliği için verilmiş kolektif garantiyi işlemez hale getirdiğini belirtmiş, kendi güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının korunması bakımından bu statünün değiştirilerek Boğazların silahlandırılmasını istemiştir. İngiltere'nin önderliğinde yapılan diplomatik girişimler sonunda, 22 Haziran 1936'da, İsviçre'nin Montrö şehrinde toplanan taraflar 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzalamıştır (Dinç, 2008). Bu sözleşmeyle, Lozan'ın Boğazların askerden arındırılmasına ilişkin hükümleri iptal edilirken Uluslararası Boğazlar Komisyonu da lağvedilmiştir. Türkiye, Boğazları savunma ve savaşırken yahut savaş tehlikesiyle karşı karşıyayken savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini kontrol etme hakkını elde etmiş, böylece, bölgenin güvenliği tümüyle Türkiye'ye bırakılmıştır (Atabey, 2015a; Caşın, 2017; İleri, 2005).

Montrö Konferansı, Türk dış politikasında yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu konferansla birlikte, Türk- İngiliz İlişkileri yıllar sonra iş birliğine dönüşmüş, İngiltere, Boğazlardaki Türk çıkarlarının savunmasını yapmış, İtalyan yayılmasına karşı bölge güvenliğinin Türkiyesiz olamayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır (Dinç, 2008). Dünyanın en büyük deniz gücüne sahip İngiltere'nin desteğini sağlamak Türkiye açısından önemli bir başarı olmuştur (Atabey, 2015a, s. 29-0). Kendi savaş gemilerinin Akdeniz'e koşulsuz bir şekilde çıkabilmesini ve Boğazları Türkiye'yle birlikte savunmayı isteyen Sovyet Rusya'nın teklifleriye reddedilmiştir. Bu da antlaşma sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yle ilişkilerinin soğumaya başlamasına yol açmıştır (Atabey, 2015a; Dinç, 2008; Yılmaz ve Yakşı, 2016).

Türkiye-İngiltere arasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle başlayan hızlı yakınlaşma, Figen Atabey'in ifadesiyle, 1936 Eylül ayında İngiliz Kralı VIII. Edward'ın İstanbul ziyareti ile iyice gelişmiş ve iki tarafın ilişkilerini olumlu etkilemiştir. Bu kısa ziyaret sırasında, İngiliz Kralı, Atatürk tarafından karşılanmış ve iki devlet başkanı arasında samimi görüşmeler yapılmıştır. Bu ziyaretten bir yıl sonra 1937 yılında Londra'da İngiliz kralının taç giyme törenine katılan Başbakan İsmet İnönü de aynı şekilde İngiliz Hükümeti tarafından samimi kabul görmüştür (2015a, s. 29-0).

1937 yılının yaz aylarında, İtalyan denizaltılarının Akdeniz'deki gemileri batırması Türkiye'yi ve diğer Avrupalı devletleri endişeye düşürmüştür (Atabey, 2015a, s. 30). Bu nedenle, 10 Eylül 1937 tarihinde İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan, Sovyetler Birliği, Mısır, Bulgaristan ve Türkiye'nin katılımıyla Nyon Konferansı gerçekleştirilmiştir (Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 273). İtalya ve Almanya'nın katılmayı reddettiği bu toplantı sonucunda, 14 Eylül 1937 tarihinde, denizaltı saldırılarına karşı alınacak tedbirleri içeren bir antlaşma imzalanmıştır. Nyon Konferansı, Türk-İngiliz iş birliğini daha da geliştirmiştir. Türkiye, bu konferansta İngiltere ve Fransa'yla çalışmış, hatta Akdeniz'deki deniz trafiğini güvenlik altına alacak önlemler konusunda İngiltere'yle hareket etmeyi kabul etmiştir. Böylece, Türk-İngiliz yakınlaşması, İkinci Dünya Savaşı'na giden yolda hızla ilerlemeye başlamıştır. Bu antlaşmadan birkaç gün sonra, 17 Eylül 1937 tarihinde Cenevre Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla da deniz üstü savaş gemileri ve uçakların saldırısına karşı alınacak önlemler belirlenmiştir (Atabey, 2015a, s. 30).

1938'de, Türkiye için iki önemli olay yaşanmıştır. Bunlardan ilki, Hatay'ın bağımsızlığına kavuşması olup bu süreçte, İngiltere Türkiye'yi desteklemiştir. Atabey'in verdiği bilgiye göre, Türkiye, Hatay'ın bağımsızlığı için Aralık 1936'da MC nezdinde diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Türkiye'nin kararlı tutumu bir süre sonra sonuç vermiş, İngiltere'nin de desteğiyle Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde Hatay, 1937'de içişlerinde bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendi anayasası olan ayrı bir bölge, 1938 yılında ise bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Ortak Beyannamesi, Hatay sorununun çözümüne ilişkin bir dönüm noktası olmuştur. (Atabey, 2015b, s. 200; Atabey, 2020, s. 2579, 2587). Artık Fransa için Türkiye'yle uzlaşmaktan başka yol kalmamış ve İngiltere'nin de ısrarıyla Fransa, Hatay sorununun Türkiye'nin istediği şekilde çözülmesine razı olmuştur (Atabey, 2015b, s. 200; Atabey, 2020, s. 2579, 2587).

1938'in Türkiye için asıl önemi, Cumhuriyetin kurucusu ve Kurtuluş Savaşı'nın başkomutanı Mustafa Kemal Atatürk'ün hayata gözlerini yumması olmuştur. 19 Kasım 1938 sabahı Atatürk'ün naaşı top arabası üzerinde Dolmabahçe Sarayı'ndan Zafer muhribine yüklenip oradan da Yavuz zırhlısına nakledileceği Sarayburnu'na kadar karadan taşınırken denizde yapılan törene Türk donanma gemilerinin yanı sıra İngiliz savaş gemileri de eşlik etmiştir. Ayrıca, İngiliz kralını ve hükümetini temsil eden iki heyet cenaze merasimine katılmıştır (Atabey, 2012, s. 17; Atabey, 2015a, s. 31; Cansız, 2021, s. 60, 62).

1939 yılına gelindiğinde, büyük bir savaşın kaçınılmaz olduğu hissedilmeye başlanmıştır. Bu yılın 15 Mart günü Almanlar Çekoslovakya'yı, 7 Nisan günü de İtalyanlar Arnavutluk'u işgal etmiştir. İngiltere ve Fransa, Akdeniz'in güvenliği ve Yunanistan'la Türkiye'ye verilecek güvence konularına daha fazla önem vermek durumunda kalmış, 13 Nisan 1939'da tek taraflı bir deklarasyon yayımlayarak bir saldırı durumuna karşı Yunanistan ve Romanya'ya güvence vermişlerdir. Türkiye'ye de bu tür bir güvence vermeyi önermişlerdir. Türkiye, 15 Nisan 1939'da verdiği cevapta, İngiltere'nin garantisini kabul etmekle birlikte, bunun tek taraflı değil, karşılıklı olmasını talep etmiştir. Bir başka deyişle, Türkiye, İngiltere'nin önerdiği yardım hakkında açık taahhütlere sahip olmak istemiştir. Konuyla ilgili görüşmeler sonucunda, Türkiye İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da, Fransa ile ise 23 Haziran 1939'da ortak

deklarasyon imzalamıştır. Ardından, 19 Ekim 1939'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında Üçlü İttifak Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmada, Türkiye'nin bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması halinde İngiltere ve Fransa'nın ona yardım edeceği öngörülmüştür. Görüşmeler sırasında, İngiltere ve Fransa'nın bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması durumuna karşı Türkiye'nin de benzer bir garanti vermesi önerilmişse de Türkiye bunu kabul etmediğinden antlaşmada yalnızca Türkiye'nin iyi niyetli tarafsızlık içinde kalacağı öngörülmüştür. İttifak kapsamına Balkanlar bölgesi de dahil edilmiş, İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiler sebebiyle savaşa katılırlarsa Türkiye'nin bu devletlere yardımda bulunacağı öngörülmüştür (Atabey, 2014a; Atabey, 2015a; Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2009).

Türkiye, söz konusu deklarasyonlarla ve Üçlü İttifak Antlaşması'yla, yaklaşan İkinci Dünya Savaşı politikasını belirlemiş ve anti-revizyonist devletlerle iş birliği içinde olacağını baştan ilan etmiştir. Böylece, iki savaş arasında izlediği denge politikasını ve “tarafsızlık” anlayışını sona erdirmiştir. Bundan sonra, Türk dış politikasının belirleyici kaygısı savaşın dışında kalmak olmuştur (Atabey, 2015a; Sarıçoban, 2020, s. 1760; Uzgel ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 277).

İkinci Dünya Savaşı başladığında, Türkiye, savaşla ilgili taahhütlerin yer aldığı Üçlü İttifak Antlaşması'nın bir tarafıdır. Savaşı da İngiltere'nin başını çektiği Müttefik Devletler kazanmıştır. Fakat bu savaş dünya düzenini büyük ölçüde değiştirmiştir. Dünya, Batı ve Doğu bloku olarak iki parçaya ayrılmış, Türkiye savaş başlamadan kısa bir süre önce adım attığı Batı bloğunda kalmayı tercih etmiştir. Batı bloğunda önceki İngiliz nüfuzunun yerini savaşa sonradan katılan ABD almış, daha önce İngilizlerin nüfuz sahibi olduğu Orta Doğu coğrafyasında ABD'nin ağırlığı artmaya, İngiliz sömürgelerinde ise dekolonizasyon süreci yaşanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, İngilizlerin Türkiye'nin konumu üzerinden yaptığı planların geçerliliğini yitirmesine yol açmıştır. Ancak, iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler savaşın başında olduğu gibi ittifak şeklinde değilse de Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunda yer alma, Birleşmiş Milletler, NATO, CENTO, Avrupa Konseyi gibi kuruluşlara üyelik gibi ortaklıklar üzerinden devam etmiştir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Çalışmanın birincil amacı, 1929-1939 arası dönemdeki Türkiye-İngiltere ilişkilerinin Türk basınının gözüyle analiz edilmesidir. Bu nedenle *Cumhuriyet* gazetesi örneklem olarak seçilmiştir. Türk basını ifadesiyle Cumhuriyet rejiminin gayriresmî bir sesi/temsilcisi olarak *Cumhuriyet* gazetesinin İngiltere'yle olan ilişkilere bakış açısı incelenmiştir. İngiltere, incelenen dönemde büyük güç olma statüsünü sürdürmesi ve uluslararası ilişkileri etkileme gücü nedeniyle seçilmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Hatay'ın ilhakı süreçlerinde Türkiye'nin argümanlarına yakınsak bir görünümde olması bir başka tercih sebebidir.

1929 yılında Büyük Buhranla başlayan ve 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı ile devam eden on yıllık süreç, ikili ve küresel ilişkileri yapısal olarak etkileyen bir dönem olması nedeniyle bu çalışmada incelenmiştir. Diğer taraftan, tek bir ülke temelinde değerlendirme yapılması yanlışlık riski yaratabileceğinden, incelenen gazetelerde İngiltere'yle ilgili haberlerin yanı sıra Sovyet Rusya'yla ilgili haberler de aynı kriterler üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Ancak incelenen dönemde Sovyet Rusya'yla ilişkiler Türkiye için önemli olmakla birlikte bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Dolayısıyla, Sovyet Rusya'yla ilgili haberlere ilişkin veriler yalnızca İngiltere'yle ilgili verileri karşılaştırmak amacıyla kullanılmıştır.

Çalışma çok aktörlü bir karşılaştırmalı metodolojiden öte, İngiltere özelindeki ikili ilişkilere odaklanmaktadır. Sovyet Rusya veya bir başka ülke ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilere Türk basınının kapsamlı bakış açısını incelemek ayrıca bir araştırma konusu olabilecektir. Ancak, çalışmanın lisansüstü tez araştırmasından üretilen yapısı bu çalışmadaki sınırlılığın parçası olarak ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda, 1929'dan İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen dönemde Türkiye-İngiltere ilişkilerinin *Cumhuriyet* gazetesine nasıl yansıdığı aşağıdaki üç soru üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır:

1. 1929-1939 arasında yayımlanan gazetelerde İngiltere ve Sovyet Rusya'ya yönelik haberlerin görünürlük oranı nedir?
2. 1929-1939 arasında yayımlanan gazete haberlerinde İngiltere ve Sovyet Rusya'ya yönelik nasıl bir tutum benimsenmiştir?

3. 1929-1939 arasında yayınlanan gazete haberlerinde İngiltere'ye ve Sovyet Rusya'ya yönelik benimsenen tutum dönemin Türk dış politikasıyla ne kadar uyumludur?

Bu soruları cevaplamak üzere dört aşamalı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, *Cumhuriyet* gazetesinin 1 Ocak 1929 ile 2 Eylül 1939 arası dönemde yayımlanmış olan ve “İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi” dijital arşivinde bulunan sayılarında İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilgili haberlerin sayısı tespit edilmiştir. Bu amaçla yapılan tarama sırasında, ilgili haberlerde İngiltere ve Sovyet Rusya'nın hangi özellikleriyle çerçevelendiği de belirlenmiştir. Birinci aşamada tespit edilen bu özellikler, ikinci aşamada olumlu, olumsuz ve nötr kategorilerinden birine yerleştirilmiştir. Bu iki aşama eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Üçüncü aşamada, elde edilen olumlu, olumsuz ve nötr kategorilerin sayıları ve yüzdeleri tespit edilerek kodlama sonuçları sayısal verilere dönüştürülmüştür. Dördüncü aşamada ise bu sayısal veriler üzerinden soruları cevaplamaya yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bu dört aşamada yapılan çalışmalar doğrusal bir şekilde gerçekleştirilmemiş, her adımda önceki adımlarda tespit edilen eksiklik ve/veya hatalar giderilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evreni, 1929-1939 arası dönemde Türkiye'de yayınlanan bütün gazetelerdir.

Araştırmanın Örnekleme

Bu çalışmada, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, araştırmacının araştırma sorusunu ele almak için belirlediği kriterlere uygun bulunduğu örneklemin seçilmesidir (Saumure ve Given, 2008, s. 562). Bu çalışmada, araştırmacı, araştırma sorularının cevaplanabilmesi için örneklemin sahip olması gereken üç kriter belirlemiştir. Bunlar, yayın dili, erişilebilirlik ve devamlılıktır. 1929-1939 arası dönemde yayımlanan *Cumhuriyet* gazetesinin sayıları, yayın dilinin Türkçe olması, “İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi” dijital arşivinden erişilebilmesi ve dönemi yansıtmak için gereken devamlılığı göstermesi nedeniyle bu kriterleri yerine getirmektedir. Ancak, erişilebilirlik kriteri bulunabilirlik şartı temelinde ve adı geçen dijital arşivde mevcut gazetelerle sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda, arşivde taranmış

olarak görünse de ilk sayfası bulunmayan veya ilk sayfasının belli kısımları arşivde olmayan gazeteler için başka arşivlere başvurulmamıştır.

Araştırma kapsamında, *Cumhuriyet* gazetesinin 1 Ocak 1929 ile 2 Eylül 1939 tarihleri arasında yayımlanan toplam 3603 sayısı incelenmiştir. 1929 yılı, Türkiye’de Latin harfleriyle gazetelerin yayın hayatına başlaması, 2 Eylül 1939 tarihi ise İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıç tarihi olarak kabul edilmesi nedeniyle seçilmiştir. Oliver Boyd-Barrett’in ifade ettiği üzere, savaş haberleri genellikle tek taraflıdır ve medya, savaş haberlerini kendi ülkesinin bakış açısıyla ele alır. Bu nedenle de hükümetin ve dış politika seçkinlerinin pozisyonlarını yansıtmaya eğilimindedir (2004, s. 29). Dolayısıyla, savaş döneminde yayınlanan haberlerin diğer dönemlerdeki haberlerle aynı ölçütler üzerinden değerlendirilmesinin doğru olmayacağı düşünülmüştür.

Rıfat N. Bali’nin (2002) verdiği bilgiye göre, araştırmanın kapsadığı dönemin başlangıcından bir önceki yılda, yani 1928’de, ayrıca inceleme dönemi içindeki 1931 ve 1932 yıllarında Türkiye’nin en yüksek tirajlı gazetesi *Cumhuriyet*’tir. Ayrıca, “İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi” dijital arşivinde 1929-1939 arası dönemdeki bütün yıllarda yayınlanmış sayıları yer alan başka bir gazete bulunmamaktadır. Bu yüzden, araştırma kapsamındaki tarama işlemi *Cumhuriyet* gazetesi üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Gazetelerin en fazla görünürlüğe sahip sayfalarının “gazetenin vitrini” olarak nitelendirilen birinci sayfaları olması nedeniyle, araştırma, gazetelerin ilk sayfalarında yayımlanan haberlerle sınırlandırılmıştır.

Araştırma kapsamında taranan gazetelerin yıllara göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmektedir:

Tablo 1. Taranan Gazetelerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	Toplam
Taranan Gazete Sayısı	357	267	345	347	356	349	350	271	359	361	241	3603

Amaçlı örneklem yöntemiyle elde edilen örneklemelerin evreni temsil iddiası yoktur. Dolayısıyla, bu çalışmadaki araştırma sonuçları dönemin bütün gazetelerine genellenebilir sonuçlar ortaya koymamakta, fakat Türkiye-İngiltere ilişkilerine

incelenen dönemin en yüksek tirajlı gazetesinin gözüyle bakma ve bu yolla özgün ve zengin veri elde etme imkânı vermektedir.

Veri Çeşitleme

Doğa bilimlerinden farklı olarak, sosyal bilimlerdeki araştırmalar doğası gereği belli miktarda öznellik içerir. Başka bir ifadeyle, gerçekliğin ancak "bizim onu algıladığımız şekliyle" (Oleinik, 2011, s. 859) saptanabilmesi sosyal bilimlerin doğasından kaynaklanan bir sınırlılıktır. Öznellik problemi, bu araştırmada kullanılan çerçeveleme analizi için de geçerlidir. Zengjun Peng'in ifadesiyle, çerçevelerin tanımlanması ve puanlanması büyük ölçüde araştırmacının metinlerden yaptığı öznel çıkarımlara bağlıdır (2004, s. 65). Peng'in önermesi, bu araştırma kapsamında elde edilen veriler için de geçerlidir. Araştırmacı, nitel araştırmalarda araştırmacının kendisinin bir veri toplama aracı olduğunu ve elde edilen verilerin öznelliğinin kaçınılmazlığını kabul etmekle birlikte, bu verilerden doğan yanlışlık riskini azaltmayı amaçlamıştır. Bu amaçla, araştırma tasarımı veri çeşitleme yöntemi kullanılmış ve incelenen döneme ait gazetelerde İngiltere'yle ilgili haberlerin yanı sıra Sovyet Rusya'yla ilgili haberler de aynı kriterler üzerinden değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Analiz Birimi

Araştırmanın analiz birimi gazete haberleridir. Her haber, başlığı, metni ve görseliyle birlikte tek bir birim olarak kabul edilmiştir. Ortak bir başlık altında farklı kaynaklardan alınmış birden fazla ilgili haberin bulunması halinde, her kaynaktan gelen haber kendi başına ayrı bir haber olarak değerlendirilmiştir.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, nitel veri toplama yöntemi benimsenmiştir. Nitel araştırma, "gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma" (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39) türü olarak tanımlanmaktadır. "Nitel araştırma yöntemlerinde, araştırma sonuçlarının güvenilirliğinin artırılması, yanlışlığın azaltılması ve elde edilen kategoriler arasında karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla veriler sayılara indirgenebilmekte, basit yüzde hesapları ve sözcük sıklık hesapları yapılabilmektedir" (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 242-3).

Nitel araştırma kavramı, içinde "eylem araştırması", "içerik analizi", "kuram geliştirme" gibi birçok kavramı barındıran şemsiye bir kavramdır (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 39). Bir doküman inceleme yöntemi olarak çerçeve analizi de nitel bir yaklaşımla kullanılarak ortaya çıktığı ortam hakkında özgün ve tutarlı veriler elde edilebilmesini mümkün kılmaktadır. Çerçeveleme analizinin basit bir tanımı, medyanın olaylar veya kişiler gibi gerçekliği nasıl çerçevelediğini bulmaktır. İletişim perspektifinden, çerçeveleme analizleri medyanın gerçekleri inşa etme arkasındaki ideolojisini incelemek için kullanılır (Nurindra, 2021, s. 337). Çerçeveleme analizi, kitle iletişim araştırmalarında söylem analizi ile içerik analizi arasında bir yere yerleştirilebilir (Neuendorf, 2002).

Çalışma kapsamında, 1929-1939 arası dönemde Türkiye-İngiltere ilişkilerinin Türk basınına nasıl yansıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, incelenen gazetelerden İngiltere'ye yönelik tutumu ilgili haberlerde kullanılan çerçeveler üzerinden sorgulanmıştır. Haber çerçevesi, "bir olayla ya da sorunla ilgili haberi anlamlı hale getirmek için oluşturulan ve haberde nelerin içerilip nelerin dışarıda bırakılacağını belirleyen genel bağlam" (Atabek ve Uztuğ, 1998, s. 100) olarak tanımlanmaktadır. Çerçeveler çoğu kez içsel bir değeriğe sahiptir (de Vreese ve Boomgaarden, 2003, s. 363). Değerlik kavramı, incelenen medya metninin belli bir konu ya da olay hakkında içerdiği olumlu veya olumsuz unsurlar olarak tanımlanabilir. Bu unsurlar üzerinden okura veya izleyiciye belli bir bakış açısı, yani çerçeve sunulur. Değerlik içeren bu çerçeveler "değerlik çerçevesi" olarak ifade edilmektedir. Andreas Schuck ve Claes H. de Vreese'e göre, değerlik çerçeveleri, siyasi konuları ya da durumları olumlu ya da olumsuz terimlerle değerlendirir. Bu çerçeveler, siyasal iletişim çalışmalarında kritik bir öneme sahiptir. Araştırmalar, değerlik çerçevelerinin algı, yargı, değerlendirme ve davranışlar üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koymuştur (2006, s. 6).

Haberlerde yer alan değerlik çerçeveleri de o haberlerin kitleler tarafından belli bir yönde algılanmasını sağlamaktadır. Bu uygulama, her zaman gazetecilerin bilinçli ve önceden alınmış kararları doğrultusunda gerçekleşmeyebilir. Bir haber konusunun nasıl tanımlandığı ve hangi özelliklerinin ön plana çıkarıldığı okur veya izleyicinin o konuya ilişkin alması gereken tutumu gösterir. Bu varsayım temelinde, bu çalışmadaki çerçeveleme analizinde, öncelikle incelenen gazete haberlerinde İngiltere ve Sovyet Rusya'nın hangi özellikleriyle tanımlandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun

ardından, tespit edilen çerçeveler içerdikleri değeriğe bağılı olarak olumlu, olumsuz ve nötr kategorilerinden birine yerleştirilmiştir.

Haber çerçevelerinin tespiti için Claes H. de Vreese (2005) tümevarım ve tümdengelim olmak üzere iki yol belirlemiştir. Tümevarım yaklaşımında, haberler önceden tanımlanmış haber çerçeveleri olmadan analiz edilmekte ve çerçeveler analiz sırasında, materyale bağılı olarak ortaya çıkmaktadır. Tümdengelim yaklaşımında ise çerçeveler araştırma öncesinde tanımlanmakta ve işlemselleştirilerek ölçülebilir hale getirilmektedir (s. 53). Bu çalışmada, tümevarım yaklaşımı benimsenmiştir. Bu doğrultuda, *Cumhuriyet* gazetesinin 1 Ocak 1929 ile 2 Eylül 1939 yılları arasında yayımlanan ve "İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi" dijital arşivinde mevcut olan 3603 sayısında yer alan haberler İngiltere ve Sovyet Rusya'nın hangi özelliklerinin ön plana çıkarıldığını tespit etmek amacıyla önce açık kodlamaya tabi tutulmuştur. Kodlama, "veriler arasında yer alan anlamlı bölümlere (bir sözcük, cümle paragraf gibi) isim verilmesi sürecidir" (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 227). Açık kodlama sonucunda tespit edilen veriler, içerdikleri değeriğe bağılı olarak olumlu, olumsuz ve nötr kategorilerinden birine yerleştirilmiş ve bu kategorilere giren haber sayısı (n) ve yüzdeleri (%) hesaplanmıştır.

Araştırma, sistematik olarak yapılmış, dolayısıyla, araştırmanın örneklem seçiminden analiz aşamasına kadar bütün aşamaları açık ve tanımlanmış kurallara göre yürütülmüştür. Bu doğrultuda, kodlama için aşağıda sıralanan kurallar benimsenmiş ve bu kurallar taranan bütün gazetelere aynı şekilde uygulanmıştır:

- a. Gazetelerin yalnızca birinci sayfasında İngiltere veya Sovyet Rusya'dan bahsedilen haberler dikkate alınmıştır. Bu iki ülkenin birinden bahseden haberlerin sonraki sayfalardaki devam kısımları da incelenmiştir. Ancak, birinci sayfada İngiltere veya Sovyet Rusya'dan bahsetmeyen haberlerin sonraki sayfalardaki devam kısımları dikkate alınmamıştır.
- b. Tarama işlemi, önce gözle tarama, ardından belli anahtar sözcükleri bilgisayardan aratma şeklinde gerçekleştirilmiştir. Ancak, yararlanılan dijital arşivdeki gazete sayfalarının çözünürlüğünün sınırlı olması bilgisayardan aratmanın kesin sonuç verme ihtimalini azaltmıştır.

- c. Haberin kaynağının İngiltere veya Sovyet Rusya'yla bağlantılı olduğu, fakat haber metninde bu iki ülkeden bahsedilmeyen (örneğin bir İngiliz veya Sovyet haber ajansından alındığı belirtilen, fakat bu iki ülkenin herhangi birinden bahsetmeyen) haberler kodlamaya dâhil edilmemiştir. Haber kaynağının haberlerde kullanılan çerçeveleri etkilediği kabul edilmekle birlikte, incelenen dönemdeki haber kaynaklarının ağırlıklı olarak İngiltere'ye ait olması örnekleme sınırlandırmak amacıyla böyle bir kısıtlama getirilmesini gerektirmiştir.
- d. İngiliz lirası kıymetindeki artışın bildirildiği veya İngiliz parasının bir para miktarının birimi olarak kullanıldığı haberler genel olarak dönemin para sistemiyle ilgili olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır.
- e. Birinci sayfada yer alan ilanlar veya kurgusal metin duyuruları dikkate alınmamıştır.
- f. Bir ülke yetkilisinin açıklaması o ülkenin açıklaması olarak kabul edilmiştir.
- g. Başlığında veya içeriğinde incelenen ülkeyle dostluk ilişkisini düşündüren "dost", "dostumuz", "dostluk" gibi kelimeler yer alan haberler haber konusu farklı olsa bile olumlu kategorisine dâhil edilmiş ve “dost ülke” çerçevesinde değerlendirilmiştir.
- h. Olumlu ve nötr veya olumsuz ve nötr çerçevelerin aynı anda bulunduğu haberlerde, nötr çerçeveler habere ilişkin genel bilgiler olarak kabul edilmiş ve yalnızca haberdeki olumlu veya olumsuz çerçeve dikkate alınmıştır. Bir haberde ilgili ülke hakkında hem olumlu hem olumsuz unsurların bulunması halinde, o haber nötr çerçeve kategorisine yerleştirilmiştir. Aynı şekilde, olumlu ve olumsuz çerçevelerden hangisine dâhil edileceği konusunda kararsız kalan haberler için nötr kategorisi tercih edilmiştir. Dolayısıyla, nötr kategorisi, olumlu veya olumsuz çerçevenin bulunmadığı, her ikisinin birden bulunduğu ve kararsız kalan durumları içermiştir.
- i. Her haber için olumlu, olumsuz veya nötr çerçeveden yalnızca biri kodlanmıştır. Dolayısıyla, olumlu, olumsuz ve nötr çerçeve sayılarının toplamı araştırma kapsamında incelenen haber sayısına eşittir.

Yukarıda sıralanan kurallara uygun olarak yapılan açık kodlama sonucunda, gazetelerde İngiltere ve Sovyet Rusya'nın hangi özellikleriyle tanımlandığına ilişkin veriler elde edilmiştir. Bu veriler, içerdikleri değeriğe bağlı olarak olumlu, olumsuz ve nötr kategorilerinden birine yerleştirilmiştir. Daha sonra, verilerin sayısallaştırılarak ölçülebilir hale getirilmesi amacıyla, bu kategorilere Lulu Rodriguez ve Suman Lee'nin (2016) çalışmasında kullanılan puanlama sistemi uygulanmıştır:

Olumlu çerçeve = +1

Olumsuz çerçeve = -1

Nötr çerçeve = 0

Yukarıdaki puanların uygulanması sonucunda elde edilen sonuç bu çalışmada "baskın değeriğe puanı" olarak adlandırılmıştır. Baskın değeriğe puanı, bir yıl içinde ilgili ülke hakkında yayımlanan haberlerde yer alan olumlu ve olumsuz değeriğe puanları arasındaki fark olarak ifade edilebilir. Baskın değeriğe puanlarının tespiti, iki ülkenin incelenen süre içinde aldıkları puanların yıllık bazda ve on yıllık süre boyunca karşılaştırmalı olarak değeriğendirilebilmesine yardımcı olmuştur.

Çalışma kapsamında, olumlu, olumsuz ve nötr kategorileri, sınırlandırıcı olmaması kaydıyla, genel olarak aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

Olumlu tutum: İlgili ülkeyi iyi, olumlu gösteren, olumlu yönlerine işaret eden ve/veya öven haberler olarak kabul edilmiştir. Bir konuda Türkiye'yle ortak tutum alınması, Türkiye'yle ilgili ülke arasındaki doğrudan ziyaretler, doğrudan görüşmeler, ticari ilişkiler, kredi ilişkileri gibi gelişmelerin ülkeler arasındaki ilişkilerin olumlu seyrine işaret ettiği varsayılarak bu tür ilişkilerle ilgili haberler olumlu kategorisine dâhil edilmiştir. Ancak, bu tür ilişkileri gösteren haberlerde ilişkilerin normal seyrine dâhilinde sayılabilecek pürüzlerin ötesine geçebilecek nitelikte olumsuz bir durumun gözleğendiği durumlarda ilgili haber olumsuz çerçeve olarak kodlanmıştır.

Olumsuz tutum: İlgili ülke hakkında kötü ve başarısız gibi olumsuz bir düşünce yaratabilecek veya eleştirel, suçlayıcı, şüphe yaraticı, küçük düşürücü, müstehzi ifadeler kullanılan ya da bu yönde çağrışım yapan haberler olarak kabul edilmiştir.

Nötr tutum: Nötr tutum, ilgili ülke hakkında olumlu veya olumsuz herhangi bir yargıda bulunmayan, sadece olay ve olgulara yer veren haberler olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca, olumlu ya da olumsuz bir tutum alındığına ilişkin net bir ayrım yapılamayan veya hem olumlu hem de olumsuz tutum öğeleri barındıran haberler de nötr kategorisine dâhil edilmiştir.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler, Matthew B. Miles ve A. Michael Huberman (1994) tarafından önerilen analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Miles ve Huberman, veri analiz sürecini üç bölümde incelemektedir: "Verilerin işlenmesi", "verilerin görsel hale getirilmesi" ve "sonuç çıkarma ve doğrulama". Verilerin işlenmesi aşamasında, araştırmacı, önce verileri inceler ve kodlar. Verileri kodlarken araştırma problemine göre önemli olan kavramları ve temaları kullanır. Bu şekilde, veriler özetlenmiş ve önemli veriler seçilmiş olur. Daha sade ve araştırma problemiyle uyumlu kılınan veri kümesi ikinci aşamada çeşitli grafik, tablo ve şekiller yoluyla görselleştirilir. Verilerin görselleştirilmesi, gerek ortaya çıkan kavram ve temaların birbiriyle ilişkilerinin belirginleştirilmesi, gerekse bu kavram, tema ve ilişkilerden yola çıkarak bazı sonuçlara ulaşılması açısından önemlidir. Son aşamada ise, ortaya çıkan kavram, tema ve ilişkiler yorumlanır, karşılaştırılır ve doğrulanır. Bu şekilde, araştırma sonuçlarının anlamlandırılması ve geçerliliğinin sağlanması mümkün olmaktadır (1994, s. 10-11).

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, incelenen gazetelerde İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilgili haberlere uygulanan çerçeveleme yöntemiyle elde edilen veriler içerdikleri olumlu, olumsuz ve nötr çerçeveler üzerinden sayısallaştırılmıştır. Sayısallaştırma sonucunda ölçülebilir hale getirilen veriler MS-Excel programlarından yararlanılarak görselleştirilmiş ve ardından yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, kodlama sonucunda elde edilen verilerin analiz sonuçlarına yer verilmiş ve araştırma soruları bu sonuçlar temelinde cevaplanmaya çalışılmıştır.

A.S.1: 1929-1939 arasında yayımlanan gazetelerde İngiltere ve Sovyet Rusya'ya yönelik haberlerin görünürlük oranı nedir?

Bir gazetenin bir politik aktöre ilişkin tutumunun değerlendirilmesi kullanılan çerçevelerin yanı sıra görünürlük oranının da tespit edilmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda, İngiltere ve Sovyet Rusya'nın görünürlük oranını belirlemek amacıyla,

taranan 3603 gazetede bu ülkelerle ilgili haberlerin hangi sıklıkla yer aldığı tespit edilmiştir. Yapılan sayım sonucunda, söz konusu gazetelerde, İngiltere'yle ilgili 2770 ve Sovyet Rusya'yla ilgili 1429 haberin yer aldığı tespit edilmiştir. Bu haberlerin yıllara göre dağılımı Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. 1929-1939 Arasında *Cumhuriyet* Gazetesinde Yayımlanan İngiltere ve Rusya'yla İlgili Haber Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

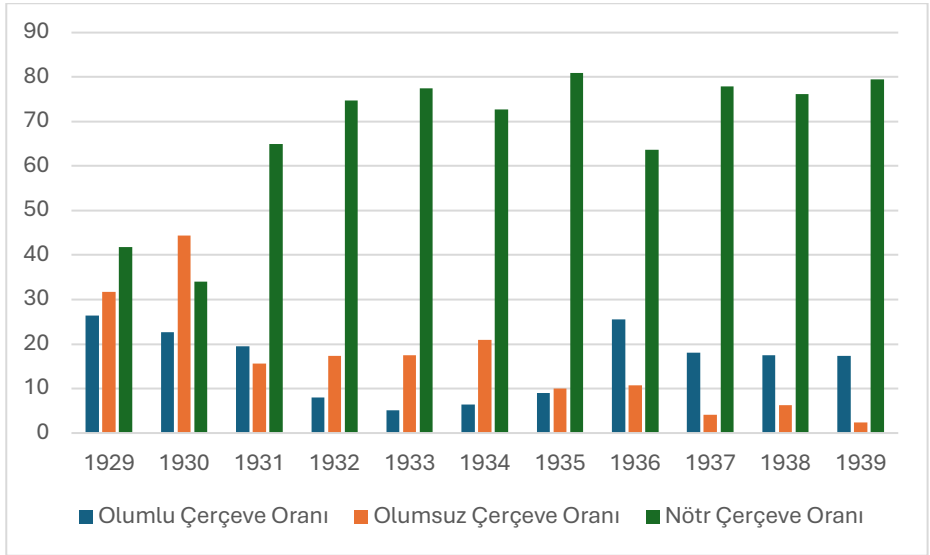
Yıl	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	Toplam
Haber sayısı (İngiltere) (n)	129	45	77	75	155	172	441	418	420	492	346	2770
Haber sayısı (S. Rusya) (n)	77	31	71	124	177	151	189	213	152	112	132	1429

Tablo 2'de görüldüğü üzere, incelenen 3603 gazetenin toplamında İngiltere'yle ilgili haberlerin sayısı Sovyet Rusya'yla ilgili haberlerin sayısından daha yüksektir. Yıl bazında bakıldığında, 1932 ve 1933 yılları dışında kalan dokuz yılın tümünde İngiltere hakkında verilen haberlerin sayısı Sovyet Rusya'dan daha fazladır. Gazetede bir ülkeyle ilgili haber sayısının fazlalığı o ülkenin Türkiye için önemini göstermektedir. İngiltere'nin incelenen dönemde dünyanın en güçlü emperyal ülkesi olmasının, dolayısıyla uluslararası ilişkilerde belirleyici bir gücünün bulunmasının gazetenin dış politika haberlerinde İngiltere'den sıklıkla bahsedilmesine yol açtığı düşünülmektedir. Ancak yine de aynı ülkeye ilişkin yayımlanan haber sayısında dönem içinde kaydedilen değişim gazetenin o ülkeye ilişkin tutumu açısından anlamlıdır. Özellikle 1933'ten itibaren İngiltere'ye ilişkin haber sayısı artmaya başlamıştır. 1935, 1936, 1937, 1938 ve 1939 yıllarında İngiltere'ye ilişkin haber sayısı ortalaması günde biri aşmıştır. 1935 haricinde bu yıllar aynı zamanda gazetede İngiltere'ye ilişkin olumlu çerçeve sayısının ani bir yükseliş yaptığı yıllardır. 1935, Türkiye-İngiltere yakınlaşmasının başladığı fakat doğrudan ilişkilerin henüz gelişmediği bir yıldır. Bu yılda Akdeniz ülkeleri için İtalya tehlikesi arttığından Türkiye, MC'nin Nisan ve Eylül aylarındaki toplantılarında Boğazların tahkimi talebini dile getirmiş fakat İngiltere'den olumlu bir cevap alamamıştır. Aynı yılın Ekim ayında İtalya Habeşistan'a saldırmıştır. MC'nin bunun hemen ertesinde, Kasım ayında yapılan toplantısında, Türkiye'nin Boğazlar tezi lehinde bir hava oluşmuştur. İngilizlerin MC'deki etki gücü, Türk kamuoyunda bu örgütle ilgili gelişmelerin doğrudan İngiltere'yle ilişkilendirilerek algılanması sonucu yaratmış

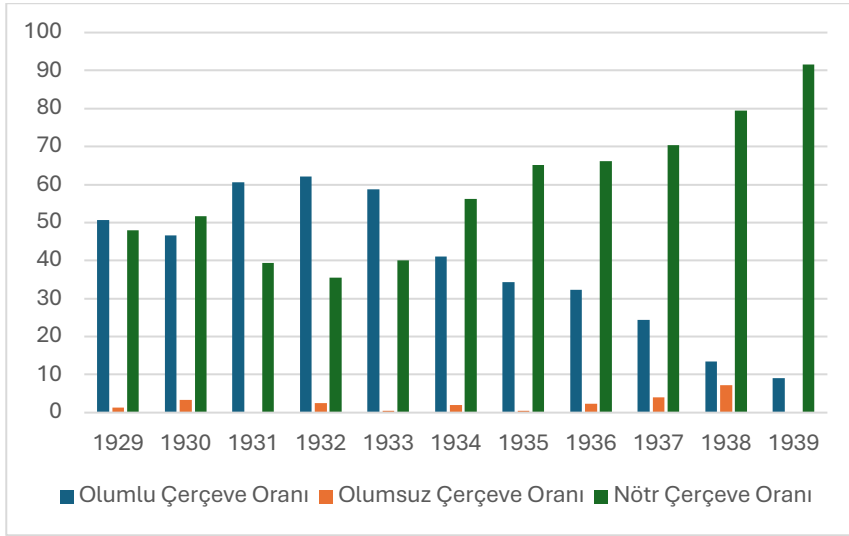
olabilir. Nitekim, Türkiye'nin Boğazlar tezinin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle hayata geçirildiği bir sonraki yılda Türkiye-İngiltere yaklaşması hız kazanmıştır.

A.S.2: 1929-1939 arasında yayımlanan gazete haberlerinde İngiltere ve Sovyet Rusya'ya yönelik nasıl bir tutum benimsenmiştir?

İkinci araştırma sorusuna cevap vermek üzere, incelenen haberlerde tespit edilen olumlu, olumsuz ve nötr değerlik çerçeveleri sayısallaştırılmıştır. İncelenen gazetelerde, İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilgili haberlerin ve bu haberlerde yer alan olumlu, olumsuz ve nötr çerçevelerin yıllara göre dağılımı Şekil 1, Şekil 2 ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Şekil 1. 1929-1939 Arasında *Cumhuriyet* Gazetesinde Yayımlanan İngiltere'yle İlgili Haberlerde Yer Alan Olumlu, Olumsuz ve Nötr Çerçeve Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı (%)

Şekil 2. 1929-1939 arasında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan Sovyet Rusya'yla ilgili haberlerde yer alan olumlu, olumsuz ve nötr çerçeve oranlarının yıllara göre dağılımı (%)

Tablo 3. 1929-1939 Yılları Arasında *Cumhuriyet* Gazetesinde Yayımlanan Sovyet Rusya'yla İlgili Haberlerde Yer Alan Olumlu, Olumsuz ve Nötr Çerçeve Sayı ve Oranlarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Taranan Gazete Sayısı (n)	S. Rusya'yla İlgili Haber Sayısı (n)	Olumlu Çerçeve		Olumsuz Çerçeve		Nötr Çerçeve	
			Sayısı (n)	Oranı (%)	Sayısı (n)	Oranı (%)	Sayısı (n)	Oranı (%)
1929	357	77	39	50,65	1	1,30	37	48,05
1930	267	31	14	46,67	1	3,33	16	51,61
1931	345	71	43	60,56	0	0,00	28	39,43
1932	347	124	77	62,10	3	2,42	44	35,48
1933	356	177	104	58,76	1	0,56	71	40,11
1934	349	151	62	41,06	3	1,99	85	56,29
1935	350	189	65	34,39	1	0,53	123	65,08
1936	271	213	69	32,39	5	2,35	141	66,19
1937	359	152	37	24,34	6	3,95	107	70,39
1938	361	112	15	13,39	8	7,14	89	79,46
1939	241	132	12	9,09	0	0,00	121	91,67
Toplam	3603	1429	537	37,57	29	2,02	862	60,32

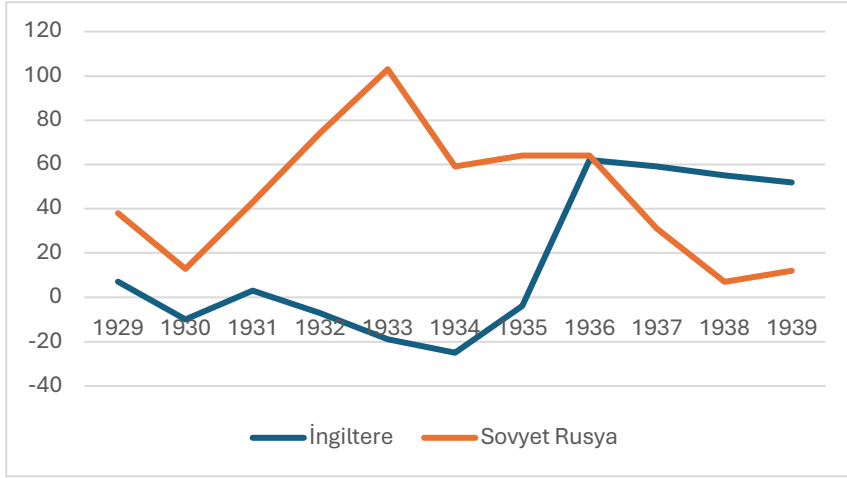
Analizin bu aşamasında, yayımlanan haberlerde ilgili ülkelere yönelik baskın değerlik puanlarının tespiti amacıyla, olumlu, olumsuz ve nötr çerçevelere aşağıdaki puanlar uygulanmıştır:

Olumlu çerçeve = +1

Olumsuz çerçeve = -1

Nötr çerçeve = 0

Bu puanlama sonucunda, incelenen gazetelerde İngiltere ve Sovyet Rusya'ya ilişkin haberlerde tespit edilen baskın değerlik puanlarının yıllara göre dağılımı Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. 1929-1939 arasında *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan haberlerde İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilgili baskın değerlik puanlarının yıllara göre dağılımı (n)

Şekil 3'te görüldüğü üzere, incelenen gazetelerde 1936'ya kadar İngiltere'ye yönelik baskın değerlik puanı ağırlıklı olarak negatiftir. 1936 yılından önceki yedi yılın beşinde olumsuz çerçeveler ağırlıklı olmuş, ikisinde (1929 ve 1931) ise baskın değerlik puanı küçük bir farkla (sırasıyla, +7 ve +3) pozitif olarak bulunmuştur. 1936'yla birlikte, İngiltere'ye yönelik baskın değerlik puanı pozitif dönmüştür. Yine aynı yıl, olumlu çerçeve sayısı büyük bir artış göstermiş, bunun sonucunda, baskın değerlik puanı bir önceki yıl -4 iken bu yıl +62'ye yükselmiştir. 1936'dan sonraki üç yıl boyunca da İngiltere'ye ilişkin baskın değerlik puanı pozitif olmaya ve yüksek bir seyir izlemeye devam etmiştir.

Yine Şekil 3'te, Sovyet Rusya'ya ilişkin baskın değerlik puanının incelenen on bir yılın hiçbirinde negatif olmadığı, her zaman pozitif bir seyir izlediği görülmektedir. Bu ülkeye ilişkin olumsuz çerçeve oranı ise incelenen dönem boyunca oldukça düşük kalmış, ulaştığı en yüksek değer 1938'de yüzde 7,14 olarak kaydedilmiştir. Dahası,

İngiltere'den farklı olarak bu ülkeye ilişkin olumsuz çerçeve içeren haber sayısının sıfır olduğu yıllar (1931 ve 1939) olmuştur.

A.S.3: 1929-1939 arasında yayınlanan gazete haberlerinde İngiltere'ye ve Sovyet Rusya'ya yönelik benimsenen tutum dönemin Türk dış politikasıyla ne kadar uyumludur?

Bu soruya cevap vermek için, incelenen gazetelerde İngiltere ve Sovyet Rusya'nın görünürlüğü, bu ülkelerle ilgili haberlerdeki olumlu, olumsuz ve nötr çerçeveler, İstanbul'un 16 Mart işgal ve 6 Ekim kurtuluş yıldönümlerinin gazetede işlenme şekli ve haberlerde beslenen tutumun Türk dış politikasıyla uyumu incelenen dönemdeki her yıl için ayrı ayrı olmak üzere değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

- a. 1929 yılında, Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkileri mesafeli, Sovyet Rusya'yla ise yakın bir seyrizlemiştir. İncelenen on bir yıllık dönemin genel seyrine uygun olarak bu yıl da İngiltere'nin görünürlüğü Sovyet Rusya'dan daha fazladır. Gazetenin bu yıl içinde İngiltere'ye yönelik tutumu ağırlıklı olarak olumsuz, Sovyet Rusya'ya yönelik tutumu ise olumlu olmuştur. Gazetenin İstanbul'un işgaliyle ilgili haberlerinde işgalciler için "düşman", "kafir" gibi ifadeler kullanılmış ve işgalcilerin İngilizler olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu bulgular, 1929 yılında, Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermiştir.
- b. 1930 yılında, Türkiye'nin İngiltere'yle mesafeli, Sovyet Rusya'yla yakın ilişkileri devam etmiştir. Bu yıl da İngiltere'yle ilgili haber sayısı Sovyet Rusya'yla ilgili haber sayısından yüksektir. Gazetenin bu yıl içinde İngiltere'ye yönelik tutumu ağırlıklı olarak olumsuz, Sovyet Rusya'ya yönelik tutumu ise olumlu olmuştur. Bu yıl içinde Ağrı'da çıkan Kürt isyanlarında kışkırtıcının İran, İran'ın arkasındaki gücün ise İngiltere olduğu karikatürlerde kullanılan sembollerle ortaya konulmuştur. Gazetenin İstanbul'un işgaliyle ilgili haberinde işgalcilerin İngilizler olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu bulgular, 1930 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermiştir.

- c. 1931 yılında, Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkileri ilk canlanma belirtilerine rağmen mesafeli olmaya devam etmiş, Sovyet Rusya'yla ilişkiler ise yakın seyrini sürdürmüştür. Bu yıl da İngiltere'yle ilgili haber sayısı Sovyet Rusya'yla ilgili haber sayısından yüksektir. Gazetenin bu yılki sayılarında İngiltere'ye yönelik haberlerdeki olumsuz tutumu kısmen yumuşamış, Sovyet Rusya'ya yönelik olumlu tutumuysa artarak devam etmiştir. İstanbul'un işgal yıldönümünde yas, kurtuluş yıldönümünde bayram haberlerine yer verilmiş, işgalciler olumsuz terimlerle nitelendirilmişse de işgalcilerin kimler olduğundan bahsedilmemiştir. Bu bulgular, 1931 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermiştir.
- d. 1932 yılında, Türkiye, MC'ye girerek Batılı ülkelerle ilişkilerinde önemli bir adım atmış olmasına rağmen, İngiltere'yle ilişkileri hâlâ mesafelidir. Sovyet Rusya'yla ise daha da yakınlaşmıştır. İncelenen dönemde İngiltere'ye ilişkin haber sayısının Sovyet Rusya'dan daha düşük olduğu iki yıldan biri bu yıldır. Dolayısıyla, 1932 yılında Türkiye MC'ye girmiş olmasına rağmen, İngiltere'nin gazetedeki görünürlüğü artmamış, oysa Sovyet Rusya'yla ilişkilerindeki yakınlaşma gazetede bu ülkeyle ilgili haber sayısına da yansımıştır. Ayrıca, bir önceki yılda olduğu gibi, bu yıl da *Cumhuriyet* gazetesinin İngiltere'ye yönelik tutumu ağırlıklı olarak olumsuz olmuş, Sovyet Rusya'ya yönelik olumlu tutumuysa katlanarak artmıştır. İstanbul'un işgal yıldönümünde yas, kurtuluş yıldönümünde bayram haberlerine yer verilmiş, işgalciler olumsuz terimlerle nitelendirilmişse de işgalcilerin kimler olduğundan bahsedilmemiştir. Bu yıl Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Zira, Türkiye MC'ye girmiş olmasına rağmen, İngiltere'yle ilişkilerinde önemli bir yakınlaşma gerçekleşmemiş, oysa Sovyet Rusya Türkiye'nin o dönemdeki ekonomisi için kritik öneme sahip finansal ve sınai destekte bulunmuştur.
- e. 1933 yılında, Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkileri mesafeli, Sovyet Rusya'yla ise oldukça yakın ve canlı bir seyir izlemiştir. İncelenen dönemde İngiltere'ye ilişkin haber sayısının Sovyet Rusya'dan daha düşük olduğu iki yıldan biri bu yıldır. Gazetenin bu yıl içinde İngiltere'ye yönelik tutumu ağırlıklı olarak olumsuz,

Sovyet Rusya'ya yönelik tutumuyse olumlu olmuştur. İstanbul'un işgal yıldönümünde yas, kurtuluş yıldönümünde bayram haberlerine yer verilmiş, işgalciler olumsuz terimlerle nitelendirilmişse de işgalcilerin kimler olduğundan bahsedilmemiştir. Ancak, işgalciler için kullanılan "haki üniformalı sarışın gençler" ve "Ganj nehri sahillerinden gelen irin suratlı Gürkalar" ifadelerindeki "sarışın gençler" ifadesinin İngiliz askerlerine, "Ganj nehri sahillerinden gelen irin suratlı Gürkalar" ifadesinin ise İngilizlerin hizmetindeki Hint askerlere işaret ettiği düşünülmüştür. Bu bulgular, 1933 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermiştir.

- f. 1934 yılında, Türkiye'nin İngiltere'yle ilişkilerinin yakınlaşma, Sovyet Rusya'yla ilişkilerinin ise soğuma sürecindeki ilk adımlar atılmıştır. Bu yıl da İngiltere'yle ilgili haber sayısı Sovyet Rusya'yla ilgili haber sayısından yüksektir. Gazetenin bu yıl yayımlanan haberlerinde, İngiltere'ye yönelik olumsuz bir yaklaşım ağırlıklı olmuş, Sovyet Rusya'ya yönelik tutum ise bir önceki yıl kadar güçlü olmasa da olumlu bir yönelim göstermeye devam etmiştir. İstanbul'un işgal yıldönümünde yas, kurtuluş yıldönümünde bayram haberlerine yer verilmiş, işgalciler olumsuz terimlerle nitelendirilmişse de işgalcilerin kimler olduğundan bahsedilmemiştir. 1934 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde Sovyet Rusya ve İngiltere'yle ilgili haberlerde benimsenen tutum aynı yıldaki Türkiye'nin Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle uyumlu, ancak Türkiye-İngiltere ilişkileriyle uyumsuz bir seyir göstermiştir. Türkiye, 1934 yılında, doğrudan Atatürk'ün talebiyle İngiltere'yle yakınlaşma politikası izlediği halde, *Cumhuriyet* gazetesinde, İngiltere'yle ilgili haberlerde yer alan çerçeveler bu yakınlaşma isteğiyle uyumlu değildir. Bu uyumsuzluğun nedenini tam olarak belirlemek güç olmakla birlikte, *Cumhuriyet* gazetesinin bu yıl “devletin genel siyasetine aykırı yayın yapmak” iddiasıyla 28 Ekim-6 Kasım 1934 tarihleri arasında kapatıldığını belirtmek gerekir (Coşkun, 2003, s. 22). Ancak, gazetenin İngiltere'yle ilgili haberlerde aldığı tutumla dönemin Türk dış politikası arasındaki uyumsuzluğun kapatma kararında herhangi bir etkisi olup olmadığı bilinmemektedir.

- g. Türkiye'yle İngiltere'nin birkaç yıldır başlamış olan yakınlaşma süreci 1935 yılında tedricen de olsa devam etmiştir. Türkiye-Sovyet Rusya'yla ilişkilerinde ise önceki

dostluk ilişkilerine zarar verecek herhangi bir gelişme henüz gerçekleşmemiştir. Bu yıl İngiltere'ye yönelik haber sayısı, hem bu ülkeyle ilgili önceki yıldaki haber sayısından hem de bu yıldaki Sovyet Rusya'yla ilgili haber sayısından yaklaşık iki kat fazladır. Başka bir ifadeyle, 1935 yılında, İngiltere'nin gazetedeği görünürlüğü büyük bir artış göstermiştir. Gazetenin bu yıl içinde İngiltere'ye yönelik tutumu baskın değerlik puanı -25 olan bir önceki yıla göre daha ılımlı hale gelmiştir. Fakat hâlâ gazetede İngiltere'ye yönelik olumlu bir tutum benimsendiği söylenemez. Sovyet Rusya'ya ilişkin haberlerdeki tutum ise olumlu seyrini sürdürmüştür. Araştırma örnekleminin yer aldığı "İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi" dijital arşivinde 1935 Mart ayına ait *Cumhuriyet* gazeteleri bulunmamaktadır. İstanbul'un kurtuluşuyla ilgili bayram haberlerinde ise işgalciler olumsuz terimlerle nitelendirilmişse de işgalcilerin kimler olduğundan bahsedilmemiştir. Bu bulgular, 1935 yılında Türkiye'nin Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermektedir. Ancak, Türkiye'nin İngiltere'yle yakınlaşma politikasının bu yılki gazete haberlerine hala tam olarak yansımadağı söylenebilir.

- h. 1936 yılında, İngiltere'nin MC'de Türkiye'ye verdiği destek sonucunda Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasının etkisiyle Türkiye-İngiltere yakınlaşması somut bir evreye girmiştir. Yine bu yıldan itibaren, Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen Sovyet Rusya Türkiye'den uzaklaşmaya başlamıştır. 1936 yılında *Cumhuriyet* gazetesinin hem İngiltere hem de Sovyet Rusya'ya karşı tutumu olumludur. Baskın değerlik puanı açısından iki ülkenin birbirine en yakın olduğu yıl da yine 1936 olup iki ülke arasında Sovyet Rusya lehine +2 puanlık küçük bir fark tespit edilmiştir. Araştırma örnekleminin yer aldığı "İstanbul Üniversitesi Gazeteden Tarihe Bakış Projesi" dijital arşivinde *Cumhuriyet* gazetesinin 1936 Mart ayına ait sayıları bulunmamaktadır. İstanbul'un kurtuluşuyla ilgili bayram haberlerinde ise işgalciler olumsuz terimlerle nitelendirilmişse de işgalcilerin kimler olduğundan bahsedilmemiştir. Bu bulgular, 1936 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermiştir.

- i. 1937 yılında, Türkiye-İngiltere yakınlaşması artarken Sovyet Rusya'yla soğuma süreci başlamıştır. Bu yıl içinde İngiltere'nin gazetedeki görünürlüğü bir önceki yıla göre küçük bir miktar da olsa artmış, Sovyet Rusya'nın görünürlüğü ise önemli ölçüde azalmıştır. Gazetenin bu yıldaki sayılarında Sovyet Rusya'ya ilişkin haberlerde kullanılan olumlu çerçeve oranı İngiltere'yle ilgili olumlu çerçeve oranından hâlâ fazladır. İstanbul'un işgal yıldönümünde yas, kurtuluş yıldönümünde ise bayram haberlerine yer verilmiş ve işgalciler olumsuz terimlerle nitelendirilmiş, işgalcilerin "İtilaf orduları" oldukları belirtilmiş, özel olarak İngiltere'den bahsedilmemiştir. Bu bulgular, 1937 yılında Türkiye'nin Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermektedir.
- j. 1938 yılında, Türkiye-İngiltere yakınlaşması devam etmiş, Sovyet Rusya-Türkiye ilişkileri ise mesafeli seyrini korumuştur. Bu yıl içinde yayımlanan *Cumhuriyet* gazetelerinde İngiltere'nin görünürlüğü incelenen dönemdeki en yüksek seviyesine ulaşmış, Sovyet Rusya'nın görünürlüğü ise dönem ortalamasının altında kalacak kadar azalmıştır. Gazete haberlerinde İngiltere'ye yönelik olumlu tutum da yüksek seyrini sürdürmüş, Sovyet Rusya'ya yönelik tutum ise olumsuzla dönmemiş olmakla birlikte incelenen dönemde bu ülkeye yönelik en düşük pozitif baskın değerlik puanı kaydedilmiştir. İstanbul'un işgal yıldönümünde yas, kurtuluş yıldönümünde bayram haberlerine yer verilmiş, işgalciler olumsuz terimlerle nitelendirilmişse de işgalcilerin kimler olduğundan bahsedilmemiştir. Bu bulgular, 1938 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermiştir.
- k. 1939 yılında, Türkiye-İngiltere ilişkileri ittifak seviyesine ulaşırken Sovyet Rusya'yla ilişkiler Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen olumsuz bir seyir izlemiştir. Öyle ki, II. Dünya Savaşı başladığında Türkiye'yle Sovyet Rusya ayrı kamplarda yer almaktadır. Bu yıl içinde İngiltere'nin *Cumhuriyet* gazetesindeki görünürlüğü Sovyet Rusya'nın üç katına yakındır. Gazetenin bu yıl yayımlanan haberlerinde, İngiltere'ye yönelik tutum yüksek seviyede olumlu, Sovyet Rusya'ya ilişkin tutum ise olumsuz seviyeye dönmemiş olmakla birlikte düşük seviyede olumlu kaydedilmiştir. Gazetenin İstanbul'un işgal yıldönümünde yas haberlerine

yer verilmiş, fakat işgalden veya işgalcilerin kimler olduğundan bahsedilmemiştir. Ekim 1939 gazeteleri araştırma kapsamına girmediği için taranmamıştır. Bu bulgular, 1939 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilişkileriyle aynı yılın *Cumhuriyet* gazetesinde bu ülkelerle ilgili haberlerde benimsenen tutumun uyumlu olduğunu göstermiştir.

Sonuç

1929-1939 yılları arasında Türkiye-İngiltere arasındaki ilişkilerin seyrinde yaşanan değişimin dönemin en yüksek tirajlı gazetesi olan *Cumhuriyet* gazetesindeki yansıması bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. İncelenen on yıllık döneme ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, bu yıllarda yayımlanan *Cumhuriyet* gazetelerinde İngiltere'ye ve karşılaştırma amacıyla çalışmaya dâhil edilen Sovyet Rusya'ya yönelik haberlerin görünürlüğünün Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkilerinin mesafeli olduğu dönemlerde daha düşük, yakın olduğu dönemlerde ise daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Aynı şekilde, İngiltere ve Sovyet Rusya'yla ilgili haberlerde kullanılan olumlu ve olumsuz çerçeveye sayısının Türkiye'nin bu ülkelere ilişkin tutumuna bağlı olarak değişim gösterdiği de anlaşılmıştır. Dolayısıyla, incelenen dönemde, *Cumhuriyet* gazetesinde Türk dış politikasına yönelik haberlerde uygulanan yayın politikasının dönemin Türk dış politikasıyla genel olarak uyumlu bir seyir izlediğini, Türkiye'nin İngiltere ve Sovyet Rusya'ya yönelik politika değişikliklerinin de gazetenin yayın politikasına yansıdığını söylemek mümkündür.

1929-39 arası dönemde Türkiye'de yer alan tek parti iktidarı, iç ve dış politikada alternatif görüşlere mesafeli tutumu ve merkezîyetçi politikalarıyla ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde, basın ve yayın araçlarında alternatif görüşlerin sunulmasına uygun bir politik zemin inşa edilememiştir. Söz konusu merkezîyetçi politik ortam, bu çalışma kapsamındaki çerçeveleme analizi bulguları ile ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle çalışmada ulaşılan sonuçlardan biri de Türkiye'nin demokrasi sürecinde yaşanan yapısal sorunların dış politika tercihlerinin kamuoyuna sunulma süreçlerinde de kendini gösterdiğiidir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bir dönemini siyasal iletişim alanına özgü bir araştırma yöntemiyle ele alan bu makale, disiplinler arası çalışmaların akademik birikime katkısını gösteren bir örnek olarak kabul edilebilir. Ancak, makalenin konusu ülkenin

dış politikasının medyadaki yansımasıyla sınırlıdır. Başka çalışmalarda, dönemin gazetelerinin hükümetin iç politika kararlarına karşı tutumunun tespit edilmesi de Türkiye'de dünden bugüne medya-siyaset ilişkilerinin seyrine ilişkin bilgi birikimine katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

- Atabek, N. ve Uztuğ, F. (1998). Haberlerde çerçeveleme ve öne çıkarma. *Kurgu Dergisi*, 15, 96-105.
- Atabey, F. (2012). Atatürk'e denizden yapılan cenaze töreni. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28, 17-38.
- Atabey, F. (2014a). İkinci Dünya Harbi öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 296-304.
- Atabey, F. (2014b). Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet ilişkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 1-11.
- Atabey, F. (2015a). Türk-İngiliz siyasi ilişkileri (1936-1939). *History Studies*, 7(1), 25-45.
- Atabey, F. (2015b). Hatay'ın anavatana katılma süreci. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 3(7), 193-209.
- Atabey, F. (2020). Türk-İngiliz belgeleri ışığında Hatay sorununun çözümüne dair bazı değerlendirmeler. *Belgi*, 2(20), 2579-2594.
- Bali, R. N. (2002). Tek parti döneminde gazete tirajları. *Tarih ve Toplum*, 221, 18-19.
- Boyd-Barrett, O. J. (2004). Understanding: The second casualty. S. Allan, S. ve B. Zelizer (Ed.). *Reporting war: Journalism in wartime* (s. 25-42) içinde. Routledge.
- Cansız, D. (2021). Atatürk'ün ölümünün Türk halkı üzerindeki tesirleri. *Mavi Atlas*, 9(1), 55-76.
- Caşın, M. (2017). Askeri ve stratejik açıdan Montreux'nün dünü ve geleceği. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 37(1), 51-112.

- Coşkun, M. A. (2003). *Medya ve din ilişkisi: Cumhuriyet gazetesi örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi].
- Çoban Karabulut, P. (2015). Musul sorunu: 1914-1926. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 2, 328-349.
- De Vreese, C. H. (2005). News framing: Theory and typology. *Information Design Journal + Document Design*, 13(1), 51 – 62.
- De Vreese, C.H. ve Boomgaarden, H.G. (2003). Valenced news frames and public support for the EU: Linking content analysis and experimental data', *Communications*, 3(4), 361–81.
- Deringil, S. (2014). *Denge oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin dış politikası* (5. Baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dinç, S. (2008), Atatürk döneminde (1920- 1938) Türk dış politikasında gelişmelere genel bir bakış: İkili ve çok uluslu ilişkiler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6.
- Emre Kaya, A. E. (2010). Cumhuriyet Gazetesi'nin kuruluşundan günümüze kısa tarihi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(39), 75-91.
- Güneş, Ş. ve Alp, A. H. (1974). *Türkiye dış politikasında 50 yıl: Cumhuriyetin ilk on yılı ve Balkan Pakı (1923-1934)*. T.C. Dışişleri Bakanlığı.
- Hirst, S. J. (2013). Anti-Westernism on the European periphery: The meaning of Soviet-Turkish convergence in the 1930s. *Slavic Review*, 72(1), 32–54.
- İleri, İ. (2005). Türkiye'nin dış politikası. *Atatürk Yolu Dergisi*, 9, 375-381.
- Kasliwal, R. R. (1945). The foreign policy of Turkey since 1919. *The Indian. Journal of Political Science*, 7(1-2), 387-397.
- Kaya, H. (2019). *Türkiye-İngiltere ilişkileri (1929-1939)*. [Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü].
- Kaymas, S. (2017). Avrupa Birliği ve İngiltere ilişkileri ekseninde Türkiye'yi düşünmek: Brexit referandumunun Türkiye'de ulusal gazetelerdeki temsili. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (1), 1-32.

- Köse, R. (2022). Türk-İngiliz ilişkileri bağlamında İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nun 1929 Yılı Türkiye ziyareti. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 42, 203-229.
- MacArthur-Seal, D. J. (2018). Turkey and Britain: From enemies to allies, 1914- 1939. *Middle Eastern Studies*, 54(5), 737-743.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- Oleinik, A. (2011). Mixing quantitative and qualitative content analysis: Triangulation at work. *Quality & Quantity*, 45, 859-873.
- Oran, B. (2009). Dönemin Bilançosu, B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar (Cilt-1: 1919-1980)* (15. Baskı, s. 241-257) içinde. İletişim.
- Peng, Z. (2004). Representation of China: An across time analysis of coverage in the New York Times and Los Angeles Times. *Asian Journal of Communication*, 14(1), 53-67.
- Rodriguez, L. ve Lee, S. (2016). What can be gleaned from news coverage to improve science reporting and enhance public literacy about agricultural biotechnology in Ghana? *Journal of Agricultural & Food Information*, 17(2-3), 91-109.
- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı döneminde (1939-1945) Türk dış politikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1755-1777.
- Sarınay, Y. (2000). Atatürk'ten günümüze Türk dış politikası hakkında genel bir değerlendirme. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 857-886.
- Saumure, K. ve Given, L. M. (2008). Nonprobability sampling. L. M. Given (Ed.) *The Sage encyclopedia of qualitative research methods (Volumes 1 & 2)*, (s. 562-563) içinde. Sage.
- Schuck, A. R.T. ve De Vreese, C. H. (2006). Between risk and opportunity: News framing and its effects on public support for EU enlargement. *European Journal of Communication*, 21(1), 5-32.
- Şimşir, B. N. (2005). Musul sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak ilişkileri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21, 859-916.

- Uzgel, İ. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Batı Avrupa'yla ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar (Cilt-1: 1919-1980)* (15. Baskı, s. 258-313) içinde. İletişim.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, S. ve Yakşı, A. (2016). Osmanlı Devleti'nden günümüze Türk-Rus ilişkileri. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(17), 9-57.

Submission Date:

05.10.2024

Acceptance Date:

22.04.2025

Publication Date:

27.06.2025

To cite this article: Öz, T. (2025). Evaluating crew fatigue management strategies in aviation: A fuzzy dematel approach. *Istanbul Ticaret University Journal of Social Sciences*, 24(52), 111-145, doi: 10.46928/iticusbe.1579872

EVALUATING CREW FATIGUE MANAGEMENT STRATEGIES IN AVIATION: A FUZZY DEMATEL APPROACH

Research

Tuncel Öz

Correspondant Author

İstanbul Ticaret University

toz@ticaret.edu.tr

Tuncel ÖZ is a faculty member at İstanbul Ticaret University, Faculty of Business Administration, Department of Aviation Management. He teaches courses in the fields of airline management, airline fleet planning, human resources management in aviation, and aviation safety.

Evaluating Crew Fatigue Management Strategies in Aviation: A Fuzzy DEMATEL Approach

Tuncel Öz
toz@ticaret.edu.tr

Abstract

Crew fatigue is a significant issue in aviation, affecting both safety and operational performance. This study applies the Fuzzy DEMATEL method to evaluate and prioritize strategies for managing crew fatigue, based on expert input from 12 aviation professionals. The analysis identifies workload management as the most influential factor, with direct impacts on other key elements such as rest schedules and flight duration control. Real-time monitoring technologies emerged as a critical tool, enabling more effective fatigue management by providing actionable data for adjusting crew schedules and mitigating risks in real-time. Flight duration, particularly on long-haul operations, was highlighted as a major contributor to cumulative fatigue. The novelty of this study lies in its use of Fuzzy DEMATEL to map the complex interdependencies between fatigue factors, providing a structured, data-driven framework for decision-making in aviation management. The findings offer practical insights for improving crew performance and safety by prioritizing strategies that directly target the most influential causes of fatigue. These insights are valuable for aviation companies seeking to enhance fatigue risk management systems, particularly through the implementation of real-time monitoring and workload adjustments. Future research should explore integrating quantitative data from actual operations to further validate these findings and examine emerging decision-making models for fatigue management.

Keywords: Crew fatigue, aviation safety, fuzzy DEMATEL, fatigue risk management, aviation management.

JEL Code: J81, M12, L93, C61, D81, O33

Havacılıkta Ekip Yorgunluk Yönetim Stratejilerinin Değerlendirilmesi: Bulanık bir DEMATEL Yaklaşımı

Özet

Mürettebat yorgunluğu havacılıkta hem güvenliği hem de operasyonel performansı etkileyen önemli bir sorundur. Bu çalışma, 12 havacılık profesyonelinden alınan uzman girdilerine dayanarak mürettebat yorgunluğunu yönetmeye yönelik stratejileri değerlendirmek ve önceliklendirmek için Bulanık DEMATEL yöntemini uygulamaktadır. Analiz, dinlenme programları ve uçuş süresi kontrolü gibi diğer önemli unsurlar üzerinde doğrudan etkisi olan iş yükü yönetimini en etkili faktör olarak tanımlamaktadır. Gerçek zamanlı izleme teknolojileri mürettebat programlarını ayarlamak ve riskleri gerçek zamanlı olarak azaltmak için eyleme dönüştürülebilir veriler sağlayarak daha etkili yorgunluk yönetimini mümkün kılan kritik bir araç olarak ortaya çıktı. Özellikle uzun mesafeli operasyonlarda uçuş süresinin kümülatif yorgunluğa önemli bir katkı sağladığı vurgulanmıştır. Bu çalışmanın yeniliği, havacılık yönetiminde karar alma için yapılandırılmış, veriye dayalı bir çerçeve sağlayarak, yorgunluk faktörleri arasındaki karmaşık karşılıklı bağımlılıkları haritalamak için Bulanık DEMATEL'in kullanılmasındadır.. Bulgular, yorgunluğun en etkili nedenlerini doğrudan hedef alan stratejilere öncelik vererek mürettebat performansını ve güvenliğini artırmaya yönelik pratik bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler, özellikle gerçek zamanlı izleme ve iş yükü ayarlamalarının uygulanması yoluyla yorgunluk riski yönetim sistemlerini geliştirmek isteyen havacılık şirketleri için değerlidir. Gelecekteki araştırmalar, bu bulguları daha fazla doğrulamak için gerçek operasyonlardan elde edilen niceliksel verileri birleştirmeyi keşfetmeli ve yorgunluk yönetimi için ortaya çıkan karar verme modellerini incelemelidir.

Anahtar Kelimeler: Mürettebat yorgunluğu, havacılık emniyeti, bulanık DEMATEL, yorgunluk risk yönetimi, havacılık yönetimi.

JEL Kodu: J81, M12, L93, C61, D81, O33

Introduction

Crew fatigue remains a critical issue in the aviation industry, directly impacting both safety and operational efficiency. Fatigue among flight crews is influenced by several human factors, including extended duty hours, irregular shift patterns, and disruptions to circadian rhythms. These factors are known to impair cognitive performance, slow reaction times, and hinder decision-making, ultimately posing significant risks to flight safety (Mallis et al., 2023 p. 310; Li et al., 2023). Despite the implementation of regulatory frameworks such as Flight Duty Time Limitations (FTL) and Fatigue Risk Management Systems (FRMS), the challenge of managing fatigue effectively persists (Sprajcer et al., 2022, p. 1; Maisey et al., 2022, p. 408).

The importance of addressing crew fatigue in aviation cannot be overstated. Fatigue is one of the leading contributors to human error in flight operations, with studies showing that it accounts for a significant portion of aviation incidents and accidents (Bourgeois-Bougrine, 2020, p. 1). With flight crew members operating in highly demanding environments, often across different time zones and under varying environmental conditions, managing fatigue is critical to maintaining both the mental and physical performance required for safe operations. Effective fatigue management not only enhances crew safety but also improves overall operational performance, reducing the likelihood of errors that could compromise passenger safety or lead to costly operational disruptions.

FRMS has been adopted worldwide as a tool to mitigate fatigue risks by incorporating continuous monitoring and control mechanisms (Bérastégui & Nyssen, 2022). While these systems have contributed to fatigue management, concerns have been raised about their ability to predict fatigue accurately and manage the complex nature of fatigue-related risks, particularly for long-haul and ultra-long-range flights (Signal et al., 2024). Existing systems often fall short in addressing the multidimensional factors of fatigue, which include both physiological and operational aspects (Mannawaduge et al., 2024, p.75). For instance, individual variability in fatigue susceptibility, workload demands, and environmental conditions are not always adequately captured by current fatigue models, highlighting the need for more sophisticated, data-driven approaches.

Moreover, the economic impact of fatigue in aviation extends beyond safety concerns. Fatigue-related incidents lead to flight delays, cancellations, and operational inefficiencies that can result in significant financial losses for airlines. Addressing fatigue through effective management strategies can thus reduce operational costs, improve crew well-being, and contribute to the financial stability of aviation organizations. Regulatory bodies like the International Civil Aviation Organization (ICAO) and the Federal Aviation Administration (FAA) have recognized the importance of fatigue management and continue to evolve regulations aimed at mitigating these risks. However, the effectiveness of these regulatory measures is contingent on their ability to account for the complexity of operational fatigue.

Despite these efforts, fatigue-related incidents continue to threaten aviation safety. Research suggests that many fatigue prediction models fail to capture the complexity of operational, environmental, and human factors that contribute to fatigue (Wilson et al., 2024; Rodrigues et al., 2023, p. 1). This calls for a more comprehensive approach to fatigue management that prioritizes the key contributing factors and offers strategic interventions. Evaluating and prioritizing these strategies is crucial to improving safety outcomes. One promising method for tackling this complexity is the Fuzzy DEMATEL approach, which helps identify key factors and determine their causal relationships, offering a more holistic understanding of the fatigue management landscape (Huang et al., 2023, p. 2).

This study aims to evaluate and prioritize crew fatigue management strategies in aviation using the Fuzzy DEMATEL method. By applying this methodology, we seek to identify the most critical fatigue factors, analyze the causal relationships among fatigue management strategies, and rank these strategies based on their relative importance and influence on crew safety and performance. In doing so, this research addresses the following key questions:

- What are the most critical factors contributing to crew fatigue in aviation?
- How do different fatigue management strategies interrelate and influence each other?
- Which fatigue management strategies should be prioritized to improve crew safety and operational performance?

This study is expected to make a significant contribution to the aviation industry by providing a structured approach to analyzing and prioritizing fatigue management strategies. The Fuzzy DEMATEL approach enables a deeper understanding of the relationships between these strategies, helping aviation decision-makers implement more targeted and effective interventions (Bongo & Seva, 2023, p.15). In turn, this will enhance crew safety, reduce fatigue-related incidents, and provide insights for regulatory bodies to refine FRMS frameworks (Mizrak & Akkartal, 2024). By prioritizing the most influential strategies, the industry can move toward more effective fatigue risk management, ultimately improving the working conditions for flight crews and enhancing overall aviation safety.

Theoretical Background

Crew Fatigue in Aviation

Crew fatigue is a widespread issue in aviation, affecting both short-haul and long-haul operations. Fatigue in aviation personnel is primarily caused by long working hours, irregular shift patterns, and disruptions to natural circadian rhythms (Mallis et al., 2023). These factors impair the cognitive performance of pilots and crew members, reducing their ability to make quick decisions, react to emergency situations, and maintain alertness during flight operations. Research has consistently shown that fatigue negatively affects flight safety, with studies linking it to reduced situational awareness and increased error rates (Rodrigues et al., 2023). Moreover, cognitive fatigue not only impacts flight performance but also increases the risk of accidents during takeoff, landing, and mid-flight tasks (Quental et al., 2021, p. 16). Studies have highlighted that fatigue is particularly problematic in short-haul flights due to the frequent takeoffs and landings, requiring constant high levels of attention and decision-making (Bourgeois-Bougrine et al., 2018, p. 177).

Fatigue is not only a safety concern but also a significant operational issue. Pilots and crew members who experience high levels of fatigue are less efficient in performing routine tasks, leading to delays and increased operational costs (Sprajcer et al., 2022). Fatigue-related performance decrements also contribute to more subtle operational inefficiencies, such as slower reaction times during flight management and less precise communication with ground control. As aviation moves towards more technologically

advanced systems, including automation and AI-assisted operations, the human factor of fatigue continues to be a weak link, as fatigued personnel may not fully capitalize on these systems' capabilities (Bendak & Rashid, 2020, p. 1). This interplay between human fatigue and advanced aviation technology further exacerbates the risk of human error, necessitating stronger fatigue mitigation strategies. Additionally, fatigue has been shown to contribute to stress and burnout among aviation personnel, further impacting performance and job satisfaction (Göker, 2018).

In response to these concerns, several regulatory frameworks have been introduced to mitigate fatigue among aviation personnel. One of the key frameworks is the Flight Duty Time Limitations (FTL) regulation, which sets restrictions on flight hours and mandates rest periods to reduce the risk of fatigue. The International Civil Aviation Organization (ICAO) and various national aviation authorities, including the Federal Aviation Administration (FAA) and European Union Aviation Safety Agency (EASA), have implemented FTL standards to ensure that pilots and crew members receive adequate rest before, during, and after flights (Efthymiou et al., 2021, p. 280). These frameworks aim to reduce the risk of fatigue-related incidents by placing clear limits on the number of consecutive hours crew members can work and by mandating minimum rest periods. However, these regulations are often criticized for their lack of flexibility and for not accounting for individual variations in fatigue tolerance, as well as other operational factors such as time zone changes and flight complexity (Signal et al., 2024). Research has found that fatigue mitigation policies are often inconsistently implemented across airlines, which can undermine their effectiveness (Kandera et al., 2019, p. 278).

While FTL regulations have undoubtedly played a role in improving safety, they are not without limitations. Research has shown that ultra-long-haul flights present unique challenges that FTL regulations alone cannot fully address (Sun et al., 2023, p. 3). Fatigue risks are more pronounced on these flights due to extended flight times and the physical and psychological demands placed on crew members. Additionally, environmental factors, such as cabin pressure, temperature fluctuations, and noise levels, can exacerbate fatigue, further complicating the management of fatigue in these settings (Rodrigues et al., 2023). Airlines operating in different regions or under varying operational conditions often adopt different fatigue management practices,

leading to inconsistencies in the application and effectiveness of FTL regulations (Bérastégui & Nyssen, 2022). Moreover, studies conducted in the aftermath of the COVID-19 pandemic have indicated that fatigue risk was significantly heightened due to altered work schedules and operational adjustments during the crisis (Sun et al., 2022).

Fatigue remains a critical factor in aviation safety despite these regulatory efforts. Research highlights that even with FTL regulations in place, the effectiveness of fatigue management varies significantly across different airlines and regions (Bendak & Rashid, 2020). Studies suggest that fatigue management systems must account for individual differences in fatigue susceptibility, the operational demands of specific flight routes, and the impact of environmental factors such as weather and cabin conditions (Rodrigues et al., 2023). For instance, pilots flying across multiple time zones may experience circadian rhythm disruptions that are not fully addressed by FTL standards, leading to persistent fatigue even after mandated rest periods. Consequently, there is a growing need to integrate more sophisticated and personalized approaches to fatigue management in aviation. In this context, fatigue risk management systems (FRMS) that incorporate predictive modeling and real-time monitoring have been proposed to bridge the gaps left by traditional FTL regulations (Sun et al., 2023).

One of the primary challenges in addressing crew fatigue is the difficulty in measuring and predicting fatigue levels accurately. Current fatigue models often rely on biomathematical predictions, which, while useful, do not fully capture the complexities of human fatigue (Wilson et al., 2024). These models typically focus on sleep and work schedules, failing to account for the multitude of factors that contribute to fatigue, such as individual variability in sleep needs, the quality of rest, and non-work-related stressors. Fatigue is influenced by numerous factors, including workload, sleep quality, and personal stress levels, making it difficult to create a one-size-fits-all solution. As a result, many aviation organizations are exploring new approaches, such as real-time monitoring of fatigue indicators, to supplement existing regulatory frameworks. Wearable technology and data-driven models that assess real-time physiological and cognitive states are emerging as valuable tools in fatigue management (Mallis et al., 2023). These innovations allow for a more dynamic approach to fatigue management, enabling tailored interventions based on the specific needs and conditions of individual

crew members. For instance, fatigue monitoring systems using EEG-based technology and other biometric markers have been developed to detect early signs of fatigue and provide real-time alerts (Kandera et al., 2019).

In conclusion, while significant progress has been made in addressing crew fatigue through regulatory measures, challenges remain in ensuring comprehensive and effective fatigue management in aviation. The development of more advanced fatigue prediction models and personalized management strategies is necessary to mitigate the risks associated with crew fatigue and enhance overall flight safety. Future efforts should focus on integrating real-time data, individual variability, and environmental factors into fatigue management frameworks to provide a more holistic approach to mitigating fatigue risks in aviation. In addition, leveraging advancements in AI and machine learning to enhance predictive models and fatigue assessment tools may provide more proactive solutions for fatigue management (Göker, 2018). As fatigue remains a persistent challenge in aviation safety, a multi-faceted approach combining regulatory oversight, technological advancements, and organizational commitment is essential to ensure the well-being of crew members and the safety of flight operations.

Fatigue Risk Management Systems (FRMS)

Fatigue Risk Management Systems (FRMS) are comprehensive frameworks designed to address the limitations of traditional regulatory approaches, such as Flight Duty Time Limitations (FTL), by providing a more flexible and data-driven method for managing crew fatigue. Unlike prescriptive regulatory frameworks that apply blanket rules across all operations, FRMS allows organizations to tailor their fatigue management strategies to specific operational demands, utilizing real-time data and predictive analytics to assess and mitigate risks more effectively (Bourgeois-Bougrine, 2020). This shift towards data-driven fatigue management has been increasingly supported by research that emphasizes the need for proactive rather than reactive fatigue mitigation strategies (Cabon et al., 2012, p. 41). FRMS integrates various components, including continuous monitoring, fatigue reporting systems, and feedback loops, to ensure that fatigue is managed proactively rather than reactively. The flexibility of FRMS makes it particularly valuable for complex aviation operations, such as ultra-long-haul flights and multi-leg schedules, where traditional regulations may not adequately address the nuances of fatigue (Rodrigues et al., 2023). Additionally, new advancements in FRMS

methodologies suggest that integrating pilot sleep monitoring with physiological and cognitive tracking can further enhance fatigue mitigation strategies (Xiao et al., 2024).

A key feature of FRMS is its reliance on continuous fatigue monitoring and risk assessments, which use both objective and subjective data to provide a comprehensive picture of crew fatigue levels (Maisey et al., 2022). Objective data, such as biomathematical fatigue models and physiological indicators, are combined with subjective assessments from crew members to forecast fatigue risks. These models consider factors like time of day, duration of sleep, and the cumulative effects of multiple work shifts, allowing airlines to anticipate when fatigue is likely to become a safety issue (Rodrigues et al., 2023). Emerging research suggests that integrating human digital twin (HDT) technology into FRMS can further refine fatigue risk predictions by simulating individual fatigue responses based on real-time physiological data (You et al., 2025, p. 10). For example, biomathematical models such as the Sleep, Activity, Fatigue, and Task Effectiveness (SAFTE) model and the Three-Process Model of Alertness (TPMA) have been widely used to predict performance declines related to fatigue (Wilson et al., 2024). By integrating these predictive models with real-time data, FRMS can identify when crew members are likely to experience fatigue, enabling airlines to adjust flight schedules, implement additional rest breaks, or modify flight operations accordingly. The effectiveness of these models has been further validated in various industries beyond aviation, such as human-robot collaborative assembly and grain farming, demonstrating their broad applicability in fatigue risk assessment (Dyall et al., 2025, p. 6; You et al., 2025).

In addition to monitoring and predictive modeling, FRMS incorporates a range of fatigue mitigation strategies tailored to the specific needs of the organization. These strategies range from simple operational adjustments, like reworking crew schedules to allow for more rest, to more advanced interventions that incorporate technological solutions. For instance, pilot sleep monitoring validation experiments have shown that personalized fatigue mitigation plans based on individual circadian rhythms can significantly enhance flight crew alertness (Xiao et al., 2024). Fatigue-monitoring technologies, such as wearable devices that track sleep patterns, heart rate variability, and cognitive performance, are increasingly being adopted to provide real-time insights into crew fatigue (Bérastégui & Nyssen, 2022). These technologies can detect early

signs of fatigue, prompting immediate corrective actions such as scheduling changes or providing in-flight rest opportunities. Moreover, research on human circadian rhythmicity has revealed that optimizing in-flight lighting and cabin environments to align with natural sleep cycles can enhance crew recovery during long-haul flights (Mallis et al., 2023). For long-haul operations, where the risk of fatigue is exacerbated by time zone shifts and extended duty periods, airlines have introduced in-flight rest facilities, optimized cabin lighting to align with circadian rhythms, and sleep-promoting interventions, such as improved sleep environments during layovers (Signal et al., 2024). Such interventions are critical for maintaining performance levels during long flights and reducing the cumulative effects of fatigue over multiple flight segments.

Despite the technological and procedural advancements brought about by FRMS, its effectiveness is heavily influenced by the organizational culture within which it is implemented. Research has shown that airlines with a strong safety culture, where open communication about fatigue is encouraged and reporting is free of stigma, are more likely to successfully integrate FRMS into their operations (Sprajcer et al., 2022). In these organizations, pilots and crew members feel empowered to report fatigue-related issues without fear of retribution, leading to more accurate data collection and more effective fatigue management interventions. Conversely, in organizations with weaker safety cultures, crew members may be reluctant to report fatigue due to concerns about job security or disciplinary actions, thereby limiting the effectiveness of the system (Bourgeois-Bougrine, 2020). This highlights the need for targeted policy interventions that foster a culture of transparency in fatigue reporting, as research indicates that underreporting of fatigue significantly undermines FRMS effectiveness (Cabon et al., 2012). The success of FRMS also depends on the extent to which airlines are willing to invest in the necessary resources, such as training, technology, and ongoing evaluations, to ensure that the system is both operationally feasible and scientifically sound.

Another challenge facing the implementation of FRMS is the variability in how different airlines adopt and enforce fatigue management practices. While some airlines have fully embraced the flexibility and data-driven nature of FRMS, others may struggle with implementation due to resource constraints or a lack of expertise in

fatigue science (Sprajcer et al., 2022). Additionally, there is variability in the regulatory oversight of FRMS across different jurisdictions, with some regulatory bodies providing more detailed guidance and support for implementing FRMS than others (Efthymiou et al., 2021). For example, research on fatigue risk management in French regional airlines has shown that the effectiveness of FRMS depends on the regulatory support and operational adaptability of each airline, leading to disparities in safety outcomes (Cabon et al., 2012). This inconsistency can lead to disparities in the effectiveness of fatigue management strategies across the global aviation industry, with some airlines more adept at managing fatigue risks than others. Furthermore, the long-term success of FRMS depends on continuous improvement, as fatigue science evolves and new technologies emerge. Studies suggest that integrating AI-driven automation into FRMS could enhance its adaptability by continuously updating fatigue models based on real-time operational data (You et al., 2025). Airlines must remain committed to updating their FRMS protocols and integrating the latest research findings to ensure that their fatigue management practices remain at the cutting edge (Bourgeois-Bougrine, 2020).

Overall, FRMS represents a significant advancement in fatigue management by offering a more dynamic and data-driven approach to mitigating fatigue risks. However, the success of FRMS hinges on several factors, including the strength of an organization's safety culture, its willingness to invest in fatigue management resources, and the support it receives from regulatory bodies. The application of FRMS beyond aviation, in fields such as human-robot collaborative work and agriculture, underscores its broader relevance and potential for cross-industry learning (Dyall et al., 2025; You et al., 2025). As aviation operations become more complex and flight durations increase, the importance of robust, flexible, and scientifically sound fatigue management systems will only grow. The aviation industry must continue to refine and enhance FRMS practices to address emerging challenges and ensure the safety and well-being of crew members and passengers alike. Future efforts should focus on integrating real-time biometric monitoring, AI-enhanced predictive analytics, and industry-wide standardization to create a more effective and universally adopted FRMS framework (Xiao et al., 2024; You et al., 2025).

Fuzzy Decision-Making Models

Fuzzy decision-making models, including the Fuzzy DEMATEL (Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory) method, have gained widespread application in various industries, including aviation, to address complex problems characterized by uncertainty and interrelated factors. Fuzzy DEMATEL is particularly well-suited for evaluating and prioritizing strategies because it allows for the analysis of causal relationships between factors, providing a structured approach to decision-making in uncertain environments (Chang et al., 2011, p. 1851). By incorporating fuzzy logic, the method can handle ambiguity and imprecise data, making it an effective tool for evaluating fatigue management strategies where human factors and operational variables are difficult to quantify (Huang et al., 2023).

The Fuzzy DEMATEL method has been applied in several aviation-related studies to prioritize factors influencing safety, efficiency, and performance. For example, Bongo & Seva (2023) used the method to evaluate the performance-shaping factors of air traffic controllers, identifying key elements that influence controller workload and decision-making capabilities. Similarly, Huang et al. (2023) applied Fuzzy DEMATEL to explore the relationships between resilience factors at international airports, providing insights into how these factors contribute to overall safety and operational resilience. These studies demonstrate the versatility of Fuzzy DEMATEL in handling complex, multi-faceted problems in aviation.

The application of Fuzzy DEMATEL in the context of crew fatigue management is particularly promising because it allows for the identification of the most critical factors contributing to fatigue and their interdependencies. Unlike traditional decision-making models that treat factors as independent, Fuzzy DEMATEL recognizes that fatigue risk factors are often interrelated, with some factors influencing others in complex ways (Mizrak & Akkartal, 2024). By mapping these relationships, the model provides a clearer understanding of how different fatigue management strategies interact, enabling more effective prioritization of interventions.

One of the key advantages of Fuzzy DEMATEL is its ability to provide a ranking of factors based on their influence and importance, helping decision-makers focus on the strategies that will have the greatest impact on reducing fatigue risks (Chang et al.,

2011). This is particularly useful in the aviation industry, where resources for fatigue management are often limited, and it is essential to allocate them efficiently. By using Fuzzy DEMATEL, airlines can prioritize the most critical fatigue management strategies and ensure that they are implemented effectively.

In conclusion, the Fuzzy DEMATEL approach offers a powerful tool for evaluating and prioritizing fatigue management strategies in aviation. Its ability to handle uncertainty and complex interrelationships between factors makes it particularly well-suited for addressing the challenges of crew fatigue, providing a more structured and data-driven approach to decision-making in this critical area of aviation safety.

Methodology

Research Design

This study uses a mixed-methods approach that incorporates both qualitative and quantitative components to evaluate and prioritize crew fatigue management strategies in aviation. The qualitative component involves structured interviews and surveys to gather expert insights on the factors influencing fatigue. The quantitative component utilizes the Fuzzy DEMATEL method to analyze the causal relationships and interdependencies among these fatigue-related factors. The Fuzzy DEMATEL approach is chosen because it allows for a detailed exploration of complex interrelationships between factors, which is crucial for understanding the multifaceted nature of fatigue in aviation. Fuzzy logic is particularly useful when dealing with human factors, where data may be uncertain or imprecise. By using this method, the study identifies the most influential factors and maps the relationships between them, enabling a structured prioritization of fatigue management strategies based on expert input.

Data Collection

The data collection involved gathering information from 12 experts in the aviation industry, selected for their experience in managing fatigue and their expertise in operational and human factors in aviation. The expert panel includes senior pilots, flight operations managers, aviation HR professionals, safety managers, and fatigue risk management specialists, ensuring a diverse set of perspectives. Before conducting the interviews, informed consent was obtained from all participants. Each expert was

informed about the study’s purpose, methodology, and how their input would be used. Consent was also documented before beginning each interview. The structured interviews, lasting approximately 45 to 60 minutes each, were conducted either in person or via video calls, depending on the expert’s location and preference. The interviews focused on two types of questions:

1. Open-ended qualitative questions designed to elicit in-depth responses about the causes and effects of crew fatigue and the effectiveness of current fatigue management strategies.
2. Quantitative questions for the Fuzzy DEMATEL analysis, where experts rated the degree of influence between specific fatigue-related factors using a scale of 0 (no influence) to 4 (very high influence).

The content of the interviews covered several key topics:

- Identification of key factors contributing to crew fatigue, such as flight duration, workload, environmental conditions, and scheduling practices.
- Evaluation of the interrelationships between these factors, asking experts to assess how one factor influences another.
- Assessment of fatigue management strategies currently in place, such as real-time monitoring, rest policies, and crew scheduling adjustments.
- Prioritization of fatigue mitigation strategies, where experts were asked to rank various approaches based on their perceived effectiveness.

The quantitative data from these interviews, particularly the pairwise comparisons of fatigue-related factors, were used in the Fuzzy DEMATEL analysis to create a detailed matrix of relationships and influences. The qualitative data provided richer context, helping to interpret the findings and understand the broader implications of the relationships identified. Table 1 illustrates information about the experts.

Table 1. Expert Details

Expert ID	Position	Experience (Years)
Expert 1	Senior Pilot	20
Expert 2	Aviation Safety Manager	18
Expert 3	Human Factors Specialist	15
Expert 4	Flight Operations Manager	22
Expert 5	Airline Crew Scheduling Coordinator	10

Expert 6	Aviation Psychologist	12
Expert 7	Senior Flight Instructor	25
Expert 8	Fatigue Risk Management System (FRMS) Expert	14
Expert 9	Airline Operations Director	17
Expert 10	Crew Resource Management (CRM) Trainer	9
Expert 11	Aviation Regulatory Authority Official	21
Expert 12	Airline Human Resources Director	19

Each expert was selected for their significant experience and diverse roles within aviation, ensuring that the study benefited from a comprehensive understanding of both operational and human factors related to fatigue management.

Fuzzy DEMATEL Method

The Fuzzy DEMATEL method is a multi-criteria decision-making tool that uses fuzzy logic to handle uncertainty and imprecise information. It is particularly suited for analyzing complex systems where relationships between factors are not straightforward. This method is applied to map out and analyze the causal relationships among factors, in this case, factors contributing to crew fatigue in aviation. Fuzzy DEMATEL helps to identify the direct and indirect influences of these factors, enabling decision-makers to prioritize strategies more effectively. The steps involved in the Fuzzy DEMATEL process are outlined below, along with the equations used in each step (Tzeng & Huang, 2011).

Step 1: Define the Evaluation Factors

The first step in the Fuzzy DEMATEL method is identifying the key factors to be evaluated. These factors are the ones contributing to crew fatigue, such as flight duration, workload, environmental conditions, and rest opportunities. In this study, experts identified the most important factors influencing crew fatigue, which are then used for pairwise comparisons in the next steps.

Step 2: Construct the Direct-Relation Matrix

Once the factors are defined, the experts are asked to assess the degree of influence one factor has over another. This is done using a scale that ranges from 0 (No Influence) to 4 (Very High Influence), allowing for the construction of the Direct-Relation Matrix (D).

Let:

x_{ij} represent the influence of factor i on factor j as rated by the experts.

The Direct-Relation Matrix (D) for n factors is:

$$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Each x_{ij} value is derived from expert ratings and reflects the direct influence factor i has on factor j .

Step 3: Normalize the Direct-Relation Matrix

Next, the direct-relation matrix D is normalized to create a matrix with values between 0 and 1. The normalization process ensures that all elements of the matrix fall within this range, making it easier to compute the total influence of each factor.

The normalization process is as follows:

$$S = \frac{D}{\max(\sum_{i=1}^n x_{ij}, \sum_{j=1}^n x_{ij})} \quad (2)$$

Where:

$\max(\sum_{i=1}^n x_{ij}, \sum_{j=1}^n x_{ij})$ is the maximum row sum or column sum of matrix D .

This produces the Normalized Direct-Relation Matrix (S), with elements between 0 and 1.

Step 4: Calculate the Total-Relation Matrix

The Total-Relation Matrix (T) is calculated to represent both the direct and indirect influences of each factor on every other factor. This matrix is obtained by solving the following equation:

$$T = S \times (I - S)^{-1} \quad (3)$$

Where:

I is the identity matrix.

$(I - S)^{-1}$ is the inverse of the matrix $(I - S)$.

The Total-Relation Matrix T includes the total impact of each factor, including both direct and indirect effects.

Step 5: Calculate the Row and Column Sums

From the Total-Relation Matrix T , the sum of each row and the sum of each column are computed. These sums help identify which factors are primarily "causal" and which are primarily "affected."

Row sum (D_i) : Represents the total influence that factor i exerts on other factors (direct and indirect).

$$D_i = \sum_{j=1}^n t_{ij} \quad (4)$$

Column sum (R_j) : Represents the total influence received by factor j from all other factors (direct and indirect).

$$R_j = \sum_{i=1}^n t_{ij} \quad (5)$$

Step 6: Determine the Prominence and Net Effect

The prominence of each factor is calculated as the sum of its row and column sums ($D_i + R_j$), indicating how critical the factor is within the system. The net effect of each factor is the difference between the row and column sums ($D_i - R_j$), showing whether the factor is primarily a cause or an effect in the system.

Prominence:

$$D_i + R_j \quad (6)$$

Net Effect:

$$D_i - R_j \tag{7}$$

If $D_i - R_j > 0$, the factor is considered to be primarily a "cause."

If $D_i - R_j < 0$, the factor is considered to be primarily an "effect."

Step 7: Construct the Causal Diagram

The results of the prominence and net effect calculations are used to create a causal diagram. This diagram visually maps the relationships between the factors, showing which factors are the most influential (causes) and which are primarily affected (effects). Factors with a positive net effect are placed in the cause group, while those with a negative net effect are in the effect group. The prominence determines the relative importance of each factor in the overall system.

Criteria and Factor for Evaluation

In this study, several key factors were identified as influencing crew fatigue management strategies in aviation. These factors were defined based on both existing literature and expert input, and they cover operational, environmental, and human-related aspects of fatigue. Each factor plays a significant role in determining the effectiveness of fatigue management strategies and must be carefully evaluated for its direct and indirect impact on crew performance. Table 2 demonstrates the criteria, their influence on fatigue and sources.

Table 2. Criteria for Evaluation

Criteria	Description	Influence on Fatigue	References
Workload	Physical, cognitive, and emotional demands on crew during flight operations.	High workload accelerates fatigue due to increased mental and physical strain.	Mallis et al. (2023), Rodrigues et al. (2023)
Flight Duration	Length of flight duty, including pre-flight and post-flight operations.	Longer flights lead to cumulative	Signal et al. (2024),

		fatigue, impacting alertness and decision-making.	Quental et al. (2021)
Rest Schedules	Timing and duration of rest periods provided to crew members.	Effective rest schedules reduce fatigue buildup; poorly timed or insufficient rest increases fatigue risks.	Bérastégui & Nyssen (2022), Maisey et al. (2022)
Environmental Conditions	Cabin pressure, temperature, lighting, and noise levels during flight.	Suboptimal conditions exacerbate fatigue, particularly over long-haul flights.	Rodrigues et al. (2023), Signal et al. (2024)
Monitoring Technologies	Tools and systems used to track fatigue levels in real-time (e.g., wearable devices, software models).	Real-time monitoring enhances fatigue risk assessments and supports proactive management.	Maisey et al. (2022), Wilson et al. (2024)
Crew Scheduling Practices	Policies and methods used to assign shifts and flight duties.	Effective scheduling balances duty and rest periods; poor scheduling leads to cumulative fatigue.	Sprajcer et al. (2022), Bendak & Rashid (2020)
Cumulative Fatigue	Fatigue buildup over time due to successive flights or extended duty periods.	Cumulative fatigue severely impacts crew performance over long-haul flights and back-to-back shifts.	Bourgeois-Bougrine (2020), Sun et al. (2023)
Personal Factors	Individual circumstances, such as sleep quality, stress, and health.	Personal factors can exacerbate fatigue, making it important to consider individual crew differences.	Wilson et al. (2024), Mallis et al. (2023)

Software and Tools

For the analysis of expert data using the Fuzzy DEMATEL method, the study primarily employed MATLAB and Excel. MATLAB was chosen for its advanced matrix-handling capabilities and its ability to implement the Fuzzy DEMATEL algorithm, including the construction of the Direct-Relation Matrix, normalization, and calculation of the Total-Relation Matrix. MATLAB's powerful computational tools were essential for performing complex matrix operations, such as inversions and multiplications, necessary for DEMATEL. In addition to MATLAB, Microsoft Excel was used for initial data entry and organizing the expert ratings. Excel served as a convenient platform for recording pairwise comparisons from the experts and conducting preliminary calculations, such as averaging scores and preparing the Direct-Relation Matrix before the advanced analysis in MATLAB. This combination of tools allowed for seamless data processing, ensuring the accurate evaluation of causal relationships among fatigue management factors.

Results

Expert Feedback and Evaluation

The experts provided valuable insights into fatigue management strategies, focusing on five main factors: workload, flight duration, rest schedules, environmental conditions, and monitoring technologies. These factors were assessed for their contributions to crew fatigue. The experts rated workload and flight duration as the most critical contributors to fatigue, especially during long-haul flights. They also stressed the importance of well-designed rest schedules and the use of real-time monitoring technologies to track fatigue levels and mitigate risks. This expert input guided the subsequent Fuzzy DEMATEL analysis to quantify the relationships and dependencies between these strategies.

Fuzzy DEMATEL Results

The Fuzzy DEMATEL analysis revealed both the direct and indirect effects of fatigue management strategies on each other. The Total-Relation Matrix combines these effects and provides insight into which factors are causes (influential drivers) and which are effects (dependent on other factors).

Table 3. Total-Relation Matrix

Factors	Workload	Flight Duration	Rest Schedules	Environmental Conditions	Monitoring Technologies
Workload	0.000	3.056	4.012	2.211	3.025
Flight Duration	3.152	0.000	3.221	3.045	2.158
Rest Schedules	2.253	2.127	0.000	3.045	4.102
Environmental Conditions	1.315	2.143	3.101	0.000	2.121
Monitoring Technologies	3.025	4.123	3.134	2.112	0.000

The Total-Relation Matrix shows that workload and flight duration exert the highest influence on other factors. Monitoring technologies also play a balanced role; both influencing and being influenced by other strategies.

Prioritization of Strategies

The row and column sums of the Total-Relation Matrix allow for the calculation of Prominence and Net Effect for each factor, which helps in ranking the strategies. Table 4 gives the Prominence and Net Effect values for each factor.

Table 4. Prominence and Net Effect Values

Factors	Prominence ($D_i + R_j$)	Net Effect ($D_i - R_j$)
Workload	12.504	1.231
Flight Duration	11.703	0.932
Rest Schedules	10.578	-0.722
Environmental Conditions	8.725	-1.065
Monitoring Technologies	12.543	-0.376

- Prominence represents the overall importance of each factor in the system. A higher prominence indicates that the factor plays a more central role.
- Net Effect differentiates whether a factor is primarily a cause (positive value) or an effect (negative value).

From the Net Effect values, we observe that workload and flight duration are causal factors, meaning they have a strong influence on other strategies. Rest

schedules and environmental conditions, on the other hand, are effects, indicating that they are more dependent on improvements in other areas.

Based on the Prominence and Net Effect values, fatigue management strategies are ranked. Table 5 shows the details.

Table 5. Prominence and Net Effect Values

Rank	Strategy	Prominence ($D_i + R_j$)	Net Effect ($D_i - R_j$)
1	Workload Management	12.504	1.231
2	Monitoring Technologies	12.543	-0.376
3	Flight Duration Control	11.703	0.932
4	Rest Schedules	10.578	-0.722
5	Environmental Conditions	8.725	-1.065

The highest-ranked strategy is workload management, indicating that controlling workload has the most significant impact on managing crew fatigue. Monitoring technologies come next, playing a dual role of influencing and being influenced by other factors. Flight duration control is also critical, particularly for long-haul operations. Finally, while rest schedules and environmental conditions are essential for managing fatigue, they are more dependent on improvements in workload and flight duration. These findings suggest that prioritizing workload management, monitoring technologies, and flight duration control will provide the most effective results in reducing crew fatigue and enhancing operational safety.

Figure 1 presents the Causal Diagram of Crew Fatigue Management Factors based on the results of the Fuzzy DEMATEL analysis.

The diagram illustrates the key factors contributing to crew fatigue, highlighting the direct and indirect relationships between these factors. Workload emerges as a central factor, exerting influence on multiple other variables, including flight duration, rest schedules, and environmental conditions. The arrows represent the directional influence of one factor on another, with workload and flight duration playing pivotal roles in driving changes in rest schedules and contributing to cumulative fatigue.

Monitoring technologies and crew scheduling are positioned as key tools to mitigate fatigue, with monitoring technologies influencing crew scheduling and environmental conditions.

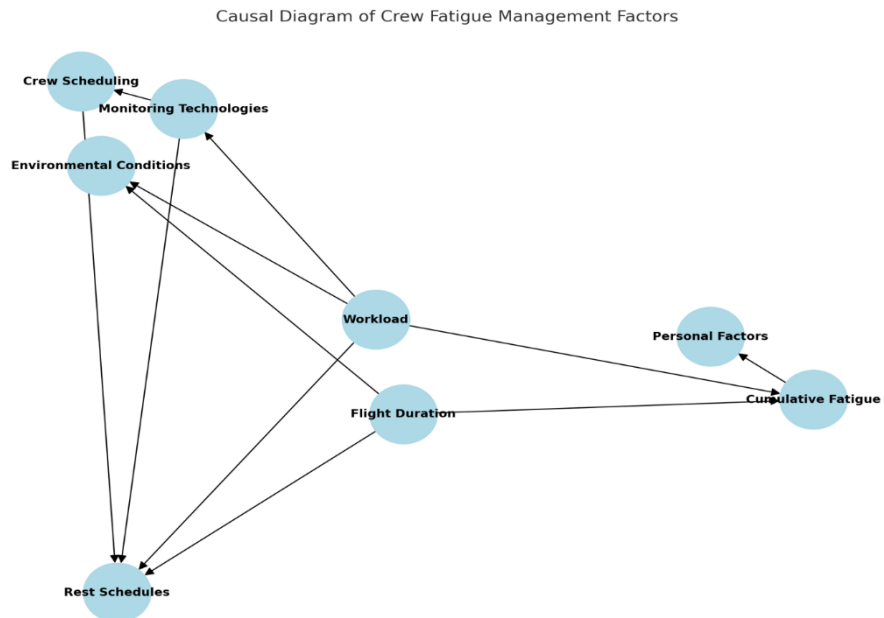

Figure 1. Causal Diagram of Crew Fatigue Management Factors

The personal factors and cumulative fatigue relationship underscores the importance of individual variability in fatigue susceptibility, which further impacts overall fatigue levels. Overall, the diagram captures the complex interdependencies in crew fatigue management, demonstrating that addressing workload and flight duration is likely to have widespread effects on improving crew safety and performance.

Discussions

Implications of Findings

The findings from this study provide critical insights for aviation companies and crew management teams seeking to mitigate the risks of crew fatigue. The identification of workload management as the most significant factor highlights the need for aviation companies to prioritize strategies that reduce cognitive and physical strain on crew members during flight operations. Managing workload effectively can prevent the accumulation of fatigue, which is often exacerbated by high-demand tasks, particularly

in complex and stressful flight environments. By balancing workloads through improved task allocation, crew rotation, and enhanced in-flight decision support systems, airlines can reduce fatigue-related errors and improve overall safety and performance (Rodrigues et al., 2023). This implies the need for airlines to evaluate current practices and make necessary adjustments, such as optimizing duty schedules and ensuring adequate distribution of tasks among crew members to avoid overloading any individual.

Furthermore, effective workload management should extend beyond flight operations to include ground operations and administrative duties that also contribute to crew fatigue. Aviation companies can benefit from adopting comprehensive Fatigue Risk Management Systems (FRMS) that not only monitor in-flight workloads but also consider the cumulative impact of pre- and post-flight duties. Such systems could automate the process of adjusting workloads in real-time, factoring in unexpected delays or operational changes, further minimizing fatigue risks.

Monitoring technologies, which ranked second in importance, offer a practical tool for real-time fatigue assessment. These technologies, such as wearable devices that track physiological indicators (e.g., heart rate variability, sleep quality, and alertness levels), can provide valuable data to inform decisions about crew rest and scheduling adjustments (Bérestégui & Nyssen, 2022). By continuously monitoring crew fatigue levels, airlines can proactively identify fatigue risks and intervene before they affect flight safety. Incorporating such systems into regular operations could lead to more dynamic and responsive fatigue management, allowing airlines to adapt schedules based on real-time fatigue indicators rather than relying solely on predefined rest periods. This offers an opportunity for airlines to move towards a more individualized approach to fatigue management, tailoring rest and work schedules to the specific needs of each crew member.

For example, monitoring technologies could alert crew members and operational teams when fatigue thresholds are reached, triggering rest breaks or adjustments to the crew's workload in real time. This is particularly useful in long-haul and ultra-long-haul operations, where fatigue levels can fluctuate unpredictably. In addition, data collected from monitoring technologies can be used for post-flight analysis, helping airlines refine their fatigue management strategies over time by identifying trends in crew

fatigue and adjusting policies accordingly. As these technologies continue to evolve, the aviation industry can expect greater accuracy in predicting fatigue and more effective interventions to mitigate its effects.

The findings also suggest that flight duration control plays a vital role in fatigue management. Long-haul flights, in particular, pose a significant risk, as fatigue accumulates over extended duty periods. Aviation companies should explore strategies like crew augmentation for long-haul flights, ensuring that crew members receive sufficient rest during flights to maintain performance and safety standards. Crew augmentation, which involves increasing the number of crew members to allow for in-flight rest rotations, is a proven strategy for mitigating the effects of long flight durations on fatigue. This can be supplemented by optimizing flight schedules to ensure that crew members have adequate recovery time between long-haul assignments, reducing the likelihood of cumulative fatigue.

In addition to crew augmentation, strategic layovers can be an effective way to manage fatigue for long-haul operations. By scheduling layovers that provide sufficient rest and recovery time, airlines can ensure that crew members are fully rested before returning to duty. This is especially important for flights crossing multiple time zones, where circadian disruptions can exacerbate fatigue. Companies may also consider shortening flight legs or adjusting flight paths to avoid excessive flight durations where feasible.

In practice, focusing on these top-ranked strategies—workload management, monitoring technologies, and flight duration control—can lead to enhanced crew performance, reduced operational risk, and improved safety outcomes for both passengers and crew. These strategies offer a multi-faceted approach to fatigue management that addresses the root causes of fatigue while providing flexible, real-time solutions to mitigate its effects. For aviation companies, implementing these strategies requires an investment in technology and policy development, but the long-term benefits in terms of safety, crew well-being, and operational efficiency far outweigh the initial costs.

Comparison with Existing Literature

The results of this study align with much of the existing literature on crew fatigue management but also offer some unique insights. Previous research has consistently

identified workload and flight duration as major contributors to crew fatigue, with studies emphasizing that extended duty periods and high cognitive demands can impair crew performance and elevate the risk of errors. For instance, Mallis et al. (2023) and Quental et al. (2021) underscore that long flight durations, particularly during complex flight operations, are linked to reduced alertness, slower reaction times, and diminished decision-making capacity. Bourgeois-Bougrine et al. (2018) further elaborate that short-haul flight crews, despite having shorter duty periods, also experience significant fatigue due to frequent takeoffs and landings, requiring continuous high-alert decision-making. This study confirms these findings, as workload and flight duration were identified as highly influential factors in both direct and indirect relationships within the fatigue management system. This reinforces the critical need for airlines to carefully manage crew workloads and regulate flight durations to mitigate fatigue and enhance operational safety.

However, the emphasis on monitoring technologies as a key factor in this study brings a more modern and data-driven perspective to fatigue management. While previous studies have acknowledged the potential of real-time fatigue monitoring systems, few have emphasized their central role in mitigating fatigue as effectively as the current study. Bérastégui & Nyssen (2022) explored the emerging potential of fatigue monitoring technologies, but this study goes further by ranking monitoring technologies second only to workload management in terms of their importance in managing fatigue. This is in line with Göker (2018), who highlighted the increasing reliance on biometric monitoring and wearable technology as a game-changer in fatigue detection, enabling preemptive interventions. This highlights a growing shift in the aviation industry toward proactive fatigue management through the use of technology. Real-time monitoring systems that assess physiological indicators (e.g., heart rate, alertness, sleep quality) allow airlines to adjust crew schedules dynamically, based on real-time fatigue data rather than static regulations, and this could potentially reshape the future of fatigue management in aviation.

The increasing integration of wearable technologies and other fatigue-tracking tools into fatigue risk management frameworks marks a significant evolution in how fatigue is addressed. While regulatory frameworks like Flight Duty Time Limitations (FTL) provide predefined rest periods, monitoring technologies offer the flexibility to identify

fatigue risks in real-time, thus offering a more tailored and responsive solution. Bendak & Rashid (2020) emphasize that traditional fatigue mitigation approaches, while effective to an extent, lack adaptability to real-world operational demands, making real-time fatigue tracking systems a crucial advancement. This study's findings suggest that as these technologies evolve and become more widespread, they may surpass traditional methods in terms of effectiveness, paving the way for more individualized fatigue management solutions.

In contrast, environmental conditions—widely recognized in literature as a contributor to fatigue (Rodrigues et al., 2023)—were found to be less critical in this study. Factors such as noise levels, cabin pressure, and temperature, though influential, did not rank as high as workload or monitoring technologies. This could be due to the fact that environmental factors, while known to exacerbate fatigue, are inherently more difficult to control or predict compared to operational factors like workload or scheduling. Sun et al. (2023) found that while cabin conditions such as humidity and lighting influence crew fatigue levels, their impact is relatively minor compared to circadian misalignment and flight duty periods. For instance, while cabin conditions can be optimized to an extent (e.g., through better ventilation systems or noise reduction efforts), their direct influence on fatigue may not be as immediate or controllable as real-time adjustments to crew workload or rest opportunities.

Moreover, previous studies, such as those by Wilson et al. (2024), have acknowledged the importance of environmental conditions but often view them as secondary contributors to fatigue, working in conjunction with more dominant factors like workload and circadian disruptions. Sun et al. (2022) further highlight those pilots operating under pandemic-era flight exemptions reported increased fatigue primarily due to altered schedules and extended duty hours rather than environmental stressors. The current study's findings suggest a similar conclusion: operational control of fatigue, through direct management strategies like workload balancing, flight duration regulation, and the use of monitoring technologies, may have a more immediate and tangible impact on fatigue than environmental factors. While the aviation industry can continue to improve cabin environments, the most effective strategies for mitigating crew fatigue are likely to remain operational rather than environmental.

Additionally, this study extends beyond traditional approaches by providing a holistic understanding of interdependencies between fatigue factors using the Fuzzy DEMATEL method, which has not been widely applied in previous literature on aviation fatigue. This novel application allows for a more nuanced understanding of how these factors interact, offering a clear roadmap for prioritizing strategies. Unlike some earlier studies that treat fatigue factors in isolation, the current study identifies key causal relationships, revealing how managing one factor (such as workload) can positively influence others (such as rest schedules and flight duration). This approach aligns with Kander et al. (2019), who stress the importance of viewing fatigue as a multi-dimensional issue requiring interconnected solutions rather than isolated interventions. This interconnected view reinforces the need for integrated fatigue management strategies that address the root causes of fatigue and their ripple effects throughout the system.

In conclusion, while this study confirms many established insights from the literature, such as the centrality of workload and flight duration in managing fatigue, it also introduces new perspectives, particularly in highlighting the growing importance of monitoring technologies and downplaying the relative influence of environmental conditions. The findings complement previous work by Bourgeois-Bougrine et al. (2018), who noted that effective fatigue mitigation depends not just on operational policies but also on how new technologies are integrated into fatigue risk management frameworks. These findings suggest that as technology advances, the aviation industry will increasingly shift toward more real-time, data-driven approaches to fatigue management, complementing or even surpassing traditional methods focused solely on operational scheduling and environmental control.

Challenges and Limitations

This study faced several challenges during the data collection and analysis phases. One of the primary challenges was ensuring consistency in expert opinions during the structured interviews and surveys. Given the subjective nature of expert assessments, variations in how different experts rated the influence of factors may have introduced some level of bias into the analysis. Additionally, the reliance on qualitative expert input, while valuable, meant that the analysis was influenced by the experiences and perspectives of a relatively small number of participants. A larger sample size of

experts or the inclusion of quantitative fatigue data from actual flight operations could further validate the findings.

The use of Fuzzy DEMATEL also presents certain limitations in the context of aviation fatigue management. While this method effectively handles the complexity and interdependence of fatigue factors, it assumes that all factors can be accurately quantified and compared. However, fatigue is a multi-dimensional human factor, influenced by personal, environmental, and operational variables that may not be fully captured through pairwise comparisons alone. Additionally, Fuzzy DEMATEL relies heavily on expert judgment, which may not always align with real-world data or the experiences of frontline crew members.

Despite these limitations, Fuzzy DEMATEL proved to be a useful tool for identifying the most influential factors in crew fatigue management. Its ability to account for both direct and indirect relationships between factors offers valuable insights that more traditional decision-making models may overlook. However, future research could benefit from combining Fuzzy DEMATEL with other methods, such as real-time fatigue monitoring data or simulation models, to provide a more comprehensive understanding of fatigue dynamics in aviation.

Conclusion

This study highlighted the critical strategies for managing crew fatigue in aviation, with workload management, monitoring technologies, and flight duration control emerging as the most influential factors. Through the application of the Fuzzy DEMATEL analysis, it was demonstrated that managing crew workload effectively could have the most significant impact on reducing fatigue, as workload exerts considerable influence over other factors such as rest schedules and environmental conditions. This finding is especially important because it suggests that targeting workload can have a ripple effect, alleviating several secondary contributors to fatigue and enhancing overall crew well-being. Similarly, real-time monitoring technologies were identified as essential tools for assessing and mitigating fatigue in dynamic operational environments. These technologies enable airlines to adjust schedules and implement fatigue mitigation strategies based on real-time data, making fatigue management more responsive and individualized. Flight duration, particularly

on long-haul routes, remains a key driver of cumulative fatigue, making it critical for airlines to carefully manage flight schedules and crew rotations to prevent fatigue from compromising safety and performance.

These findings offer a practical roadmap for aviation companies seeking to improve crew performance and safety by prioritizing these strategies in their fatigue management frameworks. By focusing on workload management, airlines can directly target one of the primary drivers of fatigue. At the same time, integrating monitoring technologies into regular operations can provide real-time data to optimize crew scheduling and rest periods. Additionally, effectively managing flight duration, particularly by ensuring adequate in-flight rest through strategies such as crew augmentation—can further reduce fatigue risks, especially for long-haul operations.

This study contributes to the growing body of knowledge on fatigue management in aviation by providing a structured, data-driven approach to prioritizing fatigue management strategies. The application of the Fuzzy DEMATEL method in this context is a novel contribution, offering a way to map and analyze the complex interrelationships between different fatigue factors. By using expert input to inform the analysis, the study provides actionable insights that aviation companies can implement to enhance their crew management practices. The identification of workload management and monitoring technologies as top priorities offers a clear focus for aviation managers looking to improve both crew well-being and operational safety. The findings also underscore the importance of integrating real-time fatigue monitoring into daily operations, providing practical solutions for mitigating fatigue risks before they escalate into safety concerns. By proactively addressing fatigue risks, airlines can improve safety, efficiency, and crew satisfaction, which are all crucial for long-term operational success.

Moreover, this study emphasizes the dynamic nature of fatigue, highlighting the need for flexible and adaptable management strategies. The results suggest that while regulatory frameworks like Flight Duty Time Limitations (FTL) provide a baseline for managing crew fatigue, they may be insufficient without the support of real-time monitoring and data-driven adjustments. The integration of monitoring technologies not only enables a more individualized approach but also allows airlines

to refine their fatigue risk management systems over time, making operations more resilient to fatigue-related challenges.

While this study has shed light on the most critical strategies for managing crew fatigue, there are several areas that warrant further exploration. Future research could focus on integrating quantitative fatigue data from operational settings with expert assessments to create a more comprehensive model of fatigue risk management. This would allow researchers to validate the relationships identified in this study with real-world data, improving the accuracy and relevance of fatigue management frameworks. Studies could also investigate the long-term effectiveness of monitoring technologies, particularly how real-time fatigue assessments impact crew performance and safety outcomes over time. As monitoring technologies become more advanced, their potential to predict and prevent fatigue-related risks will likely increase, making them an essential component of modern fatigue management systems.

Additionally, exploring personal factors such as stress, health conditions, and individual variability in fatigue susceptibility could provide deeper insights into how to tailor fatigue management strategies to the specific needs of crew members. While this study focused on operational factors, personal factors also play a critical role in determining how fatigue affects performance, and addressing these factors could lead to more holistic fatigue management solutions.

Finally, future research could examine how emerging decision-making models, such as machine learning algorithms, could complement traditional approaches like Fuzzy DEMATEL in enhancing the predictive accuracy of fatigue management systems. Machine learning models, which can analyze large datasets and identify patterns in crew fatigue, could work alongside Fuzzy DEMATEL to provide even more detailed insights into the causes and effects of fatigue. This would further support the development of innovative, data-driven solutions for reducing fatigue-related risks in aviation, ultimately contributing to safer, more efficient flight operations and better crew well-being.

In conclusion, this study not only confirms the importance of workload management, monitoring technologies, and flight duration control but also paves the way for future innovations in fatigue management. By continuing to develop and refine

these strategies, the aviation industry can create safer, more sustainable, and more efficient working conditions for flight crews, ensuring that fatigue risks are effectively mitigated at all stages of flight operations.

References

- Bendak, S., & Rashid, H. S. (2020). Fatigue in aviation: A systematic review of the literature. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 76, 102928.
- Bérastégui, P., & Nyssen, A. S. (2022). Fatigue Risk Management System as a Practical Approach to Improve Resilience in 24/7 Operations. In *Advancing resilient performance* (pp. 27-40). Springer.
- Bongo, M. F., & Seva, R. R. (2023). Evaluating the performance-shaping factors of air traffic controllers using fuzzy DEMATEL and fuzzy BWM approach. *Aerospace*, 10(3), 252.
- Bourgeois-Bougrine, S. (2020). The illusion of aircrews' fatigue risk control. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 4, 100104.
- Bourgeois-Bougrine, S., Gabon, P., Mollard, R., Coblenz, A., & Speyer, J. J. (2018). Fatigue in aircrew from shorthaul flights in civil aviation: The effects of work schedules. In *Human factors and aerospace safety* (pp. 177-187). Routledge.
- Cabon, P., Deharvengt, S., Grau, J. Y., Maille, N., Berechet, I., & Mollard, R. (2012). Research and guidelines for implementing Fatigue Risk Management Systems for the French regional airlines. *Accident Analysis & Prevention*, 45, 41-44.
- Chang, B., Chang, C. W., & Wu, C. H. (2011). Fuzzy DEMATEL method for developing supplier selection criteria. *Expert Systems with Applications*, 38(3), 1850-1858.
- Dyall, M., Peachey, K. L., & Lower, T. (2025). Fatigue-related incidents and prevention strategies in Australian grain farming: A mixed-methods feasibility study. *Safety Science*, 184, 106773.
- Efthymiou, M., Whiston, S., O'Connell, J. F., & Brown, G. D. (2021). Flight crew evaluation of the flight time limitations regulation. *Case Studies on Transport Policy*, 9(1), 280-290.

- Göker, Z. (2018). Fatigue in the aviation: An overview of the measurements and countermeasures. *Journal of Aviation*, 2(2), 185-194.
- Huang, H. C., Huang, C. N., Lo, H. W., & Thai, T. M. (2023). Exploring the mutual influence relationships of international airport resilience factors from the perspective of aviation safety: Using fermatean fuzzy DEMATEL approach. *Axioms*, 12(11), 1009.
- Kandera, B., Škultéty, F., & Mesárošová, K. (2019). Consequences of flight crew fatigue on the safety of civil aviation. *Transportation Research Procedia*, 43, 278-289.
- Li, Y., He, J., Cao, S., Zheng, J., Dou, Y., Liu, C., & Liu, X. (2023). Assessing Flight Crew Fatigue under Extra Augmented Crew Schedule Using a Multimodality Approach. *Aerospace*, 10(11), 933.
- Maisey, G., Cattani, M., Devine, A., & Dunican, I. C. (2022). Fatigue risk management systems diagnostic tool: validation of an organizational assessment tool for shift work organizations. *Safety and Health at Work*, 13(4), 408-414.
- Mallis, M., Banks, S., Dorrian, J., & Dinges, D. F. (2023). Aircrew fatigue, sleep need, and circadian rhythmicity. In *Human Factors in Aviation and Aerospace* (pp. 309-339). Academic Press.
- Mannawaduge, C. D., Pignata, S., Banks, S., & Dorrian, J. (2024). Evaluating fatigue management regulations for flight crew in Australia using a new Fatigue Regulation Evaluation Framework (FREF). *Transport Policy*, 151, 75-84.
- Mizrak, F., & Akkartal, G. R. (2024). Prioritizing cybersecurity initiatives in aviation: A dematel-QSFS methodology. *Heliyon*, 10(16).
- Quental, N., Rocha, J., Silva, J., Menezes, L., & Santos, J. (2021). The impact of cognitive fatigue on airline pilots performance. *Journal of Airline and Airport Management*, 11(1), 16-33.
- Rodrigues, T. E., Fischer, F. M., Helene, O., Antunes, E., Furlan, E., Morteo, E., ... & Helene, A. F. (2023). Modelling the root causes of fatigue and associated risk factors in the Brazilian regular aviation industry. *Safety science*, 157, 105905.

- Signal, T. L., van den Berg, M. J., Zaslona, J. L., Wu, L., Hughes, M., Johnston, B., ... & Glover, M. (2024). Managing the challenge of fatigue for pilots operating ultra-long range flights. *Frontiers in Environmental Health*, 2, 1329203.
- Sprajcer, M., Thomas, M. J., Sargent, C., Crowther, M. E., Boivin, D. B., Wong, I. S., ... & Dawson, D. (2022). How effective are fatigue risk management systems (FRMS)? A review. *Accident Analysis & Prevention*, 165, 106398.
- Sun, J., Sun, R., Li, J., Wang, P., & Zhang, N. (2022). Flight crew fatigue risk assessment for international flights under the COVID-19 outbreak response exemption policy. *BMC Public Health*, 22(1), 1843.
- Sun, J. Y., Liao, Y., Lu, F., Sun, R. S., & Jia, H. B. (2023). Assessment of pilot fatigue risk on international flights under the prevention and control policy of the Chinese civil aviation industry during the COVID-19. *Journal of Air Transport Management*, 112, 102466.
- Xiao, X., Li, L., Zeng, L., Liu, X., Wei, P., & Xue, K. (2024, February). Fatigue risk management based pilot sleep monitoring validation experiment. In *Seventh International Conference on Traffic Engineering and Transportation System (ICTETS 2023)*: Vol. 13064. (pp. 370-376). SPIE.
- Wilson, M. K., Strickland, L., Ballard, T., & Griffin, M. A. (2024). The next generation of fatigue prediction models: evaluating current trends in biomathematical modelling. *Theoretical Issues in Ergonomics Science*, 25(1), 21-43.
- You, Y., Cai, B., Pham, D. T., Liu, Y., & Ji, Z. (2025). A human digital twin approach for fatigue-aware task planning in human-robot collaborative assembly. *Computers & Industrial Engineering*, 200, 110774.

Geliş Tarihi:

16.02.2025

Kabul Tarihi:

08.05.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Alpbaz, M.M. (2025). Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi ve Halide Edib: “Tekâmül” ile “İnkılâp” arasında. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 146-181, doi: 10.46928/iticusbe.1640805

ANAYASA DİLİNİN ÖZ TÜRKÇELEŞTİRİLMESİ VE HALİDE EDİB: “TEKÂMÜL” İLE “İNKİLÂP” ARASINDA

Araştırma

Mustafa Mert Alpbaz

Sorumlu Yazar

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

mustafamert.alpbaz@ibu.edu.tr

mmert.alpbaz@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Mert Alpbaz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Türkiye’de anayasacılık ve insan hakları hareketlerinin tarihi, anayasa yargısı, anayasa ve ekonomi ilişkisi çalışma alanları arasındadır.

Anayasa Dilinin Öz Türkçeleştirilmesi ve Halide Edib: “Tekâmül” ile “İnkılâp” Arasında

Mustafa Mert Alpbaz
mustafamert.alpbaz@ibu.edu.tr
mmert.alpbaz@gmail.com

Özet

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş döneminde edebiyatçı, gazeteci, öğretim üyesi ve siyasetçi olarak önemli roller üstlenmiş olan Halide Edib Adıvar, 1950'de Demokrat Parti (DP) listesinden bağımsız olarak milletvekili seçilmiş ve siyasi hayatını 1954'e kadar sürdürmüştür. Halide Edib'in milletvekili olduğu dönemde, 1945'te öz Türkçeleştirilmiş olan 1924 Anayasası'nın dil bakımından yeniden ele alınması gündeme gelmiş, Halide Edib de bu konuda görüşlerini açıklamıştır. Halide Edib hakkında geniş sayılabilecek bir literatür bulunmasına rağmen kendisinin Anayasanın dili hakkındaki görüşlerini değerlendiren bir çalışmanın mevcut olmadığı görülmektedir. DP döneminde ilkin 1924 Anayasası'nın köktenci bir öz Türkçecilik anlayışından uzak bir şekilde sadeleştirilmesi söz konusu olmuştur. Bununla birlikte bu yöndeki çalışmalar 1924 Anayasası'nın ilk metninin yeniden yürürlüğe konulması ile sonuçlanmıştır. Yaygın kanaatin aksine 1924 Anayasası'nın ilk metninin yeniden yürürlüğe konulmasında DP içinde görüş birliği yoktur. Bu konuda dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in müdahalesi etkili bir rol oynamıştır. Bu çalışma Halide Edib'in, görüşlerindeki bütün çelişiklere rağmen ılımlı bir öz Türkçeciliğe sıcak baktığını, 1924 Anayasası'nın ilk metninin yeniden yürürlüğe konulmasını savunmadığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib Adıvar, 1924 Anayasası, 1924 ve 1945 Anayasa metinleri, anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi, Demokrat Parti (DP).

JEL Kodu: K1

Purification of the Language of the Constitution and Halide Edib: Between “Evolution” and “Revolution”

Abstract

Halide Edib Adıvar, who played significant roles as a writer, journalist, academic, and politician during the transition period from the Ottoman Empire to the Republic, was elected as an independent deputy in 1950 from the Democratic Party (DP) list, serving in politics until 1954. During her term as a parliamentarian, the issue of revising the language of the 1924 Constitution, which had been translated into pure Turkish in 1945, came to the agenda. Halide Edib expressed her views on this matter. Although there is a relatively broad literature on Halide Edib, there has been no study specifically evaluating her views on the language of the Constitution. During the DP period, initially the 1924 Constitution simplified in a manner that was far from a radical understanding of purification of Turkish. However, these efforts ultimately led to the re-enactment of the first text of the 1924 Constitution. Contrary to common belief, there was no consensus within the DP regarding the re-enactment of the first text of the 1924 Constitution. The intervention of the Prime Minister at the time, Adnan Menderes, played a decisive role in this regard. This study reveals that, despite the contradictions in her views, Halide Edib was inclined towards a moderate form of Turkish language reform and did not support the re-enactment of the first text of the 1924 Constitution.

Keywords: Halide Edib Adıvar, the 1924 Constitution, texts of the 1924 and 1945 Constitutions, purification of the language of constitution, Democrat Party (DP).

JEL Code: K1

Giriş

Halide Edib Adıvar, Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan “yıkılış ve kuruluş” yolunda bir kadın entelektüel olarak öne çıkmış, edebiyatçı, gazeteci, çevirmen, öğretim üyesi, siyasetçi kimlikleri ile tanınmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında düzenlenen Sultanahmet mitinginde kitleleri etkileyerek kamuoyuna mal olmaya başlamış, kadın hakları konusunda çalışmalara imza atmıştır. Millî Mücadele'de “Halide Onbaşı” olarak ünlenen Halide Edib'in Mustafa Kemal ile yolları sonradan ayrılacaktır. Halide Edib, kimileri tarafından “makbul sayılmayan” bir şahsiyet olarak kabul edilmiş, “Amerikan mandacısı”, “yeni rejimin muhalifi” olarak nitelendirilmiştir. Okul sıralarından itibaren aşına olduğumuz *Ateşten Gömlek*, *Vurun Kahpeye*, *Sinekli Bakkal* gibi bazı “Türk klasikleri”nin yazarı olan Halide Edib'in hukukçu kimliğine sahip olduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte milletvekili olduğu dönemde 1924 Anayasası'nın dili hakkında görüşler ileri sürmüştür. Bu çalışma Halide Edib'in üzerinde fazla durulmamış bir yönünü görünürlük kılma amacındadır.

Halide Edib'in babasının adı Mehmet Edib'tir. Halide Edib'in kullandığı “Edib” ismi TBMM albümünde (TBMM, 2010, s. 570; TBMM, 2010, s. 30) “Edip” olarak geçmektedir. Bu makalede yararlanılan bazı kaynaklarda da “Edip” ismi yer almaktadır. Keza TBMM albümünde “Halide Adıvar” ismine parantez içinde yer verilmiş olup (TBMM, 2010, s. 570) nüfus kayıt örneğinde de bu isim görülmektedir (TBMM, 2009, s. 30, dipnot). Bu isim Halide Edib'in yazdığı eserlerde, onun hakkındaki kaynakların ve TBMM tutanaklarının çoğunda “Edib” şeklinde yer almaktadır. Bundan dolayı makalede “Edib” ismi kullanılmıştır.

1950 milletvekili genel seçimleri ile Demokrat Parti (DP) listesinden 9. Dönem (1950-1954) bağımsız İzmir Milletvekili olarak TBMM'ye giren Halide Edib, Milli Eğitim ve Anayasa Komisyonu üyeliklerinde bulunmuştur. 16.02.1950 tarih, 7438 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 35/2. maddesinin son cümlesi hiçbir siyasi partiye katılmamış bir kimsenin herhangi bir partiden milletvekili adayı gösterilmesinin o kişinin yazılı muvafakatine bağlı olduğunu öngörmekteydi (Resmî Gazete, 21 Şubat 1950, Sayı: 7438). Halide Edip de bu hüküm çerçevesinde DP listesinden bağımsız milletvekili seçilmiştir. 5 Ocak 1954'te Cumhuriyet gazetesinde “Siyasi Vedaname” başlıklı bir yazı yayınlarak milletvekilliğinden istifa etmiş, 1954 milletvekili genel seçimlerinde aday olmayarak siyaset hayatını sona erdirmiştir (Adıvar, 1954, s. 2).

TBMM kürsüsünden çeşitli konularda görüşlerini açıklayarak yasama çalışmalarına katkıda bulunan Halide Edib, 1945'te öz Türkçeleştirilen 1924 Anayasasını dil bakımından yeniden ele alarak bir metin hazırlayan komisyondur. 1952'de TBMM'ye sunulan, esasını bu metnin oluşturduğu kanun teklifinin imzacıları arasındadır. Ne var ki ilk imzacısının Fuad Köprülü olduğu bu teklifin kanunlaşması mümkün olmamış, ileride açıklanacak olan siyasi sürecin ardından 1924 Anayasası'nın ilk metni tekrar yürürlüğe konulmuştur. Halide Edib, Anayasa Komisyonu üyesi olarak 1924 Anayasası'nın ilk metninin tekrar yürürlüğe konulmasına dair Komisyon raporunu imzalamışsa da TBMM Genel Kurulundaki oylamaya katılmamıştır.

Makalede Anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesine yönelik girişimler kronolojik olarak ele alınmakta, bu faaliyetler ekseninde Halide Edib'in rolü değerlendirilmektedir. Anayasanın dili üzerindeki tartışmalar 1950'lerin sonrasına da uzandığından, konunun işlenmesinde bütünlük sağlamak adına anılan dönemdeki bazı gelişmelere kısaca değinilmektedir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve-Literatür-Yöntem

2024'te 100. yıldönümüne ulaşan 1924 Anayasası'nın dili hakkında azımsanamayacak sayıda eser verilmiştir. Keza Halide Edib'in hayatı, görüşleri ve eserleri hakkında geniş sayılabilecek bir literatür mevcuttur. Bununla birlikte Halide Edib'in 1924 Anayasası'nın dili hakkındaki fikirleri noktasında literatürde bir boşluk olduğu görülmüştür. Bu makalede, 1924 Anayasası'nın diline yönelik olarak uzunca bir süre devam eden tartışmalarda Halide Edib'in konumu ele alınmakta, görüşleri, genel olarak medeniyet ve dil konusunda ortaya koyduğu fikirler dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Başlangıçta 1924 Anayasası'nın ılımlı şekilde öz Türkçeleştirilmesine dönük girişimler söz konusu olmasına rağmen neticede 1945 metninin yerine yeniden 1924 Anayasası'nın ilk metninin konulmasının sebepleri literatürde tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmamış olup bu konu üzerinde de durulacaktır.

Konu ile ilgili birincil kaynaklar Halide Edib'in TBMM'de anayasanın dili ile ilgili olarak yaptığı bir konuşma ile Cumhuriyet ve Vatan gazetelerinde yayınlanan iki ayrı mülakatıdır. Kendisinin *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* başlıklı eseri dilin

oluşumu ve gelişimi hakkındaki görüşleri içermesi bakımından tamamlayıcı bir kaynaktır.

Bu makalede “sadeleştirme, özleştirme, hukuk dilinin gelişimi” gibi kavramların kullanılması mümkündür. Bununla birlikte Halide Edib’in kullandığı ve maksadı daha uygun şekilde ifade ettiğine inandığımız “öz Türkçe/Türkçeleştirme” kavramı –“sadeleştirme” tabirinin kullanıldığı birkaç alıntı dışında– yeğlenmiştir. Makalede öncelikle Cumhuriyet dönemindeki “Dil İnkılâbı” ve öz Türkçeleştirme hareketi bağlamında 1924 Anayasası’nın diline dair gelişmeler ele alınmaktadır. Bu bölümde öz Türkçecilik hareketi karşısındaki görüşler ve girişimler kronolojik olarak açıklanmakta, Halide Edib’in rol oynadığı 1952’deki gelişmeler ortaya konulmaktadır. Takip eden bölümde Halide Edib’in Anayasa dili hakkındaki görüşleri, TBMM’de anayasanın dili ile ilgili olarak yaptığı bir konuşma, Cumhuriyet ve Vatan gazetelerinde yayınlanan iki ayrı mülakat ve *Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* eserine dayalı olarak, konulara göre sınıflandırılmış şekilde değerlendirilmektedir.

Anayasa Dilinin Öz Türkçeleştirilmesi Süreci

1924 Anayasası’nın Öz Türkçeleştirilmesi ve 1945 Metni

Hukuk dilinin öz Türkçeleştirilmesi gayretleri 1920’lerin başından itibaren başlamıştır. Belli bir program çerçevesinde gelişmeyen bu girişimlerin fazla sistematik olmadığı anlaşılmaktadır. Öz Türkçeleştirme hareketi, münferit bazı kanunlarda ve 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dahili Nizamnamesi’nde (İç Tüzüğü) Türkçe kelimelerin kullanılması ve isim tamlamalarının Türkçe’nin kurallarına uygun olarak yapılması şeklinde kendisini göstermiştir (Seyit, 2020, s. 53-73). 1930’dan sonra bu çalışmalarda daha kapsayıcı bir yaklaşımın işaretleri belirmeye başlamıştır (Seyit, 2020, s. 73 vd.). Bununla birlikte yukarıda değinildiği gibi CHP’nin 1935 tarihli programındaki köktenci öz Türkçeleştirme hareketinden izleyen dönemde kısmen geri dönülerek ılımlı bir yaklaşım benimsenmiş, 1924 Anayasası’nın öz Türkçeleştirilmesi için de 1945 gibi geç sayılabilecek bir yılı beklemek gerekmiştir.

1945’te gündeme gelen anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi, 1924 Anayasası’nın kurduğu sistem ve bunun uygulanması ile ilgili değildir. Bununla birlikte anayasanın diline müdahale zaman içinde günlük siyasette önemli bir boyut kazanacak, 1950’den sonra Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde Atatürk İnkılâpları zemininde bir

tartışmaya kayacak, bunun etkileri de 27 Mayıs darbesine kadar uzanacaktır. Zira anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi Dil İnkılâbı bağlamında ele alınan bir konudur.

Hukuk ve anayasa dilinin öz Türkçeleştirilmesi hususunda devlet katında genel bir uzlaşmadan söz edilemeyeceği, farklı görüşlerin dile getirildiği ve bu hareketin başındaki ismin esas itibarıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olduğu belirtilmektedir (Seyit, 2020, s. 115-116). 1940'ların başından itibaren çeşitli hazırlık çalışmalarını takiben (Seyit, 2020, s. 115-116) "İzmir Mebusu Şükrü Saraçoğlu ve 222 arkadaşının anayasa teklifi" TBMM'ye sunulmuştur (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 1-20). Teklifin gerekçesinin "Anayasada kullanılan kelimeler hakkında" başlıklı ilk bölümünde genel ilkeler vardır. Buna göre anayasada yer alan, konuşma dilinde önceden kullanılmamış, yazı dilinde kullanılmaz olmuş kelimelerin değiştirilmesi gerekmektedir. Anayasa metninde eski ve yeni Türk lehçelerinden alınmış bazı kelimelerle "yaşayan dilin teşkil imkânlarına dayanarak" türetilmiş kelimeler mevcuttur. Terim konulurken teklif edilen karşılığın yakın kavramlarla ilişkisi ve yeni terimin onlar arasındaki yeri göz önüne alınmıştır (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 3). Teklifin ikinci bölümünde anayasa metninde kullanılan yeni kelimelerin kökenleri, nasıl türetildikleri ve bunları karşılayabilecek bazı kelimelerin neden kullanılmadığı açıklanmıştır. Bu teklif ile önceden seyrek olarak kullanılan "anayasa" terimi Türk hukuk tarihinde ilk defa bir düzenlemeye ad olarak verilmiştir.

1945 metninde yer alan "anayasa, egemenlik, yasama yetkisi, yargı hakkı, denetlemek, yorum, temsilci" gibi birçok kelime hukuk dilinde tutunmuştur ve günümüzde kullanılmaktadır. CHP'nin 1935 tarihli programındaki bazı türetilmiş kelimelerin metinde kullanılmadığı görülmektedir. Örneğin "işyar" kelimesi, memurun karşılığı olarak tercih edilmemiştir. "Üsnomal" yerine "olağanüstü" kelimesi kullanılmıştır. "Özgenlik" yerine "hürriyet" kelimesine yer verilmiştir. Metindeki 2. maddede yer alan "milletçi" kelimesinin ise "milliyetçi" şeklinde kanunlaştığı dikkati çekmektedir (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 4.). "Kamutay" (TBMM Genel Kurulu), "sanıklanmak" (itham edilmek), "yeyicilik" ('yiyicilik' şeklinde kanunlaşmıştır) (irtikap) gibi bazı kelimeler tutunmamıştır. Mesuliyet anlamına gelen "sorum", "sorumluluk" şeklinde değişerek yerleşmiştir. "Güvenlik" (asayiş), "ortaklık" (şirket) gibi bazı kelimelerin ise ikisi birden kullanılmaktadır (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 4).

Tasarı hakkındaki 6 Ocak 1945 tarihli “Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mazbatası”nda Harf İnkılâbı’nın “Türkçeleşme” adı verilen “kaynaşma ve birleşme” hareketini hızlandırdığı, bu hareketin “ilim ve edebiyat dili ile halk dili arasındaki ikiliği” ve “ülkedeki lehçe ayrılığını” giderdiği belirtilmiş, Teşkilatı Esasiye Kanununun öz Türkçeleştirilmesine yönelik hazırlık çalışmalarına değinilmiştir. Mazbataya göre Türkçe karşılığı olan bütün terimler kullanılmış, Türkçe karşılığı bulunmayan kelimelerin köküne dokunulmayarak çekimleri Türkçeleştirilmiş, Türkçeleşen ve halk diline yerleşmiş kelime ve kalıplarda değişiklik yapılmamıştır. Keza devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu öngören 1. maddede anlam, kavram ve kelime bakımından hiçbir değişiklik yapılmamıştır (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 20-21). Ayrıca teklifteki 104. madde şöyledir: “1293 tarihli «Kanunuesası» ile değişik maddeleri ve 20 «Kânunusani» 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu, 20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve bunların ekleri ve değişiklikleri kaldırılmıştır” (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 30). Bu madde Encümen tarafından şu şekilde değiştirilmiştir: “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve ekleri yerine mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur” (TBMM, 10.I.1945, Ek s. 31). 1924 Anayasası’nın ilk metninde ise “1293 tarihli Kanunu Esasi ile mevaddı muaddelesı (değiştirilmiş maddeleri) ve 20 Kânunusani 1337 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve müzeyyelât (ekleri) ve tadilâtı mülğadır” şeklindeki 104. madde yer almaktaydı. Bu değişikliğin dahi 1924 Anayasası’nın ilk metninin birebir çevrilmediğini gösterdiği vurgulanmıştır (Karlıklı, 2000, s. 217).

TBMM Genel Kurulundaki görüşmelerde teklifin aleyhinde görüş açıklayan olmamıştır. 455 üyeden oylamaya katılan 365 üye kabul oyu verirken kimse ret oyu kullanmamış, 90 milletvekili oylamaya katılmamıştır (TBMM, 10.I.1945, s. 56)¹. 1952’de gündeme gelecek olan teklifin ilk sıradaki imzacısı olan Fuad Köprülü ve diğer milletvekillerinin oylamaya katılmaması örtülü muhalefet olarak yorumlanmıştır (Seyit, 2020, s. 121). Böylece söz konusu metin 15 Ocak 1945 tarih, 5905 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak “Anayasa” adı ile kanunlaşmıştır (Resmî Gazete, 15 Ocak 1945, Sayı: 5905). 1952’deki teklifte ilk sırada imzası bulunan Fuad Köprülü ise 1945 metnine muhalefetini yıllar sonra TBMM’de açıklayacaktır (TBMM Tutanak Dergisi,

¹ Seyit, TBMM Arşivindeki 4695 sayılı Kanun dosyasına dayanarak oylamaya katılmayan üye sayısını 85 olarak vermekte ve kabul oyu verenlerin sayısındaki farklılığa da dikkat çekmektedir (Seyit, 2020, s. 121; s. 121 dipnot 167).

Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On dördüncü Birleşim, 8.XII.1952 Pazartesi, s. 155-156).

Öz Türkçeleştirme Hareketine Karşı Görüşler: 1945 Metninin Değiştirilmesine Doğru

1946'da çok partili hayata geçişle birlikte yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimlere koşut olarak Dil İnkılâbına yönelik muhalif sesler işitilmeye başlanmıştır. CHP Yedinci Büyük Kurultayının 2 Aralık 1947'de yapılan oturumunda CHP programının “Milli Eğitim Politikamız” bölümünde yer alan “Türk dilini kendi yapısının zengin imkânları içinde organik bir gelişmeyi mazhar kılmak amaçlarımızdandır” şeklindeki 97. maddesi üzerine Diyarbakır Delegeşi Adil Tiğrel söz almıştır. Tiğrel, 1932'de toplanan Türk Dil Kurultayına “lisanda inkılâp olmaz, lisanda tekâmül vardır” diyen ediplere katıldığını ancak lisanda inkılâbı savunanların galip geldiğini belirtmiş, TDK'nin türettiği bazı kelimeleri, Türkçeleşmiş Arapça ve Acemce kelimeleri dilden çıkarmasını, Türkçe'de karşılığı bulunmayan Arapça kelimeler yerine Fransızca ve Latince kelimeler koymasını eleştirmiştir (C.H.P., 1948, s. 503-504). Program Komisyonu Sözcüsü Muhsin Adil Binal'a göre Türkçe “ıstılah ve terim kısmında tamamen, ilmi mahiyette” gelişmekte olup bunun halk dili ile ilgisi yoktur. Milletlerarası terimlerden istifade etmek çok doğaldır. Dolayısıyla komisyon bunun üzerinde bir tartışma açmanın faydasız olacağı görüşündedir (C.H.P., 1948, s. 505). Bunun üzerine Tiğrel'in programa “Türk dilinin tekâmül kaidesine tabi tutulmasını” öngören önergesi reddedilmiş, madde olduğu gibi kabul edilmiştir (C.H.P., 1948, s. 504-505). Böylece Halide Edib'in ileride savunacağı “tekâmül” tezinin CHP Programına girmesi mümkün olmamıştır.

İstanbul Muallimler Birliği'nin 23 Ekim-31 Ekim 1948'de düzenlediği Birinci Dil Kongresi'nde dile köktenci müdahalelere soğuk bakan bir anlayışı benimsemiş olduğu anlaşılan bazı entelektüeller düşüncelerini açıklamışlardır. Kongreye rapor sunanların arasında “1928 tarihine kadar olan ve fakat o tarihlerden sonra lisan devletçiliği yüzünden duran ve durduğu da bugün sabit olan tabii tekâmüle yol açmak için bir nevi «dil devletçiliği» siyasetine nihayet vermek isteyenler” bulunduğu belirtilmiştir (İstanbul Muallimler Birliği, 1949, s. 185). Yıllar sonra Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanında Adnan Menderes'in avukatlığını yapacak ve 1961'de de Adalet Partisinden milletvekili seçilecek olan Burhan Apaydın, “Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti

ve Dil Kongresi” başlıklı yazısında TBMM’nin kanun yoluyla dile müdahale edemeyeceğini, hükümetin beğendiği dili vatandaşlara zorla benimsetemeyeceğini, yapay dilin kitaplar, mahkemeler ve resmî daireler yoluyla sürdürülmemesi gerektiğini belirtmiştir (Apaydın, 1949, s. 10). Avukat, öğretmen ve ileride profesör olarak İnönü Üniversitesi Rektörlüğüne kadar yükselecek olan Safa Erkün’e göre 1945 Anayasası ile “terim devrimi” yapılmışsa da bu terimleri anlamak için sözlükler hazırlanmıştır. Oysa orta zekâ ve kültür seviyesindeki her vatandaşın sözlüğe bakmaksızın rahatça anlayabileceği hukuk metinleri hazırlanmalı, ağıdalı ifadelerin yerine Türkçeleri konulmalıdır (Erkün, 1949, s. 115-116). Halide Edib’in bu kongreye sunduğu rapora ileride değinilecektir.

22-31 Ağustos 1949’da toplanan Dördüncü Millî Eğitim Şurasına “Eğitim ve Öğretimde Dayanılan Demokratik Esasları Gözde Geçirecek Komisyon” tarafından sunulan raporda şu ifadelere yer verilmiştir:

İnkılâp hamlelerimizle, dünya medeniyetine kendi öz millî değerlerimizle katılmak endişesi, tarih ve dil araştırmalarımızda, bazan da ağır ihmaller göstermemize sebep olmuş bulunmaktadır. [...] Halbuki, uzak ve yakın bütün tarihimizin tetkiki içindedir ki, Atatürk devrinin ve inkılâp Türkiye’sinin gerçek değerini bulmak mümkün olabilir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, 1950, s. 68).

Rapora göre Türkçenin sadeleştirilmesi yolundaki gayretler “millî bir kazanç” sayılsa da Dil İnkılâbı “çocuğu ailesi ve muhitinden tamamıyla tecrit edecek bir istikamet almış” olup “yeni bir anlayışa muhtaç”tır. Dil, resmî bir devlet işi değil akademik bir konudur. Yeni kelimelerin önce kamuoyuna mal edilmesi, tutunduktan sonra okul kitaplarına konulması gerekmektedir. Bunlar, demokrasinin gereğidir (T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, s. 68).

19-23 Aralık 1949’da düzenlenen Altıncı Dil Kurultayında okunan “Lûgat-Filoloji ve Terim Komisyonu Raporu”nun 6. maddesine göre terimlerin yapılmasında uyulması gereken ilkeler sekiz madde halinde tespit ve kabul edilmiştir. Bu ilkelere aykırı şekilde yapılmış terimler ilkelere uygun duruma getirilmek üzere gözden geçirilmelidir (Türk Dil Kurumu, 1950, s. 146). Sözü geçen ilkelerden bazıları şunlardır: Terimler, Türk halk dilindeki Türkçe kelime veya kelime unsurları aracılığıyla dilin yapısına, gramerine ve kelime oluşturma kurallarına uymalıdır (Türk Dil Kurumu, 1950, s. 145); Terimler yapılırken eski tarihlerden beri kullanılan unsurlar zaman, yer, yakınlık ve uzaklık

yönünden dikkate alınmalı, bugünkü Türkiye Türkçesinin fonetik ve estetiğine uygun olmalıdır; Yabancı dillerde kullanılan bilim ve teknik terimlerinin “ileri milletlerce müşterek olarak kullanılanları” incelenip Türkçeye alınabilir. Terimlerin yapılmasında uzmanların çalışmaları ve teklifleri esas tutulmalıdır. TDK konuyu inceleyip ilgili bilim kolunun yetkili uzmanlarının son görüşlerini aldıktan sonra terimleri yayımlar. 1952’de Fuad Köprülü ve arkadaşlarının Anayasa değişikliği gerekçesine göre ise bu kurultayda “kökü nereden gelirse gelmiş olsun Türkçeye girerek yerleşmiş sözcüklerin Türkçe olduğu” ifade edilmiştir (T.B.M.M., 8.XII.1952, Ek s. 3). Seyit’in isabetle vurguladığı üzere Altıncı Dil Kurultayında köktenci öz Türkçecilik anlayışından belli oranda uzaklaşıldığını söylemek mümkünse de 1924 Anayasası’nın dilinin bütünüyle veya önemli ölçüde eski dile çevrilmesine dair bir önerinin söz konusu olduğunu iddia etmek kolay değildir (Seyit, 2020, s. 137). Bu konu, ilgili bölümde görüleceği üzere TDK’nin 1952’de Köprülü ve arkadaşlarının teklifine karşı yayınladığı raporlarda dile getirilecektir.

1950’de DP’nin iktidara gelmesinden sonra Adnan Menderes kurduğu ilk hükümetin programını 29 Mayıs 1950’de TBMM’de okumuş ve “[...] seçim beyannamemizde yazıldığı üzere, millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız” sözlerini sarf etmiştir (T.B.M.M., 29.V.1950, s. 30). “Millete mal olmamış” inkılâptan kastedilenin ezanın Türkçe okunması, Arapça ezan ve kamet okuyanlar için hafif hapis veya hafif para cezası öngörülmesi olduğu sıkça dile getirilmiştir. Söz konusu ceza, 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun ile öngörülmüştür (Resmî Gazete, 6 Haziran 1941, Sayı: 4827). Bununla birlikte Dil İnkılâbının en azından bir ölçüde millete mal olmayan inkılâplar arasında sayıldığını söylemek yanlış olmasa gerekir. Programın TBMM’de yapılan görüşmelerinde Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu Anayasayı “argo lisanından” kurtarma çağrısı yapmış, Anayasayı anlayamadığını ve dilinin uydurma olduğunu kaydederek “egemenlik” ve “ulus” kelimelerinin nereden alındığını sormuştur (T.B.M.M., 31.V.1950, s. 65). Tekelioğlu’nun sözleri üzerine Mardin Milletvekili Aziz Uras kendisine “başının üstündeki levhada da (Ulus) kelimesi var, sen neden bahsediyorsun?” sorusu ile müdahale etmiştir (T.B.M.M., 31.V.1950, s. 65).

Böylece anayasanın öz Türkçeleştirilmesine karşı gibi görünen arayışlar ve zemin yoklama girişimleri DP iktidarının hemen ilk aylarında gündeme getirilmiştir. İstanbul

Milletvekili, DP iktidarının önde gelen isimlerinden ve Menderes'in yakın çevresinden olan Dr. Mükerrer Sarol anayasanın 2. maddesindeki “Devlet dili Türkçedir” fıkrasının TBMM tarafından yorumlanması (tefsiri) istemini içeren bir teklif vermiştir². Teklife göre yıllardır devam eden “şef sisteminin” gereksiz ve kanunsuz baskısı hatta tehdidi millî dilimizde bunalıma sebep olmuş, nesiller arasında “korkunç bir ayrılık” yaratmış, “milletin manevi bünyesinde tedavisi güç yaralar” açmıştır (T.B.M.M., 12.VII.1950, Ek s. 1-2). Teklife ilişkin Anayasa Komisyonu raporunda uydurulmuş ve Türkçe’de hiç kullanılmamış kelime ve terimlerin zorla ve yasama yoluyla dilimize sokulduğu belirtilmiştir (T.B.M.M., 12.VII.1950, Ek s. 1-2). 12 Temmuz 1950’de TBMM’de yapılan tartışmalardan sonra Seyhan Milletvekili Reşad Güçlü anayasanın 104. maddesi mevcutken 2. maddenin yorumlanmasına gidilip gidilemeyeceği sorununun çözülmesine dair bir önerge vermiştir (T.B.M.M., 12.VII.1950, s. 583). Çoğunluk anayasanın 104. maddesinin açıklığı karşısında yoruma gidilemeyeceği yönünde oy kullanmıştır (T.B.M.M., 12.VII.1950, s. 584). 104. madde şu şekildedir: “20 Nisan 1340 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu ve ekleri yerine mâna ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiş olan bu kanun konulmuştur.”

Sonuçsuz Kalmış Bir Girişim: 1952 Metni ve Halide Edib’in Rolü

1945’te kabul edilen anayasa metninin değiştirilmesi 3 Nisan 1951’de DP meclis grubunda gündeme gelmiştir. Grubun İç Tüzük ve Anayasa Komisyonu Sözcüsü Diyarbakır Milletvekili Ferit Alpiskender, Ağrı Milletvekili Kasım Küfrevi ve arkadaşlarının anayasa ve iç tüzüğün “uydurma ve anlaşılmaz” dilinin “millet diline” çevrilmesi ve antidemokratik hükümlerin kaldırılmasına dair bir önergelerin olduğunu açıklamıştır (D.P., 3.4.1951, s. 35). Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan’ın teklifi üzerine “ilmi tetkik ve etütlere muhtaç” olan bu önerge “anayasa ihtisas komisyonuna” sevk edilmiştir (D.P., 3.4.1951, s. 37). Alpiskender, Tercüman gazetesinin 1980’de yayımladığı *Yaşayan Türkçemiz* adlı bir derlemede yer alan mektubunda bu süreci şöyle anlatmaktadır: Yeni gelen milletvekilleri bazı kanun tasarı ve tekliflerinin Anayasa ile ilişkilerini açıklarken zorlanmakta, kürsüye 1924 ve 1945 metinleri ile çıkmaktaydılar. Anayasanın “uydurma dil”e çevrilmesi sırasında yanlışlıklar da yapılmıştır. DP’nin 1946 programında “dil, idari ve siyasi müdahaleler

² 1924 Anayasası’nın 26. maddesinde kanunların yorumlanması (tefsiri) TBMM’nin görevleri arasında sayılmış olup buna 1961 ve 1982 anayasalarında yer verilmemiştir.

kabul etmez. Kendi bünyesi içindeki tabii gelişmesini takip eder” şeklinde bir madde mevcuttur (Alpiskender, 1980, s. 45). Yine bu programın 39/1. maddesinde “Türk dilinin millî bünyesine uygun olarak sür’atle gelişmesi yolundaki çalışmalara yardım” etmenin devletin başlıca görevlerinden olduğu belirtilmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrasında da “[...] ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyasî ve idarî müdahalelerden uzak kalmasının “Demokrasi’nin değişmez bir esası” olduğu vurgulanmıştır (DP, 1947, s. 11). Bu cümle 1951 programında 40/2. maddeye aktarılmış ve “ilmin” kelimesinin önüne “dilin” kelimesi eklenmiştir (Demokrat Parti, 1952, s. 57).

DP programındaki ilgili maddeler uyarınca kurulan “Partiler Üstü Dil Komisyonu”nun üyeleri Fuad Köprülü, Halide Edib Adıvar, Ali Canip Yöntem, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Avni Başman ve Arif Nihat Asya’dır. Alpiskender de komisyonun sözcüsü ve raportörüdür (Alpiskender, 1980, s. 45). Komisyon 1924 ve 1945 metinlerini karşılaştırarak gözden geçirip “orta bir yol” tutarak bir metin hazırlamış ve DP meclis grubuna sunulmuştur (Alpiskender, 1980, s. 46). Öte yandan “Türkiye Muallimler Birliği Dil Encümeni”nin 17 Mayıs 1951’deki toplantısında üyelere Halide Edib, “davayı ilim bakımından ele alarak kitapların revizyonundan evvel, terim meselesinin halledilmesinde bir prensip kararı alınması lâzım geldiğini ve bu büyük davanın hallinde alâkalı Bakanlığın kat’i düşüncesini öğrenmek gerektiğini” söylemiştir (*Vatan*, 18 Mayıs 1951, s. 3). “Alâkalı Bakanlık” Millî Eğitim Bakanlığı’dır. Anayasa diline yönelik faaliyetler ile aynı dönemde ders kitapları üzerinde de bazı girişimlerin olduğu ve Halide Edib’in bu çalışmalarda da yer aldığı anlaşılmaktadır. 12 Temmuz 1951 tarihli *Vatan* gazetesinin “Anayasadaki uydurma kelimeleri tasfiye” başlıklı haberine göre “ihtisas komisyonu” çalışmalarını bitirerek hazırladığı metni anayasa komisyonuna vermiştir. Gazeteye açıklama yapan Halide Edib, “çıkarılması istenen kelimelerden misâl” vermiştir (*Vatan*, 18 Mayıs 1951, s. 3). 31 Temmuz 1951’deki DP meclis grubu toplantısında “yaşayan dile Anayasa maddelerinin çevrilmesi münasiptir” şeklinde bir prensip kararı alınarak “grup mesaisinden sonra vücuda gelen kanun teklifi”nin TBMM Başkanlığına verilmesi kararlaştırılmıştır (D.P., 31.7.1951, s. 35).

9 Şubat 1952'de İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve aralarında Halide Edib'in de bulunduğu 203 arkadaşının³ teklifi TBMM'ye sunulmuştur. Teklifin gerekçesine göre uydurma kelimeleri içeren, dilde ırkçı bir yaklaşımı sergileyen 1945 metnine eski Türk lehçelerindeki “hayatîyetini kaybetmiş ve fosilleşmiş” olan kelimelerin şekilleri değiştirilerek eklenmiş, Moğolca gibi yabancı dillerden ekler ve edatlar alınmıştır. Bu “yapmacık dil”, “millet dili” ve “devlet dili” şeklinde bir ayrılığa ve “nesiller arasında uçuruma” sebep olmuştur. 1945 metninin 104. maddesi de terimler bakımından tekeli ve sınırlama getirmiştir. Öte yandan Dördüncü Millî Eğitim Şurasında yeni bir yaklaşıma ihtiyaç gösteren Dil İnkılâbı'nın çocuğu çevresinden tamamen ayıracak bir doğrultu aldığı, dil konusunun devlet değil bilim işi olduğu, kelimelerin kamuoyuna mal edildikten sonra okul kitaplarına konulması gerektiği belirtilmiştir. Altıncı Dil Kurultayı'nda “kökü nereden gelmiş olursa olsun Türkçemize girerek yerleşmiş yani Türkçeleşmiş kelimelerin Türkçe olduğu” karara bağlanmıştır (T.B.M.M., 8.XII.1952, Ek s. 3-4). Bu teklif ile “Anayasamızın dili, memleketimizin yarım asırdan beri şahidi olduğu Türkçenin gelişmesi ve sadeleşmesi yolundaki temayüllerine ve dil inkılâbına uyarak tabîi ve samimî ifadesini bulmuştur” (T.B.M.M., 8.XII.1952, Ek s. 4). Vurgulamak gerekir ki söz konusu teklif ile amaçlanan 1924 Anayasası'nın ilk metnini tekrar yürürlüğe koymak değil anayasa dilini daha ılımlı ve köktenci bir anlayıştan uzak şekilde öz Türkçeleştirmektir. Bununla beraber henüz yeterince yayılmamış kelimelerin yerine eskilerinin konulmasını istemenin, tutunabilecek bazı kelimelerin yerleşme olasılığını başından kaldırmak anlamına geldiği, bunun da tutarsızlık olduğu belirtilmiştir (Eroğul, 1994, s. 137). 1945 metnine karşı olanların “Yaşayan Türkçe” adı altında “Osmanlıcılık” tezini savundukları eleştirilerden bir diğeridir (Karlıklı, 1999, s. 58).

Halide Edib ile yapılan ve *Cumhuriyet* Gazetesinin 16 Mart 1952 tarihli nüshasında yayımlanan mülakatta anayasanın dili ile ilgili girişimi Atatürk İnkılâpları noktasından tartışıldığı ve bu girişime ağır eleştiriler yöneltildiği Halide Edib'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “[...] eyvah irtica başladı” mealinde bazı makale başlıkları gözüme ilişti. Bunlar, bir taraftan Arabistan'ın meslekî matemcilerinin dövünmelerini, bir taraftan da ideoloji başkalığından dolayı bir milletin diğer millete yazı ve sözle

³ “İzmir Milletvekili Fuad Köprülü ve 203 Arkadaşının, Anayasa teklifi ve Anayasa komisyonu raporu (2/349)” (T.B.M.M., 8.XII.1951, Ek s. 1-18). Teklifin TBMM'ye sunulduğu tarih tutanakta yer almamaktadır. Seyit, TBMM arşivindeki 5997 sayılı Kanun dosyasına dayanarak 9 Şubat 1952 tarihini vermiştir (Seyit, 2020, s. 136).

yağdırdığı lânetnameleri hatırlattı” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Halide Edib, CHP iktidarı döneminde toplanan Altıncı Dil Kurultayına da atıf yaparak “Halk Partisi iktidarı son dil kongresinde, bu takririn Meclise sunduğu tasarıyı geçen bir itidale doğru gideceğini” söylemiştir şeklinde konuşmuştur (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2).

TDK, 18 Mart 1952’deki toplantısında anayasa değişikliği teklifini eleştiren bir kararı oybirliği ile almıştır. Karara göre anayasa ve iç tüzük dilinin devlet dili-millet dili ikiliği meydana getirdiği doğru değildir. “Münferiden, irad, mucip sebep, tahdit, istihkak, mütenazır” gibi kelimeler çok dar bir kitle tarafından anlaşılmaktadır. Buna karşılık “tek başına, söylemek, gerekçe, kısıntı, hak ediş, karşılıklı” ve diğer kelimeleri herkes kolayca anlamaktadır. Kelimelerin büyük çoğunluğu doğrudan doğruya yaşayan halk dilinden alınmış veya halk dilinde yaşayan köklerden türetilmiştir (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 3). Ödemekten ödenek, kısmaktan kısıntı, çağırmaktan çağır, sanmaktan sanık, kesmekten kesin, yaymaktan yayın gibi kelimelerin türetilmesi buna örnektir (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 3-4). Teklifte Altıncı Dil Kurultayında alınan kararlar uygun bulunsa da anayasa metnindeki kelimelerin bu kararlara uymayanları çok azdır (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 3). Teklif sahipleri arasında 1945 metnini beğenen ve bunu değiştirmeye gerek görmeyen kişiler de bulunmaktadır (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 4). Teklifte tutarsızlıklar ve karışıklıklar vardır. Eş anlamlı “ekseriyet” ve “çoğunluk” kelimelerinin her ikisi de kullanılmıştır. “Savcı, tasarı” gibi yeni kelimelere yer verilmesine karşılık “ölüm, olduğu gibi, çalışmak, uygunluk” gibi halk dilinde yaşayan kelimelerin “vefat, aynen, gayret, mutabakat” şeklindeki Arapça karşılıkları konulmuştur (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 5). Teklif, üniversiteler, yetkili kurumlar, hukukçular, dil bilginleri ve edebiyatçılar tarafından “temelli ve dikkatli” incelenerek TBMM’ye sunulmalıdır (Türk Dil Kurumu, 1952, s. 6).

Teklif hakkındaki 17 Haziran 1952 tarihli anayasa komisyonu raporundan, komisyonda çeşitli görüşlerin dile getirildiği anlaşılmaktadır. Bunlar arasında 1924 Anayasası’nın ilk metninin yeniden kabul edilmesi de bulunmaktadır. Komisyonun çoğunluğu bu metindeki bazı “terkip ve tabirlerin” artık kullanılmadığını, “Türkçenin bünyesi içindeki çeyrek asırlık inkılâba” uymadığını kabul etmiştir. Teklif, anayasa komisyonundan bazı tadillerle geçmiş, 1945 metninin de “dil hürriyeti üzerine ağır bir baskı konulması suretiyle” hazırlandığı vurgulanmıştır (T.B.M.M., 8.XII.1952, s. 5). Rapordaki “dil hürriyeti” kavramı, DP’nin iktidara geldiği dönemdeki özgürlükçü hava

ile yakından ilişkilidir. CHP iktidarının (1923-1950) otoriterliğine karşı bir tepkinin dışı vurumu olan bu durum, anayasanın dili tartışmalarında da kendisini göstermiştir.

Teklifin TBMM Genel Kuruluna sunulması için uzunca bir zaman geçmiş, bu arada TDK Yönetim Kurulu 2 Aralık 1952’de yaptığı toplantıda bir bildiri yayınlayarak milletvekillerinin adreslerine göndermiş, “Anayasa dili davamız daha ağır, daha özenli biçimde ele alınmalıdır” şeklinde dilekte bulunmuştur. Bildirinin ekindeki listede 1945 metninde ve tasarıda tercih edilen kelimeler karşılaştırılmıştır. Bununla amaçlanan 1945 metninde tercih edilen kelimelerin yaşayan dilde yeri bulunmadığını göstererek çelişiklere işaret etmektedir. “Belirir-tecelli eder, toplanır-temerküz eder, kendi-bizzat” gibi örnekler verilmiştir. Tasarının 8 Aralık 1952’de TBMM’de yapılan ilk görüşmesinde Alpiskender, yukarıda değinilen mektubunda açıklamadığı bazı hususlara yer vermiştir. Alpiskender’e göre komisyonun hazırladığı, “gramer nahiv ve sarf⁴ hatalarının” düzeltildiği bu metin DP grubunda kabul görmemiştir. Grup anayasada “tadil, tefsir ve ihdas yoluna” gidilmemesi ve “eski hükümlerin aynen baki” kalmasını kararlaştırmıştır. Bunun üzerine komisyon “herhangi bir tefsir, ihdas ve tesis yoluna gitmeden yeni bir tasarı” hazırlamış, DP grubu da bunun hakkında prensip kararı almıştır (T.B.M.M., 8.XII.1951, s. 161). Anlaşılan Komisyonun hazırladığı ilk metinde bazı hükümlerin dilinin yanında anlamında da değişiklikler yapılmıştır ki kanımızca “tadil” bu duruma işaret etmektedir. 10 ve 12 Aralık 1952’de teklifin görüşülmesi için gereken üye sayısının üçte iki çoğunluğu sağlanamamıştır (T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On beşinci Birleşim, 10.XII.1952 Çarşamba, s. 172; T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On altıncı Birleşim, 12.XII.1952 Cuma, s. 201-202).

Anayasa Dilinde En Başa Dönüş: 1924 Anayasası’nın İlk Metninin Tekrar Yürürlüğe Konulması ve Sonrası

DP meclis grubunun 16 Aralık 1952’deki toplantısında yazar, öğretmen ve edebiyat araştırmacısı Gümüşhane Milletvekili Vasfi Mahir Kocatürk’ün 1924 Anayasası’nın ilk metninin tekrar yürürlüğe konulması yönünde bir teklifi olduğu açıklanmıştır (D.P., 16 Aralık 1952, s. 7). Bu teklif, 17 Aralık 1952 tarihli *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*’nde yer

⁴ Nahiv (sentaks) cümlelerin öğelerini ve yapısını, sarf kelimelerde söz konusu olan değişiklikleri ve kelimelerin birbirlerinden türemesini inceler.

almaktadır. İzmir Milletvekilleri Tarık Güreker ile Avni Başman'ın da imzalarının bulunduğu bu teklifin yanında yine 1924 Anayasası'nın ilk metninin yürürlüğe konulmasına dair Bursa Milletvekili Haluk Şaman imzalı bir teklif mevcuttur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 303). Köprülü'nün teklifinde imzası bulunduğu göz önüne alındığında (T.B.M.M., 8.XII.1951, Ek s. 2) Kocatürk'ün görüşünü değiştirdiği anlaşılmaktadır. Toplantıda Başbakan ve DP Genel Başkanı Adnan Menderes, anayasanın, akademik bir kurul da dahil olmak üzere yaşayan dile kim tarafından çevrilirse çevrilsin bunun TBMM'nin "empozesi" ile yapıldığı anlamına geleceğini belirtmiştir. Menderes'e göre bu durumda 1945'te CHP'nin yaptığı hata tekrarlanmış olacaktır. Bazı milletlerin anayasalarında çok eski dille yazılmış cümleler mevcut olup anayasayı yaşayan dile çevirme zorunluluğu yoktur. Hatta günlük hayatta kullanılarak terim haline gelecek, hukuki anlam kazanacak kelimeler de anayasada yer alır (D.P., 16 Aralık 1952, s. 30). Menderes, konunun Atatürk İnkılâpları ile ilgili boyutu hakkında şu şekilde konuşmuştur:

Atatürk böyle dedi idi, böyle demedi idi diyerek Atatürk'ü iştah etmek (şahit göstermek) suretiyle dava kazanmak bahsine girmek lazımdır. Bence 1945'e kadar olan kanuna, dilde çok inkılâpçı olduğuna hepimiz ittifak ettiğimiz Atatürk dahi tahammül göstermiştir. Binaenaleyh bizim tahammül etmememiz için hiçbir sebep yoktur (D.P. Meclis Grubu, 16 Aralık 1952, s. 31).

Menderes'e göre dile yasama kuvvetinin gerçekleştirdiği baskının ortadan kaldırılması amaçlandığına göre "1945'te ilga edilen Anayasa muteberdir" diye bir maddelik bir kanun kabul edilmelidir (D.P., 16 Aralık 1952, s. 32). Tartışmalardan sonra Başkan "1945'ten evvelki vaziyete irca teklifi"ni "en aykırı prensip teklifi" şeklinde niteleyerek oylama sunmuş ve teklif kabul edilmiştir (D.P., 16 Aralık 1952, s. 36).

Halide Edib'in de konuşma yaptığı 17 Aralık 1952'deki tartışmalı geçen görüşmelerde ılımlı öz Türkçeleştireme anlayışından uzaklaşarak Fuad Köprülü ve arkadaşlarının teklifi Komisyona iade edilmiştir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 282-304). 24 Aralık 1952'de Fuad Köprülü ve arkadaşlarının teklifi ile İzmir Milletvekili Zühtü Hilmi Velibeşe ve 185 arkadaşının teklifi (2/349, 469) birleştirilerek görüşülmüştür. Velibeşe ve arkadaşlarının teklifi 1945 metninin yürürlükten kaldırılarak 1924 Anayasası'nın ilk metni ve değişikliklerinin yeniden yürürlüğe konulmasına ilişkindir (T.B.M.M., 24.XII.195, Ek s. 389-427; Ek s. 3). Alpiskender'e göre maddelerin teker teker

görü  lmesinin çok zaman aldığı gerekçesi ile Velibe e ve arkadaşlarının teklifi gündeme alınarak Köprülü ve arkadaşlarının teklifinin görüşülmesi durdurulmuştur (Alpiskender, 1980b, s. 46). Halbuki 17 Aralık 1952’de bazı milletvekilleri kimi maddelere dair konu mu larsa da söz konusu oturumda teklifin maddeleri değil tümü hakkında g r   meler yapılmıştır. Seyhan Milletvekili Cezmi Türk Başkan tarafından “[...] şimdi tasarının tümü üzerinde konu muyorsunuz. [...] Bütün bu kelimeleri burada söylerseniz maddelerde g r   mek imk n  bulamazsınız” sözleriyle uyarılmı tır (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 289). Kanımızca 1924 Anayasası’nın ilk metninin tekrar yürürlüğe konulmasının esas sebebi Menderes’in DP meclis grubu toplantısındaki müdahalesidir.

Menderes’in konu ile ilgili tutumu hakkında  u anekdot bir fikir vermektedir: Menderes, 20 Aralık 1952’de bazı gazete sahipleri ve ba yazarları ile basın toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda CHP iktidarı döneminin önde gelen kalemlelerinden Falih Rıfkı Atay ile Necmettin Sadak arasında geçen kısa bir konuşmaya Menderes de katılmıştır. Atay, Sadak’a 1945 metnini beraber yaptıklarına dair bir soru yönelmiştir. Atay’a göre kendilerine metne mümkün mertebe fazla yeni kelime koymalarının gerektiği, bunların yüzde ellisinin Meclis tarafından kabul edileceği söylenmiş olup bu talebi yerine getirmişlerdir. Atay, Menderes’in “ve hepsi kaldı değil mi?” şeklindeki sorusuna “hepsi kaldı ne demek, üstelik denetlemek (murakabe) gibi bizim koymadıklarımızı da il ve ettiler” cevabını vermiştir (*Cumhuriyet*, 21 Aralık 1952, s. 5).

Her iki teklif hakkındaki anayasa komisyonu raporuna dönersek, bu raporda 1945 metni “ırkçı” ve “tasfiyec ” bir anlayışın ürünüdür. Türk halkının konuşma ve yazı diline aykırı olduğu gibi 104. madde ile tabir ve terimler sınırlanarak Türkçe üzerinde “tekelci bir baskı” oluşturulmuştur. Dolayısıyla 1924 Anayasası’nın ilk metni ek ve değişiklikleri ile yeniden yürürlüğe konulmalıdır. Rapor iki çekimser oya karşı mevcut üyelerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir (T.B.M.M., 24.XII.1952, s. 3-4). Halide Edib çekimser oy kullanan milletvekilleri arasında değildir (T.B.M.M., 24.XII.1952, s. 4). Birleştirilen teklifler üzerine yapılan g r   melerde Halide Edib söz almazken anayasa komisyonunun ikircikli tutumu ele tirilmi tir (T.B.M.M., 24.XII. 1952, s. 389-410). Velibe e’nin teklifi üzerinde anayasa komisyonu bazı değişiklikler yapmış (T.B.M.M., 24.XII. 1952, Ek s. 4) ve teklif kabul edilmiştir (T.B.M.M., 24.XII.1952,

s. 424). Halide Edib oylamaya katılmamıştır (T.B.M.M., 24.XII.1952, s. 427) Böylece 24.12.1952 tarih, 5997 sayılı “491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun tekrar meriyete konulması hakkında Kanun” 31 Aralık 1952 günlü Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, 31 Aralık 1952, Sayı: 8297). Kanunun 1. maddesi 1945 metninin yürürlükten kaldırılarak yerine 1924 Anayasası’nın ilk metninin bütün tadilleri ile yürürlüğe konulmasına ilişkindir. Kanunda 1924 Anayasası’nın ilk metni ile ilgili kanunlar (anayasa tadilleri), tefsir ve kaldırılan kanuna dair bir çizelge vardır. Bu metindeki Arapça ve Farsça olan çok sayıda kelimenin muhafazakâr kesimlerde bile yaşayan dil veya yazı dili olarak kabul edilmesinin olası olmadığı, 1924 Anayasası’nın ilk metnine dönüşün özellikle anayasa gibi önemli bir belgede “çağdaş dilin” meydana getirilmesi için zamanın henüz erken olmasına dayandırıldığı belirtilmektedir (Heid, 2001, s. 50).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra DP’nin 1924 Anayasası’nın ilk metnini kabul etmesi yeniden gündeme gelerek Atatürk İnkılâplarına karşı bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Darbeyi yapan Millî Birlik Komitesinin (MBK) 16 Haziran 1960’ta yaptığı basın toplantısında MBK sözcüsüne şu soru sorulmuştur: “27 Mayıs hareketi bir inkılâp hareketi olduğuna göre Komite resmî mevzuata girmiş Arapça terminolojiyi (kanuni Esasi, vekâletler gibi) yeniden Atatürk zamanında olduğu gibi (anayasa, bakanlıklar) vesaire şeklinde değiştirmeyi düşünüyor mu” (Hürriyet, 17 Haziran 1960, s. 5). Gazete haberinde adı verilmeyen sözcü, soruyu dilin sadeleştirilmesinin takip edilen amaçlardan biri olduğu, geçici ve yeni anayasanın bu amaç doğrultusunda yazılacağı şeklinde cevaplandırmıştır (Hürriyet, 17 Haziran 1960, s. 5). Belirmek gerekir ki geçici anayasadan kastedilen “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun bâzı hükümlerinin kaldırılması ve bâzı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında geçici Kanun”dur (Resmî Gazete, 14 Haziran 1960, Sayı: 10525).

Darbenin önde gelen isimlerinden biri olan Kurmay Albay Alparslan Türkeş ile yapılan bir mülakatta kendisine “orduda iktidarın tutumuna karşı hoşnutsuzlukların başlama tarihi” sorulmuştur. Türkeş’in yanıtı şu şekildedir: “Ezanın Arapça okunması hakkındaki kararın iktidara gelir gelmez ilk iş olarak ele alınması ve sonra Anayasa dilinin ağdalaştırılması hareketleri bizlerde, samimiyetsiz ve Atatürk inkılâplarına cephe almış bir iktidarın işbaşına geldiği kanaatini uyandırdı [...]” (Alparslan Türkeş’le bir mülâkat, *Kim Haftalık Haber Dergisi*, 29 Haziran 1960, Sayı: 103, s. 21).

11-15 Temmuz 1960'ta toplanan Dokuzuncu Türk Dil Kurultayı'nda, "Atatürk'ün amaçlarına uygun şekilde Türkçeleştirilmiş olan" anayasa yerine 1924 Anayasası'nın ilk metninin yeniden kabul edilmesinde rol oynayan ve Yassıada'da bulunan TDK üyesi eski milletvekillerinin üyeliklerinin düşürülmesine ilişkin bir önerge verilmiştir (Türk Dil Kurumu, 1961, s. 52). Böylece kurumun amacına ve "dil davasına" karşı gelen üyelerin Kurumdan çıkarılması kararlaştırılmıştır (Türk Dil Kurumu, 1961, s. 54). Ağırlıklı olarak öz Türkçeci bir yaklaşımla kaleme alınan 1961 Anayasasında, 1945 metninde yer alan türetilmiş hukuk terimlerinin önemli bir bölümü aynen veya bazı yapısal değişikliklerle yer almıştır (Özdemir, 2021, s. 163-174, 193-215; 329-338). İzleyen dönemde anayasanın dili hakkındaki tartışmalar zaman zaman gündeme gelmiştir. Dil konusu, 1960'lı yılların ortalarından 1980'e kadar o dönemlerde insanları her konuda ikiye bölme aracı olarak kullanılan "sağ-sol" meselesine dönüştürülmüş, Türkçeden Arapça ve Farsça kelimelerden sadeleştirilmesinin aslında bir Türk milliyetçiliği meselesi olduğu göz ardı edilerek sadeleştirme/türetme yanlıları "solcu", buna karşı olanlar "sağcı" diye nitelendirilmiştir (Yılmaz, 2022, s. 61). 1982 Anayasası'nda da türetilmiş hukuk terimlerine önemli ölçüde yer verilmiş olup bunların çoğu Türkçeye yerleşmiş durumdadır⁵.

Halide Edib'in Anayasa Dilinin Öz Türkçeleştirilmesi Hakkındaki Görüşleri

Medeniyet ve Dil: "Terkip"

Halide Edib, medeniyetin çeşitli kültür unsurlarının terkihiyle (bileşimiyle) oluşacağı görüşündedir. Dil de "her yaş ve baştaki" bireyler ile fikir, sanat ve bilim insanları oluşturduğu kelimelerin terkihidir. Bu terkihi bozan herhangi bir hareket o milletin içinde karışıklıklara sebep olabilir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299). Dünya milletleri arasındaki "alışveriş" sadece ekonomide değil, manevi alanda, fikir ve dil alanında da olur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 302). Milletler herhangi bir felaketten zamanla "ruh kuvveti" ile kurtulabilirlerse de dilleri "anarşiye" uğrarsa çok kötü sonuçlar doğurur. Bunun önüne geçilip geçilemeyeceği şüphelidir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299). Halide Edib'in kullandığı "ruh kuvveti" kavramı dikkati çekmektedir. Ruh kuvvetinin bir milleti bir arada tutan ve fertler arasında dayanışmayı sağlayan, maneviyatın ağırlıkta olduğu bazı kültür unsurlarını kapsadığını düşünmek mümkündür. Ekonomik

⁵ Kelime listeleri ve karşılaştırmalar için bkz. Özdemir, 2021, s. 175-192; 193-315; 345-347; 354-361.

çıkarlar haliyle ruh kuvvetinin dışında kalır. Dilin ruh kuvvetinin bir unsuru olduğu kabul edilirse Halide Edib'in dile atfettiği önem açıklığa kavuşur.

Medeniyetin ve dilin çeşitli unsurların bileşiminden oluştuğunu savunan bir düşünce tarzının öz Türkçeleştirme gibi bir akıma mesafeli olması beklenir. Çünkü böyle bir anlayışa göre diğer dillerden alınan unsurlar da Türkçenin doğal parçasıdır. TDK'nin "Arapça ve Farsçaya doğru değil Türkçeye doğru gidelim" (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301) şeklindeki görüşünü eleştiren Halide Edib diğer dillerden kelime alınmasına karşı değildir. İngilizler, Fransızlar ve diğer Batı milletleri dillerine Yunanca ve Latince kelime almışlardır. Hatta Fransızların dili bir ara Fransızca olmamıştır çünkü ülkelerini Normanlar istila etmiştir. Bununla birlikte söz konusu milletler Yunanlaşmamış veya Latinleşmemişlerdir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). Osmanlılardan önce Türklerin resmî dili bir dönem Farsça olup "Şarkın büyük klasiklerini" ortaya koyan İranlıların klasikleri alınmıştır. "Dinin hukukan menbaı" olan Araplara gidilse de Kur'an çok erken tercüme edilmediği için "dil karışıklığı" çekilmektedir. Bununla birlikte Türkler Acem veya Arap olmamışlardır (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). Halide Edib'in bu görüşleri kendi içinde tutarlıdır. Bir dilin diğer dillerden kelime alması doğal bir süreçtir ve milletlerin öz benliği bundan zarar görmez. Kur'an'ın erken bir dönemde tercüme edilemediğinden dolayı ortaya çıkan dil karışıklığından ne kastedildiği ise açık değildir. Halkın konuştuğu dil ile ibadet dilinin farklı olduğuna dikkat çekilmiş olabilir. Hatırlatmak gerekir ki 16 Haziran 1950'de TBMM'de Türk Ceza Kanunu'nun Arapça ezan ve kamet okuyanlara ceza öngören, 4055 sayılı kanun ile değiştirilmiş 526. maddesinin değiştirilmesine dair kanun tasarısı ile yine aynı kanunun 526/2. maddesinin değiştirilmesine ilişkin bir teklif ve Adalet Komisyonu Raporu görüşülmüştür. Halide Edib bu görüşmede konuşma yapmamıştır (Bkz. T.B.M.M., 16.VI.1950, s. 181-187).

Halide Edib'e göre Arapça ve Acemceden (Farsça) alınan kelimeler dilimizi biraz ağıdalaştırmıştır. Teknik alanda çok ilerleyen milletlerin dillerinden, Fransızca, İngilizce ve Almancadan birçok kelime almak zorunludur. Öte yandan Arapçadan fazla kelime alınarak yapılan hataya düşülmemesi gerekir. Gerekli olan terimler alınmalıdır. Zaman zaman bazı kelimeler de kendi kendine dile yerleşir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 302). Halide Edib'in burada terimler-diğer kelimeler ayrımı yaptığı görülmekte olup bu konu ilgili bölümde ele alınacaktır. Bu husus bir yana bırakılırsa, Halide Edib'in

düştüğü çelişki şuradadır: Bir dilden kelime almakla o millettten olunmayacağına göre alınan kelimenin azlığının ya da çokluğunun önemi olmaması gerekir. Ayrıca dil zaten bir terkip olarak kabul edildiğine göre Arapça ve Acemcenin Türkçeyi ağdalaştırmasının da sakıncası olmamalıdır. Ağdalı kelimeler de dilin bir parçası olmuştur. Oysa ağdalı dilin anlaşılması veya telaffuzu zor ifadeler, deyimler ya da mecaz anlamlı kelimeleri içerdiği dikkate alındığında Halide Edib dilin bir terkip olduğu şeklindeki görüşünü bir ölçüde yumuşatmak durumunda kaldığı görülmektedir. Halide Edib’in eleştirdiği, TDK tarafından savunulan “Arapça ve Farsçaya doğru değil Türkçeye doğru gidelim” şeklindeki görüş de bir yönden Türkçe’nin ağdalaşmasını önlemeyi amaçlamaktadır.

Halide Edib, *Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* isimli eserinde tekâmülü (gelişmesi, olgunlaşması, evrimi) bakımından İngilizcenin Osmanlıcaya benzediğini, İngilizlerin dillerine Fransızca ve İtalyanca gibi başka dillerden aldıkları kelimeleri yardımcı fiiller kullanarak halka mal ettiklerini açıklamıştır (Adıvar, 1956, s. 162; Adıvar, 1949, s. 11-18). İstanbul Muallimler Birliği’nin düzenlediği Birinci Dil Kongresine sunduğu “İngiliz Dilinin Tekâmülü ve Türkçe” adlı raporda da şu hususları vurgulamıştır: “1- Büyüme kabiliyetini muhafaza etmek, yani yeni kelime almaktan korkmamak. Fakat alınan kelimenin dilimizin gümrüğünden geçmesini bekledikten sonra kendimize mal etmek. 2-İlim ve yeni fikirler sahasındaki terimleri beynelmilel menşelerinden almak. Tutmayan, yabancı kalan kelimeleri mektep kitaplarına sokmamak” (Adıvar, 1949, s. 18). Demek ki dil bir terkip olsa da diğer dillerden alınan kelimelerin de dilin bünyesine uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle kayıtsız, koşulsuz bir terkip dile zarar verir.

Dilde Değişim: “Tekâmül”

“Dilde inkılâp olamamıştır, harf inkılâbı olmuştur. Dil tekâmül eder, inkılâp etmez kanaatindeyim (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299)” diyen Halide Edib’e göre dil, “tabii, uzvi ve müşterek bir tekâmülün” sonucunda meydana gelir. Parlamento eliyle ve kanun yoluyla dil değiştirilemez, bozulamaz ev dile müdahale edilemez. 1945’te bu yapılmış ve “Anayasa Dili” oluşturulmuştur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299). Dilde inkılâp olduğuna dair görüş, bir kelimenin yerine başka bir kelimenin alınmasından kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte “Büyük Fransız İnkılâbı” denilse de bu olay bir ihtilaldir. İnkılâp, bir şeklin değiştirilmesi olup mesela laiklik “kanunun ruhu”nda,

dinde, adalette yeni bir anlayışın kabul edilmesi anlamına gelir. Dilde inkılâbın değil tekâmülün Atatürk’e ve inkılâplara hürmetsizlik değildir. Devlet adamı, hukukçu, düşünür, öğretim üyesi ve öz Türkçecilik taraftarı Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal, Halide Edib’in “Atatürk’e ve inkılâplara hürmetsizlik” olmadığı şeklindeki sözüne “tecahül (bilmezden gelmek) vardır” diyerek müdahale etmiştir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 300).

Halide Edib’e göre “Dilimizin bu suretle sadeliğe doğru tekâmülünü, Cumhuriyetin Dil İnkılâbı âni bir sıçrama ile, yani bir Evolution Brusque ile fevrî bir harekete çevirmiştir” (Adıvar, 1956, s. 165). Bunun sebepleri hükümetin dil meselesine müdahalesi ve uydurma kelimelerin sayılarının artmasıdır (Adıvar, Türkiye’de, s. 164-165). Dil inkılâbından ne kastedildiği de ne başında ne de şimdi tamamen açıklıkla ifade edilmiş değildir (Adıvar, 1956, s. 161). Dil İnkılâbı ile aynı döneme rastlayan Hitler Almanya’sındaki diktatörlük Türkiye’deki dil ırkçılığını güçlendirmiştir Adıvar, 1956, s. 165). Halide Edib’in dil hakkındaki tekâmülcü ve ani değişimlerden sakınan yöndeki görüşleri genel olarak toplum ve medeniyet hakkındaki fikirleri ile paraleldir. Şöyle ki, Halide Edib’e göre milletlerin kültür ve benliklerini korumaları koşulu ile manevi değerlere, “maddi ve mekanik kudretler” oranında ağırlık vermeleri ve herhangi bir ideoloji “salgını” ile insan ilişkilerinin ve iç düzenlerinin karmakarışık olmasını önlemeleri yolundaki “tekâmül Garp medeniyeti adını taşımaya lâyıktır (Adıvar, 1956, s. 13).” Osmanlı Devleti’nde 1776-1876 arasında “eski müessesler eski an’aneler [...] ani bir taklit ve moda hissiyle değil, az çok köklerini koparmadan tekâmül yoluyla değişmişlerdir” (Adıvar, 1956, s. 70). Bu anlamda Halide Edib’in tek parti döneminin Kemalist radikal/devrimci Batılılaşma anlayışı yerine evrimci (muhafazakâr) Batılılaşmayı benimsediğini söylemek mümkündür (Çetinsaya, 2005, s. 163).

Halide Edib, dilin tekâmülü beklenmeksizin ona müdahale edilmesinin olumsuz sonuçlarını dile getirmiştir. Bunların başında kuşak kopukluğu gelmektedir. Dile müdahale, çocukları ile aileleri hatta on iki ile on beş veya on altı yaşında olanlar arasında dil uyuşmazlığına sebep olmuştur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 165). Halide Edib, on beş yıllık öğretim üyeliği tecrübesiyle belki binden çok öğrenci ile temas etmiş, öğrencilerin belki “ahengini” beğendikleri için eski kelimelere hocalarından daha bağlı olduklarını gözlemlemiştir. Kendisi bazı yeni kelimeler kullandığında ise öğrencileri “sen de mi Brütüs gibi” yüzüne bakmışlardır (T.B.M.M., 17.XII.1952, s.

301). Halide Edib'in gözlemi ilginçtir. Çünkü dil farklılığının sebep olduğu nesil kopukluğunda genellikle gençler yeni, önceki nesiller de eski dile eğilimlidirler.

Halide Edib, dile müdahalenin demokrasi ile bağdaşmadığı görüşünde olup totaliter Batı diktatörlüklerinin dahi buna girişmediğini, George Orwell'ın 1984 romanının böyle bir durumu hicvettiğini açıklamıştır. Bu romanda kurgulanan komünist ve totaliter bir İngiltere'de "New Speak" diye bir dil icat edilmiştir. Ne kadar yazılı materyal varsa bu dile tercime edilerek eskiler yakılmıştır. Böylece totaliter rejim milletin geçmiş ile bağını kesmiş ve onu tamamen kendisine tabi hale getirmiştir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299; Cumhuriyet, 16 Mart 1952, s. 2). Ayrıca dil konusu şahıs ve parti meselesi değildir. Millet olarak "millet olarak çok hayatî ve mânevî" bir meselemizdir. Şahıs meselesi olamaz çünkü bir kişi bütün dâhilerin üzerinde bir kişi olursa olsun bir millete kendi arzusuna uygun bir dil vermeye kalkarsa o millet ve ülke "modern bir Babil Kulesi vaziyetini gösterir" (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 299). Halide Edib'in medeniyet hakkındaki tekâmülcü görüşleri dikkate alındığında, tek parti dönemini ve dolayısıyla inkılâpların yapılma tarzını örtülü biçimde eleştirdiğini söylemek yanlış olmasa gerekir. Bununla birlikte Dil İnkılâbındaki keskin tutumdan Güneş Dil Teorisi ile uzaklaşıldığını düşünmektedir.

Halide Edib, Atatürk'ün "Güneş Dil Teorisi" ile Türkçenin serbestçe gelişmesinin önündeki her türlü engeli kaldırarak "Türk dilinin serbestçe tekâmülü şansını" verdiğini düşünmektedir. Atatürk'ten sonra Dil İnkılâbı, ilk yıllardakine benzer şekilde dilimizi köstekleyen bir şekle girer gibi olmuşsa da DP'nin eski anayasayı iadesi hareketi Türk diline asıl gelişme olanağını verecektir. Bunun etkileri henüz bariz değilse de en uygun hareket tarzı aşırılıklardan kaçınmak, lehte ve aleyhte bulunanların görüşlerini ifade etmelerine seyirci kalmaktır. Eski şaheserlerin anlaşılmayan tabirlerini yeniden canlandırmak mümkün olmadığı gibi halka ve hatta kısmen okumuş kesime yabancı gelen ve bir türlü dilimize uymayan kelimeler üzerinde fazla durmamak gerekir. Bunların bir kısmını dilimiz zamanla kendine mal edecek, bir kısmını atacaktır (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 167). Halide Edib Güneş Dil Teorisinin neden Dil İnkılâbını daha ılımlı bir yola sevk ettiğini açıklamamıştır. Buna şöyle bir açıklama getirmek mümkündür: İlgili bölümde açıklandığı üzere Güneş Dil Teorisi bütün dillerin kaynağının Türkçe olduğunu kabul etmektedir. Bu noktadan hareketle dilden çok

sayıda kelimenin çıkarılmasının yine çok sayıda kelime türetilmesinin ve aşırı öz Türkçeciliğin önüne geçilebilecektir.

Öz Türkçe: “Uydurca”

Halide Edib, Osmanlıca-öz Türkçe gibi bir ayrımın yapay olduğu görüşündedir. Bir gazete mülakatında “Osmanlıcaya dönülüyor diye bir söylenti” hakkındaki görüşü sorulmuştur. Halide Edib’e göre Osmanlıca diye bir dil olmayıp içinde her dilin konuşulduğu Osmanlı İmparatorluğunun varır. Bunun dili de Türkçedir (Cumhuriyet, 16 Mart 1952, s. 2). Farslaşmış Türk Edebiyatı olan Divan edebiyatına Osmanlıca denilemez. Hristiyan Batının klasikleri Yunanca ve özellikle Latince’den birçok tabir almış, adeta “Latinleşmiş” denilen bir dönem geçirmişlerdir. Buna benzer bir süreç Arapça ve Farsçanın etkisi altında kalan Yakındoğu Türkleri için de söz konusu olmuştur. Bununla birlikte çok eskiden beri Yakındoğu Türklerinden Yunus Emre ve Süleyman Dede gibi şahsiyetler halk dilinde Türklerin şaheserlerini bırakmışlardır. Halide Edib, ne kadar yabancı tesir altında kalmış olursa olsun bir imparatorluk ve hükümet adını alan bir dil bilmemektedir. Roma’nın resmî dili Latince’dir fakat bu devletin çöküş devrinde kimse kin ve hıncından dolayı Latinceye “Romaca” dememiştir. Büyük Britanya İmparatorluğunun türlü dil konuşan tebaaları kendilerine “British” yani “Britanyalı” derlerse de “Britanyaca” diye bir dil yoktur. Osmanlı devletinin çöküş zamanlarında bünyemize yerleşmiş kötü yönler varsa da zaman içinde varlığını sürdürecektir olan ahlaki değerler ve şeref veren gerçeklikler mevcuttur. Oysa “tarihimiz otuz seneden beri başladı” diyenleri işaret eden Halide Edib şunları söylemiştir: “[...] yüz yıllar boyunca tekâmül eden güzel ve zengin Türkçenin de otuz senelik bir mazisi varmış gibi, sırf haklı veya haksız, Osmanlı devrini sevmeyenlerin, dilimizi kuşdiline çevirmeleri millet olarak mânen bekamız için zararlıdır.” Bu Türkçe bir yandan “Osmanlıca” olarak anılmakta bir yandan da soysuzlaşmış olmakla nitelendirilmektedir. Bazıları da öz Türkçe denilen garip kelimelere “uydurca” demektedir (Cumhuriyet, 16 Mart 1952, s. 2).

Halide Edib, Osmanlı döneminde tekâmül yoluyla gelişen Türkçeye “Osmanlıca” denilerek kültürümüzün dışında bırakılmaya çalışılmasını eleştirirken “öz Türkçe” diye bir kavramı da reddetmektedir. Burada yine tek parti dönemindeki uygulama ve bakış açılarına yönelik eleştiri vardır. “Bazıları” ifadesini kullansa da ileride göreceğimiz gibi

“uydurca” kendisinin benimsediği bir tabirse de terimler ve diğer kelimeler arasında ayırım yaparak türetilbileceğini düşünmektedir.

Vatan gazetesine “mevcut uydurma kelimeleri değiştirmek için teşekkül etmiş İhtisas Komisyonu üyesi” olarak yaptığı açıklamada hareket noktalarının “memlekete, yâni Türk milletine” tamamen yabancı kelimeleri değiştirdiklerini söylemiştir. Yabancı kelimeler, hangi kaynaklardan geldiğine bakılmaksızın, “milletçe bir anane halinde kabul edilmiş –hangi menşeden gelirse gelsin” kelimelerle değiştirmişlerdir. Örnekler: “Kovuşturma: Takip, Denetleme: Murakabe, Üye: Aza, Oturum: Celse, Saylav: Milletvekili, Bakan: Vekil.” Halide Edib’e göre “bakan”, “nazır” kelimesinin aynen tercümesi ise de “vekil” “bugünkü modern teşkilâtın ruhunu daha iyi ifade edebilmektedir” (*Vatan*, 12 Temmuz 1951, s. 3). Halide Edib’in ölçütü köklerin Türkçe olması değil, kelimelerin halk tarafından kendisine mal edilmesidir. Kovuşturma, denetleme, üye, oturum ve bakan kelimelerinin günümüzde tutunduğu göz önüne alındığında Halide Edib’in ölçütü aracılığı ile ulaşılabilecek sonuçların her dönem için aynı olamayacağı ortadadır. Bu kelimelerin tutunmasında, onların 1961 ve 1982 Anayasalarında kullanılmasının rolü büyüktür.

Kabul Edilebilir “Uydurca” Kelimeler: Terimler

Terimler bilindiği üzere belli bir bilim, sanat veya meslek alanına özgü kelimelerdir. Halide Edib’e göre terimler başka dillerden alınabilir. Batı, terimlerini kendi klasik dillerinden almıştır. Türkçedeki terimler de Arapça ve Farsça’dan alınmışsa da onların çoğu Ortaçağa özgüdür. Sonradan terimlerin bir kısmı Batı’dan alınmıştır. Türkler “Akdeniz uygarlığının varisleri olarak” kimi terimleri Yunanca ve Latince den alabilirlerdi. Oysa öyle yapılmamış ve “uydurca”ya gidilmiştir. Harf İnkılâbı, her yerde “intikal, karışma, terkibleşme” yaratsa da Almanya’nın aşırı ve hastalıklı ırkçılığı zihniyetimize hâkim olmuştur. Her kelime Türkçenin geçmişinin köklerinde aranmışsa da bulunamamıştır. Çünkü günümüzün birçok bilim kavramı Türkçe’de yoktur. Orta Asya Türk lehçelerinde de arananlar bulunamayınca iş “uydurca”ya dökülmüştür. Bununla beraber uydurmacılık “muhayyileyi harekete getirdiği için” yararlıdır. Millet in kendisine mal ettiği uydurulmuş tabirler bundan böyle Türkçe olmuşlardır (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2).

Halide Edib'in anılan düşüncelerinde görülen çelişki üzerine kendisine yöneltilen “demek uydurmayı beğeniyorsunuz?” şeklindeki soruya karşılık uydurmayı değil bazı uydurma kelimeleri beğendiğini söylemiştir (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Halide Edib'e göre uydurmacılıkta aşırıya kaçmamalıdır. Eş anlamlılık aleyhtarlığı sebebiyle birbirinden ayrı kavramların tek kelime ile ifadesi yanlıştır. İnsanlara uygulanan “idare”yi kaldırıp hayvanlara uygulanan “güdüm” kullanılırsa “dilimizi bir kabile dili darlığına ve iptidailiğine sevk ediyoruz demektir” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Geçmiş unutturmak için en kuvvetli iki etken tarih öğretimi ve dili değiştirmektir. Bizde kökleri Türkçe olmayan kelimeler bir ara boykot edilmiştir. TDK milletlerarası terimleri dilimize alsaydı inkılâba fikir bakımından hizmeti çok büyük olurdu. Bununla beraber uydurma kelimelerin bazıları tutmuş, bazıları tutmamıştır (Adivar, 1956, s. 166). TDK'ya göre “ömürlerini tamamlamış” kelimelerin kanun metnine alınması dilimizin gelişmesini engeller. Oysa TDK bunların hangisi olduğu hakkında bir muhakeme ve ölçü ortaya koyamamıştır. Eski kelimelerin yerine getirilenlerden bazıları “bizim aramızda henüz doğmamış kelimelerdir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301).” Halide Edib'e göre günlük dile girmemiş, halkın günlük dilde kullanmadığı ve benimsemediği terimlerin hepsini Latince'den almak gerekirdi. Bu yapılmamış ve kesin olarak belirlenmiş bir yön alınmamıştır (Adivar, 1956, s. 162). Halide Edib'in kelimelerin “halka mal olması” şeklindeki ölçütünün de belirsiz ve genel geçer sonuçlara ulaşmak bakımından yetersiz olduğu yukarıda vurgulanmıştır. Halka mal olmayan terimlerin Latince'lerinin halk arasında yaygınlaşacağı da kesin değildir. Unutmamak gerekir ki bir terimin tutunmasında Türkçenin ses bilgisi kurallarına uygun olması ve kolayca telaffuz edilebilmesi önemli rol oynar (Gözler, 2021, s. 120-122; 127-133). Ayrıca bütün hukuk terimlerinin de halk tarafından günlük konuşmada kullanıldığı söylenemez. Bakan, milletvekili gibi terimlerin konuşma dilinde yeri olmasına rağmen aynı durum gensoru, kovuşturma gibi terimler bakımından söz konusu değildir. Dolayısıyla anayasa dilinin “günlük dil” olduğunu söylemek zordur.

Halide Edib'in dile müdahaleye karşı olduğundan hareketle Fuad Köprülü ve arkadaşlarının teklifini imzalamanın “bu kanaatin dışında” olup olmayacağı kendisine sorulmuştur. Soruyu “olmaz” diye cevaplayan Halide Edib'e göre 1945 metnine konulan terimler sadece dil yönünden değil demokrasi ve Batı dünyasının kanun kavramı bakımından “muazzam bir irticadır” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Batı'da

kullanılan karşılığına yakın olan “vekil”, bir zümrenin işini üstlenmiş anlamına gelmektedir. Bunun yerine eski zamanın “nazır” kelimesinin tercümesi olan “bakan” konularak vekile adeta ilahi bir anlam verilmiştir. Mahkeme, muhakeme, hâkim gibi kelimeler insana, haklarını korumakla yükümlü kurum, insan ve işlemi ifade eder. Oysa “onların yerine maznuna müdafaa hakkı vermeyen, bir nevi Inquisition (engizisyon) hem de orta çağdan dahi çok geriye giden, bir emirle insan kafası koparılan veya kazığa vurulan en geri ve iptidai bir zihniyetin ifadesi olan yargıç, yargıtay, yargılama tabirleri konulmuştur” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Halide Edib demokratik bir sistemde kabul edilen hukuk dilinin de bu sisteme uygun olması gerektiğini savunmaktadır.

Diğer dillerden Türkçeye terim alınması dile dışarıdan müdahaledir. Böyle bir müdahale “tekâmül” olmayıp “Dil İnkılâbı” kapsamında yapılabilecek bir uygulamadır. Demek ki terimler bakımından Halide Edib tekâmülcü tezden uzaklaşmaktadır. Halide Edib “uydurca” dediği kelime türetilmesi karşısında net bir görüş ortaya koymamaktadır. Kelime uydurmayı bir yandan “ırkçılık” olarak nitelemiş bir yandan da bazı uydurulmuş bazı kelimeleri beğendiğini, uydurmacılığın yaratıcı hayal gücünü geliştirdiğini söylemiştir. Kelime türetme yönünden “ırkçılık” oldukça ağır bir nitelendirmedir. Eğer kelime türetme ırkçılık ise onu hiçbir koşulda beğenmemesi gerekirdi. Kaldı ki Halide Edib, *Dil İnkılâbı*’nın ana amilinin Latin harflerinin kabulünde olduğu gibi Batıyla birleşme eğilimimizin bir ifadesi olduğunu belirtmektedir (Adıvar, 1956, s. 162). Bu görüş de uydurmacılığın ırkçılık olduğuna dair düşüncesi ile tutarlı değildir. Öte yandan yabancı dilden terim almanın da taklitçilik veya özentilik olduğu, dilin gelişmesini engellediği savunulabilir.

Anayasaların Kalıcı Olması ve Dil

TBMM’deki konuşmasında her yerde dilin tekâmül ettiğini ve çok güzel kelimeler uydurulduğunu dile getiren Halide Edib’e göre herhangi bir anayasanın o ülkede sürekli olarak yaşayan dile uyarlanması durumunda anayasa her yirmi-yirmi beş senede bir değiştirilir. Bu da tuhaf bir durumdur (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). İngiltere’nin anayasası Magna Carta olup Latince’dir. Meclisten çıkmış kanunlar da o zamanın diliyle yazılmışlardır. Esas olan anayasanın kalıcı olmasıdır. İki yüz yıllık Amerikan anayasası’nın da tek kelimesi değiştirilmemiştir. Oysa Amerikalıların dilleri İngilizlerinki gibi olmayıp yirmi-yirmi beş senede bir değişiklik geçirmektedir

(T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). Bu örnekler göz önüne alındığında, Halide Edib'in yeni yeni bir metnin hazırlanması yerine 1924 Anayasası'nın ilk metninin hiçbir değişiklik yapılmaksızın yürürlüğe konulmasını savunması beklenirdi. Oysa Halide Edib, tekâmülcü görüşleri ile tutarlı olarak köktencilikten uzak, ılımlı öz Türkçeleştirmenin söz konusu olduğu bir metnin imzacıları arasında yer almıştır.

Halide Edib, bu konu hakkında kendisi ile yapılan ve *Cumhuriyet* gazetesinde yapılan mülakatta şu fikirleri ortaya koymuştur: Anayasaların “insan ve millet haklarını” düzenleyen hükümleri değişmez. Onlar hiç olmazsa yazıldığı şekli ile kalmalıdır. “Demokrasinin ve hürriyetin kanun çerçevesi içinde yedi asra yakın bir müddetten beri anası olan İngiltere” anayasanın kökü 1215'te kraldan kopardığı bir “Fermana” dayanır. Altı asırdır İngiliz esas kanununa birçok şeyler eklenmiş, İngiltere'nin idari, ekonomik birçok yönleri değişmiş, zaman zaman zalim ve müstebit krallar tarafından ezilmişse de mealen şu hüküm aynı kalmıştır: “hiçbir hür adam memleketin kanunları icap ettirmeden tevkif veya hapsedilemez. Malından, hürriyetinden edilemez. Kanun dışı sürgün edilemez...” (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, Anayasa, s. 2). Halide Edib, meclis kendi imzasının da bulunduğu önergeyi kabul ederse belirttiği tehlikelerin önü nasıl alınabilir sorusuna da her vatandaşın Anayasanın kendisine verdiği hakları ezberlemiş olması gerektiğini, anayasa değişiklikleri yapılacağı zaman sırf çoğunluk partisinin değil, partiler üstü hukuk ve bilim adamlarının oluşturacağı bir kurula bırakılmalıdır (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, Anayasa, s. 2). “Tehlike” ifadesi ile köktenci öz Türkçecilik akımını ve 1945 metni hakkındaki olumsuz görüşleri kastedilmektedir.

Halide Edib, TBMM'deki konuşmasının aksine *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan görüşlerinde anayasanın dilinden çok içeriğine ağırlık vermiştir. Magna Carta'nın hükümlerinden bazılarını dile getirmiş, vatandaşın anayasadaki haklarını ezberlemesi gerektiğini savunmuştur ki bütün bunlar içerikle ilgilidir. Bu fikirlerini ortaya koyarken dil konusuna değinmediği görülmektedir. Anayasa değişikliklerinde bilim insanlarına danışılması gerekliliği ise üzerinde önemle durduğu bir noktadır (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, Anayasa, s. 2).

Kurtuluş Çaresi: “Hukuk ve İlim Adamları”

Halide Edib'e göre dilin bilimsel yönü üniversitelere bırakılmalı ve dile remi makamlar karışmamalıdır. Herhalde en çok eleştiriye konu olan inkılâp da Dil İnkılâbıdır (Adıvar,

1956, s. 167). Bir Amerikalı hukukçu, kendi anayasalarının hiç değişmemiş olduğunu, Jefferson⁶ gibi büyük adamların zamanında yazıldığını, hukukçular tarafından hazırlanmadığını açıklamıştır. Söz konusu hukukçu bu durumu olumlu karşılamıştır. Çünkü o Anayasa halka mal olmuştur. Bundan dolayı anayasayı değişiklikleriyle beraber hukukçulara teslim etmek gerekmektedir. Kelimeler, –ister “direnmek” isterse “karşı gelmek” denilsin– bunlar ikinci planda kalır. Bununla birlikte hukuk terimlerinden hangilerinin tutunduğunu, uzun bir geçmişe sahip hukukçular bulmalıydılar (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 303). Dili yaratanlar halk, sanatkar ve bilim adamları olduğuna göre “hangi kelimenin ölü yahut hangi kelimenin can çekişmekte olduğunu” bir bilim kurulu sürekli olarak tespit edebilir mi diye soran (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301) Halide Edib’e göre felsefe âlimi tıp terimlerini, tıp âlimi hukuk terimlerini yapamaz (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). “[...] bu öyle bir tertiptir ki, dil için heyeti umumiyesi üzerinde kısas yapamazsınız. Terimler için yaparsınız. Bazan artistler (sanatçılar) yeni yeni kelimeler söylerler” (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301). İngiltere’de de zamanında Türkiye’de olduğu gibi “Anglo-Sakson’a dönelim” gibi fikirler ortaya atılmış, Shakespeare zamanında Spenser isminde eser yazan, sanat kudreti olan, sanat ve resim akımları kuran bu kişinin türettiği kelimelerden bir tanesi bile tutmamıştır. Büyük bir âlim ve sanatkarların türettiği kelimeler tutmayabilir (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 301).

Halide Edib’in Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ve Jefferson hakkındaki örneği ile anayasa dilinin hukukçular tarafından şekillendirilmesine yönelik fikri çelişiyor gibi görünmektedir. Çünkü Halide Edib bir yandan ABD Anayasası’nda hukukçuların rolünün olmadığını, bu anayasanın halka mal olduğunu söylerken bir yandan da bu örneğe dayanarak anayasanın diline hukukçuların müdahale etmesini savunmuştur. “Direnmek”, “karşı gelmek” kelimelerinin ikinci planda kaldığını, önemli olanın terimler olduğunu söylese de bu kelimeler halkın günlük konuşma diline aittir. Terimler değil böyle kelimeler bakımından mı anayasanın halka mal olacağını söylemek istediği anlaşılamamakta ise de hukuk terimlerinin dışındaki diğer kelimeleri millet “yapar, yuğurur, meydana atar” (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 302) şeklinde konuşmuştur.

⁶ ABD’nin “kurucu babalarından” devlet adamı, diplomat, hukukçu, mimar, ziraatçı Thomas Jefferson (1743-1826) Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinin ilk taslağını hazırlamış olup ABD’nin ilk Dışişleri Bakanı, ikinci Başkan Yardımcısı ve üçüncü Başkan’dır (1801-1809).

Bu noktada belirtmek gerekir ki bir anayasanın hazırlanması ve dolayısıyla dili ile ilgili meseleler sadece hukukçulara tevdi edilecek bir uzmanlık meselesi değildir. Bu konu haliyle parlamentoya intikal edecek ve haliyle bir “parlamento işi” olacaktır. Halide Edib’e göre DP, CHP ve diğer partiler bir araya gelerek dili girdiği “anarşiden” kurtarmalıdır. Mecliste “şu kelime daha iyi, öbürü daha iyi” diye tartışmalar yapılmamalı, bu konu üniversitelere, yazarlara, sanatçılara, bilim adamlarına bırakılmalıdır. Anayasa dilini en mükemmel hale getirme konusunda hukukçular ile bir çalışma yapılmalıdır. 1924 Anayasası’nın ilk metni kabul edilecekse bu konuda da hukukçular rol almalıdırlar (T.B.M.M., 17.XII.1952, s. 302). Halide Edib’in bu düşünceleri gerçekçi görünmemektedir. Parlamentoda kelimeler üzerinde tartışmalar yapılması ve hukukçu olmayan milletvekillerinin önerdiği değişikliklerin kabul edilme ihtimali yüksektir.

Dil İnkılâbının ılımlı bir yöne sevk edilmesi ve bu konuda bilimin önemini vurgulayan Halide Edib şunları söylemiştir: Atatürk, Güneş Dil Teorisini uyguladığı zaman dili bir dereceye kadar düşüğü çıkmazdan kurtarmaya yönelmiştir. Başkentte kurduğu üniversitenin üzerinde “en hakikî mürşit ilimdir” yazar. Bundan dolayı Atatürkçü gençler nesli nesilden ayıran, ilkel kavramlara götüren uydurcanın önüne geçebilirler. “Atatürk’ün kaldırdığı dil çıkmazına, sizce neden ve nasıl dönüldü?” sorusunu, bu durumun “psikolojik amilleri” üzerinde durmak istemediği, CHP’de ülkeye daima yararlı olacak idealist kişilerin de bulunduğu şeklinde cevaplamış ve şunları söylemiştir: “Bu partinin, totaliterlik veya demokrasi âlemine doru giden mazisinin muhasebesinin bizden sonraya bırakılması lâzım geldiğine inanıyorum.” CHP iktidarındaki icraatlarından en çok eleştirdiği dil sorunu olan Halide Edib’e göre “bilhassa Anayasamızın yeni kelimelerle yazılması dile vurulmak istenen kösteğin en zorlusudur.” Bunun sebebi sorulduğunda, büyük çoğunlukta olan iktidar partisine anayasayı şekillendirme, dilini geri ve ilkel kavramlar ifade edebilecek yeni bir yol açma imkânı verildiğini açıklamıştır (*Cumhuriyet*, 16 Mart 1952, s. 2). Halide Edib, açıkça ifade etmese bile dil konusunda Atatürk ve İnönü dönemleri arasında bir ayrım yapmıştır. Bilime büyük önem ve değer veren Atatürk, Din İnkılâbı’nın keskinliğini gidermek için Güneş Dil Teorisini ortaya koyarken Atatürk’ten sonra 1945 metninin kabul edilmesi ile dile köstek vurulmuştur. Halide Edib yine açık olarak söylemese de

İnönü dönemindeki bu icraat kendi deyimiyle “totaliterlik âlemine doru giden” bir girişimdir.

Sonuç

1924 Anayasası’nın öz Türkçeleştirilmiş metni 1945’te yürürlüğe konulmuş, Dil İnkılâbı bağlamındaki bu girişim tartışmalara sebep olmuştur. 1945 metninin değiştirilmesi DP iktidarının ilk döneminde gündeme gelirken 1950’de DP listesinden bağımsız milletvekili olarak TBMM’ye giren Halide Edib, bu 1945 metninin yerine yeni bir metin hazırlayan komisyonda üye olarak yer almıştır. Bununla birlikte söz konusu metin kanunlaşmamış ve 1924 Anayasası’nın ilk metni yeniden yürürlüğe konulmuştur. Halide Edib’in anayasa dili ile ilgili görüşleri genel olarak medeniyet ve dil hakkındaki düşüncelerinin bir yansımasıdır. Halide Edib’e göre medeniyet gibi dil de çeşitli unsurlardan oluşan bir terkiptir. Bu noktadan hareketle yabancı dillerden Türkçeye kelime alınmasına Halide Edib, bir dilden kelime almakla o dili konuşan millettten olunmayacağı kanısındadır. Buna rağmen Arapça ve Farsçadan kelime almak dilimizi ağdalaştırılmıştır. Teknik alanda ileri giden milletlerin dilleri olan Fransızca, İngilizce ve Almancadan kelime alınmalı ancak Arapçada olduğu gibi aşırıya kaçılmamalıdır. Halide Edib’in bu görüşleri çelişkilidir. Çünkü dil bir terkipse ve yabancı dillerden alınan kelimeler de bir dilin unsuru sayılıyorsa, ne kadar kelime alındığının bir önemi olmasa gerekir. Halide Edib’e göre Osmanlıca o dönemde tekâmül yoluyla gelişen Türkçe olup onu sevmeyenler “Osmanlıca” kelimesini kullanmaktadırlar. Böylece Halide Edib, Dil İnkılâbı taraftarı olan çevrelerin aksine Osmanlıca’yı kültürümüzün bir parçası olarak benimsemiştir.

Yabancı dillerden alınacak kelimelerin dilin bünyesine uyumlu hale getirilmesini savunan Halide Edib’e göre dilde değişim ani şekilde, inkılâp ile değil tekâmül yoluyla olmalıdır. Bu görüşü, ilerlemenin muhafazakâr (evrimci) biçimde olması gerektiğine dair düşünceleri ile tutarlı olan Halide Edib dile dışarıdan müdahale edilmesine taraftar görünmemektedir. Böyle bir müdahale kuşak kopukluğuna sebep olabileceği gibi demokrasi ile de bağdaşmaz. Halide Edib, kelime türetmeye ve öz Türkçeye “uydurca” dese de bazı uydurma kelimeleri beğenmektedir. Terimleri halkın konuştuğu dilden ayıran Halide Edib terimlerin Batı dillerinden alınabileceğini savunmaktadır. Oysa bu da dile dıştan müdahaledir ve Dil İnkılâbı niteliğinde bir uygulamadır. Halide Edib, türetilmiş kelimeler ve dolayısıyla anayasadaki terimler bakımından kelime kökünün

Türkçe olması yerine “halka mal olma” ölçütünü ortaya koymuş ve halka mal olmayan terimlerin Latince'den alınması gerektiğini belirtmiştir. Halka mal olma ölçütü belirsizdir. Halide Edib'in değiştirilmesine taraftar olduğu bazı anayasa terimleri tutunduğu gibi bazı terimler günlük konuşma dilinde de kullanılırken bazıları için aynı durum söz konusu değildir. Halide Edib bu nokta üzerinde durmamıştır. Halide Edib'in değinmediği bir başka husus bir terimin tutunmasının Türkçenin ses bilgisi kurallarına ve telaffuzuna uygunluğu ile yakından ilişkili olmasıdır. Öte yandan Latince'den alınmış terimlerin halk arasında yaygınlaşacağı da kesin değildir. Halide Edib uydurmacılığı bir yandan ırkçılık olarak nitelendirmekte bir yandan da bazı uydurulmuş kelimeleri beğendiğini söylemektedir. Halbuki ırkçılık gibi ağır bir nitelendirme ile eleştirdiği bir uygulamayı hiçbir şekilde onaylamaması beklenirdi. Ayrıca terim türetmenin yerine yabancı dillerden terim alınması da taklitçilik ve özentilik olarak vasıflandırılabilir ve dilin gelişmesini engellediği savunulabilir. Halide Edib anayasanın yaşayan dile uygun hale getirilmesi gerekçesiyle sık sık değiştirilmesine karşıdır. Parlamento anayasanın diline müdahale etmemeli, bu konu hukuk ve bilim adamlarına bırakılmalıdır. Bu görüş, Halide Edib'in parlamentonun yetkilerinin sınırlandırılması ve ihtisaslaşma hakkındaki düşüncelerine paraleldir. Ne var ki anayasanın diline müdahale bir yönüyle uzmanlık konusu bir yönüyle de siyasi bir meseledir. Anayasanın diline dair bir teklifin hukukçu olmayan milletvekillerinin müdahalesiyle parlamentoda değişikliğe uğraması yüksek olasılıktır. Görüşlerindeki bütün çelişkilere rağmen Halide Edib'in ılımlı bir öz Türkçecilikten yana olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Adıvar, H. E. (1949). İngiliz Dilinin Tekâmülü ve Türkçe. İstanbul Muallimler Birliği, *Birinci Dil Kongresi 23 Ekim 1948-31 Ekim 1948* (s. 11-18) içinde. İsmail Akgün Matbaası.
- Adıvar, H. E. (1954, 2 Ocak). Siyasi vedaname. *Cumhuriyet*, 2.
- Adıvar, H. E. (1956). *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan tesirleri*. Doğan Kardeş Yayınları.
- Alparslan Türkeş'le bir mülâkat. (1960, 29 Haziran). *Kim Haftalık Haber Dergisi*, 103, 21.

- Alpiskender, F. (1980a). Celal Bayar'ın sofrasında Güneş-Dil Teorisi. *Yaşayan Türkçemiz 1* (s.18-19) içinde. Tercüman Yayınları.
- Alpiskender, F. (1980b). Ferit Alpiskender'den mektup. *Yaşayan Türkçemiz 1* (s. 45-46) içinde. Tercüman Yayınları.
- Anayasa dilinin tadili için yapılan kanun teklifine dair. (1952, 16 Mart). *Cumhuriyet*, 2.
- Anayasadaki uydurma kelimeleri tasfiye. (1951, 12 Temmuz). *Vatan*, 3.
- Apaydın, B. (1949). Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ve Dil Kongresi. İstanbul Muallimler Birliği, *Birinci Dil Kongresi 23 Ekim 1948-31 Ekim 1948* (s. 8-10) içinde. İsmail Akgün Matbaası.
- C.H.P. (1935). *C.H.P. programı 1935*. Ulus Basımevi.
- C.H.P. (1948). *C.H.P. yedinci büyük kurultay tutanağı*. Ankara.
- Çetinsaya, G. (2005). Muhafazakâr bir siyasî düşünür olarak Halide Edip Adıvar. *Muhafazakâr Düşünce*, 2(5), 157-163.
- Demokrat Parti. (1947). *Demokrat Parti tüzük ve program*. Pulhan Matbaası.
- Demokrat Parti. (1952). *Demokrat Parti tüzük ve programı (Üçüncü büyük kongrede kabul edilmiştir) 15.10.1951*. Güneş Matbaacılık T.A.O.
- Dil mevzuu etrafında bir toplantı yapıldı. (1951, 18 Mayıs). *Vatan*, 3.
- D.P. meclis grubu müzakerelerine ait tutanak*. (1951, 3 Nisan). Toplantı Sayısı: 21.
- D.P. meclis grubu müzakerelerine ait tutanak* (1951, 31 Temmuz). Toplantı Sayısı: 35.
- D.P. meclis grubu müzakerelerine ait tutanak*. (1952, 16 Aralık). Toplantı Sayısı: 9.
- Erkün, S. (1949). Hukuk dilimiz hakkında düşünceler. İstanbul Muallimler Birliği, *Birinci Dil Kongresi 23 Ekim 1948-31 Ekim 1948* (s. 115-116) içinde. İsmail Akgün Matbaası.
- Eroğul, C. (1994). Anayasa ve tüze dilinin Türkçeleştirilmesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3-4), 119-146.
- Gözler, K. (2021). *Hukuk dilinin öz Türkçeleşmesi üzerine*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Heid, U. (2001). *Türkiye’de dil devrimi*. (N. Öztürk, Çev.). IQ Kültür Sanat.
- İstanbul Muallimler Birliği. (1949). *Birinci dil kongresi 23 Ekim 1948-31 Ekim 1948*. İsmail Akgün Matbaası.
- Karlıkl, Y. (1999). Türk anayasaları ve dil. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20, 55-59.
- Karlıkl, Y. (2000). 1945 anayasası ve Türk hukuk diline katkısı. *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi (İBİD) Prof. Dr. Pertev Bilgen’e Armağan 14(1)*, 216-221.
- Özdemir, H. (2021). *Cumhuriyet tarihi boyunca hukuk dilindeki değişimler ve gelişmeler*. Türk Dil Kurumu.
- Resmî Gazete. (1945, 15 Ocak). Sayı: 5905.
- Resmî Gazete. (1941, 6 Haziran). Sayı: 4827.
- Resmî Gazete. (1950, 21 Şubat). Sayı: 7438.
- Resmî Gazete. (1952, 31 Aralık). Sayı: 8297.
- Resmî Gazete. (1960, 14 Haziran). Sayı: 10525.
- Seyit, G. (2020). *Türkiye’de hukuk dilinin dönüşümü*. On İki Levha Yayıncılık.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: VII, Cilt: 16, Toplantı: 2, Kırk birinci Birleşim, 11.IV.1945 Çarşamba.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Üçüncü Birleşim, 29.V.1950 Pazartesi.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Dördüncü Birleşim, 31.V.1950 Çarşamba.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Dokuzuncu Birleşim, 2.VI.1950 Cuma.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Dokuzuncu Birleşim, 16.VI.1950 Cuma.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 1, Toplantı: Olğ., Yirmi birinci Birleşim, 12.VII.1950 Çarşamba.

- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On dördüncü Birleşim, 8.XII.1952 Pazartesi.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On beşinci Birleşim, 10.XII.1952 Çarşamba.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, On altıncı Birleşim, 12.XII.1952 Cuma.
- T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 18, Toplantı: 3, Yirmi birinci birleşim, 24.XII.1952 Çarşamba.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: VII, Cilt: 15, İçtima: 2, Yirmi ikinci inikat, 10.I.1945 Çarşamba.
- TBMM (2009), *Türk parlamento tarihinde kadın parlamenterler*. Ankara.
- TBMM (2010). *TBMM albümü 1920-2010 2. Cilt 1950-1980*. Ankara.
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (1950). *Dördüncü millî eğitim şûrası 22-31 Ağustos 1949 çalışma programı komisyon raporları konuşmalar*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (1950). *Altıncı Türk dil kurultayı 1949 birleşimler tutanaklar*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (1952). *Anayasa dilimiz üzerine Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu'nun 18 Mart 1952 günkü oturumunda oybirliği ile karar altına alınan metnidir*. Ankara.
- Türk Dil Kurumu. (1961). *Dokuzuncu Türk Dil Kurultayı*. Ankara.
- Yardım mı istediler? (1960, 17 Haziran). *Hürriyet*, 5.
- Yılmaz, E. (2022). *Hukuk dilinin gelişmesi ve sadeleşmesi*. Yetkin Yayınları.

Geliş Tarihi:

25.10.2024

Kabul Tarihi:

09.05.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Senemoğlu, O. (2025). Siyasal propaganda ve siyasal seçim stratejilerinin seçmen davranışları üzerine etkisi: Teori ve pratiği Lüleburgaz Büyükkarıştıran yerel seçimleri üzerinden anlamak. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 182-231, doi: 10.46928/iticusbe.1590983

SİYASAL PROPAGANDA VE SİYASAL SEÇİM STRATEJİLERİNİN SEÇMEN DAVRANIŞLARI ÜZERİNE ETKİSİ: TEORİ VE PRATIĞI LÜLEBURGAZ BÜYÜKKARIŞTIRAN YEREL SEÇİMLERİ ÜZERİNDEN ANLAMAK

Araştırma

Olkan Senemoğlu

Sorumlu Yazar

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

olkansenemoglu@gmail.com

Olkan Senemoğlu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Dr. Öğretim Üyesi. Çalışma alanları siyaset felsefesi, siyasal düşünceler tarihi, toplumsal hareketler, siyaset sosyolojisi ve ideoloji kuramlarıdır.

Siyasal Propaganda ve Siyasal Seçim Stratejilerinin Seçmen Davranışları Üzerine Etkisi: Teori ve Pratiği Lüleburgaz Büyükkarıştıran Yerel Seçimleri Üzerinden Anlamak

Olkan Senemoğlu
olkansenemoglu@gmail.com

Özet

Bu araştırma, siyasal propaganda ve seçim stratejilerinin seçmen davranışları üzerindeki etkilerini anlamak amacıyla tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında Lüleburgaz Büyükkarıştıran beldesinde 2024 yılında gerçekleştirilen yerel seçimler örnek olay olarak ele alınmıştır. Yenilenen seçim sürecindeki propaganda faaliyetleri, aday stratejileri ve seçmen tercihleri, çok yönlü bir yöntemle analiz edilmiştir. Metodoloji olarak, karma yöntem yaklaşımı benimsenmiş hem nitel hem de nicel veriler kullanılmıştır. Nitel veriler, saha gözlemleri, adayların kampanya materyallerinin incelenmesi ve söylem analizlerinden elde edilmiştir. Nicel veriler ise seçim sonuçlarına ve seçmen profillerine dayanmaktadır. Bu veriler, seçmen davranışlarını anlamlandırmak için teorik modellerle ilişkilendirilmiştir. Araştırmanın tasarımı, seçmen davranışını etkileyen sosyo-ekonomik, kültürel ve psikolojik faktörlerin derinlemesine incelenmesini hedeflemiştir. Sosyal kimlik teorisi, rasyonel tercih teorisi ve psikolojik yaklaşımlar kuramsal çerçeveyi oluşturmuş; bu çerçeve seçmen davranışının çok boyutlu bir şekilde ele alınmasına olanak sağlamıştır. Veri toplama sürecinde, adayların yerel seçimlerdeki propaganda stratejileri, medya kullanım teknikleri ve sosyal ilişkileri detaylı şekilde değerlendirilmiştir. Sonuçlar, yerel bağlamda güçlü sosyal ilişkiler kurmanın, stratejik ve bilinçli yapılandırılmış siyasal propagandanın, birebir temasın ve duygusal bağlılık yaratan mesajların seçmen davranışı üzerinde belirleyici olduğunu göstermiştir. Çalışma, siyasal kampanyaların yerel seçimlerdeki etkisini açıklamak için bir model önerisi sunmaktadır. Bu model, seçmen davranışlarını etkileyen farklı dinamikleri daha kapsamlı bir şekilde anlamayı hedeflemekte ve siyasal kampanya süreçlerinin kuramsal işleyişini anlamaya odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal propaganda, seçmen davranışları, yerel seçimler, rasyonel tercih teorisi, sosyal kimlik teorisi.

JEL Kodu: D72, P16, H77, Z18, M37

The Impact of Political Propaganda and Electoral Strategies on Voter Behavior: Understanding Theory and Practice Through the 2024 Local Elections in Büyükkarıştıran, Lüleburgaz

Abstract

This study is designed to understand the effects of political propaganda and election strategies on voter behavior. Within the scope of the research, the local elections held in 2024 in the Lüleburgaz Büyükkarıştıran district have been taken as a case study. The propaganda activities, candidate strategies, and voter preferences during the renewed election process have been analyzed using a multidimensional approach. A mixed-methods approach was adopted as the methodology, utilizing both qualitative and quantitative data. Qualitative data were obtained through field observations, an examination of candidates' campaign materials, and discourse analysis. Quantitative data, on the other hand, were based on election results and voter profiles. These data were linked to theoretical models to interpret voter behavior. The research design aimed to examine in depth the socio-economic, cultural, and psychological factors influencing voter behavior. The theoretical framework was structured around social identity theory, rational choice theory, and psychological approaches, allowing for a multidimensional analysis of voter behavior. During the data collection process, candidates' propaganda strategies in local elections, media usage techniques, and social relationships were assessed in detail. The findings indicate that building strong social connections in the local context, strategically and consciously structured political propaganda, direct voter engagement, and emotionally engaging messages play a decisive role in shaping voter behavior. This study proposes a model to explain the impact of political campaigns on local elections. This model aims to provide a more comprehensive understanding of the different dynamics affecting voter behavior and focuses on comprehending the theoretical functioning of political campaign processes.

Keywords: Political propaganda, voter behavior, local elections, rational choice theory, social identity theory.

JEL Code: D72, P16, H77, Z18, M37

Giriş

Modern demokrasilerde seçmen davranışlarının analizi, seçim sonuçlarını şekillendiren dinamikleri anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Seçmen tercihlerine etki eden siyasal propaganda ve seçim stratejileri, bu bağlamda hem teorik hem de pratik düzeyde derinlemesine analizler gerektirmektedir. Yerel seçimler ise, seçmen davranışlarını etkileyen faktörlerin daha somut gözlemlenebildiği ve siyasal kampanyaların etkilerinin ayrıntılı bir biçimde incelenebildiği özgül bir bağlam sunar. Bu çalışmada, Kırklareli'nin Lüleburgaz ilçesine bağlı Büyükkarıştıran beldesinde 2024 yılında gerçekleşen yerel seçimler örnek olay olarak ele alınmaktadır.

Büyükkarıştıran beldesinde yaşanan seçim süreci hem demokratik işleyişi hem de seçmen tercihlerindeki değişkenliği incelemek için önemli bir örnek teşkil etmektedir. Büyükkarıştıran'daki seçim süreci, sadece yerel düzeyde değil aynı zamanda Türkiye'nin siyasal atmosferinde seçimlerin nasıl bir dinamik içerisinde şekillendiğini anlamak açısından da anlamlı bir bağlam sunmaktadır. 31 Mart 2024 seçimlerinde Demokratik Sol Parti (DSP) adayı Hakan Karaman'ın 2 oy farkla kazandığı ancak seçimlerin iptal edilerek 2 Haziran 2024 tarihinde yeniden düzenlendiği süreç, Türkiye'de seçim sisteminin işleyişi, seçmen davranışlarının değişkenliği ve siyasal kampanyaların etkisi açısından özgün bir vaka olarak değerlendirilebilir. Yenilenen seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adayı Ertuğrul Çamlıca'nın zaferi, seçim kampanyalarının seçmen tercihlerine olan etkisini gözlemleme fırsatı sunmuştur. Bu olay, seçmen mobilizasyonu, propaganda stratejilerinin etkinliği ve seçmen kararlarını etkileyen faktörler bağlamında dikkat çekici bir inceleme alanı sunmaktadır. Özellikle ilk seçimde son derece küçük bir oy farkıyla belirlenen sonuçların iptal edilmesi ve ikinci seçimde farklı sonuçların ortaya çıkması, propaganda süreçlerinin seçmen tercihleri üzerindeki etkisini doğrudan gözlemlemeye olanak tanımıştır.

Çalışmanın amacı, yerel seçimlerde siyasal propagandanın seçmen tercihlerine olan etkilerini analiz etmek ve özellikle seçimlerin yenilenmesiyle birlikte adayların propaganda stratejilerindeki değişimlerin seçmen davranışlarına nasıl yansımış olabileceğini ortaya koymak ve seçim kampanyalarının kuramsal arka planını tartışmaktır. Çalışma, belirli bir seçmen kitlesinin doğrudan nasıl tepki verdiğini ölçmek yerine, siyasal kampanya süreçlerinin siyasal iletişim ve propaganda teorileri çerçevesinde nasıl yapılandırıldığını incelemektedir. Bu doğrultuda siyasal iletişim

stratejileri açısından Büyükkarıştıran seçimlerinde kullanılan propaganda teknikleri literatürdeki kuramsal modeller ışığında değerlendirilmiştir. Kuramsal kaynaklar ile saha gözlemlerinin birlikte ele alınması, çalışmanın çok yönlü bir değerlendirme sunmasını sağlamıştır. Çalışma, propaganda tekniklerinin seçmen algılarını nasıl biçimlendirmiş olabileceğini ve bu stratejilerin yerel bağlamda ne tür sonuçlar doğurduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Bu makale, siyasal iletişim ve seçmen davranışları arasındaki ilişkiyi yerel seçimler özelinde ele alarak alana katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Metodoloji olarak, karma yöntem yaklaşımı benimsenmiş hem nitel hem de nicel veriler kullanılmıştır. Nitel veriler arasında, iki seçim arasında 45 gün boyunca katılımcı olarak yapılan gözlemler, adayların kampanya materyallerinin analizi ve adayların söylemlerinin değerlendirilmesi yer almaktadır. Saha gözlemleri, adayların kampanya materyallerinin incelenmesi ve söylem analizleri aracılığıyla anlamlı veriler elde edilmiştir. Nicel veriler ise seçim sonuçlarına ve seçmen profillerine dayanmaktadır. Bu veriler, seçmen davranışlarını anlamlandırmak için teorik modellerle ilişkilendirilmiştir. Makale, giriş bölümünün ardından teorik çerçevede siyasal propaganda ve seçmen davranışlarını açıklayan kuramları ayrıntılı biçimde tartışmakta, adayların kampanya stratejileri ve siyasal propaganda uygulamalarını kuramsal düzeyde kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Son olarak seçim kampanyalarının seçmen tercihleri üzerindeki etkisi bütüncül bir analizle ele alınmaktadır.

Siyasal İletişim ve Siyasal Propaganda

Siyasal iletişim, siyasetçilerin kamuoyunu etkilemek amacıyla kullandıkları iletişim tekniklerinin tümünü kapsar. Siyasal iletişim ve propaganda biçimi, seçmen davranışını etkileyen diğer faktörlerle etkileşim içinde olan ve seçmenlerin algılarını yönlendiren önemli bir stratejidir. Siyasal propaganda, seçmenlerin belirli bir aday, parti veya politika hakkında olumlu ya da olumsuz algılar geliştirmesine yönelik stratejiler içerir. Siyasal kampanyaların seçmen davranışları üzerindeki etkileri uzun süre tartışma konusu olmuştur. Güncel çalışmalar başarılı kampanyaların seçmenlerin bilgi düzeyini artırabileceğini, adaylara yönelik algı ve tutumlarını değiştirebileceğini göstermektedir. Yapılan bir meta-analiz, siyasi reklam spotlarının konu bilgisini artırdığını, adayların karakterine yönelik algıları etkilediğini, tutumları değiştirdiğini ve aday tercihlerini etkilediğini ortaya koymuştur; ayrıca gündem belirlemeyi etkilediğini ve oy verme

olasılığını (seçime katılımı) değiştirmiştir (Benoit vd., 2007, s. 508). Bu doğrultuda Jowett ve O'Donnell da propagandanın, algıları şekillendirmek, bilişsel süreçleri yönlendirmek ve belirli bir tepki oluşturmak amacıyla yapılan bilinçli ve sistematik bir çaba olduğuna dikkat çekerler (Jowett ve O'Donnell, 2012, s. 7). Yukarıda da vurgulandığı gibi, kapsamlı bir kampanyanın seçmenlerin neyi bildiğinden kime oy vermeyi tercih ettiğine ve hatta sandığa gidip gitmeyeceklerine kadar çeşitli sonuçlar doğurabileceği söylenebilir.

Propaganda, medya araçları aracılığıyla geniş kitlelere ulaşır ve seçmen algısını şekillendirmek için farklı teknikler kullanır. Propagandanın amacı belirli bir kitlede belirli bir durumu yaratmaya çalışmak veya bu durumun gerçekleşmesi için girişimde bulunmaktır. Bu nedenle propaganda önceden belirlenmiş bir hedefle direktif bir iletişim biçimidir ve istenen şey algısal, bilişsel veya davranışsal olabilir veya üçü birden de olabilir (Jowett ve O'Donnell, 2012, s. 8). Özellikle seçim dönemlerinde propaganda, seçmenleri etkilemek amacıyla başvurulan en yaygın yöntemlerden biridir. Propaganda, hedef kitlenin düşüncelerini ve davranışlarını değiştirmek amacıyla planlanan mesajların sistematik olarak iletilmesidir. Siyasal propaganda, seçmenleri etkileme ve oy verme davranışlarını değiştirme amacı güder. Elbette siyasal kampanyaların amacı yalnızca bilgi vermek değil, aynı zamanda seçmenleri ikna etmek, harekete geçirmek ve bazen manipüle etmektir (Jowett ve O'Donnell, 2012, s. 289).

Medyanın propaganda aracı olarak kullanılması, seçmen algılarını manipüle etmede etkili bir yöntemdir. Siyasi partiler, televizyon, basın ve sosyal medya gibi araçları kullanarak seçmenlerin hangi konuları önemli olarak görmesi gerektiğini belirler (Iyengar ve Kinder, 2010, s. 4). Siyasal kampanyalar ve medyanın belirlediği gündem, seçmen davranışını etkileyen temel siyasi faktörler arasında yer alır. Medyanın seçmenlerin hangi konulara odaklanacağına karar verme gücü, seçim sonuçları üzerinde doğrudan etki yaratabilir (McCombs ve Shaw, 1972, s. 177). Medya, belirli siyasi konuları öne çıkararak seçmenlerin dikkatini o konulara çeker ve bu şekilde oy verme eğilimlerini şekillendirir. Seçim kampanyalarında medyanın hangi konulara ağırlık verdiği ile seçmenlerin bu konuları ne kadar önemli gördüğü arasında güçlü bir bağlantı olduğu söylenebilir. Medyanın seçim sürecinde ön plana çıkardığı ana konular ile seçmenlerin bağımsız olarak önemli gördükleri konular arasında önemli bağlantılar

tespit edilmiştir (McCombs ve Shaw, 1972, s. 180). Yolsuzluk ve politik skandallar gibi medyaya yansıyan unsurlar da seçmenlerin hükümete olan güvenini azaltarak oy verme davranışlarını değiştirebilir (Mishler ve Rose, 2001, s. 49-51). Özellikle televizyon kampanyaları, seçmenlerin parti ve adaylar hakkındaki algılarını şekillendirmede güçlü bir rol oynar. Isparta’da yapılan bir araştırmada siyasal propaganda araçlarının, özellikle televizyon ve radyo gibi medya organlarının seçmen davranışları üzerinde güçlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir (Baltacı ve Eke, 2012, s. 119).

Siyasal propagandada seçmenleri etkilemek için farklı teknikler kullanılmaktadır. Örneğin, “*bandwagon effect*” (sürü psikolojisi) veya “*plain folks*” (sıradan insan imajı) gibi teknikler, adayların halkla daha güçlü bir bağ kurmasını sağlamayı amaçlar. Bu tür teknikler, bireylerin çoğunluğun kararına uyarak oy kullanma eğilimini artırabilir. *Bandwagon*’ın temelinde ‘herkes -en azından biz hepimiz- bunu yapıyor!’ söylemi yatar ve böylece bir grubun üyelerini, akranlarının programı kabul ettiğine ve dışarıda kalmaktansa hepimizin çoğunluğa katılması gerektiğine ikna etmeye çalışır (Jowett ve O’Donnell, 2012, s. 237). *Bandwagon* etkisinin çeşitli söylemlerle sağlandığı gibi, “seçim kampanyası sırasında anket sonuçlarına maruz kalma nedeniyle oy verme niyetlerinin değişmesiyle de” gerçekleşeceği söylenebilir (Stolwijk, 2016, s. 90). *Bandwagon* etkisi, bir kampanyada çoğunluğun tercihlerine katılma psikolojisinden yararlanan bir tekniktir. Bu teknikle propagandacılar, “herkes bu adayı destekliyor” mesajını vererek kararsız kitleyi çoğunluğa uymaya teşvik eder. İnsanlar sosyal olarak dışlanmamak ve popüler olanın parçası olmak isteyebileceğinden, *bandwagon* söylemleri kampanyaya ivme kazandırıp daha fazla kişinin destek vermesini sağlayabilir. Bir diğer strateji olan “*plain folks*” ise “bir konuşmacının, kendisinin ve fikirlerinin ‘halktan biri’, yani ‘sıradan insanlar’ oldukları için iyi olduğunu dinleyicilere inandırmaya çalıştığı yöntemdir (Jowett ve O’Donnell, 2012, s. 237). Yani *plain folks*, propaganda yapan kişinin kendisini sıradan halktan biri olarak gösterip güven ve sempati kazanmasını hedefleyen bir tekniktir. Bu yöntemi kullanan siyasetçiler, giyim kuşamları, dili kullanış biçimleri ve günlük yaşamdan verdikleri örneklerle seçmenlere “ben de sizden biriyim” mesajı verirler. Böylece mesajı ileten kişiyle dinleyiciler arasında bir yakınlık duygusu oluşur ve seçmenler, kendilerine benzediğine inandıkları lidere veya mesaja daha fazla güvenme ve destek verme eğilimi gösterir.

Ayrıca, duygusal manipölasyon da sıklıkla kullanılan bir tekniktir; seçmenlere korku, umut ya da endişe aşıl原因arak oy verme davranışları etkilenebilir. Siyasal iletişimde duygusal manipölasyon, seçmenlerin rasyonel karar mekanizmalarını etkileyerek belirli bir duygu durumuna yönlendirilmesi stratejisidir. Özellikle korku, umut ve öfke gibi güçlü duygular, seçmenlerin oy tercihlerini değıştirmede etkili olabilir. Westen (2008, s. 109-111), seçim kampanyalarının sadece bilgi sunma aracı olmadığını, aynı zamanda seçmenlerin duygusal tepkilerini harekete geçirerek onların bilinçaltına hitap eden güçlü mesajlar verdiğini vurgulamaktadır. Korku temelli kampanyalar, seçmenleri belirli bir tehdit algısına yönlendirerek onların güvenli bir alternatifte yönelmelerini teşvik eder. Bu tür kampanyalarda sıklıkla savaş, ekonomik çöküş, suç oranlarının artışı veya ulusal güvenlik tehdidi gibi unsurlar vurgulanır. Öte yandan, umut temelli kampanyalar, seçmenleri iyimserlik, birlik ve ilerleme duygularıyla etkileyerek belirli bir lider veya partiye desteğı artırmayı amaçlar. Duygusal manipölasyonun siyasal kararlar üzerindeki etkisi, medyanın bu duyguları nasıl sunduğına da bağılıdır. Televizyon reklamları ve sosyal medya içerikleri, ses efektleri, renk kullanımı ve anlatı teknikleri aracılığıyla seçmenleri bilinçli ya da bilinçsiz olarak belirli bir duygu durumuna yönlendirebilir. Bu bağlamda, siyasal kampanyalarda kullanılan duygusal manipölasyon teknikleri, seçmenlerin algısını şekillendirmede ve oy verme davranışlarını yönlendirmede kritik bir rol oynamaktadır. Hem korku hem de umut, seçim sonuçlarını belirleyen temel psikolojik faktörler arasında yer almakta ve seçim sürecinin yalnızca bilgi aktarımı değıl, aynı zamanda duygusal yönlendirme ile biçimlendirildiğini göstermektedir.

Siyasal propaganda, temelde iki ana kategoriye ayrılır: Pozitif ve negatif propaganda. Pozitif propaganda, bir aday ya da partinin başarılarına ve vaatlerine odaklanarak halkı etkilemeyi amaçlarken; negatif propaganda ise rakip adayların ya da partilerin eksikliklerini, hatalarını ve başarısızlıklarını vurgular (Akar, 2023). Negatif kampanyalar seçmenler üzerinde büyük bir etkiye sahiptir ve genellikle rekabetin yoğun olduğı seçimlerde artış gösterir. Ancak negatif propaganda etik tartışmalara neden olabilir ve toplumda siyasi kutuplaşmayı artırabilir. Pozitif kampanyalar ise adayların seçmenlerle duygusal bağ kurmasını sağlar ve umut vaat eden mesajlar üzerinden yürütölür. Siyasal kampanyaların başarısı hem pozitif hem de negatif unsurları dengeli bir şekilde kullanmalarına bağılıdır. Geleneksel olarak, negatif

kampanyalar etik dışı, yanıltıcı veya seçmenlerin siyasetten soğumasına neden olan araçlar olarak görülse de Lipsitz, Geer gibi araştırmacıların ortaya koyduğu gibi bu kampanyaların belirli koşullar altında seçmenlerin daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olabileceğini dile getirir (Lipsitz, 2011, s. 70). Ayrıca Lipsitz, özellikle negatif kampanyaların pozitif kampanyalara kıyasla daha fazla konu odaklı olduğu ve iddialarını destekleyecek kanıtlar sunduğunu vurgular. Bu durumun seçmenlerin sadece adayların vaatlerini değil aynı zamanda rakipleri hakkında eleştirel bir bakış açısı geliştirmesine de yardımcı olabileceğini dile getirir (Lipsitz, 2011).

Siyasal reklamlar, seçim kampanyalarında seçmen davranışlarını yönlendirmek için kullanılan en önemli propaganda araçlarından biridir. Reklamlar, siyasal partilerin ve adayların seçmenlere mesajlarını iletmelerinde kritik bir rol oynar. Özellikle televizyon ve sosyal medya gibi platformlar aracılığıyla yayılan siyasal reklamlar, seçmenlerin dikkatini çekmek ve partiye yönelik algılarını şekillendirmek amacıyla kullanılır. Negatif siyasal reklamlar, karşıt parti ve onun adayını kötüleme, genel anlamda söylenecek olursa rakip parti ve aday hakkında olumsuz bir algı yaratmayı amaçlamaktadır (Agocuk, 2021, s. 482). Negatif mesajlar, ilk aşamada seçmenlerin dikkatini çekse de zamanla bu tür mesajlar seçmenlerde olumsuz bir izlenim bırakabilir ve partinin imajını zedeleyebilir. Bunun aksine pozitif siyasal reklamlar daha uzun vadeli ve sürdürülebilir etkiler yaratma potansiyeline sahiptir. Pozitif reklamlar, adayların ya da partilerin başarılarını ve gelecekteki vaatlerini ön plana çıkararak seçmenler üzerinde olumlu bir algı yaratır (Vodinalı ve Akıncı Çötök, 2015). Türkiye’de yapılan 2023 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekiliği seçimlerinin Türkiye’de siyasal propaganda stratejilerinin yoğun kullanıldığı seçimler arasında öne çıktığı söylenebilir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) kampanyalarında pozitif propagandanın ağırlıkta olduğu ve icraatın ön plana çıkarıldığı gözlemlenirken, CHP’nin kampanyalarında hem olumlu gelecek vaatleri hem de hükümete yönelik eleştiriler içeren negatif propaganda yöntemleri kullanılmıştır (Akar, 2023, s. 180). Fakat negatif propagandanın sadece rakibin kötü olduğuna dair algı yaratmadığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Lipsitz, negatif kampanya bilgilerinin seçmen bilgisini zayıflatmadığı, aksine seçmenlerin bu bilgilere dikkat etme ve işleme olasılığını artırarak yardımcı olabileceğini vurgular (Lipsitz, 2011, s. 70).

Siyasal propaganda, sadece seçim dönemlerinde değil aynı zamanda siyasal aktörlerin gündem belirleme süreçlerinde de önemli bir araçtır. Bir siyasi liderin ya da partinin gündemini belirlemek amacıyla propaganda yapması, kamuoyunu yönlendirme ve kamuoyunun siyasi olaylara nasıl tepki vereceğini şekillendirme amacını taşır. Yerel seçimlerde propaganda, adayın kimliği, geçmişteki yönetim deneyimi, yerel halk ile kurduğu bağ ve bölgesel sorunlara yönelik sunduğu çözümler gibi unsurlar etrafında şekillenmektedir. Bu süreçte, yerel seçimler ulusal seçimlerden farklı bir dinamik sergileyerek seçmenlerin karar alma süreçlerinde partinin genel politikalarından ziyade adayın bireysel niteliklerine odaklanmalarına neden olmaktadır. Örneğin, Yıldırım'ın (2014) Uşak ili üzerine yaptığı çalışmada, yerel seçimlerde parti aidiyetinin önemli olmakla birlikte, aday faktörünün seçmen davranışlarını belirlemede baskın bir rol oynadığı ortaya konmuştur. Çalışmada, seçmenlerin belediye başkan adaylarını değerlendirirken onların yerel yönetim konusundaki tecrübeleri, kamu hizmetlerindeki geçmiş performansları ve bölge halkıyla olan doğrudan ilişkilerine daha fazla önem verdikleri tespit edilmiştir. Bu bulgu, yerel seçimlerde propagandanın yalnızca parti söylemleri üzerinden değil, adayların yerelde oluşturdukları algı, saha çalışmaları ve kişisel imajları üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

Siyasal propaganda hem ulusal hem de yerel düzeyde seçim süreçlerini etkileyen dinamik bir araçtır. İyi yapılandırılmış bir siyasal propaganda aynı zamanda rakip aday(lar)ın psikolojik olarak olumsuz etkilenmesi ve motivasyonunu düşürmesi rolünü de üstlenebilir. Ayrıca iyi bir propaganda parti üyelerinin ve olası adayın ekibinin motivasyonunu da olumlu yönde etkileyebilir.

Sosyal Medya ve Dijital Propaganda

Son yıllarda yaşanan dijital devrim, siyasal propagandanın evrimine de doğrudan etki etmiştir. Medya ve sosyal medya, seçmenlerin siyasi bilgiye erişiminde kritik bir rol oynar. Medya, seçmenlerin hangi politik konuları daha önemli gördüğünü ve bu konular üzerinden nasıl oy vereceklerini belirler. Okuyucular yalnızca belirli bir konu hakkında bilgi edinmekle kalmaz, aynı zamanda bir haberin içeriği ve sunumu yoluyla o konuya ne kadar önem atfetmeleri gerektiğini de öğrenirler. Medya, kampanya sürecinde adayların söylediklerini yansıtırken, aynı zamanda seçim sürecinde hangi konuların önemli olacağını belirleyebilir, yani kampanyanın 'gündemini' oluşturabilir (McCombs ve Shaw, 1972, s. 176). Sosyal medya modern siyasal propagandanın en

güçlü araçlarından biridir. Sosyal medyada yapılan propagandanın ve yayılan yanlış bilginin insanların davranışını manipüle edebileceği tespit edilmiştir (Allcott ve Gentzkow, 2017, s. 212). Allcott ve Gentzkow sosyal medyanın oluşturduğu “yankı odaları” (*echo chambers*) ve “filtre baloncukları”na (*filter bubbles*) dikkati çekmektedirler. Bu durum kişilerin belirli içeriklere sürekli maruz kalmasını sağlayarak görüşlerini daha da pekiştirmelerine ve radikalleştirmelerine neden olmaktadır. 2000’lerin başında çevrimiçi haberlerin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni endişeler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de aşırı görüş çeşitliliğinin benzer düşünen vatandaşların kendilerini ‘yankı odaları’ veya ‘filtre baloncukları’ içinde izole etmelerini kolaylaştırabileceği düşüncesidir (Allcott ve Gentzkow, 2017, s. 211). Sunstein (2009, s. 69), bireylerin yalnızca kendileriyle aynı fikirde olan insanlarla iletişim kurduklarında, karşıt görüşlere maruz kalma ihtimallerinin azaldığını ve bunun sonucunda kutuplaşmanın arttığını savunmaktadır. Ona göre, yeni teknolojiler, özellikle internet, insanların yalnızca benzer görüşlere sahip ama izole olmuş diğer bireylerin düşüncelerini duymasını ve karşıt görüşlerden kendilerini yalıtmasını kolaylaştırmaktadır. Yalnızca bu neden bile, interneti kutuplaşmayı besleyen ve hem demokrasi hem de toplumsal barış için potansiyel olarak tehlikeli bir araç haline getirmektedir (Sunstein, 2009, s. 63).

Artık günümüzde geleneksel medya araçlarının yanı sıra sosyal medya platformları, siyasal aktörlerin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan etkili araçlar haline gelmiştir (Doğan, 2020). Özellikle sosyal medya, düşük maliyetli ve iki yönlü iletişim imkânı sunarak, siyasetçilerin seçmenlerle doğrudan etkileşime geçmesine olanak sağlamaktadır. Bu durumun, geleneksel medyanın tek yönlü iletişim anlayışına kıyasla çok daha dinamik bir etkileşim ortamı sunduğu dile getirilmiştir (Acar, 2023). Sosyal medya, siyasal propagandanın bir parçası olarak seçmen davranışlarını manipüle etme konusunda önemli olanaklar sunmaktadır (Yetkin, 2018, s. 62). Özellikle kullanıcı verilerinin analizi yoluyla seçmen davranışları, belirli algoritmalar aracılığıyla izlenebilir ve seçmenlere yönlendirici mesajlar iletilebilir. Örneğin, 2018 Türkiye Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde sosyal medya üzerinden yürütülen propaganda kampanyalarının genç seçmenler üzerinde önemli etkiler yarattığı gözlemlenmiştir (Tosyalı ve Sütçü, 2019, s. 85). Sosyal medya aynı zamanda siyasal kampanyaların bireylere daha kişiselleştirilmiş mesajlar iletilmesine olanak sağlar. Bu tür hedeflenmiş

mesajların, özellikle genç seçmenler ve Z kuşağı gibi sosyal medyada daha aktif olan gruplar üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir (Hafızoğlu, 2021, s. 160). Özellikle genç seçmenler, sosyal medyada gördükleri mesajları karar verme süreçlerinde yoğun olarak kullanmaktadır.

Seçmen Davranışını Etkileyen Faktörler ve Seçmen Davranışını Açıklayan Kuramlar

Seçmen davranışı bireysel tercihlerin ötesinde sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve siyasal dinamiklerin kesişiminde şekillenen karmaşık bir olgudur. Seçmenlerin oy tercihleri sadece bireysel çıkar hesaplamalarına veya anlık siyasi olaylara dayalı değildir; aksine toplumsal aidiyetler, grup kimlikleri, siyasal sosyalleşme süreçleri ve tarihsel eğilimler gibi uzun vadeli faktörlerden de etkilenmektedir. Seçim dönemlerinde seçmenlerin nasıl karar verdiğini anlamak için bu çok yönlü dinamikleri açıklayan teorik modeller geliştirilmiştir. Michigan Modeli olarak da bilinen psikolojik yaklaşım, bireylerin siyasal kimlikleri doğrultusunda oy verdiklerini savunurken Columbia Modeli olarak adlandırılan sosyolojik yaklaşım ise seçmen davranışlarının sosyal çevre ve grup aidiyeti tarafından belirlendiğini öne sürer. Öte yandan rasyonel tercih teorisi, seçmenlerin bireysel çıkarlarını maksimize etmek için bilinçli kararlar aldıklarını iddia eder. Bununla birlikte yaş, cinsiyet ve bölgesel farklılıklar gibi demografik faktörler de seçmenlerin siyasal tutumlarını biçimlendiren kritik değişkenler arasında yer almaktadır. Bu kapsamda seçmen davranışını belirleyen faktörleri ve bu davranışları açıklayan kuramları ele almak, seçim süreçlerinin ve demokratik karar alma mekanizmalarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Sosyal bilimlerde seçmen davranışını açıklamak amacıyla geliştirilen teoriler arasında, Anthony Downs'un *An Economic Theory of Democracy* (1957) adlı eserinde ortaya koyduğu rasyonel tercih teorisi, en önemli modellerden biri olarak kabul edilir. Bu teori, siyaset ile ekonomi arasındaki benzerliklerden hareketle bireylerin seçimlerde nasıl oy verdiklerini açıklamaya çalışır. Rasyonel tercih teorisi, seçmenlerin ve siyasi partilerin davranışlarını rasyonalite ilkesi çerçevesinde ele alır ve ekonomi disiplinindeki karar alma modellerini siyasal sürece uyarlayarak analiz eder (Downs, 1957, s. 5). Bu bağlamda seçmenler oy verirken, tıpkı tüketiciler gibi fayda maksimizasyonu ilkesine göre hareket ederken partiler de şirketlerin kâr maksimizasyonuna benzer bir şekilde seçim kazancını maksimize etmeye

çalışmaktadır. Downs'un rasyonel tercih teorisi, Kenneth Arrow'un (1951) kolektif karar alma süreçleri üzerine yaptığı çalışmalardan esinlenerek geliştirilmiştir. Bu teori, bireylerin ve kurumların ekonomik rasyonalliteye uygun hareket ettikleri varsayımına dayanır. Ekonomide tüketiciler sınırlı bütçeleriyle en yüksek faydayı elde etmeye çalışırken seçmenler de oylarını kendilerine en fazla getiriye sağlayacak parti veya adaya yönlendirirler. Dolayısıyla seçmen davranışı, ekonomik bir model içinde rasyonel bir karar verme süreci olarak ele alınmaktadır (Downs, 1957, s. 5).

Rasyonel tercih teorisi, seçmenlerin oy kullanırken belirli kriterleri dikkate aldığını varsayar: Seçmenler, siyasi partilerin politikalarını kendi ekonomik ve sosyal çıkarlarına göre değerlendirirler. Seçmenler, siyasi aktörlerin geçmiş performanslarını ve geleceğe yönelik vaatlerini analiz ederek karar alırlar. Oy vermek, belirli bir maliyet içerir (örneğin, zaman ve çaba). Seçmenler, bu maliyet ile oylarının sağlayacağı faydayı karşılaştırarak oy verme davranışlarını belirlerler. Bu çerçevede seçmenler, yukarıda da değinildiği gibi piyasadaki tüketicilere benzetilmektedir. Tüketiciler nasıl ki satın aldıkları ürünlerin kalitesini, fiyatını ve sağladığı faydaları değerlendirerek bir seçim yapıyorsa seçmenler de adayların ve partilerin politikalarını inceleyerek oylarını yönlendirmektedir.

Rasyonel tercih teorisinin temel varsayımı, bireylerin rasyonel aktörler olduğudur. Ancak siyasal rasyonellik ile ekonomik rasyonellik arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ekonomik rasyonellik, bireylerin sınırlı kaynaklarını en verimli şekilde kullanarak belirli bir hedefe ulaşmalarını ifade eder (Downs, 1957, s. 5). Siyasal rasyonellik ise bireyin bilgiye dayalı olarak kendi çıkarlarına en uygun siyasal tercihi yapmasını öngörür. Downs'un teorisi, yalnızca seçmen davranışını değil, aynı zamanda siyasi partilerin stratejilerini de açıklamak için kullanılmaktadır. Bu yaklaşıma göre partiler, seçmenlerin taleplerine uygun politikalar üreterek oy oranlarını artırmaya çalışır. Nasıl ki şirketler tüketicilerin ilgisini çekecek ürünler üretmek için pazar araştırmaları yapıyorsa siyasi partiler de seçmenlerin beklentilerini anlamak için anketler ve saha çalışmaları yürütmektedir (Downs, 1957, s. 295-296).

Ekonomik temelli veya başka bir nedenin seçmenin rasyonel tercih yapmasına sebep olduğu anlayışı önemlidir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde seçmenlerin ekonomik durumlarını iyileştirme ve gelecekteki refahlarını artırma eğilimi taşıdıkları gözlemlenmiştir. Örneğin “işsizlik oranı, enflasyon oranı ve reel artış

oranı gibi temel göstergeler ideolojik eğilimlerle beraber iktidara ilişkin seçmen performansının oluşumunda etkili olurlar (Çınko, 2019, s. 105). Seçmenler, ekonomik kriz dönemlerinde iktidardaki partilere yönelik olumsuz tutumlar geliştirme eğilimindedirler. Ekonomik krizler, işsizlik oranları ve kişisel gelir durumu gibi ekonomik göstergeler, seçmenlerin oy tercihinde belirleyici olabilir. Örneğin, Sakarya ilinde yapılan bir çalışmada vergi politikalarının seçmen tercihlerini nasıl etkilediği incelenmiş ve ekonomik faktörlerin seçmen davranışı üzerindeki etkisinin güçlü olduğu tespit edilmiştir (Dökmen ve Ova, 2016, s. 35).

Rasyonel seçim teorisi, seçmenlerin bireysel çıkarlarını maksimize etmeye yönelik bilinçli ve hesaplı kararlar aldığını varsayarak siyasal davranışları ekonomik modellerle açıklamaya çalışmaktadır. Ancak seçmenlerin tercihleri yalnızca bireysel rasyonalite ile şekillenmez; toplumsal aidiyetler, grup kimlikleri ve psikolojik eğilimler de oy verme sürecinde belirleyici unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle seçmen davranışını daha kapsamlı bir çerçevede değerlendirebilmek için sosyolojik ve psikolojik yaklaşımların sunduğu açıklamalara da değinmek gerekmektedir. Lazarsfeld'in çalışmaları (1954, 1968), seçmen davranışını açıklamak için hem sosyolojik hem de psikolojik yaklaşımları ele alır. Bu iki yaklaşım, seçmenlerin nasıl karar verdiğini anlamada farklı ancak birbiriyle ilişkili açıklamalar sunar. Lazarsfeld'in sosyolojik analizinde bireylerin oy tercihlerini büyük ölçüde sosyal grupları ve yaşadıkları çevre üzerinden şekillendirdikleri vurgulanır. Seçmenler, içinde bulundukları sosyal sınıfların ve çevrelerinin etkisiyle belirli bir partiye veya adaya yönelirler. Bu bağlamda, "siyasi homojenlik" kavramı öne çıkar. İnsanlar, sosyal çevrelerinde hâkim olan siyasi eğilimlere uyum sağlamaya meyillidirler. Örneğin belirli bir meslek grubuna veya dine mensup kişiler, genellikle kendi topluluklarının desteklediği adayı tercih ederler. Lazarsfeld vd. sosyal grupların politik olarak homojen olmasını ve seçim kampanyalarının bu homojenliği daha da artırmasını nasıl açıklayabiliriz, diye sorduğunda şöyle yanıt vermektedir: İlk olarak, benzer dış koşullar altında yaşayan insanların benzer ihtiyaçlar ve çıkarlar geliştirmeleri muhtemeldir. Dünyayı aynı renkli gözlüklerden görme eğilimindedirler; ortak deneyimlere ortak yorumlar uygularlar. Kendi meslek alanlarında başarılı olmuş bir politik adayı onaylama eğilimindedirler; aynı zamanda kendi mesleklerinden alınan terimlerle ifade

edilen ve içinde bulundukları grupların ahlaki standartlarına uyarlanmış programları da onaylarlar (Lazersfeld vd., 1968, s. 148).

Seçmen davranışını sosyolojik açıdan inceleyen çalışmalar, grup bağlılığı ve sosyal kimliklerin oy verme davranışını etkileyen en önemli unsurlardan biri olduğunu ortaya koyar. Sosyal kimlik teorisine göre bireyler mensup oldukları gruplar aracılığıyla siyasi tercihlerini şekillendirirler. Aileden gelen parti bağlılığı, seçmenlerin uzun vadeli tercihlerini etkileyen önemli bir faktördür. Seçmenlerin ailelerinden devrıldıkları siyasi kimlikler, genellikle sabit kalır ve uzun yıllar boyunca aynı partiyi desteklemelerine neden olabilir (Tajfel ve Turner, 1986; Campbell vd., 1960). Sosyal kimlik teorisi, bireylerin ait oldukları sosyal gruplar ile özdeşleşme eğiliminde olduğunu ve bu grupların siyasi tercihler üzerinde belirleyici olduğunu belirtir. Bu teoriye göre bireyler, gruplarına olan bağlılıklarını sürdürürken diğer gruplara karşı bir rekabet geliştirebilir ve bu da seçimlerde grup dayanışmasını etkileyebilir. Ayrıca sınıf farklılıklarının genel olarak seçmenlerin hangi partiyi tercih edeceklerini de yansıttığı dile getirilmektedir (Gökçe vd., 2002, s. 7-8).

Eğitim düzeyi de sosyolojik bir faktör olarak seçmen davranışını etkiler. Eğitim seviyesi yükseldikçe seçmenlerin politik bilgiye erişimi artar ve daha bilinçli kararlar alırlar (Delli Carpini ve Keeter, 1996). Downs, bilgili seçmenin hangi partiden nasıl fayda sağlayacağını bildiği için oy vereceği partiyi de buna göre seçeceğini dile getirir (1957, s. 135-139). Bu bağlamda "bilişsel mobilizasyon" (*cognitive mobilization*) kavramı, günümüzde seçmen davranışlarının açıklanmasında merkezi bir konuma sahiptir. Dalton'a göre bilişsel mobilizasyon; artan eğitim seviyeleri, genişleyen siyasi bilgi kaynakları ve bireylerin siyasal meselelere dair artan değerlendirme yeteneği sayesinde, geleneksel parti kimliği temelli oy verme davranışının zayıflaması anlamına gelir (Dalton, 2012, s. 190).

Sosyolojik yaklaşım, seçmen tercihlerini mensup olunan dinin, içinde bulunulan grup ve aile ortamının ve sosyo-ekonomik statünün etkileyebileceğini dile getirir (Boiney ve Paletz, 1991, s. 5). Özellikle Türkiye gibi çok kültürlü toplumlarda, dini ve etnik kimliklerin oy tercihleri üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. Örneğin, Şanlıurfa'da yapılan bir çalışmada, aşiret ve etnik kimlik gibi sosyo-kültürel faktörlerin seçmen davranışları üzerindeki belirleyici etkisi gözlemlenmiştir (Beren, 2013, s. 211).

Psikolojik Yaklaşım ise seçmenlerin oy verirken duygusal faktörlerle hareket ettiklerini savunur. Bu yaklaşım seçmenlerin *partiyle özdeşleşme*, *lider karizması* ve *siyasal sadakat* gibi psikolojik unsurlar üzerinden oy verdiklerini savunur. Ayrıca seçmenlerin parti kimliği ve adaylara olan bağlılıkları psikolojik faktörler çerçevesinde de değerlendirilebilir. Parti bağlılığı, seçmenlerin oy verme davranışlarını uzun vadede etkileyen güçlü bir unsurdur. Parti kimliği ile özdeşleşen seçmenler, genellikle uzun süre boyunca aynı partiye sadık kalır ve bu bağlılık seçmenlerin diğer partilere geçiş yapma olasılığını düşürür (Green vd., 2002). Michigan Üniversitesi'nde yapılan araştırmalar, seçmenlerin bir partiye yönelik psikolojik bağlılıklarının çocukluk dönemlerinden itibaren oluştuğunu ve bu bağlılıkların yıllarca sürdüğünü göstermektedir (Campbell vd., 1960). Dalton da 20. yüzyıl ortalarında yapılan araştırmalara dayanarak, seçmenlerin uzun yıllar boyunca ailelerinden devraldıkları parti kimliğine sadık kalarak oy verdiklerini belirtmektedir (Dalton, 2012, s. 190). Ona göre bu sadakatin zamanla azalması, partizan seçmen oranında ciddi bir düşüşe yol açmıştır. 1960'larda seçmenlerin büyük bir çoğunluğu kendilerini bir partiye bağlı olarak tanımlarken günümüzde bağımsız seçmenlerin oranı yüzde 40'a yaklaşmış ve geleneksel parti seçmenlerini geride bırakmıştır (Dalton, 2012, s. 182). Bu gelişme, "seçmen çözülmesi" (*dealignment*) olarak adlandırılmaktadır. Dalton, seçmen çözülmesini, bireylerin herhangi bir partiye duygusal bağlarının zayıflaması ve siyasi kararlarını bağımsız değerlendirmelere dayanarak almaları süreci olarak tanımlar (Dalton, 2012, s. 181-183). Bunun en büyük nedenlerinden biri olarak, toplumun daha eğitilmiş hale gelmesi ve siyasi bilgilerin daha erişilebilir olması gösterilmektedir.

Seçmen davranışını etkileyen sosyo-psikolojik faktörlerin, bireylerin duygusal ve psikolojik durumlarına dayalı olarak şekillenen oy verme davranışlarıyla ilgili olduğunu vurgulamakta fayda var. Bu doğrultuda seçmenlerin empati yetenekleri, lider karizması ve siyasi ilgi düzeyi gibi faktörlerin, seçmenlerin hangi partiye oy vereceklerini belirlemede kritik rol oynadığı söylenebilir. Karizmatik liderlerin belirleyiciliği önemlidir. Bir kavram olarak karizma, liderlerin büyüleyici nitelikleri, lider ve takipçileri arasında duygusal bir bağ, halkın baba figürüne olan bağımlılığı ve liderin güçlü, her şeyi bilen ve erdemli olduğu yönündeki popüler varsayımlar gibi birçok farklı ama örtüşen anlamı içermektedir (Burns, 1978, s. 243-244). Burns ayrıca

karizmatik liderlerin kriz dönemlerindeki tutumları ve kişisel özelliklerinin, seçmenlerin liderle kurduğu duygusal bağı güçlendirdiğini dile getirir:

Popüler destekten faydalanan sıradan liderlerden farklı olarak kahramanvari liderler genellikle derin krizlerden geçen toplumlarda ortaya çıkar. Mevcut yönetim mekanizmaları yetersiz ya da yozlaşmış olarak algılandığında, kitleler netlik, kararlılık ve güç sunan liderler arayışına girer. Bu liderler çoğu zaman neredeyse doğaüstü bir hale bürünerek takipçileriyle yoğun bir duygusal bağ kurar. Halk yalnızca onlara destek vermekle kalmaz, aynı zamanda onları kurtarıcı olarak görür ve geleneksel kurumların başaramadığı krizleri çözeceklerine inanır (Burns, 1978, s. 244).

Görüldüğü üzere Burns, karizmatik liderliğin özellikle kriz dönemlerinde yükseldiğini ve halkın bu liderlere olağanüstü güçler atfettiğini belirtmektedir. Toplamlar, ekonomik, siyasi veya sosyal bir çalkantı içindeyken geleneksel yönetim mekanizmalarının başarısız olduğu düşüncesi yaygınlaşır. Bu noktada, bireyler güçlü ve kurtarıcı olarak gördükleri liderlere yönelme eğiliminde olur. Burns'ün vurguladığı bir diğer önemli nokta, karizmatik liderlerin halkla kurduğu duygusal bağın gücüdür. Bu bağ, yalnızca liderin vaat ettiği politikalar ya da sunduğu çözümler üzerinden değil, aynı zamanda liderin kişiliği ve halkın ona yüklediği anlam üzerinden şekillenir. Lider, bir baba figürü gibi görülerek toplumsal kaygıların çözüm noktası olarak algılanır. Bu noktada, popülist liderlerin kriz dönemlerinde yükselmesi de benzer bir mekanizmayla açıklanabilir. Halk, sadece rasyonel kararlar almaktan ziyade liderin kişiliğine ve duygusal etkisine dayanarak oy verme eğiliminde olabilir.

Dalton'a göre seçmen davranışları, siyasal bağlılıkların, toplumsal değişimlerin ve bilgiye erişim mekanizmalarının evrimiyle birlikte sürekli bir dönüşüm içindedir. Geleneksel olarak parti kimliği, seçmenlerin siyasal tutumlarını ve oy verme davranışlarını belirleyen en önemli faktörlerden biri olarak görülmüştür (Dalton, 2012, s. 190). Ancak son yıllarda parti kimliğine olan bağlılığın azaldığı ve seçmenlerin bireysel değerlendirmelerine daha fazla önem verdiği bir süreç yaşandığının altı çizilmelidir. Seçmen davranışlarını etkileyen bir diğer önemli faktör ise lider güvenidir. Liderlerin vaatleri ve halkla kurdukları iletişim, seçmenler üzerinde kalıcı etkiler bırakabilir. Seçmenlerin liderlerine duyduğu güven, seçimlerde hangi partiye oy vereceklerini en derinden etkileyen unsur olarak ileri sürülmüştür (Golembiewski ve McConkie, 1975, s. 132). Hayatın tüm evresinde var olan güven, seçim süreçlerinde de

liderler açısından önemli bir yere sahiptir. “Seçmenler, en çok inandıkları ve güvendikleri kişilere oy vermeyi tercih etmektedir. Bu nedenle seçmenlerin davranışlarının oluşumunda ve son halini almasında liderlerin aktardığı güvenin başlıca bir faktör olması kaçınılmazdır. Güven, seçmenlerin tercihlerini yönlendiren temel faktörlerden birisi konumundadır” (Bayır ve Aslan, 2021, s. 869).

Bunlara ek olarak, Araştırma Eğitim Danışmanlık’ın (AREDA Survey) Türkiye 2024 yerel seçimleri öncesi yaptığı araştırmaya göre parti icraatı ve ideolojisinin oy tercihini etkileyen en önemli iki faktör olarak ön plana çıktığı görülmektedir (Çaha ve Akgül, 2024, s. 1). Yerel seçimlerde ise, seçmenlerin yerel yönetimlerle olan deneyimlerinin de önem taşıdığı ifade edilmiştir. Örneğin, Muş ilinde yapılan bir çalışmada, seçmenlerin yerel yönetimlerin hizmetlerinden memnuniyetlerinin oy tercihleri üzerinde belirleyici olduğu görülmüştür (Coşkun ve Çetin, 2019).

Her ne kadar sosyolojik ve psikolojik yaklaşım arasında bir ayrım yapılmış olsa da bu iki yaklaşımın bir arada ele alınması, seçmen davranışını anlamada daha kapsamlı bir yaklaşım sunmaktadır. Sosyolojik yaklaşım, bireylerin toplumsal gruplar içerisindeki konumlarına ve aidiyetlerine odaklanırken, psikolojik yaklaşım bireylerin bilişsel süreçlerine ve kişisel temasların etkisine vurgu yapar. Lazarsfeld’in çalışmaları, seçmen davranışını anlamak için tek bir teorik çerçevenin yeterli olmadığını hem toplumsal faktörlerin hem de bireysel psikolojik mekanizmaların dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle, Campbell ve arkadaşları, tek faktörlü açıklamaların yetersiz olduğunu ve seçmen davranışının çok boyutlu bir çerçevede incelenmesi gerektiğini savunmaktadır (Campbell vd., 1960, s. 19). Campbell ve arkadaşları, sosyolojik ve psikolojik yaklaşımların birbirine rakip olmadığını, aksine seçmen davranışını açıklamak için bütüncül bir teoriye ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Günümüzde, bireylerin sadece sosyal aidiyetlerine bağlı olarak değil, aynı zamanda psikolojik eğilimleri ve bireysel analizleri doğrultusunda da oy verdikleri göz önüne alındığında, her iki yaklaşımın birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Campbell ve arkadaşları düşüncelerini şöyle dile getirmektedirler:

Bununla birlikte, bu iki yaklaşımı bağımsız ve birbirine rakip teorik çerçeveler olarak bırakmak tatmin edici olmamıştır. Her ikisi de aynı gerçekliğe yöneliktir ve aralarındaki farklılıklar, çelişkili bulguların sonucu değildir. Daha ziyade, sorunu farklı seviyelerde ele almakta ve dolayısıyla farklı dillerde konuşmaktadırlar. Her yaklaşımın

kendine özgü güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır (Campbell vd., 1960, s. 18).

Türkiye’de seçmen davranışını anlamaya yönelik pek çok bilimsel çalışma yapılmış olmasına rağmen, bu çalışmaların çoğu ya belirli bir değişkeni merkeze alarak tek boyutlu bir açıklama sunmakta ya da birbirleriyle çelişen sonuçlar üretmektedir. Literatürde seçmen tercihlerinin belirleyicileri üzerine farklı yaklaşımlar geliştirilmiş, ancak bu yaklaşımlar bütüncül bir çerçeve oluşturmak yerine, seçmen davranışını farklı dinamikler üzerinden ele almıştır. Örneğin, bazı çalışmalar seçmen tercihlerini ideolojik kimlikler bağlamında ele almakta ve sağ-sol eksenindeki konumlanışın belirleyici olduğunu öne sürmektedir (Esmer, 2002, s. 111). Bununla birlikte, ideolojik ve kültürel faktörlerin, seçmen eğilimlerini sosyo-ekonomik değişkenlerden daha güçlü bir şekilde şekillendirdiğini savunan görüşler de bulunmaktadır (Kalaycıoğlu, 1999, s. 55). Öte yandan, seçmenlerin oy tercihlerini belirlerken ekonomik göstergeleri nasıl değerlendirdiğine odaklanan çalışmalar ise, Türkiye’de seçmenlerin gelecekteki ekonomik beklentilerden ziyade geçmişteki ekonomik performansı göz önünde bulundurduğunu ve dolayısıyla ekonomik faktörlerin seçmen davranışında merkezi bir rol oynadığını savunmaktadır (Sencer, 1974, s. 277-278). Bu bağlamda, Türkiye’de seçmen davranışını anlamak için tek bir teorik yaklaşımın yeterli olmayacağı ve farklı değişkenlerin bir arada değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Literatürdeki bu farklı yönelimler, seçmen kararlarının çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermekte ve sosyolojik, psikolojik ve ekonomik faktörlerin bir arada ele alınmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada da bu önemli ayrımı göz önünde bulundurarak analizler yapılmaktadır.

Seçmen Davranışını Açıklayan Kuramlara Eleştirel Yaklaşımlar

Siyasal iletişim, propaganda ve seçmen davranışları üzerine yapılan araştırmalar, siyasal kampanyaların, kullanılan araçların ve iletişim stratejilerinin seçmenler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Özellikle sosyal medya, geleneksel propaganda araçlarına kıyasla çok daha dinamik ve geniş kitlelere ulaşabilen bir araç olarak öne çıkmıştır. Aynı zamanda seçmen davranışlarını açıklayan kuramlar, bireylerin oy verme sürecini etkileyen çeşitli sosyal, ekonomik ve psikolojik faktörleri derinlemesine incelemekte ve bu faktörlerin seçim sonuçları üzerinde nasıl bir etki yarattığını göstermektedir. Ancak her teori gibi seçmen davranışını açıklamaya yönelik teorilere

de eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştiriler, teorilerin kapsayıcılığı, gerçek dünyadaki seçim davranışlarını ne ölçüde yansıttığı ve pratik uygulamaları üzerine odaklanmaktadır.

Downs'ın rasyonel tercih teorisi, seçmenlerin tamamen bireysel ekonomik çıkarlarına göre rasyonel davranan aktörler olduğunu varsayar. Ancak bu teoriye yönelik çeşitli eleştiriler vardır. Eleştirmenler, seçmenlerin her zaman rasyonel davranmadığını, duygusal, kültürel ya da grup bağlılığı gibi faktörlerin oy verme davranışlarını etkilediğini savunur. Green ve Shapiro (1994), rasyonel tercih teorisinin siyasetin gerçek dünyada nasıl işlediğine dair anlayışımızı geliştirdiğine dair ikna edici bir kanıt henüz ileri sürülmemiştir (1994, s. 6) ve rasyonel tercih teorisyenlerinin büyük bir kısmı teorik varsayımlarını ampirik olarak test etmemiştir (1994, s.6). Yani Green ve Shapiro rasyonel tercih teorisini, ampirik olarak test edilmemiş soyut varsayımlara dayanarak siyasal süreçleri açıklamaya çalıştığını öne sürerek eleştirmektedirler.

Diğer taraftan rasyonel birey varsayımı, birçok seçmenin oy verme sürecini duygusal ya da sosyal nedenlere dayalı olarak gerçekleştirdiği gerçeğini göz ardı edebilir. Teorinin seçmen davranışını açıklarken dikkate aldığı temel faktörlerden biri, bireylerin oy kullanma sürecinde maliyet-fayda analizi yaparak hareket ettikleridir. Ancak birçok çalışma, oy kullanmadaki motivasyonun kişisel çıkarlar yerine oy vermenin vatandaşlık görevi olarak algılandığını göstermektedir. Örneğin Blais (2000), oy kullanmayı, özellikle düşük olasılıkla belirleyici bir etkiye sahip olmasına rağmen, seçmenlerin bu eylemi “vatandaşlık görevi” olarak gördükleri için yaptıklarını savunur. Yani, seçmenler oy vermenin maddi getirisini düşünmekten ziyade, demokratik sisteme olan bağlılıklarını gösterme motivasyonu da hareket edebilirler. Blais'e göre bu durum, demokratik değerlere olan bağlılığın ve toplumsal normların, bireylerin siyasi katılımını şekillendirmede belirleyici bir faktör olabileceğini göstermektedir (Blais, 2000, 104-105). Rasyonel tercih teorisi, seçmenlerin seçimde oy kullanırken gerekli tüm bilgilere erişebileceği varsayımına dayanır. Ancak pratikte seçmenlerin çoğu, adaylar, politikalar veya hükümetin performansı hakkında sınırlı bilgiye sahiptir. Converse (1964), seçmenlerin çoğunun karmaşık politik meseleler hakkında az bilgi sahibi olduklarını ve bu nedenle rasyonel bir tercih yapma yetilerinin sınırlı olduğunu savunur (Converse, 1964, s. 51-52). Aslında bu durum da gösteriyor ki, seçmenler yalnızca kendi çıkarlarını maksimize eden bireyler olarak değil, sosyal etkileşimler ve

sınırlı bilgi bağlamında hareket eden aktörler olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca bu teorinin popülist söylemlerin ve siyasetçilerin halkın üzerindeki etkisini de göz ardı ettikleri söylenebilir. Burada şöyle bir sorun karşımıza çıkmaktadır, seçmen için rasyonel olan şey gerçekten bireyin kendi durumundan hareketle belirlediği bir şey midir, yoksa kendisi için rasyonel olarak gördüğü şey aslında dışarıdan dayatılan bir şey midir? Doğrusu bunu tespit etmek kolay olmayacağı gibi, kişinin kendisinden kaynaklandığını ileri sürmek de her zaman doğru olmayacaktır.

Sosyal kimlik teorisi sabitlik varsayımı etrafında eleştiriye açılabilir. Sosyal kimlik teorisi, seçmenlerin kimliklerinin sabit olduğunu ve değişmediğini varsayar. Ancak modern toplumlarda, bireylerin sosyal kimlikleri giderek daha akışkan hale gelmektedir. Fiorina, seçmenlerin parti kimliklerinin zamanla değişebileceğini ve seçmenlerin daha esnek politik tercihlere sahip olabileceğini öne sürer (1981, s. 87). Özellikle partiler arasındaki ideolojik yakınlaşma, kimlik bazlı oy verme davranışını azaltabilir. Ayrıca, insanlar birden fazla sosyal gruba ait olabilir ve bu kimlikler bazen çelişkili politik tercihlere yol açabilir. Örneğin, bir seçmen hem işçi sınıfına mensup olabilir hem de dindar bir kimliğe sahip olabilir. Bu iki kimlik, bazen bir seçimde farklı tercihlere yönlendirebilir. Diğer taraftan sosyal bir kimliğe sahip olsa bile yerelde yaşayan bir seçmen, kendi kimliğine hitap eden genelde oy verdiği partinin yerelde aday çıkarmaması durumunda oy vermemeyi mi tercih edecektir, yoksa yereldeki ilişkiler etrafında şekillenen, kendisine daha yakın hissettiği adaya mı? sorusunda sosyal kimlik teorisi sessiz kalmaktadır.

Parti bağlılığı teorisi, seçmenlerin uzun vadeli bir bağlılık geliştirdiklerini öne sürer. Ancak bu teoriye yönelik eleştiriler şöyle dile getirilmiştir: Parti bağlılığının, özellikle son yıllarda zayıfladığı ve seçmenlerin daha pragmatik, aday odaklı ya da konuya dayalı oy verme davranışlarına yöneldiği öne sürülmüştür. Green, parti bağlılığı teorisini eleştiriye tabi tutar; ona göre rasyonel seçmenler, partilerin değişimiyle partiye olan bağlılıklarını da değiştirebilir. Partilerin zaman içinde hiç değişmediğini varsaymak yanlıştır zira gerçekte partilerin ideolojik pozisyonları, politikaları ve seçmen algıları sürekli değişime uğramaktadır (Green vd., 2002, s. 114). Lupu (2013) partizanlık anlayışının gelişmiş demokrasilere özgü olduğunu, ancak gelişmekte olan demokrasilerde bu teorinin doğrudan uygulanamayacağını savunmaktadır. Geleneksel partizanlık teorileri, seçmenlerin çocukluk veya ergenlik dönemlerinde edindikleri parti

kimliğinin hayat boyu devam ettiğini öne sürer. Ancak Lupu, bu görüşe karşı çıkarak, siyasi partilerin zaman içinde değişebileceğini ve bu değişimin seçmenlerin parti bağlılıklarını zayıflatabileceğini iddia etmektedir (2013, s. 50).

Dalton (2012), 1990'larda İtalya'daki parti sisteminin çöküşünü, parti bağlarının daha önce zayıflamış olmasının bir yansıması olarak tespit eder ve buradan hareketle partiler arası sadakatın azaldığını ve modern demokrasilerde seçmenlerin partiler arasında geçiş yapma olasılıklarının arttığını savunur (2012, s. 174-175). Ayrıca seçmenler zaman zaman kısa vadeli ve pragmatik sebeplerle oy kullanma eğiliminde de olabilirler. Parti bağlılığına yapılan vurgu, karizmatik liderlerin ve popülist hareketlerin etkisini de göz ardı ediyormuş gibi görünmektedir. Özellikle popülist liderler, parti kimliğine bağlı olmayan seçmenleri etkileyebilir ve oy verme davranışını kişisel liderlik etrafında şekillendirebilir. Cas Mudde (2004), popülist liderlerin partiler arası geçişleri artırarak geleneksel parti bağlılığını zayıflattığını savunur. Mudde, popülist liderler, mevcut partilerin halkın iradesini temsil etmediğini iddia ederek seçmenleri kendilerine çekmeye çalışır. Bu söylem, geleneksel parti bağlılığını zayıflatır ve seçmenlerin siyasi kimliklerini daha esnek hale getirerek parti geçişlerini artırır (Mudde, 2004, s.546). Diğer taraftan psikolojik yaklaşıma bakacak olursak, psikolojik yaklaşım parti kimliğinin seçmen davranışını önemli ölçüde şekillendiren bir unsur olduğuna dikkat çekse de Lupu (2013, s. 50) seçmenlerin partiye olan bağlılıklarının zaman içinde değişebileceğini dile getirir. Özellikle Latin Amerika gibi gelişmekte olan demokrasilerde, partiler arasındaki birleşmeler, ideolojik değişimler ve krizler nedeniyle seçmenlerin parti sadakatlerinde ciddi dalgalanmalar yaşanabilmektedir.

Medya ve propaganda çalışmalarına yönelik eleştiriler genellikle medyanın tarafsızlığı ve seçmenlerin bu mesajları nasıl algıladıkları üzerinedir. Eleştirmenler, propagandanın her zaman başarılı olmayabileceğini savunur. Seçmenler, siyasi bilgilere karşı direnç geliştirebilir ve bu da propagandanın etkisini sınırlayabilir. Seçmenlerin bilgi seviyeleri arttıkça, sadece daha fazla siyasi mesaj almakla kalmayıp, aynı zamanda bu mesajları kendi ideolojik çerçevelerinde değerlendirme kapasiteleri de artmaktadır. Bu da politik olarak bilinçli bireylerin seçim süreçlerinde daha dirençli olmasını ve bilgi kaynaklarını daha eleştirel süzgeçten geçirmesini sağlar (Zaller, 1992, s. 21). Yani Zaller, yüksek politik bilgiye sahip seçmenlerin propagandayı eleştirel bir şekilde değerlendirme eğiliminde olduklarını ve bu tür mesajlardan daha az

etkilendiklerini ileri sürmektedir. Bu durumda, propagandanın genellikle politik bilgi düzeyi düşük seçmenler üzerinde daha etkili olabileceği söylenebilir. Son olarak sosyal medyanın yankı odaları tezinin eleştirisine bakacak olursak: Sosyal medya algoritmalarının bireyleri sadece kendi görüşlerine uygun bilgilerle beslediği “yankı odaları” yaratma (Sunstein, 2009) görüşüne karşın, Dubois ve Blank (2018), yankı odalarının mutlak olmadığını ve birçok kullanıcının sosyal medyada çeşitli kaynaklardan bilgi aldığını savunur. Onlara göre çok çeşitli medya kaynaklarına erişen bireyler, tek bir yankı odasında sıkışıp kalmaktan kaçınmaktadır (2018, s. 729).

Her teori, seçmen davranışının belirli bir yönünü açıklamaya çalışırken, gerçek dünyadaki seçmen davranışlarının genellikle bu teorilerin bir birleşimi olarak ortaya çıktığını göz önünde bulundurmakta fayda var. Rasyonel tercih teorisi ekonomik motivasyonları vurgularken, sosyal kimlik teorisi grup dinamiklerine ve kimliklere dikkat çeker. Parti bağlılığı teorisi, seçmenlerin uzun vadeli eğilimlerini incelerken, medya ve propaganda çalışmaları seçmenlerin maruz kaldığı mesajların etkilerini araştırır. Ancak, bu teorilerin tek başına yeterli olmadığını ve seçmen davranışını anlamak için daha karmaşık, çok yönlü yaklaşımlara ihtiyaç olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

Bu çalışma ise bu literatürden hareketle, Büyükşehir belediye seçimlerindeki adayların kampanya süreçlerinden hareketle seçmen davranışını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Lüleburgaz Büyükşehir Seçimleri

Büyükşehir’de 76 farklı il kütüğüne kayıtlı toplam 4948 (iki kısıtlı seçmenle beraber 4950) seçmen bulunmaktadır (Bkz Tablo 1).

Tablo 1. Seçmenlerin Kayıtlı Olduğu İllerden Bazıları ve O İle Kayıtlı Seçmen Sayısı

Nüfus İli	Sayı	Nüfus İli	Sayı	Nüfus İli	Sayı
Kırklareli	2829	Kastamonu	61	Sinop	34
Erzurum	264	Ordu	58	Zonguldak	33
İstanbul	207	Ağrı	49	Gaziantep	31
Tekirdağ	206	Konya	46	Siirt	29
Kocaeli	105	Kars	46	Bitlis	25
Trabzon	95	Bursa	46	Sivas	22
Edirne	91	Iğdır	42	Sakarya	15

Tokat	66	Çanakkale	40	Niğde	14
Samsun	63	Amasya	36	Mersin	14
Muş	61	Diyarbakır	35	Malatya	12

Kaynak: YSK'nın siyasi partilere gönderdiği seçmen listelerinden derlenmiştir.

Yerel gözlemler ve beldedeki siyasal temsilcilerin söylemleri doğrultusunda, bu seçmenlerin önemli bir kısmını Kürt kökenli seçmenlerin ve Bulgaristan göçmeni Türklerin oluşturduğu anlaşılmaktadır.¹ Ayrıca seçmenlerin yaş ve cinsiyet dağılımını da gözden geçirmek yerinde olacaktır (Bkz Tablo 2).

Tablo 2. Seçmenlerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

Yaş Grubu	Erkek	Kadın	Toplam
18-24	219	193	412
25-34	460	404	864
35-44	556	454	1010
45-54	459	442	901
55-64	425	410	835
65-üzeri	414	512	926
Toplam	2533	2415	4948

Kaynak: YSK'nın siyasi partilere gönderdiği seçmen listelerinden derlenmiştir.

Yaş ve cinsiyet dağılımına bakıldığında sayıca en kalabalık seçmen grubu 35-44 yaş aralığında bulunmaktadır. Yine bu yaş grubundaki erkeklerin en kalabalık seçmen grubunu oluşturduğu söylenebilir. Sayıca en fazla ikinci yaş grubunu 65 yaş ve üzerindeki oluştururken yine bu yaş grubundaki kadınların en kalabalık kadın seçmen kitlesini oluşturduğu görülmektedir.

Kırklareli ilinin Lüleburgaz ilçesine bağlı Büyükkarıştıran beldesinde, 31 Mart 2024 ve 2 Haziran 2024 tarihlerinde iki belediye başkanlığı seçimi gerçekleştirilmiştir. İlk seçimdeki sonuçlara yapılan itirazlar nedeniyle seçimler yenilenmiştir. İlk seçimdeki sonuçlar şöyledir (Bkz Tablo 3):

¹ CHP adayı Çamlıca, aşağıda da tartışıldığı üzere, seçim sürecinde hem Bulgaristan göçmeni Türk seçmenlere hem de Kürt kökenli seçmenlere hitap edebilmek adına, bu topluluklar açısından sembolik anlam taşıyan bazı kişileri beldede ağırlamıştır. Ayrıca kampanya boyunca, her iki grubun da beldede sayıca önemli bir nüfusa sahip olduğunu çeşitli vesilelerle vurgulamıştır.

Tablo 3. 31 Mart 2024 Seçim Sonuçları

Parti	Aday	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)
Demokratik Sol Parti (DSP)	Hakan Karaman	2.059	47,08
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	Çamlıca	2.057	47,01
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	Rasim Vatanserver	203	4,65
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	Erkan Tezcan	30	0,69
Yeniden Refah Partisi	Fatih Şafak	17	0,39
Saadet Partisi	Yusuf Berber	8	0,18

Kaynak: YSK'nın açıklamış olduğu verilerden derlenmiştir.

31 Mart 2024'teki seçimde, DSP adayı Karaman 2.059 oy alarak %47,08 oy oranına ulaşmış, CHP adayı Çamlıca ise 2.057 oyla %47,01 oy oranında kalmıştır. Aradaki iki oy farkı ve kısıtlı iki seçmenin oy kullandığı tespiti üzerine CHP'nin itirazı sonucu Yüksek Seçim Kurulu (YSK) seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. Seçim sonuçları ise şöyledir (Bkz Tablo 4):

Tablo 4. 2 Haziran 2024 Yenilenen Seçim Sonuçları

Toplam Seçmen: 4.950		Kullanılan Oy: 4.537		Geçerli Oy: 4.423	
Parti	Aday	Oy Sayısı	Oy Oranı (%)		
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	Çamlıca	2.286	51,58		
Demokratik Sol Parti (DSP)	Hakan Karaman	2.101	47,50		
Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)	Rasim Vatanserver	14	0,32		
Yeniden Refah Partisi	Fatih Şafak	11	0,25		
Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	Erkan Tezcan	8	0,18		
Saadet Partisi	Yusuf Berber	3	0,07		

Kaynak: YSK'nın açıklamış olduğu verilerden derlenmiştir.

2 Haziran 2024'te yenilenen seçimlerde, CHP adayı Çamlıca 2.286 oy alarak belediye başkanlığını kazanmıştır. Bu sonuç, seçmenlerin ikinci seçimde tercihlerinde değişiklik yaptığını göstermektedir. Yenilenen seçimde, CHP adayı Çamlıca 2.286 oy alarak %51,58 oy oranıyla yarıştan başarıyla çıkmıştır. DSP adayı Karaman ise 2.101 oyla %47,50 oy oranında kalmıştır. Bu sonuçlar, seçmen tercihlerinde CHP lehine bir değişim olduğunu göstermektedir. Fakat ilgi çekici olan 31 Mart seçimlerinde ilk sıradaki iki adayın da oylarını artırmış olmasıdır. Bunun yanı sıra Ak Parti ve MHP gibi köklü partilerin oylarındaki ciddi düşüşler dikkat çekicidir. Ak Parti'nin 203 olan oyu 14'e, MHP'nin 30 olan oyu 8'e düşmüştür.

Seçim Sürecinde İki Adayın Seçim Kampanyaları ve Stratejilerinin Analizi

Kampanya yasaklarının sona ermesiyle birlikte Çamlıca, iki farklı afişi billboardlara astırmıştır: Bunlardan biri meclis yesi adaylarıyla birlikte yer aldığı bir grsel, diğeri ise yalnızca kendi portresinin bulunduğu bir afiştir. Bu afişlerde ise şöyle yazmaktadır: “İşimiz Gücümüz Büyükkarıştıran”, “Haydi Büyükkarıştıran, Ayrım Yok zm Hep Birlikte”, “Gelecek İçin Yola Devam.” Bu afişteki sloganlar diğer broşür ve seçim kampanyalarında kullanılan basılı veya grsel ürünlerde kullanıldığı için derinlemesine analiz edilmesi gerekmektedir. Afişin genel içeriğine baktığımızda Çamlıca’nın seçim kampanyası boyunca kullandığı mesajların birlik ve beraberlik üzerine inşa edildiğini görüyoruz. “Ayrım yok, çözüm hep birlikte” ve “Gelecek için yola devam” gibi sloganlar; toplumda kutuplaşma yaratmayan, bütünleştirici bir söylem benimseme çabası taşımaktadır. Bu tür mesajlar, seçmen davranışını etkileyen önemli faktörlerden biri olan “duygusal bağlılık” ve “toplumsal dayanışma” unsurlarını ne çıkarmaktadır. Seçmenler, özellikle kutuplaşmanın yoğun olduğu ortamlarda birlik çağrılarına olumlu tepkiler verebilir. Birlik ve beraberlik mesajları, tüm kesimlerden oy almak isteyen adaylar için güçlü bir strateji olarak kabul edilebilir. Nitekim Büyükkarıştıran’daki seçmenlerin çeşitli kimliklere sahip olduğu düşünüldüğünde bu tür bir yaklaşımın yerinde bir strateji olduğu değerlendirilebilir. Ayrıca “Gelecek için yola devam” ifadesi, ileriye dönük bir vizyon sunmaktadır. Seçmenler, gelecek kaygılarına çözüm üreten ve uzun vadeli projeler vaat eden adaylara karşı daha olumlu bir yaklaşım gösterebilir. Ayrıca, sreklielik temasına yapılan vurgu, seçmenlerde istikrar ve güven duygusu oluşturmayı amaçlar. Seçim propagandasında duygusal temalar, seçmenlerin adayla özdeşleşmesini sağlayarak oy verme kararlarını etkileyebilir. amlıca’nın “hep birlikte çözüm” vurgusu, seçmenlere ortak bir geleceğin parçası olma hissi aşılamayı hedeflerken bu, özellikle yerel seçimlerde seçmenlerin somut çözüm nerileri kadar duygusal çağrılara da önem verdiği bir noktaya temas etmektedir.

Seçmenler, karmaşık mesajlardan ziyade, net ve basit sloganlara olumlu tepki verme eğilimindedirler. Buradaki “İşimiz gücümüz Büyükkarıştıran” ve “Yola devam” gibi ifadeler, adayın projelere ve sürekliliğe vurgu yaptığına bir işaret olarak değerlendirilebilir. Bu tür mesajların, özellikle mevcut durumdan memnun olan seçmenler için güven verici olma niteliğine sahip olduğu söylenebilir. “İşimiz gücümüz

Çamlıca ayrıca ilk kez oy kullanacak olan gençlere kendi isimlerine yazılmış bir mektup göndermiştir (Bkz. Şekil 1.).

SEVGİLİ

BÜYÜKKARİŞTIRAN'IN GELECEĞİ GENÇ KARDEŞİM

HAYDİ BÜYÜKKARİŞTIRAN

İŞİMİZ GÜCÜMÜZ BÜYÜKKARİŞTIRAN

ERTUĞRUL Çamlıca
BÜYÜKKARİŞTIRAN BELEDİYE BAŞKAN ADAYI

AYRIM YOK ÇÖZÜM HEP BİRLİKTE

SEVGİLİ

Seni ve seni bugünlere bin bir emek ve fedakarlıkla getiren aileni tüm içtenliğim ile selamlıyorum. Cumhuriyetimizin aydınlık yarınlarının teminatı olarak en temel demokratik haklarından birini kazanmış bulunuyorsun. Yaşadığın ülkenin yönetiminde söz sahibisin. Atamız yok olmaya yaklaşmış bir ulus; yaşlısı, kadını ve gençleriyle yeniden inşa etmiştir. 2 Haziran'da ortak olacağın tarihi sorumluluğu yerine getirirken bunu hatırlamanı diliyorum.

DAHA ÖZGÜR BİR BÜYÜKKARİŞTIRAN İÇİN MÜCADELE VERİYORUZ

Aklını, heyecanını, yaratıcılığını, "bugün fırsat olsa giderim" dediğin bu ülkeye olan gerçek sevgini, değişime olan tutkunu, yeni potansiyellere taşınmak ve yeniden canlandırmak için ben varım. CHP, yönetmek için seni bekliyor. Ben birlikte yönetmek için seni bekliyorum. Biz eğitime, istihdam ve ekonomik fırsatlara yatırım yapan, gençlerin bugününi olduğu kadar yarınıni da düşünen bir bakış açısını bu ülkeye kazandırmak için çalışıyoruz. Bu doğrultuda pandemi, sel, deprem gibi felaketlerin etkisiyle yapmayı ertelediğimiz gençlere yönelik faaliyetlerimizde yeni dönemde hız vereceğiz.

İŞİMİZ GÜCÜMÜZ BÜYÜKKARİŞTIRAN

HEP BİRLİKTE DAHA YAŞANIR BİR BÜYÜKKARİŞTIRAN İÇİN MÜCADELE VERİYORUZ

Önümüzdeki seçimlerde basit bir tercih yapmayacaksın. CHP sana; kendin olabildiğin, kendinle ilgili kararlarda muhatap alındığın ve söz sahibi olduğun, fikrini beyan ediyorsun diye hesap vermediğin, genç olduğun için tecrübesizlikle itham edilmediğin ve en önemlisi kendini temsil edebildiğin bir gelecek vaat ediyor. Biz bizden olmayanlara küfürler etmedik, kamu malına ve kamu çalışanlarına zarar vermedik, başkalarının yaşam tarzına karışmadık.

ERTUĞRUL Çamlıca
BÜYÜKKARİŞTIRAN BELEDİYE BAŞKAN ADAYI

CHP

DAHA HUZURLU DAHA GÜVENLİ BİR BÜYÜKKARİŞTIRAN İÇİN MÜCADELE VERİYORUZ

Sana ve senin nesillerine daha eşit, daha güvenli, daha özgür ve huzurlu, yaşanabilir bir Büyükkarıştıran bırakmak için çıktığım bu yolda; senin pırıl pırıl kalbin ve zihnin, dinamizmin ve kararlılığın gücümüze güç katacaktır. Sen geleceğini kurmak için adınımanı büyütürken, sana destek olmak ve gurur duyacağın bir Büyükkarıştıran inşa etmek boynumun borcudur. Sırası geldiğinde ise bizler için en büyük gurur, bayrağı sizlere teslim etmek olacaktır. Özgürce yaşadığın bir Büyükkarıştıran beldesi için oyunuzu istiyorum ve verdiğim sözlerden vaz geçersen, sana bu mektupla gelerek hesap sorma şansı sunuyorum. Sizlere vermiş olduğum hiç bir sözden vazgeçmeyeceğim. Yaşanılır bir Büyükkarıştıran kurmak için ben varım seni de bekliyorum.

ERTUĞRUL Çamlıca
BÜYÜKKARİŞTIRAN BELEDİYE BAŞKAN ADAYI

CHP

DEĞERLİ GENÇ KARDEŞİM

Gelecekte nasıl bir Büyükkarıştıran'da yaşamak istediğine sen karar vereceksin. Bu kararın sorumluluğunun ne kadar büyük olduğunu farkına vararak oyunu kullanacağına inancım tamdır. 2 Haziran'da sandık başına gittiğinde; daha eşit, daha güvenli, daha özgür ve huzurlu, yaşanabilir bir Büyükkarıştıran için seninle birlikte el ele yol almaya talibim. Bu inançla Büyükkarıştıran'ımızın yarınlarına sahip çıkacağın ilk oyun şimdiden hayırlı olsun. Sebebe ihtiyaç duymadan kapısını çatabileceğin bir ağabeyin olduğunu unutmaman dileğiyle.

ERTUĞRUL Çamlıca
BÜYÜKKARİŞTIRAN BELEDİYE BAŞKAN ADAYI

CHP

HAYDİ BÜYÜKKARİŞTIRAN HAYDİ GENÇLER

BİRLİKTE KAZANACAĞIZ BİRLİKTE ÜRETECEĞİZ BİRLİKTE YÖNETECEĞİZ

AYRIM YOK ÇÖZÜM HEP BİRLİKTE

Seninle tanışmak için sabırsızlanıyorum

[ertugrulcamlica39](https://www.ertugrulcamlica39)

www.ertugrulcamlica.com

[baskanertugrulcamlica](https://www.facebook.com/baskanertugrulcamlica)

Şekil 1. İlk Kez Oy Kullanacak Gençlere Yönelik Mektup

Çamlıca'nın ilk kez oy kullanacak genç seçmenlere hitaben yazdığı mektup, gençlerin toplumsal katılımını teşvik etmeye yönelik çeşitli stratejik unsurlar barındırmaktadır. Bu mektup, literatürde yer alan siyasal iletişim ve propaganda teorileri çerçevesinde analiz edildiğinde adayın seçmen davranışını etkileme stratejileri açısından çok yönlü bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Çamlıca'nın genç seçmenlere hitap eden mektubunda, pozitif propaganda unsurlarının öne çıkması dikkat çekicidir. Pozitif propaganda literatüre göre, adayın başarılarını ve vaatlerini vurgulayarak seçmenler üzerinde olumlu bir imaj yaratmayı hedefler. Çamlıca'nın gençlere daha huzurlu, güvenli ve özgür bir Büyükkarıştıran vizyonu sunması, bu çerçevede değerlendirilebilir. Mektupta yer alan ifadeler, gençlerin kendilerini güvende hissetmelerini sağlamayı ve geleceğe dair umutlarını beslemeyi amaçlar. Bu tür söylemler, özellikle genç seçmenlerde aidiyet ve güven duygusu yaratmada etkili olabilir çünkü seçmenler genellikle adayın kendilerine yönelik olumlu mesajlarını güçlü bir liderlik göstergesi olarak algılar. Literatürde pozitif propagandanın sürdürülebilir bir güven inşa etme kapasitesine sahip olduğu ve seçmenlerin aday hakkında olumlu bir izlenim geliştirmesine katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, Çamlıca'nın mesajları genç seçmenler üzerinde güçlü bir etki yaratma potansiyeline sahiptir.

Çamlıca'nın “geleceği sen inşa edeceksin” ve “sana güveniyorum” gibi ifadelerle genç seçmenlere hitap etmesi, sosyal kimlik teorisi kapsamında incelendiğinde seçmenlerde aidiyet duygusunu güçlendirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Sosyal kimlik teorisine göre, seçmenler kendilerini ait hissettikleri gruplar aracılığıyla siyasi tercihlerini şekillendirirler. Çamlıca'nın genç seçmenlere birebir hitap etmesi, onların kendilerini toplumun bir parçası olarak hissetmelerine olanak sağlar ve bu aidiyet duygusu seçmenlerin Çamlıca'ya daha yakın hissetmelerine katkıda bulunabilir.

Bu aidiyet duygusunun güçlenmesi, genç seçmenlerin adayla özdeşleşme süreçlerini hızlandırır. Çamlıca'nın gençlere sunduğu bu destekleyici söylemler, onları seçmen kitlesinin önemli bir parçası olarak görmesiyle, Çamlıca'yı halkla iç içe bir lider olarak algılamalarını sağlar. Sosyal kimlik teorisine göre aidiyet duygusunu hissettiren bir aday, seçmenler üzerinde olumlu bir etki bırakmakta ve onların desteğini kazanmakta daha başarılı olabilir. Bu çerçevede Çamlıca'nın gençlere yönelik bu özel hitabı, aday-seçmen ilişkisini güçlendirmede önemli bir rol oynayabilir. Çamlıca, genç seçmenlere

hitaben yazdığı mektupta onların heyecanını ve enerjisini vurgularken aynı zamanda bu seçmenlere büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Bu yaklaşım psikolojik yaklaşım perspektifinde değerlendirildiğinde, bu yaklaşımın seçmenlerin adayla duygusal bir bağ kurmalarına olanak tanıdığı söylenebilir.

Çamlıca'nın mektubunda sıkça vurguladığı eşitlik ve adalet temaları, genç seçmenlerin dikkatini çekebilecek önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Siyasal iletişimde adalet ve eşitlik temalarının, seçmenler üzerindeki etkisi literatürde sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu temalar, Çamlıca'nın genç seçmenler nezdinde güvenilir bir lider olarak algılanmasını sağlar. Adalet ve eşitlik ilkelerine önem veren bir lider imajı, gençlerin oy tercihlerini Çamlıca lehine şekillendirmelerine katkı sağlar.

Çamlıca'nın mektubunda yer alan “Birlikte kazanacağız, birlikte üreteceğiz, birlikte yöneteceğiz” gibi ifadeler, güçlü bir slogan kullanımı olarak değerlendirilebilir. Siyasal kampanyalarda sloganların seçmenlerin hafızasında kalıcı etkiler bırakarak liderin mesajını daha etkili kıldığı literatürde vurgulanmaktadır. Bu sloganlar, genç seçmenlerde birliktelik ve dayanışma duygusu yaratarak onların Çamlıca'yı destekleme motivasyonlarını artırabilir. Sloganların seçmen davranışları üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, Çamlıca'nın bu stratejisinin başarılı bir tercih olduğu söylenebilir.

Seçim sürecinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı ve CHP Genel Başkanı, fiziksel olarak destek vermeye gelemedikleri için Çamlıca'ya yönelik destek mesajlarını içeren bir video çekmişlerdir. Çamlıca, bu mesajları ayrı ayrı Instagram gönderisi olarak paylaşmış ve her bir video iki gün içinde 15 bin izlenmeye ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Çamlıca'nın Instagram gönderileri gözden geçirildiğinde, önemli günlere dair çeşitli paylaşımlar yaptığı, geçmiş yıllarda yapmış olduğu projeleri tek tek Instagram gönderisi olarak paylaştığı ve gelecekte yapacağı projeleri yine ayrıntılı bir şekilde düzenleyerek Instagram'da paylaştığı görülmektedir. Çamlıca, kullanmış olduğu afişlerde veya broşürlerde karekod kullanmış ve bu karekodu Instagram hesabına yönlendirecek şekilde ayarlamıştır. Bu noktada Çamlıca'nın dijital propaganda kullanımının gayet etkin ve yerinde olduğu söylenebilir. Ayrıca Çamlıca'nın İstanbul ve Ankara büyükşehir belediye başkanları ile CHP Genel Başkanı'nın destek videolarını, özel günlerde mesajlarını ve bütün seçim

sürecini Instagram vb. sosyal medya platformlarında paylaşması, sosyal medya ve dijital propagandanın gücünü etkili bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Çamlıca'nın seçim sürecinde Instagram'ı etkin kullandığı, yaptığı ve yapacağı projeleri yine bu platformlardan paylaştığı görülmektedir. Bu strateji, siyasal iletişim teorisinde günümüzde giderek daha önem kazanan bir araç olarak ele alınmaktadır. Özellikle Instagram gibi geniş kitlelere ulaşabilen platformlarda liderlerin ve tanınmış figürlerin desteğini paylaşmak, adayın siyasi gücünü ve halk nezdindeki itibarını artıran bir niteliktedir. Literatüre göre bu tür destek videolarının paylaşılması, seçmen davranışını etkileme potansiyeline sahiptir; çünkü bu videolar aracılığıyla seçmen, adayın sadece yerel bir figür değil, aynı zamanda ulusal siyasi yapıyla da bağlantılı bir lider olduğunu görme fırsatı bulur.

Çamlıca'nın, geçmişte yaptığı projeleri ve gelecekte yapmayı planladığı projeleri Instagram gibi platformlarda paylaşarak pozitif bir propaganda stratejisi benimsemesi, siyasal iletişimde güven tesis etmenin etkili yollarından biridir. Pozitif propaganda, adayın başarılarını ve vaatlerini vurgulayarak seçmenlerde olumlu bir izlenim yaratmayı hedefler. Bu strateji, seçmenlerin adayın geçmiş başarılarını görmeleri ve gelecekteki vaatlerine güven duymaları açısından büyük önem taşır. Literatürde, pozitif propagandanın seçmen üzerindeki kalıcı etkisi ve adayın güvenilirliğini artırmadaki rolü vurgulanır; çünkü seçmenler adayın sunduğu somut projelerle kendilerini daha güvende hisseder ve geleceklerine dair umutları artar. Çamlıca'nın geçmiş başarılarını sürekli olarak vurgulaması, seçmenlerin gözünde onu güvenilir ve etkin bir lider olarak tanımlamalarına olanak tanır.

Büyükkarıştıran beldesine CHP Genel Başkan Yardımcısı, Bilecik Belediye Başkanı, İzmit Belediye Başkanı, Bolu Belediye Başkanı, Tekirdağ Belediye Başkanı gibi büyük il ve ilçelerin belediye başkanları ile Bursa, Kocaeli, Tekirdağ milletvekilleri ile seçim sürecinin büyük bölümünde beldeye olan Kırklareli milletvekili beldeye gelerek halkla görüşmeler yapmış, onların oylarını istemişlerdir. Yine seçmenlerin büyük bir çoğunluğu Bulgaristan'dan göçmek zorunda kalan yurttaslardan oluştuğu için Bulgaristan'dan gelip Çamlıca'ya destek veren, onun adına oy isteyen sivil toplum örgütü temsilcileri ve siyasiler oldu. Ayrıca Kürtler arasında güçlü bağları olduğu bilinen Celali Aşiretinin ileri gelenleri de büyük mitinginde gelip Çamlıca'ya destek vermişlerdir.

Çamlıca'nın destekçileri arasında Bulgaristan göçmenleri ve Kürtler gibi belirli kimlik gruplarına sahip toplulukların bulunması, sosyal kimlik teorisi bağlamında Çamlıca'ya önemli bir stratejik avantaj sağlamıştır. Sosyal kimlik teorisine göre seçmenler kendilerini ait hissettikleri grupların desteklediği adaylara daha yakın hissederler. Bu durum, Çamlıca'nın toplumun çeşitli kesimleriyle özellikle Bulgaristan göçmeni topluluklar ve Celali Aşireti gibi güçlü sosyal gruplarla bağ kurmasıyla desteklenmiştir. Celali Aşireti gibi toplulukların desteğini almanın, Çamlıca'yı Kürt seçmenler nezdinde daha güçlü ve güvenilir bir figür haline getirdiği söylenebilir. Bu tür aidiyet duygusu yaratan stratejiler, adayın toplumun bir parçası olarak görülmesine katkı sağlar ve seçmenlerin adayla özdeşleşmesini sağlar. Bu bağlamda Çamlıca'nın, toplumun farklı kimlik gruplarıyla kurduğu bu bağlar sayesinde, geniş bir seçmen kitlesinden destek gördüğü söylenebilir.

Bunların yanı sıra Çamlıca'nın seçim sürecinde neler yaptığına tek tek bakıldığında ilk olarak Çamlıca'nın profesyonel bir ekip kurarak bu ekip aracılığıyla kendi parti çalışmalarını gerçekleştirecek olan partili veya gönüllü kadınlara eğitimler verdirdiği görülmektedir. Yaptığı ve yapacağı projelere ve rakip adayın onun hakkında yapmış olduğu çalışmalara karşı neler söyleyebileceğine dair eğitim alan bu kadınlar mahallelerinde seçim için propaganda yapmışlardır. Çamlıca, seçim kampanyası kapsamında özel olarak tasarlanmış bir bez poşet hazırlatmıştır. Bu poşetin içine bir kahve, bir lokum konmuş, Çamlıca'nın geçmiş yıllarda gerçekleştirdiği ve tekrar seçilmesi halinde hayata geçirmeyi planladığı projeleri içeren bir broşür de eklenmiştir. Çamlıca, bu poşetleri kadınlar aracılığıyla mahallelerde her eve ulaştırmayı hedeflemiştir. Çamlıca'nın kadın gönüllüler aracılığıyla mahallelerde birebir propaganda yapmasının, toplumsal katılımı güçlendiren bir siyasal iletişim stratejisi olduğu söylenebilir. Kadınların mahallelerde aktif rol alarak Çamlıca'nın projelerini tanıtmaları, adayın toplumun farklı kesimlerine açılma çabası olduğunun göstergesidir. Seçmenlerle doğrudan temas kurmanın ve samimi bir iletişim sağlamanın, oy verme davranışına etkilerine yukarıda değinilmiştir.

Çamlıca'nın seçim kampanyasında profesyonel bir ekip kurarak gönüllülere eğitim vermesi, kampanyanın sistematik ve organize bir şekilde yürütülmesini kolaylaştırmıştır. Eğitimlerin verilmesi, gönüllülerin daha etkili propaganda yapabilmelerine katkı sağlamıştır. Literatürde, siyasal iletişimde iyi organize edilmiş

kampanyaların seçmen davranışını olumlu yönde etkilediği sıkça belirtilir. Ayrıca iyi organize edilmiş bir seçim ekibinin ve profesyonel bir iletişim stratejisinin, seçmen davranışını olumlu yönde etkilediği de söylenebilir. Çamlıca'nın bu yaklaşımı, seçmenler üzerinde olumlu bir izlenim bırakmasına katkıda bulunduğu yönünde değerlendirilebilir.

Çamlıca seçime az bir süre kala büyük bir miting gerçekleştirmiş, bu mitingde yapmış olduğu ve yapacağı projeleri anlatmıştır. Ayrıca seçimden bir gün önce kalabalık bir konvoy oluşmuş ve bu konvoyla yaklaşık 8-9 kilometrelik bir alan kat edilmiş, bütün mahallelerde önemli caddeler geçilerek propaganda yaygınlaştırılmıştır. Bu konvoy sırasında Çamlıca bir pikap araç üzerinde yanında eşi ve belediye encümenleriyle birlikte bir ses sistemi kullanarak halka hitap etmiş, geçtiği caddelerde halkı selamlamıştır. Ayrıca, 19 Mayıs günü geniş katılımlı bir yürüyüş düzenlenmiş, bu yürüyüşte Atatürk posterleri ve Türk bayrakları kullanılmıştır. Şehrin ana caddelerinde gerçekleştirilen yürüyüş, seçim bürosunun önünde sona ermiş ve burada havai fişekler eşliğinde meşaleler yakılarak kısa bir konuşma yapılmıştır. Bunun yanı sıra Mayıs ayında Anneler Günü kapsamında Çamlıca ve ekibi yaklaşık 2000 çiçeği ve Çamlıca'nın fotoğrafının yer aldığı, Anneler Günü'nü kutlayan bir mesajın ilişitirildiği kartlarla birlikte evlere dağıtmıştır. Bu stratejilerin seçmen üzerindeki etkisini ayrıntılı bir şekilde incelemek önem arz etmektedir. Psikolojik yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiğinde, büyük mitingler seçmenlerde duygusal bir coşku yaratmakta ve adayla aralarında güçlü bir bağ oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Çamlıca'nın konuşma metni incelendiğinde seçmenleri öfkeliendirecek, korkutacak ve ümitlendirecek söylemlerde bulunduğu görülmektedir. Psikolojik yaklaşım bu tür duyguların iyi organize edilmesinin seçmen tercihlerini etkilemede önemli olduğuna dikkat çeker.

Çamlıca'nın mitingde projelerini anlatması ve gelecek vaatlerini vurgulaması, seçmenlerin aday hakkında olumlu bir imaj geliştirmelerine yol açmış olabilir. Nitekim gözlemlerimizin bu yönde olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu mitingden sonra hem partililer hem de Çamlıca için seçim çalışmalarına katılan gönüllülerin daha motive oldukları gözlemlenmiştir. Bu tür büyük çaplı etkinlikler, adayın gücünü ve toplumsal destek seviyesini göstermesi açısından da önemlidir. Ayrıca, bu etkinlikteki kalabalık, “*bandwagon effect*” olarak bilinen sürü psikolojisi etkisini de yaratabilir.

Literatüre göre, kalabalık bir destek kararsız seçmenleri aday lehine çekerek “kazanan tarafa katılma” eğilimini tetikleyebilir.

Çamlıca’nın seçimden bir gün önce konvoy ile şehir turu yapması, seçmenlerin dikkatini çekmeyi ve aday etrafında bir hareketlilik yaratmayı amaçlayan bir strateji olarak değerlendirilebilir. Siyasal iletişim çerçevesinde bakıldığında miting ve konvoy gibi dikkat çekici propaganda yöntemlerinin, seçmenlerin aday hakkında daha fazla konuşmasına ve toplumsal etkileşimi artırmasına katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıca konvoyların mahalle mahalle gezmesi, adayın seçmenlerle olan doğrudan temasını artırır ve bu tür etkinlikler adayla seçmen arasında daha güçlü bir bağ kurulmasına olanak sağlar. Çamlıca’nın sıradan bir pikapta bütün mahallelerde gerçekleştirdiği bu konvoy turu ve tur sırasında insanlara doğrudan selam vermesi (çoğunlukla isimleriyle hitap edebilme şansını yakalamıştır) “*plain folks*” tekniği ile uyumludur, çünkü aday kendini halktan biri olarak göstererek seçmenle daha güçlü bir bağ kurma fırsatı yakalamaktadır.

19 Mayıs’ta gerçekleştirilen alay yürüyüşünde Atatürk posterleri ve Türk bayraklarının kullanımı, sembolik anlamı yüksek bir siyasi iletişim stratejisi olarak seçmenler üzerinde güçlü bir etki yaratabilme potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Sosyal kimlik teorisi çerçevesinde bu tür sembollerin, seçmenlerin milli duygularına hitap ederek aidiyet duygusunu güçlendirdiği söylenebilir. Çamlıca’nın Atatürk posterleri ve Türk bayraklarını kullanarak ulusal değerlere vurgu yapmasının, seçmenler nezdinde olumlu bir algı oluşturduğu ve adayın güvenilir görülmesine katkı sağladığı söylenebilir.

Çamlıca’nın Anneler Günü’nde çiçek dağıtarak seçmenlere ulaşması, siyasal iletişimde bireysel temasın gücünü kullanarak seçmen davranışını etkilemeye yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilir. Seçmenlere doğrudan ulaşmanın ve birebir temas kurmanın aday hakkında pozitif bir algı oluşturduğu söylenebilir. Bu tür jestler, seçmenlerde adayın topluma değer verdiği ve halkla iç içe olduğu algısını güçlendirebilir. Ayrıca, Anneler Günü gibi özel günlerde yapılan bu tür jestlerin, özellikle kadın seçmenler üzerinde olumlu etkiler yarattığı ve adayın empatik bir lider olarak algılanmasına katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Çamlıca’nın bu jesti, sıradan insanların değerlerini yansıtan “*plain folks*” tekniğiyle de ilişkilidir; aday, halkın özel günlerine önem vererek halktan biri olduğunu ve seçmenlerin gündelik yaşamlarına duyarlı olduğunu göstermektedir.

Çamlıca'nın bütün siyasal kampanyaları sürecinde gerçekleştirdiği bu etkinlikler boyunca kullandığı dil ve sembollerin seçmenlerde duygusal bir etki yaratmayı amaçladığı söylenebilir. Psikolojik yaklaşıma göre, duygusal manipülasyon, seçmenlerin adayla duygusal bir bağ kurmasını sağlar ve oy verme davranışını etkiler. Çamlıca'nın etkinliklerinde milli duygulara, aidiyet hissine ve empatiye vurgu yapması, seçmenlerin aday lehine duygusal olarak harekete geçmelerine yol açabilir. Duygusal manipülasyon, özellikle kriz dönemlerinde ya da güçlü rakiplerin olduğu durumlarda seçmenleri etkilemek için etkili bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Çamlıca'nın kampanyasında izlediği bu stratejiler, siyasal propaganda ve sosyal kimlik teorisi kapsamında seçmen davranışlarını olumlu yönde etkileme potansiyeline sahiptir. Büyük mitingler, sembolik yürüyüşler, konvoylar ve özel günlerde seçmenlerle doğrudan temas adayın seçmen gözünde güvenilir, halkla iç içe ve milli değerlere sahip bir lider olarak algılanmasını sağlar. Literatürde, bu tür çok yönlü stratejilerin seçmenler üzerinde kalıcı bir etki bırakma ve aday lehine oy tercihlerini artırma potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. Çamlıca'nın büyük miting ve konvoy etkinliklerinde geniş kalabalıkların toplanması, seçmenlerde “*bandwagon effect*” (sürü psikolojisi) etkisini yaratarak adayın popülerliğini gören kararsız seçmenlerin de kendisini desteklemesine yol açmış olabilir.

Çamlıca'nın broşüründe yer alan projelerinin başlıkları ve içerikleri şöyledir (broşürün yapısı için bkz. Şekil 2):

1. Kadın Sağlık, Spor ve Yaşam Merkezi: Kadınlara yönelik ücretsiz aktivite ve programlar sunulacak. Kadınlar için özel bir yaşam merkezi oluşturulacak.
2. Herkes İçin Eşit Eğitim: Eğitimde fırsat eşitliği sağlamak amacıyla Halk Akademisi kurulacak. Büyükkarıştıran'daki ortaokul ve lise öğrencilerine sınavlara yönelik eğitim desteği, kültürel faaliyetler, eğitim içi konferanslar, bire bir etüt ve atölye çalışmaları sunulacak.
3. Doğal Afetlere Karşı Önlemler: Büyükkarıştıran için risk analiz raporu hazırlanacak ve olası risklere karşı koruma tedbirleri alınacak. Güvenli bir kent için bilimsel çalışmalar yapılacaktır.
4. Halk Üretici Pazarı: Doğrudan üreticiden halka satış imkânı sunulacak ve her mahalleden ücretsiz servis sağlanacaktır. Böylece halk, üreticiyle buluşacaktır.
5. Kreş ve Çocuk Kültür Merkezi: Çocuklara özel park alanı, oyun alanları, çevre düzenlemesi, eğlence alanları, hafta sonu eğitimleri ve butik gösteri alanları içeren bir merkez kurulacaktır.
6. Su Kuyusu: Beldede su sorununu çözmek için

Küçükkarıştıran Mahallesi'ne ve beldeye bir su kuyusu açılacak. 7. Otobüs Terminali: Kentin ihtiyaçlarına uygun, modern ve kullanışlı bir otogar yapılacaktır. 8. Engelsiz Belediye (BİMASA ve BİHAT ile): Akıllı kent teknolojileri kullanılarak, 7'den 70'e herkes için engelsiz hizmet sunulacaktır. 9. Sokak Hayvanları İçin Veterinerlik Birimi: Sokak hayvanlarının tedavi ve kısırlaştırma işlemleri Lüleburgaz Belediyesi ile iş birliği içinde gerçekleştirilecek. Hayvanların daha iyi koşullarda yaşaması için gereken destek sağlanacaktır. 10. Mobil Sağlık Hizmeti: 7/24 mobil sağlık hizmeti sunulacaktır. Sağlık sorunu yaşayan vatandaşlara en kısa sürede ulaşılacaktır.

MOBİL SAĞLIK HİZMETİ

Mobil sağlık hizmetiyle
7 gün 24 saat
hizmet verip,
sağlık sorunu yaşayan
yurttaşlarımıza
en kısa sürede ulaşacağız.
www.ertugrucamllica.com

ERTUĞRUL
Çamlıca
BÜYÜKKARİŞTİRAN
BELEDİYE BAŞKAN ADAYI

Şekil 2. Broşür Örneği

Ayrıca önceden köy iken mahalle olarak beldeye bağlanan ve belde merkezine uzak olan Küçükkarıştıran Mahallesi için de özel projeler geliştirdiği görülmektedir. Çamlıca'nın broşürleri ve vaatleri literatürle bağlantılı ele alındığında, kampanyanın çok yönlü bir stratejiyle yürütüldüğü görülmektedir.

Çamlıca'nın görev süresi boyunca gerçekleştirdiği projeleri detaylandırması, seçmenlere güven aşılamaya yönelik bir strateji olarak görülebilir. Halihazırda yapılan projelerin anlatılması, mevcut başkanın başarılı bir yönetim sergilediği ve aynı performansı sürdüreceği izlenimi verir. Seçmenlerin bu tür geçmiş başarıları olan adaylara daha fazla güven duyduğu söylenebilir, çünkü somut projeler gelecekte de benzer başarıların devam edeceği yönünde bir beklenti oluşturabilir.

Çamlıca'nın yerel kimliğe ve kültürel değerlere vurgu yaptığı görülmektedir. Çamlıca'nın broşürde yer verdiği bazı projeler, Büyükkarıştıran halkının yerel kimliğine ve kültürel değerlerine hitap eden niteliktedir. Örneğin, toplumsal etkinlikler ve toplu sünnet törenleri gibi geleneksel törenler halkın değerlerine sahip çıktığını gösterir. Bu da seçmenler arasında bir aidiyet duygusu oluşturarak, Çamlıca'nın halkla ne kadar iç içe olduğuna dair bir mesaj vermektedir. Yerel seçimlerde bu tür projelerin adayın toplumla bağlarını güçlendirmesi açısından önemli olduğu açıktır. Ayrıca bu tür etkinliklerin, Çamlıca'nın halkın geleneksel değerlerine bağlı ve halktan biri olduğunu göstermesi açısından “*plain folks*” tekniğiyle örtüşmektedir; adayın sıradan insanlarla benzer değerleri paylaşarak halkın güvenini kazanma stratejisi güttüğü söylenebilir.

Broşürde yer alan yeşil alan projeleri ve çevre düzenlemeleri özellikle çevre bilincine sahip seçmenler üzerinde olumlu bir etki bırakma potansiyeline sahiptir. Günümüzde çevre dostu projelere olan ilgi giderek artmaktadır ve yerel yönetimlerin yeşil alanları artırma yönündeki çalışmaları, seçmenlerin tercihlerini doğrudan etkilemektedir. Bu tür projeler, Çamlıca'nın modern şehirleşme ve çevreyi koruma dengesini sağlama konusundaki başarısını göstermektedir.

Hem belde için hem Küçükkarıştıran Mahallesi gibi merkezden uzak yerleşim alanları için özel projelerin öne çıkarılması, rasyonel tercih teorisi bağlamında seçmenlerin bireysel çıkarlarına hitap eden bir strateji olarak değerlendirilebilir. Rasyonel tercih teorisi, seçmenlerin oy verirken bireysel faydalarını maksimize etme eğiliminde olduklarını savunur. Çamlıca'nın bu projelerinde kadın yaşam merkezi gibi halkın günlük yaşamını doğrudan iyileştirmeyi amaçlayan hizmetlerin yer alması, seçmenlerin bireysel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak oy vermesine yönelik bir adım olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda, Çamlıca'nın seçmenlerin ihtiyaçlarına yönelik projeleri tanıtmasının, bireysel çıkarlar üzerinden oy verme eğiliminde olan seçmenlerin Çamlıca'ya yönelimini artırmış olabileceği söylenebilir. Kadınlar, gençler ve toplumun diğer kesimleri için sosyal ve kültürel projelerin sunulması, bireysel fayda sağlayacak hizmetler içerdiğinden, seçmenlerin Çamlıca'nın vaatlerini kendileri için yararlı bulmaları ve bu nedenle Çamlıca'yı tercih etmeleri söz konusudur. Dolayısıyla rasyonel tercih teorisinin öngördüğü gibi seçmenlerin bireysel çıkarlarını maksimize etme güdüsünün Çamlıca'ya destek sağlamış olabileceği ifade edilebilir.

Toplumsal etkinlikler ve sosyal projeler, seçmenlerle doğrudan bağ kurmak ve halkın belediye ile olan iletişimini artırmak için önemli araçlardır. Çamlıca'nın sosyal projeleri toplumun farklı kesimlerine hitap etme amacı taşıdığı ve bunun da her yaştan ve cinsiyetten seçmenin davranışını olumlu yönde etkilemiş olabileceği söylenebilir. Zira yaş almış bireylerin kullanabileceği hizmet projelerinden gençlere sunulan eğitim olanaklarına ve daha dezavantajlı konumdaki kadınların sosyal yaşam alanlarına kadar toplumun tüm demografik yapısını kapsayacak şekilde proje geliştirdiği görülmektedir. Sonuç olarak bu afişlerin propaganda açısından güçlü bir duygusal bağ kurmayı ve seçmenlerin istikrar, birlik ve çözüm beklentilerini karşılamayı hedefleyen stratejik bir tasarıma sahip olduğu görülmektedir. Çamlıca'nın halkın gündelik ihtiyaçlarına duyarlı projeleri tanıtması, seçmenler nezdinde halkla aynı değerleri paylaşan bir aday imajını pekiştirmiş olabilir.

Rakip aday Karaman ise broşür tarzı bir çalışma yapmamış, bir masada oturduğu yerden çektiği ve sosyal medya hesaplarıyla paylaştığı amatör videolarla amatör seçim sürecini yönetmiştir. Çamlıca'nın büyük mitingini gerçekleştireceği gün hemen miting alanının yanında, yani kalabalığın toplandığı yerin yanındaki binaya kocaman üç afiş asarak (Bkz Şekil 3) protesto niteliğinde bir eyleme kalkışmıştır.

Şekil 3. Karaman'ın Astırdığı Afiş

Bu afişlerin birisinde; “Gençlerin Geleceğiyle Oynayan Kim”, “İşçinin Ekmeği İle Oynayan Kim”, “Çiftçiye Sahte Tohum İlaç Satan Kim”, “Sigortayı Dolandıran Kim”,

“Sahte İlaç Satan Kim” yazmaktadır. Görüldüğü üzere bu afişlerin tam olarak ne ifade ettiği belirsizdir. Hemen bu afişin yanında bir afiş daha bulunmaktadır, bu afişin üst tarafında “Para Yok Para Yok” alt tarafında ise “Para Neden Yok” yazılmış ortada bir gazinonun önüne çekilmiş makam aracı bulunmaktadır. Yani bu afiş paranın makam aracıyla Bulgaristan’da gazinolarda yenildiğine vurgu yapmaktadır. Hemen onun yanında da eski görüntüsüyle yeni görüntüsü yan yana konulan bir yeşillik alanın fotoğrafı konmuş, altına da “Gazoz Olma Efsane Ol” “Çamlıca Gazoz” yazılmıştır. Burada DSP’nin rakibinin soyadının Çamlıca olması itibarıyla Çamlıca gazozlarının reklamına gönderme yapılmakta ve eski başkanın “efsane”, Çamlıca’nın ise “gazoz” olduğuna vurgu yapılmaktadır. Görseldeki afişler, Çamlıca’ya karşı uygulanan negatif propaganda stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu tür afişlerde, çeşitli eleştiriler ve suçlamalarla Çamlıca’nın imajını zedelemeye yönelik bir yaklaşım benimsendiği görülmektedir. Bu propaganda yöntemi, seçmenlerin dikkatini çekme amacı güderken aynı zamanda belirsiz ve doğrudan olmayan ifadeler içerdiği için eleştirel mesajları yeterince güçlü iletemeyebilir. Afişlerde “gençlerin geleceği ile oynayan kim?”, “işçinin ekmeği ile oynayan kim?” gibi belirsiz ifadeler, seçmenlerde şüphe uyandırmayı hedeflese de net bir açıklama sunmadığı için mesajın etkisi azalabilir. Negatif propagandanın etkili olması, hedef alınan kişiyi doğrudan somut kanıtlarla ilişkilendirmeye bağlıdır. Literatüre göre, seçimde belirsizlik yaratan ifadeler geri tepebilir ve güven kaybına yol açabilir. Bu afişlerdeki eleştiriler, hedef alınan konulara dair yeterli açıklık sunmadığı için seçmenlerin Çamlıca’ya dair algısını negatif yönde etkilemekte zorlanabilir.

Afişlerde kullanılan ifadeler, negatif propaganda kapsamında Çamlıca’yı suçlamakta, ancak somut kanıtlar veya detaylı bilgi sunmamaktadır. Siyasal iletişimde belirsiz suçlamaların etkisi sınırlıdır, çünkü seçmenler doğrudan ve somut bilgilere dayalı eleştirileri daha ikna edici bulur. Bu afişlerin içerdiği eleştiriler seçmenlerde yalnızca kısa vadeli bir dikkat çekme amacı güdebilir, ancak uzun vadede Çamlıca’nın imajına zarar verme ihtimalinin düşük olabileceği söylenebilir. “Gazoz olma, efsane ol” ifadesi, Çamlıca’nın soyadı üzerinden yapılan ironik bir vurgu olarak öne çıkmaktadır. Bu tür yaratıcı sloganlar, kısa süreli dikkat çekebilir; ancak literatüre göre, uzun vadeli etki yaratmak için seçmenlerin ilgisini çekecek daha somut argümanlara ihtiyaç vardır. Kişisel eleştiriler veya soyadı üzerinden yapılan bu tür göndermeler, seçmenlerin aday

hakkında daha güçlü, rasyonel kararlar vermesine olanak tanımayabilir. Alandaki çalışmalar çerçevesinde bu tür belirsiz ve doğrudan olmayan suçlamaların seçmenler üzerinde yalnızca kısa süreli bir dikkat çekme gücüne sahip olduğu ve bu tarz bir propagandanın Çamlıca'nın pozitif propagandaları karşısında yetersiz kalmış olabileceği de söylenebilir.

31 Mart 2024 seçimlerinden sonra beldede Karaman'ın Kürt seçmenlere dair küfür içerikli ifadeler kullandığı söylentisi yayılmıştır. Yine Çamlıca'nın 2019-2024 yılları arasında yapmış olduğu taziye ve kültür evi projesi “Kürtlere yer yaptı” olarak lanse edilerek seçmenler etkilenmeye çalışılmıştır. Çamlıca'nın kızının resimlerinin sosyal medyada paylaşılarak kızı üzerinden Çamlıca'nın yıpratılmaya çalışıldığı görülmüştür (bu paylaşımların Karaman'ın hesabının çalınarak başka birileri tarafından paylaşıldığı, Karaman tarafından dile getirilmiştir). Karaman'ın 31 Mart seçimlerinin olduğu akşam yaşanan karmaşaya müdahale eden askerlere küfürler ettiği yönünde iddianın da halk arasında yayıldığı tespit edilmiştir ve ayrıca 31 Mart'ta belediye başkanı seçildiğini düşünen Karaman'ın, birkaç belediye çalışanı ile belediye binasına girip belediye başkanı koltuğuna zarar verdiği anlaşılmıştır. Seçim süreci boyunca ve seçim günü de AK Parti ile DSP'nin iş birliği yapacağı ve diğer partilerin de destek vereceği yönünde söylentiler olduğu tespit edilmiş ve AK Parti'nin gerçekten hiçbir çalışma yapmadığı gözlemlenmiştir. Ak Parti seçim süresince seçim irtibat bürosu bile aktif etmemiştir. Nitekim AK Parti'ye 2 Haziran seçiminde sandıktan 14 tane oy çıkmıştır. DSP'nin adayı Karaman, Çamlıca 2019'da seçilmeden önce yaklaşık 25 yıl çeşitli partilerde Belediye Başkanlığı yapmış olan Lütfü Karaman'ın kardeşidir. Karaman seçim sürecinde abisinin yapmış olduğu çalışmaların başarılı olduğunu ve seçilirse o anlayışla devam edeceğine dair söylemler geliştirmeye çalışmıştır. Bir de 31 Mart seçimlerinden önce, 2019 Covid-19 salgını sırasında vefat eden Çamlıca'dan önceki belediye başkanının aslında zehirlenerek öldürüldüğü iddiası yayılarak propaganda yapılmıştır.

Karaman'ın Çamlıca'yı hedef alan kişisel eleştiriler ve söylentiler, negatif propaganda tekniği olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, Çamlıca'nın kızının fotoğraflarını kullanarak sosyal medyada eleştirilerde bulunması, seçmenlerin adayın kişisel hayatına yönelik olumsuz bir algı yaratma çabasıdır. Ancak literatürde, adayların kişisel yaşamlarına yönelik bu tür saldırıların seçmenlerde olumsuz bir izlenim bırakabileceği ve geri tepebileceği ortaya konmaktadır. Karaman'ın bu tür stratejilerinin seçmenler üzerinde

olumsuz etkisi olduğu ve Çamlıca lehine bir sempati uyandırdığı sonuçlara bakarak söylenebilir.

31 Mart 2024 seçimlerinde geçerli oy 4.365 iken 2 Haziran 2024 seçimlerinde geçerli oy 4.423'tür. Geçerli oy sayısında 58 oyluk bir artış yaşanmıştır. Bu durum bazı seçmenlerin farklı partilere yönelmiş olabileceğini göstermektedir. DSP oylarını 46 artırmışken, CHP 234 artırmıştır. DSP ve CHP'nin oylarındaki artış, seçmenlerin "kazanma olasılığı yüksek" olarak algıladıkları adaylara yönelmesiyle açıklanabilir. Yeniden Refah Partisi 6, MHP 22, Saadet Partisi 5 ve AK Parti 189 oy kaybetmiştir. Toplam 222 oy bu partilerden farklı partilere geçmiştir. Geçerli oy sayısındaki artışı da hesaba kattığımızda toplam 164 oy partiler arasında gidip gelmiştir. Sosyal kimlik teorisi, seçmenlerin etnik veya siyasi kimliklerine dayanarak oy kullanacaklarını öne sürer. Ancak burada farklı kimlik gruplarından seçmenlerin DSP ve CHP'ye yönelmesi, kimlik odaklı oy verme davranışının sınırlarını ortaya koyar. Bu durum, seçmenlerin sosyal kimliklerinden ziyade güven ve korku gibi duygusal faktörler ile oy verme eğiliminde olduklarını gösterir; bu da sosyal kimlik teorisinin seçmen davranışını açıklamada yetersiz kaldığını düşündürmektedir.

Seçim Sürecinde DSP genel başkanı bir video çekerek Karaman'a destek vermiştir. Bu videoda diğerk adayların seçmenleri tehdit ettiği, hatta mafya benzeri bağlantılar aracılığıyla DSP için çalışanların hedef alındığını dile getirmiştir. Bunlar seçmen üzerinde psikolojik bir etki yaratmaya yönelik bir propaganda stratejisinin bir parçası olarak nitelendirilebilir. Bu tür bir söylem, "duygusal manipölasyon" tekniği olarak adlandırılabilir ve seçmenleri duygusal bir bağ kurarak DSP adayına destek vermeye teşvik eder.

Literatürde propagandanın özellikle duygusal manipölasyon ve tehdit unsurları kullanıldığında seçmen davranışları üzerinde önemli bir etki yarattığı vurgulanmaktadır. DSP genel başkanının tehdide vurgu yaptığı destek videosu; seçmenlerde endişe, korku ve dayanışma duygusu yaratarak onların DSP'ye yönelmesini amaçlamış olabilir. Bu tarz duygusal manipölasyon yöntemleri, literatürdeki "korku söylemi" ve "mağduriyet" odaklı propaganda teknikleriyle ilişkilendirilebilir. Ancak, bu tekniklerin seçmen üzerinde her zaman aynı etkiyi yaratacağı varsayımı eleştirilebilir. Kimi seçmenler tehditleri önemseyip destek verirken, kimileri ise tehdit söylemini politik bir manipölasyon olarak algılayabilir. Bu

açından literatürdeki duygusal manipölasyon tekniklerinin tek tip seçmen davranışı öngörmesi eksik kalmaktadır; çünkü bireysel algılar, seçmenler arasında büyük farklılık gösterebilir.

Beldedeki seçimlerde Kürt seçmenlerin oy verme davranışları da bu bağlamda incelenmeye değerdir. Kürt seçmenlerin oy kullandıkları sandıklarda katılım oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Kürt seçmenlerin seçimleri protesto etmeden katılım sağlaması, mevcut literatürdeki bazı yaklaşımlar ışığında eleştirel bir analiz gerektirir. Literatürde genellikle azınlık grupların veya kimlik temelli hareketlerin taleplerine karşılık bulamadıklarında seçim süreçlerini boykot edebilecekleri veya protesto stratejilerine yönelebilecekleri öne sürülmektedir. Ancak bu durumda Kürt seçmenlerin geniş bir katılım göstermesi seçmen davranışlarını açıklayan teorilerin bazı varsayımlarını yeniden gözden geçirmemizi gerektirir. Sosyal kimlik teorisine göre etnik veya kültürel kimlikler seçmenlerin siyasi tercihleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Ancak bu teori Kürt seçmenlerin yalnızca kendi kimliklerini ön plana çıkaran aday veya partilere yöneleceğini varsayar. Burada Kürt seçmenlerin seçimlere katılmaları ve protesto etmemeleri teorisinin kimlik gruplarının homojen bir davranış sergileyeceği varsayımına uymayan bir durumdur. Bu durum Kürt seçmenlerin grup kimliklerinden ziyade pragmatik bir bakış açısıyla hareket ettiklerini ve yerel yönetimde kendilerine fayda sağlayabilecek adaylara yönelediklerini gösterebilir. Dolayısıyla sosyal kimlik teorisinin her durumda grup dayanışmasını ve kimlik odaklı bir yaklaşımı öngörmesinin eksik bir perspektif sunduğu eleştirisi yapılabilir. Rasyonel tercih teorisi seçmenlerin oy verirken ekonomik çıkarlarını ön planda tuttuğunu öne sürer. Bu durumda Kürt seçmenlerin protesto etmeyip seçimlere katılım göstermesi seçim sonucunda sağlanacak olası hizmetlerden veya yerel yönetimdeki değişimlerden yararlanma umuduyla ilişkili olabilir. Rasyonel tercih teorisi burada geçerli bir açıklama sunsa da Kürt seçmenlerin politik veya kimlik temelli nedenlerden bağımsız olarak yalnızca ekonomik motivasyonlarla hareket ettiklerini varsaymak eksik bir değerlendirme olabilir. Seçmenlerin sosyal ve kimliksel faktörlerin yanı sıra yerel adayların vaatlerine veya siyasilerin söylemlerine de önem verdikleri görülmektedir. Bu durum teorisinin seçmenleri yalnızca çıkarları maksimize etmeye çalışan bireyler olarak ele almasının yetersizliğine işaret eder. Nitekim Kürt seçmenlerin

mahallelerinde yapılan taziye evi gibi kültürel binalar, onlara mevcut yönetimin rasyonel bir tercih olabileceğini düşündürmüş olabilir.

Sonuç

Bu çalışma, Lüleburgaz Büyükkarıştıran beldesinde gerçekleştirilen 2024 yerel seçimlerini analiz ederek, siyasal propaganda ve seçim stratejilerinin seçmen davranışları üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik kapsamlı bir inceleme sunmaktadır. Seçimlerin iptal edilerek tekrar edilmesi, siyasal iletişim stratejilerinin seçmen algısını ve tercihini nasıl şekillendirdiğini analiz etmek için eşsiz bir fırsat sunmuştur. Bu bağlamda çalışma, seçim kampanyalarının teorik olarak nasıl inşa edildiğini incelemekte ve siyasal iletişim stratejilerinin nasıl işlediğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, yerel seçim kampanyalarının teorik arka planını açıklayarak, propaganda stratejilerinin siyasal iletişim bağlamında nasıl yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Bulgular, siyasal iletişim literatürü ile tutarlı olup, propaganda tekniklerinin seçim sonuçlarını nasıl etkileyebileceğini göstermektedir. Ancak bu çalışmanın doğrudan seçmen algısını ölçmek yerine kampanya süreçlerinin teorik analizine odaklandığı vurgulanmalıdır.

Büyükkarıştıran yerel seçimleri, seçmen tercihlerini etkileyen faktörlerin karmaşıklığını ve dinamik doğasını ortaya koymaktadır. İlk seçimde yalnızca iki oy farkla DSP adayı Hakan Karaman'ın kazandığı, ardından seçimlerin iptal edilerek tekrarlandığı bu süreçte, adayların propaganda ve kampanya stratejilerini önemli ölçüde değiştirdiği tespit edilmiştir. Yenilenen seçimde CHP adayı Çamlıca'nın 229 oy farkla kazandığı göz önüne alındığında, propaganda stratejilerinin seçmen davranışları üzerindeki teorik etkileri daha da belirgin hale gelmiştir.

Bu doğrultuda çalışma seçim sürecini [Seçmen Profili] → [Adayın Propaganda Stratejisi] → [Algılanan Güvenilirlik ve Liderlik] → [Seçmen Davranışı] modeline göre ele almıştır. Bu model, siyasal iletişim ve propaganda teorileri bağlamında seçim kampanyalarının nasıl kurgulandığını ve seçmen üzerindeki etkilerini analiz etmek için geliştirilmiştir.

Önerilen model dört temel aşamadan oluşmaktadır: Seçmen profili; seçmenlerin sosyo-ekonomik durumları, parti bağlılıkları, kimlik aidiyetleri ve geçmiş seçim tecrübeleri oy verme davranışlarını etkileyen unsurlar arasındadır. Büyükkarıştıran'da farklı etnik

ve kültürel kimliklerden gelen seçmenlerin oy tercihleri, yalnızca grup kimliği temelinde değil, aynı zamanda adayların söylem ve vaatleri doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle iptal edilen seçim süreci, seçmen mobilizasyonunu artırmış ve propaganda stratejilerinin belirleyici olduğu bir atmosfer yaratmıştır.

Adayın propaganda stratejisi; Çamlıca'nın kampanya sürecinde güven, istikrar ve birlik temalı söylemler kullanarak seçmen üzerinde etkili olmaya çalıştığı tespit edilmiştir. *Bandwagon effect* (sürü psikolojisi) ve *plain folks* (halktan biri imajı) gibi propaganda teknikleri, seçmen kitlesiyle daha güçlü bir bağ kurmasına olanak sağlamıştır. Çamlıca'nın kullandığı “ayrım yok, çözüm hep birlikte”, “gelecek için yola devam” gibi sloganlar, adayın mesajlarının duygusal mobilizasyon gücünü artırdığına işaret etmektedir. Rakibi Karaman ise seçim sürecinde daha pasif bir kampanya yürütmüş, propaganda stratejisi sosyal medya ağırlıklı ve sınırlı kalmıştır.

Algılanan güvenilirlik ve liderlik; Çamlıca'nın seçim stratejisi seçmenler nezdinde güvenilir bir lider imajı oluşturmayı amaçlamıştır. Yerel yönetim tecrübesinin vurgulanması, geçmiş başarılarının ön plana çıkarılması ve kişisel imaj yönetimi lider algısını güçlendiren unsurlar arasında yer almaktadır. DSP adayı Karaman'ın kampanya sürecindeki negatif propaganda yöntemleri, özellikle kişisel saldırılar içeren söylemleri, seçmenler nezdinde geri tepmeye yol açmış ve Çamlıca lehine bir avantaj sağlamış olabilir. Kampanya süreçlerinde lider imajının güçlendirilmesi, siyasal iletişim literatürüne uygun olarak seçmen mobilizasyonunda önemli bir etkiye sahiptir.

Seçmen davranışı; CHP'nin oylarını 229 artırması, seçmen mobilizasyonunun ve propaganda stratejilerinin etkili olduğunu göstermektedir. *Bandwagon* etkisinin devreye girmesiyle, CHP'nin seçim sürecinde kazandığı ivme, kararsız seçmenlerin Çamlıca'ya yönelmesine neden olmuş olabilir. DSP adayı Karaman'ın kampanyasının zayıf kalması, CHP'ye stratejik oy kaymalarını tetiklemiş olabilir. Özellikle AK Parti ve MHP gibi partilerin oy kaybı, seçmenlerin kazanma ihtimali yüksek olan aday lehine oy verme eğiliminde olabileceğini göstermektedir. Çamlıca'nın bireysel seçmenlere yönelik mesajlarının ve onların günlük yaşamına dokunan projelerinin seçmen algısında olumlu bir izlenim bıraktığı söylenebilir. Rasyonel tercih teorisi bağlamında seçmenlerin bireysel faydalarını maksimize etmek için oy tercihlerini belirlediği öne sürülmüştür. Çamlıca'nın kamu hizmetleri, kadınlara yönelik projeler ve eğitim

destekleri gibi bireysel fayda sağlayan vaatlerinin seçmenlerin oy davranışını etkilediği söylenebilir.

AK Parti'nin ve DSP'nin birlikte hareket ettiği düşünüldüğünde, sosyal kimlik teorisi bağlamında, Çamlıca'nın Kürt kökenli seçmenlerle Celali Aşıreti gibi güçlü gruplar üzerinden kurduğu bağlar bu seçmen kitlesinin Çamlıca'ya olan desteğini artırmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca, Bulgaristan göçmeni seçmenlere yönelik propaganda, kimlik temelli siyasal iletişimin etkisinin de olduğunu düşündürtmektedir. Psikolojik Yaklaşım bağlamında, Çamlıca'nın seçim kampanyalarında duygusal temalara yer vermesi, seçmenler üzerinde güçlü bir bağ oluşturduğu, birlik ve beraberlik mesajları ile duygusal maniplasyon tekniklerinin seçmenlerin Çamlıca'ya yönelik algılarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Özellikle ilk kez oy kullanan genç seçmenlere yazılan mektup, bu seçmen grubu ile aday arasında bir aidiyet ilişkisi yaratma stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca, seçimlerde sosyal medya kullanımının giderek daha etkili hale geldiği görülmektedir. amlıca'nın Instagram gibi platformlarda başarılarını ve vaatlerini paylaşması, seçmenlerin aday hakkında olumlu bir algı geliştirmesine katkı sağlamıştır. Bu bulgu, literatürde sosyal medyanın siyasal iletişimdeki rolüne dair yapılan çalışmalarla uyumludur. Özellikle genç seçmenlerin bu tür platformlar aracılığıyla etkileşim kurmaya daha yatkın olduğu göz önüne alındığında, Çamlıca'nın sosyal medya stratejisini bu şekilde belirlemesi yerinde bir karar olarak değerlendirilebilir.

Lüleburgaz Büyükkarıştıran rneğinde olduğu gibi, yerel seçimlerde adayların kullandığı propaganda tekniklerinin etkilerini farklı sosyo-demografik gruplar üzerinde inceleyen çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle kırsal ve kentsel seçmenler arasındaki davranış farklarının daha ayrıntılı analiz edilmesi önemlidir. Dijital platformların seçmen davranışlarına olan etkisi giderek artmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medya algoritmalarının ve yankı odalarının seçmen tercihlerine etkisini analiz eden çalışmalar, literatüre önemli katkılar sağlayabilir. Büyükkarıştıran seçimlerinde olduğu gibi seçimlerin iptal edilmesi gibi kriz durumlarında adayların propaganda stratejilerindeki değişimlerin seçmen davranışlarına etkisi daha kapsamlı şekilde incelenmelidir. Pozitif ve negatif propaganda tekniklerinin seçmen davranışlarına olan etkilerinin farklı coğrafyalarda ve kültürlerde nasıl değişiklik gösterdiği karşılaştırmalı çalışmalarla analiz edilebilir. Adayların yerel kimlikler ve gruplar üzerinden kurduğu bağların

seçmen tercihlerine etkisini inceleyen çalışmalar artırılabilir. Özellikle azınlık grupları ve farklı etnik kimliklerin seçim süreçlerine katılımı derinlemesine analiz edilmelidir.

Sonuç olarak, Lüleburgaz Büyükkarıştıran yerel seçimleri siyasal propaganda, seçmen davranışları ve seçim stratejileri arasındaki karmaşık ilişkilere dair zengin bir analiz imkanı sunmaktadır. Büyükkarıştıran seçimleri özelinde yapılan bu analiz, Türkiye’de yerel seçimlerde siyasal iletişim stratejilerinin nasıl kullanıldığını anlamak için küçük ama önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu tür çalışmalara dayalı olarak geliştirilecek yeni modeller, yerel seçim süreçlerinin daha geniş bir perspektifle değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır. Seçmen davranışlarının derinlemesine anlaşılması, demokrasinin işleyişini güçlendirme ve seçmenlerin bilinçli kararlar vermesine katkıda bulunma potansiyeline sahiptir.

Sorumluluk Beyanı

Bu makaledeki tüm çalışma süreci –literatür taraması, kuramsal çerçeve oluşturulması, veri analizi, yazım ve son kontrol dâhil olmak üzere– yalnızca yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Acar, O. (2023). Siyasal propaganda bağlamında sosyal medya ve kamuoyu. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1-14.
- Agocuk, P. (2021) Filmlerde Küresel Siyaset ve Siyasal Reklamcılık: No (2012) Filmi Örneği. Ö. Seçim ve D. Çiftçi (Ed.), *Siyasal iletişimciler diyor ki* (s. 473-495) içinde. Literatürk.
- Akar, F. (2023). Siyasal seçim kampanyalarında siyasal reklam: 14 Mayıs 2023 seçiminde AK Parti ve CHP reklamlarının analizi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 165-182.
- Allcott, H., Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236.

- Baltacı, C., Eke, E. (2012). Siyasal propaganda araçlarının seçmen davranışı üzerindeki etkisine yönelik seçmen algısı: Isparta örnek olayı. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 115-126.
- Bayır, O., Aslan, E. Ş. (2021). Siyasal lidere duyulan güven bağlamında seçmen davranışı üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(4), 869-890.
- Benoit, W. L., Leshner, G. M. ve Chattopadhyay, S. (2007). Human Communication. *A Publication of the Pacific and Asian Communication Association*. Vol. 10, No. 4, pp. 507-522.
- Berelson, B. R., Lazarsfeld, P. F., McPhee, W. N. (1954). *Voting: A study of opinion formation in a presidential campaign*. University of Chicago Press.
- Beren, F. (2013). Seçmen tercihinin etki eden faktörler ve seçim güvenliği: Şanlıurfa ili örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 191-195.
- Blais, A. (2000). *To vote or not to vote? The merits and limits of rational choice theory*. University of Pittsburgh Press.
- Boiney, J. ve Paletz, D. L., (1991). In search of the model model: Political science versus political advertising perspectives on voter decision making. F. Biocca (Ed.), *Television and political advertising, Vol. 1: Psychological Processes*. Lawrence Erlbaum Associates.
- Burns, J. M. (1978). *Leadership*. Harper ve Row.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., Stokes, D. E. (1960). *The American Voter*. John Wiley ve Sons Inc.
- Converse, P. E. (1964). The nature of belief systems in mass publics. D. Apter (Ed.), *Ideology and Discontent* (s. 206-261) içinde. Free Press.
- Coşkun, B., Çetin, M. Ş. (2019). Yerel seçimlerde seçmen davranışını etkileyen faktörler: Muş örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 241-255.
- Çaha, Ö., Akgül, F. İ. (2024). Türkiye’de seçmen davranışı ve 2024 seçimlerine yansımaları. *Toplum ve Kimlik Dergisi*, 1(1), 1-29.

- Çınko, L. (2019). Seçmen davranışları ile ekonomik performans arasındaki ilişkilerin teorik temelleri ve Türkiye üzerine genel bir değerlendirme. *SBF Dergisi*, 61(1), 104-115.
- Dalton, R. J. (2012). The apartisan American: Dealignment and changing electoral politics. *Political Science Quarterly*, 115(2), 201-226.
- Delli Carpini, M. X., Keeter, S. (1996). *What Americans know about politics and why it matters*. Yale University Press.
- Doğan, İ. (2020). Siyasal propaganda ve sosyal medya. *Ahi Evran Akademi Dergisi*, 1(2), 1-14.
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. Harper ve Brothers.
- Dökmen, G., Ova, C. (2016). Vergilerin seçmen davranışları üzerindeki etkisi: Sakarya ili örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 20-37.
- Dubois, E., Blank, G. (2018). The echo chamber is overstated: The moderating effect of political interest and diverse media. *Information, Communication ve Society*, 21(5), 729-745.
- Esmer, Y. (2002) At the ballot box: Determinants of voting behavior in Turkey. Y. Esmer ve S. Sayarı (Ed.), *Politics, Parties and Elections in Turkey* içinde. Lynn Rienner.
- Fiorina, M. P. (1981). *Retrospective vin American national elections*. Yale University Press.
- Golembiewski, R., Mcconkie, M. (1975). The centrality of interpersonal trust in group processes. C. L. Cooper (Ed.), *Theories of group processes* içinde. Wiley.
- Gökçe, O., Akgün, B., Karaçor, S. (2002). 3 Kasım seçimlerinin anatomisi: Türk siyasetinde süreklilik ve değişim. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 1-44.
- Green, D. P., Palmquist, B., Schickler, E. (2002). *Partisan hearts and minds: Political parties and the social identities of voters*. Yale University Press.
- Green, D. P., Shapiro, I. (1994). *Pathologies of rational choice theory: A critique of applications in political science*. Yale University Press.

- Hafizoğlu, Y. (2021). Z kuşağı seçmen davranışları. *Journal of Education and New Approaches*, 4(2), 141-164.
- Iyengar, S., Kinder, D. R. (2010). *News that matters: Television and American opinion* (Updated ed.). University of Chicago Press.
- Jowett, G. S., ve O'Donnell, V. (2012). *Propaganda & persuasion* (5. Baskı). SAGE Publications.
- Kalaycıoğlu, E. (1999). The shaping of party preferences in Turkey: Coping with the Post-Cold war era. *New Perspectives on Turkey*, 20, 47-76.
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1968). *The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign* (3. Baskı). Columbia University Press.
- Lipsitz, K. (2011). *Competitive elections and the American voter*. University of Pennsylvania Press.
- Lupu, N. (2013). Party brands and partisanship: Theory with evidence from a survey experiment in Argentina. *American Journal of Political Science*, 57(1), 49-64.
- McCombs, M. E., Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-187.
- Mishler, W., Rose, R. (2001). What are the political consequences of trust? A test of cultural and institutional theories in Russia. *Comparative Political Studies*, 34(3), 302-328.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.
- Piven, F. F., Cloward, R. A. (1988). *Why Americans don't vote*. Pantheon Books.
- Sencer, M. (1974). *Türkiye'de sınıfsal yapı ve seçmen davranışları*. May Yayınları.
- Stolwijk, S. B. (2016). Media, voters and the bandwagon: How opinion polls influence vote choice through emotions and interest [Doktora Tezi, University of Amsterdam].
- Sunstein, C. R. (2009). *Republic.com 2.0*. Princeton University Press.

- Tajfel, H., Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. S. Worchel ve W. G. Austin (Ed.), *Psychology of intergroup relations* (s. 7-24). Nelson-Hall.
- Tosyalı, H., Sütçü, C. S. (2019). Türkiye’de sosyal medya üzerinden siyasal propaganda yapmak: 2018 cumhurbaşkanı seçimi örneği. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 14(51), 61-89.
- Vodinalı, S., Akıncı Çötök, N. (2015). Siyasal propaganda bağlamında siyasal reklamlar: 2015 Türkiye genel seçimlerinde AKP/CHP/MHP Partileri TV reklamları üzerine bir değerlendirme. *Global Media Journal TR Edition*, 6(11), 497-512.
- Westen, D. (2008). *The political brain: The role of emotion in deciding the fate of the nation*. Public Affairs.
- Yetkin, B. (2018). Siyasal iletişimin dijital propaganda makineleri: Botlar. *Ata İlet Dergisi*, 16, 51-72.
- Yıldırım, M. (2014). Parti aday tercihlerinin seçmen davranışına etkisi: 2009 yerel seçimleri Uşak ili örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 15-38.
- YSK internet sitesi <https://www.ysk.gov.tr/>
- Zaller, J. R. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge University Press.

Geliş Tarihi:

04.10.2024

Kabul Tarihi:

31.05.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Eriş Dereli, B. & Düzgün Öncel, B. (2025). Firma düzeyinde yerli girdi kullanımı ve firmaların karşılaştıkları engeller. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 232-259, doi: 10.46928/iticusbe.1561263

FİRMA DÜZEYİNDE YERLİ GİRDİ KULLANIMI VE FİRMALARIN KARŞILAŞTIKLARI ENGELLER¹

Araştırma

Bilge Eriş Dereli

Marmara Üniversitesi

bilge.eriş@marmara.edu.tr

Burcu Düzgün Öncel

Sorumlu Yazar

Marmara Üniversitesi

burcu.duzgun@marmara.edu.tr

Bilge Eriş Dereli Marmara Üniversitesi İktisat Bölümü İngilizce İktisat programında Doç. Dr. olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanları işgücü piyasaları, eğitim ekonomisi, mikro ekonomi ve uygulamalı ekonometridir.

Burcu Düzgün Öncel Marmara Üniversitesi İktisat Bölümü İngilizce İktisat programında Doç. Dr. olarak görev yapmaktadır, Uygulamalı Mikroekonometri, Sağlık Ekonomisi, İşgücü Ekonomisi, Hane-halkı Düzeyinde Kadın İşgücü alanlarında çalışmaları bulunmaktadır.

¹ Bu çalışmanın ana fikri Yerli İşletmeler Derneği (YİDER) bünyesindeki Akademik Kurul tarafından yapılan tartışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır,

Firma Düzeyinde Yerli Girdi Kullanımı ve Firmaların Karşılaştıkları Engeller

Bilge Eriş Dereli
bilge.eris@marmara.edu.tr
Burcu Düzgün Öncel
burcu.duzgun@marmara.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye imalat sektöründe (gıda, tekstil, hazır giyim, metal ürünler, makine teçhizat ve diğer imalat) faaliyet gösteren firmaların karşılaştıkları engellerin yerli girdi kullanımlarına göre nasıl farklılaştığını analiz etmektir. Çalışmada 2019 yılına ait Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (WBES) verileri ve lojit tahmin yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, tamamen yerli olan ve olmayan firmaların faaliyetlerinde karşılaştıkları engellerin farklılaştığını göstermektedir. Elektrik, suç ve düzensizlik ile politik belirsizlik gibi konularda karşılaşılan engellerle firmanın yerli olup olmaması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bununla birlikte, yüzde yüz yerli firmaların ulaşım, gümrük ve ticaret, kayıt dışı sektör, araziye erişim, finansa erişim, vergi idaresi, işletme lisansı, yolsuzluk, mahkemeler, işgücü düzenlemeleri ve eğitimli işgücüne erişim gibi alanlarda daha fazla engelle karşılaştıkları tespit edilmiştir. Son olarak, yüzde yüz yerli firmaların elektrik konusunda daha az engelle karşılaştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu çalışma, literatüre iki önemli katkı sağlamaktadır. İlk olarak, bildiğimiz kadarıyla Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların yerlilik oranlarını hesaplayan bir çalışma bulunmamaktadır. İkinci olarak, çalışma, Türkiye’deki firmaların karşılaştıkları engelleri ele alan sınırlı sayıda araştırmayı genişleterek bu alana yeni bir perspektif kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Firma yerlilik düzeyi, engeller, lojit modeli.

JEL Kodu: C25, D22

Firm-Level Domestic Input Usage and the Obstacles Faced by Firms

Abstract

This study aims to analyze how the obstacles faced by firms operating in the Turkish manufacturing sector (food, textiles, apparel, metal products, machinery and equipment, and other manufacturing) vary according to their use of domestic inputs. This study uses data from the 2019 World Bank Enterprise Survey (WBES) and logit estimation method. The findings of the study indicate that the obstacles faced by fully domestic and non-domestic firms differ in their operations. No statistically significant relationship was found between the obstacles related to electricity, crime and disorder, or political uncertainty, and whether the firm is domestic or not. However, fully domestic firms were found to encounter more obstacles in areas such as transportation, customs and trade, the informal sector, access to land, access to finance, tax administration, business licensing, corruption, courts, labor regulations, and access to skilled labor. Finally, it was observed that fully domestic firms face fewer obstacles concerning electricity. The contribution of this study is twofold. First, to our knowledge, there is no existing research that calculates the domestic ownership ratios of firms operating in Türkiye. Second, the study expands the limited body of research addressing the obstacles faced by firms in Türkiye, providing a new perspective on this topic.

Keywords: Firm domesticity, obstacles, logistic regression.

JEL Code: C25, D22

Giriş

Son yıllarda gelişmekte olan ülkeler için sanayileşme sürecinin en önemli unsurlarından biri, yerli üretimin teşvik edilmesi ve ithal girdilere olan bağımlılığın azaltılması olmuştur. Yerli üretimin artırılması, sadece ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda istihdam yaratma, dış ticaret açığını azaltma ve sanayinin daha rekabetçi hale gelmesi gibi önemli kazanımları da beraberinde getirmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, özellikle imalat sanayi, ekonomik kalkınmanın lokomotif sektörlerinden biri olarak kabul edilmekte ve bu bağlamda yerli girdilerin üretim süreçlerinde kullanımının artırılması, uzun vadeli ekonomik istikrar açısından kritik bir politika hedefi olarak değerlendirilmektedir (Cebeci ve Uras, 2015; Tiryakioğlu, 2016).

Sanayi politikaları açısından bakıldığında, Türkiye’de yerli üretimi teşvik etmek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, 2016-2018 Orta Vadeli Program’ın 224. maddesinde, kamu alımlarında yurt içinde üretilen ve yerli girdi kullanan ürünlerin tercih edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Benzer şekilde, 2024-2026 Orta Vadeli Program’da da yerli üretimin teşvik edilmesi ve desteklenmesi konusunda çeşitli politika tedbirlerine yer verilmiştir. Ayrıca, Türkiye’de son yıllarda sanayi ve üretim süreçlerinde yerlilik oranının artırılması, kamu teşvik programları ve sanayi strateji belgeleri kapsamında öncelikli hedeflerden biri haline gelmiştir. Ancak, yerli girdi kullanımını artırmaya yönelik politikaların başarısı, firmaların üretim süreçlerinde karşılaştıkları engellerin doğru bir şekilde tespit edilmesine ve bu engellerin azaltılmasına bağlıdır.

Yerli girdilerin üretimde daha fazla kullanılması yönünde önemli çabalar harcanmasına rağmen, firmalar hala birçok engelle karşı karşıya kalmaktadır. Öncelikle, üretim maliyetlerinin yüksek olması, firmaların ithal girdilere yönelmesine neden olabilmektedir. Yerli üretimin desteklenmesine rağmen, hammadde ve ara malların büyük bir kısmının ithal edilmesi, üretici firmaların yerli girdilere erişimini kısıtlamaktadır. Ayrıca, yerli girdilerin kalite ve tedarik sürekliliği açısından ithal girdilerle rekabet edememesi, firmaların üretim süreçlerinde daha fazla ithal girdi kullanmalarına yol açmaktadır.

Bunun yanı sıra, altyapı eksiklikleri, finansmana erişimde yaşanan zorluklar, hukuki belirsizlikler ve regülasyonlar da firmaların yerli girdi kullanımını artırmalarını zorlaştıran diğer önemli faktörler arasındadır. Türkiye’de faaliyet gösteren firmalar, ulaşım, vergi idaresi, kayıt dışı ekonomi, işgücü düzenlemeleri ve finansmana erişim gibi konularda çeşitli engellerle karşılaşmaktadır. Bu engeller, firmaların üretim kapasitelerini sınırlamakta ve yerli girdilere olan talebin azalmasına neden olabilmektedir. Örneğin, firmaların ulaşım altyapısındaki eksiklikler nedeniyle yerli girdilere erişimde zorluk yaşaması, lojistik maliyetlerini artırarak üretim süreçlerini olumsuz etkilemektedir.

Öte yandan, yolsuzluk, siyasi belirsizlik ve mahkemelerdeki hukuki süreçlerin uzunluğu da firmaların yatırım kararlarını doğrudan etkilemekte ve yerli üretimin gelişimini sınırlandırmaktadır. Türkiye’deki firmaların küresel rekabet içinde ayakta kalabilmeleri için üretim süreçlerini etkin ve verimli hale getirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda, yerli girdi kullanımını artırmaya yönelik politika önerilerinin oluşturulabilmesi için, firmaların üretim süreçlerinde karşılaştıkları zorlukların kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların karşılaştıkları engellerin yerli girdi kullanım oranlarına göre nasıl farklılaştığını analiz etmek amaçlanmaktadır. Dünya Bankası’nın 2019 Dünya Girişimcilik Anketi verileri kullanılarak yapılan bu analizde, firmaların üretim süreçlerinde yerli girdilere yönelmelerini etkileyen temel engellerin belirlenmesi hedeflenmektedir. Çalışmada, firmaların karşılaştıkları 15 farklı engel (*elektrik, ulaşım, gümrük ve ticaret, kayıt dışı ekonomi, araziye erişim, suç/düzensizlik, finansa erişim, vergi idaresi, işletme lisansları, politik belirsizlik, yolsuzluk, mahkemeler, işgücü düzenlemeleri ve eğitilmiş işgücüne erişim*) detaylı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışma, mevcut literatüre iki önemli katkı sağlamayı hedeflemektedir. İlk olarak, Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların yerli girdi kullanım oranlarını hesaplayan ilk çalışmalardan biri olması nedeniyle literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır. İkinci olarak, firmaların karşılaştıkları engellerin yerli girdi kullanım oranlarına göre nasıl değiştiğini analiz ederek, sanayi politikalarının daha etkin hale getirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır. Türkiye ekonomisinin yerli girdilere dayalı daha güçlü

bir sanayi yapısına ulaşabilmesi için, firmaların faaliyetlerini kısıtlayan unsurların belirlenmesi ve bu doğrultuda politika önerileri geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada öncelikle literatürde yer alan ilgili çalışmalar incelenerek, firmaların yerli girdi kullanımını etkileyen faktörler ele alınacaktır. Daha sonra, kullanılan veri seti ve metodoloji tanıtılarak, firmaların karşılaştıkları engellerin yerli girdi kullanım oranlarına göre nasıl farklılaştığı lojistik regresyon yöntemiyle analiz edilecektir. Son olarak, çalışmanın bulguları tartışılacak ve yerli girdi kullanımını artırmaya yönelik politika önerileri sunulacaktır.

Literatür Taraması

Firmaların yerli girdi kullanım oranları ve karşılaştıkları engeller üzerine yapılan akademik çalışmalar, büyük ölçüde ekonomik büyüme, sanayi politikaları, rekabet avantajları ve işletme performansı ile ilişkilendirilmektedir. Bu çalışmaların bir kısmı doğrudan yerli girdi kullanımının ekonomik etkilerini ele alırken, bazıları da firmaların üretim süreçlerinde karşılaştıkları engelleri ve bunların firma performansına olan etkilerini incelemektedir.

Yerli üretimin teşvik edilmesi ve firmaların yerli girdi kullanımı, sanayileşme sürecinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar, yerli girdilerin kullanımının ithalat bağımlılığını azaltarak dış ticaret açığını düşürdüğünü, aynı zamanda yerel sanayileri destekleyerek ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermektedir. Cebeci ve Uras (2015), Türkiye’de sektörlerin milli ekonomiye katkısını inceleyerek, yerli girdilerin artmasının sektörel katma değer üzerindeki olumlu etkisini vurgulamışlardır. Çalışmada, sektörlerin kullandığı girdilerin yerlilik oranı arttıkça, ilgili sektörün ülke ekonomisine katkısının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Akbayır ve Yereli (2019), Türkiye’de üretilen malların yerlilik ve yabancılik oranlarını ortaklık yapılarındaki yabancı sermaye payını dikkate alarak sınıflandırmıştır. Ancak bu çalışma, doğrudan firmaların üretim süreçlerinde kullandıkları girdilerin yerlilik oranına odaklanmamıştır. Mevcut çalışmamız, Akbayır ve Yereli (2019) çalışmasından farklı olarak, firmaların ortaklık yapısını değil, doğrudan üretim sürecinde kullandıkları girdilerin yerli olup olmadığını dikkate almaktadır. Bu sayede, firmaların üretim

süreçlerinde yerlilik oranlarının nasıl farklılaştığını daha doğru bir şekilde analiz edebilmek mümkündür.

Şeker ve Correa (2010), Türkiye’de faaliyet gösteren küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin büyüme süreçlerinde karşılaştıkları engelleri analiz etmiş ve özellikle finansal kaynaklara erişim güçlüklerinin firmaların büyümesini önemli ölçüde engellediğini ortaya koymuştur. Gür vd. (2017) ise Türkiye’de kadın ortaklı firmaların dış finansman erişiminde karşılaştıkları ayrımcılığı incelemiş ve sistematik bir ayrımcılık bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmalar, firmaların karşılaştıkları engellerin yalnızca büyüklüklerine veya ortaklık yapılarına göre değil, faaliyet gösterdikleri sektörlerle ve tedarik ettikleri girdilere göre de farklılaşabileceğini göstermektedir.

Wang (2016), gelişmekte olan ülkelerdeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyümesini engelleyen temel faktörleri analiz etmiş ve özellikle altyapı eksikliği, finansal zorluklar ve pazara erişim sorunlarının firmaların büyüme potansiyelini olumsuz etkilediğini bulmuştur. Bu çalışma, firmaların büyüme sürecinde yaşadığı zorlukların sektörler arası farklılıklar gösterebileceğini ortaya koyarak, firmaların karşılaştıkları engellerin daha detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Bitzenis ve Nito (2005), Arnavutluk örneğinde firmaların karşılaştıkları engelleri analiz etmiş ve piyasa yapısının yetersizliği, hukuki belirsizlikler ve vergi politikalarının firmaların büyümesini olumsuz etkilediğini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Malaeb (2018), gelişmekte olan ülkelerdeki firmaların piyasa erişimi ve yatırım ortamı ile ilgili karşılaştıkları engellerin uluslararası rekabet avantajlarını doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar, firmaların karşılaştıkları engellerin belirlenmesinin ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesinin, sanayi politikalarının etkinliğini artırmada kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle lojistik ve ulaşım maliyetleri, finansmana erişim zorlukları, hukuki belirsizlikler ve nitelikli işgücü eksikliği gibi faktörlerin, firmaların rekabet gücünü doğrudan etkilediği bulgularına ulaşılmıştır. Ancak, bu alanda yapılan çalışmaların büyük bir kısmı genel ekonomik göstergeler ve sektör bazlı analizlere odaklanmış olup, firma düzeyinde yerli

girdi kullanım oranları ile firmaların karşılaştıkları engeller arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Bu çalışma, firmaların yerli girdi kullanım oranlarına göre karşılaştıkları engellerin farklılaşmasını inceleyerek, bu alandaki literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de faaliyet gösteren firmaların yerli girdi kullanımlarına göre hangi engellerle karşılaştıkları konusunda kapsamlı bir analiz sunarak, sanayi politikalarının ve destek mekanizmalarının daha etkin hale getirilmesine yönelik öneriler geliştirilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Mevcut literatürde, firmaların karşılaştıkları engellerin genel bir çerçevede ele alındığı görülmekte, ancak firmaların yerlilik düzeylerine göre bu engellerin nasıl değiştiğine dair ayrıntılı bir analiz sunulmamaktadır. Bu nedenle, bu çalışma, firmaların yerli girdi kullanım oranları ile üretim süreçlerinde karşılaştıkları engeller arasındaki ilişkinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak, sanayi politikalarına yön verebilecek önemli bulgular ortaya koymayı hedeflemektedir.

Veri seti

Bu çalışmada Dünya Bankası tarafından yayınlanan 2019 yılına ait Dünya Bankası Girişimcilik anketi (WBES) verileri kullanılmıştır. Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (WBES), üst düzey yöneticiler ve işletme sahipleri tarafından yapılan röportajlarla ulusal düzeyde temsil edilen şirketlerin özelliklerini, performans ölçümlerini ve çok çeşitli iş ortamı konularını kapsayan küresel olarak karşılaştırılabilir bir ankettir. Biz burada, Türkiye imalat sanayinde faaliyet gösteren 998 tane firmanın yerlilik oranlarını Dünya Bankası’nın 2019 Dünya Girişimcilik Anketi verilerini kullanarak hesaplamaktayız. Bu bağlamda kullandığımız tüm değişkenlerin tanımlaması, ölçü birimi ve çalışma kapsamında uyarlanmış kategorileri Tablo 1’de yer almaktadır (World Bank, 2019). Çalışmaya faaliyet gösteren firma sayısı 25’ten yüksek olan sektörler dahil edilmiştir. Çalışma kapsamına giren sektörler şunlardır: Gıda, tekstil, hazır giyim, metal ürünler, makine ve teçhizat ve diğer imalat. Firmaların karşılaştıkları engellere verdikleri 5 kategorili yanıtlar Şeker ve Correa (2019) ve Jabbouri ve Farooq (2021) çalışmalarını takip ederek iki kategorili kukla değişkenlere dönüştürülmüştür.

Tablo 1. Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Değişken	Soru	Birim	Uyarlanmış Kategori
Yerli	Geçtiğimiz mali yılda bu kuruluşun malzeme girdileri veya tedarik satın almalarının yüzde kaçını yerli kaynaklıydı?	%	<100% yerli=0 100% yerli=1
Elektrik	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için elektrik ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Ulaşım	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için ulaşım ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Gümrük ve ticaret	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için gümrük ve ticaret düzenlemeleri ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Kayıtdışı	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için rakip firmaların kayıtdışı sektör uygulamaları ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Araziye erişim	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için araziye erişim ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)

Suç/düzensizlik	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için suç, hırsızlık veya düzensizlik ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Finansa erişim	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için finansa erişim ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Vergi oranları	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için vergi oranları ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Vergi idaresi	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için vergi idaresi ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
İşletme lisansı	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için işletme lisansları ve izinler ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Politik belirsizlik	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için politik belirsizlikler ne kadar bir engel teşkil etmektedir?"	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)

Yolsuzluk	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için yolsuzluk ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Mahkemeler	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için mahkemeler ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
İşgücü düzenlemeleri	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için işgücü düzenlemeleri ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Eğitilmiş işgücüne erişim	Bu kuruluşun mevcut faaliyetleri için eğitilmiş işgücüne erişim ne kadar bir engel teşkil etmektedir?	0 Hiç engel değildir 1 Az engeldir 2 Orta derecede engeldir 3 Yüksek derecede engeldir 4 Ciddi bir engeldir	0= Hiç engel değildir (0) 1= Engeldir (1,2,3,4)
Firma yaşı	Firmanız hangi yılda kurulmuştur?	Yıl	2019-Yıl
Çalışan sayısı	Son mali yılda, bu işletmede kalıcı, tam zamanlı çalışan kişi sayısı kaçtı?	Kişi sayısı	0= Küçük (<10) 1= Orta (10<=, <100) 2= Büyük (>=100)
İhracatçı	Son mali yılda, bu işletmede satışların ne kadarı doğrudan ya da dolaylı ihracatlardan oluşuyordu?	%	0= İhracatçı değil (0) 1= İhracatçı (>0)
Ciro	Son mali yılda, bu işletmenin toplam cirosu ne kadardı?	TL	Log (ciro)
Kadın sahipliği	İşletmenin sahipleri arasında kadın var mı?	1 Evet 2 Hayır	0 Hayır 1 Evet
Yönetici tecrübesi	Üst düzey yöneticinin bu sektörde kaç yıl tecrübesi vardır?	Yıl	Yıl

Firmaiçi eğitim	Son mali yılda, bu işletme kalıcı, tam zamanlı çalışanları için resmi eğitim programları düzenledi mi?	1 Evet 2 Hayır	0 Hayır 1 Evet
Web sitesi	Şu anda bu işletmenin kendi web sitesi var mı?	1 Evet 2 Hayır	0 Hayır 1 Evet

Kaynak: Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (2019)

Tablo 2 firmaların karşılaştıkları engeller ve firma özellikleri kapsamında tamamen yerli ve yerli olmayan firmalar için özet istatistikleri göstermektedir. Bu istatistikler, %100 yerli girdi kullanan firmaların birçok engeli daha yüksek oranlarda bildirdiğini göstermektedir. Bu firmaların %67'si gümrük ve ticaret düzenlemelerini, %76'sı kayıt dışı rekabeti, %84'ü vergi idaresini ve %80'i yolsuzluğu önemli bir engel olarak belirtmektedir. İşgücü düzenlemeleri ve eğitimli işgücüne erişim de %100 yerli girdiye dayalı firmalar tarafından sırasıyla %87 ve %91 oranında engel olarak görülmektedir. Buna karşın, elektrik kesintileri %100 yerli girdili firmalar için %48 oranında bir sorun olarak belirtilirken, bu oran ithalat yapan firmalar arasında %65'e çıkmaktadır.

Firma özellikleri açısından bakıldığında, %100 yerli girdiye dayalı firmalar ortalama 89,73 çalışan ile daha küçük ölçekli olup, sadece %35'i ihracat yapmaktadır. Buna karşın, ithal girdilere dayalı firmalar ortalama 128,05 çalışana sahip olup, ihracat yapanların oranı %57'dir. Yönetici tecrübesi de %100 yerli firmalarda ortalama 24,59 yıl iken, ithalat yapan firmalarda bu süre 27,48 yıla çıkmaktadır. Kadın sahipliği, %100 yerli firmalarda %14 iken, diğer firmalarda %21'e yükselmektedir. Firma içi eğitim uygulayan firmaların oranı, %100 yerli girdiye dayalı firmalar için %41, ithalat yapan firmalar için ise %30'dur. Web sitesi sahipliği de ithalat yapan firmalarda daha yaygındır; %100 yerli firmaların %71'inde web sitesi bulunurken, ithalat yapan firmalarda bu oran %80'e ulaşmaktadır.

Tablo 2. Özet İstatistikler

	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Firmaların karşılaştıkları engeller				
Elektrik	0,48	0,50	0	1
Ulaşım	0,83	0,37	0	1
Gümrük ve ticaret	0,67	0,47	0	1
Kayıtdışı	0,76	0,42	0	1

Araziye erişim	0,38	0,48	0	1
Suç/düzensizlik	0,34	0,47	0	1
Finansa erişim	0,82	0,38	0	1
Vergi oranları	0,94	0,22	0	1
Vergi idaresi	0,84	0,36	0	1
İşletme lisansı	0,83	0,37	0	1
Politik belirsizlik	0,94	0,23	0	1
Yolsuzluk	0,80	0,39	0	1
Mahkemeler	0,69	0,46	0	1
İşgücü düzenlemeleri	0,87	0,33	0	1
Eğitimli işgücüne erişim	0,91	0,28	0	1
Firma özellikleri				
Firma yaşı	19,94	14,64	2	99
Çalışan sayısı	89,73	212,11	3	3000
İhracatçı	0,35	0,47	0	1
Log(ciro)	16,66	1,49	10,82	19,74
Kadın sahipliği	0,14	0,34	0	1
Yönetici tecrübesi	24,59	11,92	1	70
Firmaiçi eğitim	0,41	0,49	0	1
Web sitesi	0,71	0,45	0	1

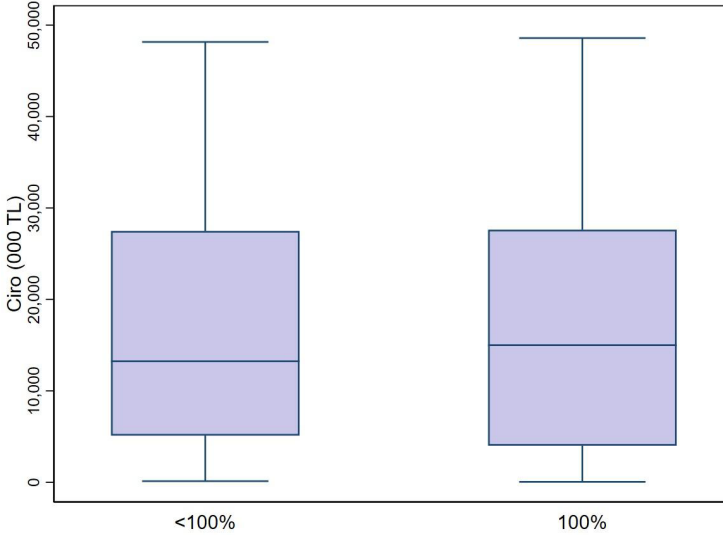
<100%

	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Firmaların karşılaştıkları engeller				
Elektrik	0,65	0,47	0	1
Ulaşım	0,51	0,50	0	1
Gümrük ve ticaret	0,53	0,50	0	1
Kayıtdışı	0,63	0,48	0	1
Araziye erişim	0,33	0,47	0	1
Suç/düzensizlik	0,31	0,46	0	1
Finansa erişim	0,79	0,40	0	1
Vergi oranları	0,91	0,27	0	1
Vergi idaresi	0,64	0,47	0	1
İşletme lisansı	0,63	0,48	0	1
Politik belirsizlik	0,89	0,31	0	1
Yolsuzluk	0,52	0,50	0	1
Mahkemeler	0,38	0,48	0	1
İşgücü düzenlemeleri	0,49	0,50	0	1
Eğitimli işgücüne erişim	0,69	0,46	0	1
Firma özellikleri				
Firma yaşı	21,18	13,75	2	85
Çalışan sayısı	128,05	302,08	5	2803
İhracatçı	0,57	0,49	0	1
Log(ciro)	16,77	1,44	11,76	22,80

Kadın sahipliği	0,21	0,41	0	1
Yönetici tecrübesi	27,48	12,29	1	60
Firmaiçi eğitim	0,30	0,45	0	1
Web sitesi	0,805	0,397	0	1

Kaynak: Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (2019)

Şekil 1, hesaplanan yerlilik oranına göre firmaların ciro dağılımını göstermektedir. Tamamen yerli olan firmaların ortalama ciroları tamamen yerli olmayan firmalara göre yüksek olsa da, iki grup arasında hem ortalama ciro değerlerinde hem de ciro dağılımlarında önemli farklar görülmemektedir.

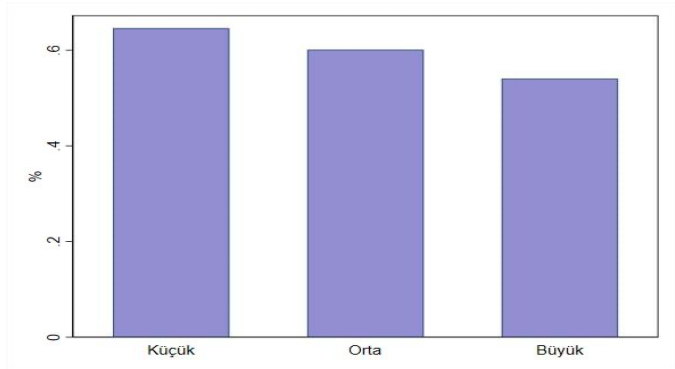

Şekil 1. Yerlilik Oranına Göre Ciro Dağılımı

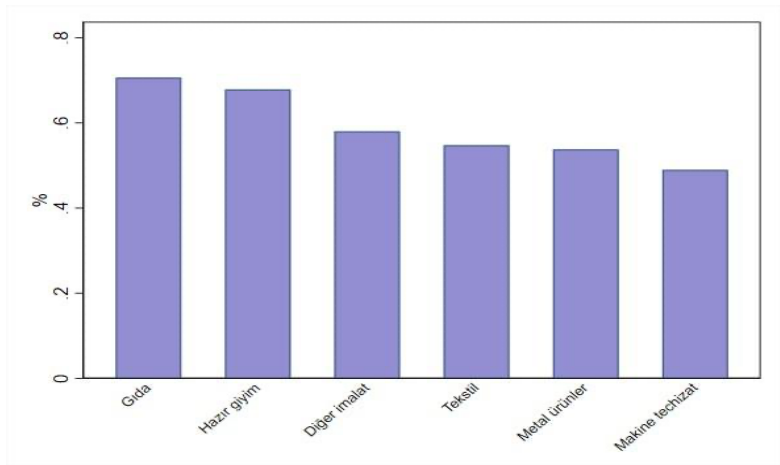
Kaynak: Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (2019)

Şekil 2, firma büyüklüklerine göre yerlilik oranlarını göstermektedir. Firma büyüklüğü arttıkça, yerlilik oranlarında bir düşüş görülmektedir. Örneğin, küçük ölçekli firmaların yaklaşık yüzde 60'ı yerli iken, bu oran büyük firmalarda yaklaşık yüzde 50'ye düşmektedir. Diğer yandan, Şekil 3, firmaların faaliyet gösterdikleri sektörlerle göre yerlilik oranlarını göstermektedir. Gıda sektöründe faaliyet gösteren firmaların en yüksek yerlilik oranına sahip olduğu, en düşük oranın ise makine ve teçhizat sektöründe olduğu görülmektedir. Gıda sektöründeki firmaların yaklaşık yüzde 70'i tamamen yerli iken bu oran makine teçhizat sektöründeki firmalar için yaklaşık yüzde 50'dir. Şekil 4 ise, firmaların faaliyet gösterdikleri bölgelere (İBBS1) göre yerlilik oranlarını göstermektedir. Kuzeydoğu Anadolu ve Orta Doğu Anadolu bölgelerindeki firmaların

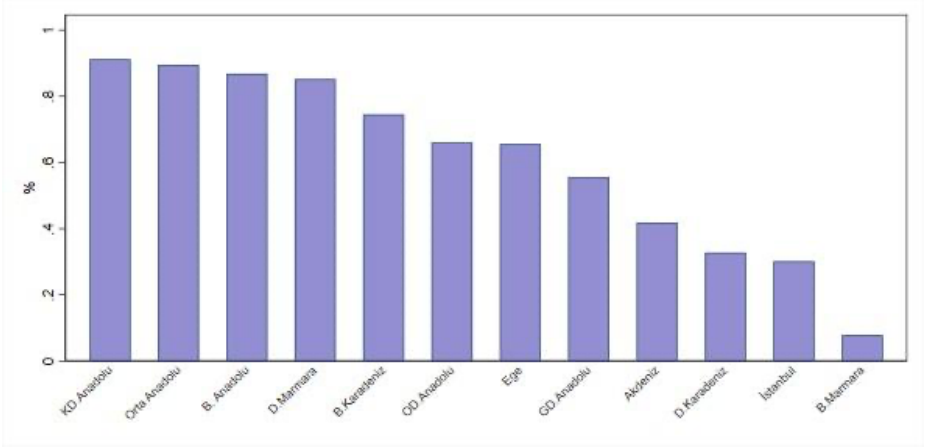
yerlilik oranlarının en yüksek olduğu gözlenirken, Batı Marmara ve İstanbul bölgelerindeki firmaların yerlilik oranlarının en düşük olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin, Kuzeydoğu Anadolu'daki firmaların yaklaşık yüzde 90'ı tamamen yerli iken, bu oran Batı Marmara için yaklaşık yüzde 10'dur.

Şekil 2. Firma Büyüklüğüne Göre Yerlilik Oranları
Kaynak: Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (2019)

Şekil 3. Sektörlere Göre Yerlilik Oranları
Kaynak: Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (2019)

Şekil 4. Bölgelere Göre Yerlilik Oranları

Kaynak: Dünya Bankası Girişimcilik Anketi (2019)

Yöntem

Logit modeli (ikili lojistik regresyon), bağımlı değişkenin iki kategorili olduğu durumlarda kullanılan bir istatistiksel modeldir. Bu model, bir gözlemin belirli bir kategoriye ait olma olasılığını tahmin etmeyi amaçlar. Bunu yaparken bağımsız değişkenlerin doğrusal birleşimini, lojistik (sigmoid) fonksiyon yardımıyla 0 ile 1 arasında bir olasılık değerine dönüştürür. Lojistik fonksiyon S-şekilli bir eğri olup uç değerlere yaklaşıldığında 0 ile 1 sınırlarını aşmaz. Böylece, tahmin edilen değerler daima geçerli bir olasılık aralığında kalır (Stock ve Watson, 2020).

Lojistik regresyonun temel denklemi, bağımlı değişkenin 1 olma olasılığını ($Y_i = 1$) bağımsız değişkenler vektörü (X_i) ile ilişkilendirir. 1 numaralı denklemde görüldüğü üzere, $P(Y_i = 1|X_i)$ lojistik fonksiyon ile tanımlanır:

$$P(Y_i = 1|X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \dots + \beta_k X_{ki})}} \quad (1)$$

Burada β_0 modelin sabit terimi, $\beta_1, \dots, \beta_k$ ise her bir X bağımsız değişkeninin katsayısını ifade etmektedir. Lojistik fonksiyon sonucunda elde edilen değer $P(Y = 1)$, Y 'nin 1 olma ihtimalidir ve daima 0-1 aralığındadır. Bu model yeniden düzenlenerek logaritmik olasılık oranları (log-odds ratio) doğrusal bir biçimde ifade edilebilir. 2 numaralı denklem, logit modelinin bu logaritmik olasılık oranları formunu göstermektedir:

$$\ln \left(\frac{P(Y_i = 1|X_i)}{1 - P(Y_i = 1|X_i)} \right) = \beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \beta_2 X_{2i} + \dots + \beta_k X_{ki} \quad (2)$$

Denklem 2, bağımlı değişkenin 1 olma ihtimaline karşı 0 olma ihtimalinin logaritmasını bağımsız değişkenlerin doğrusal bir fonksiyonu olarak ifade etmektedir. Bu sayede, her bir bağımsız değişkendeki bir birimlik değişimin logaritmik olasılık oranları (ve dolaylı olarak olasılık) üzerindeki etkisi β katsayısı ile temsil edilir. Katsayılar maksimum olabilirlik yöntemiyle (MLE) tahmin edilir (Stock ve Watson, 2020).

Bu çalışmada tahmin yöntemi olarak logit modeli tercih edilmiştir ve bunun temel nedeni, araştırma konusundaki bağımlı değişkenin ikili yapıda olmasıdır. İncelediğimiz soru kapsamında bağımlı değişken, firmanın belirli bir engeli önemli görüp görmediğini 0 / 1 şeklinde göstermektedir. Örneğin, “Elektrik altyapısı önemli bir engel midir?” sorusuna verilen “evet” yanıtı 1, “hayır” yanıtı 0 olarak kodlanmıştır. İkili lojistik regresyon bu tür iki kategorili sonuç değişkenlerini modellemek için uygundur. Doğrusal regresyon gibi yöntemler, ikili sonuçlar için çeşitli sorunlar barındırır (örneğin, tahmin edilen değerlerin 0-1 aralığı dışında çıkabilmesi, hata terimlerinin varsayımları sağlamaması vb.). Buna karşılık logit modeli, olasılık tahminlerini 0 ile 1 arasında tutarak beklenmedik olasılık değerleri tahmin etmez ve ikili sonuçların doğasına uygun bir şekilde çalışır. Dolayısıyla, firmaların engelleri algılayıp algılamadığını analiz etmek için logit modelinin kullanılması metodolojik olarak doğru bir seçimdir. Ayrıca logit modeli, ikili sonuçlar için en yaygın kullanılan tekniklerden biri olup sonuçların yorumlanmasında standart bir çerçeve sunar. Bu sayede araştırma sorumuz olan “Yüzde yüz yerli olan ve olmayan firmaların engellerle karşılaşma olasılıklarının farklılaşıp farklılaşmadığı” sorusunu, uygun bir istatistiksel araçla inceleyebiliyoruz (Heij vd., 2004).

Literatürde ikili sonuç değişkenlerini analiz etmek için logit modeline alternatif bazı yöntemler de bulunmaktadır. Probit modeli, logit’e benzer şekilde ikili bağımlı değişkenler için kullanılır ve tek fark, hata teriminin dağılım varsayımıdır (lojistik dağılım yerine normal dağılım varsayar). Uygulamada logit ve probit sonuçları genellikle oldukça benzerdir; yapılan ampirik analizlerin bulguları bu iki model arasında büyük farklılık göstermez. Bu nedenle, benzer çalışmaların bir kısmı tercihen probit modeli kullansa da elde edilen açıdan ciddi bir fark beklenmez. Bir diğer alternatif yöntem Doğrusal Olasılık Modeli (LPM) olarak bilinen, bağımlı değişkenin 0/1 değerlerini doğrudan En Küçük Kareler (EKK) ile modellemeye çalışan

yaklaşımıdır. Ancak LPM'nin birtakım dezavantajları vardır: Tahmin edilen olasılık değerleri 0'ın altına veya 1'in üstüne çıkabilir ve hata terimleri için sabit varyans varsayımı (homoskedastisite) ihlal edilir. Logit (veya probit) modelleri ise bu sorunları yapısal olarak önler; tahminler [0,1] aralığında kalır ve model formu sayesinde heteroskedastisiteye karşı daha dayanıklıdır. Ayrıca logit/probit modelleri, LPM'de doğrusal olarak varsayılan ilişkiyi esnek S-eğrisi ile temsil ederek, bağımlı değişkendeki olasılıksal değişimi daha gerçekçi bir şekilde yansıtır (Heij vd., 2004).

İkili logit ve probit dışında, sıralı (*ordered*) logit/probit modelleri de literatürde yer bulmuştur. Özellikle bağımlı değişkenin dereceli önem düzeyine sahip olduğu durumlarda (örneğin “engel değil”, “küçük engel”, “büyük engel” gibi kategoriler) sıralı probit modeli kullanılabilir. Bizim çalışmamızda ise engeller ikili biçimde tanımlandığı için sıralı modellere gerek duyulmamış ve her bir engel için “bir engel olarak görülüyor (1) vs. görülüyor (0)” ayrımıyla logit model tahmin edilmiştir. Sonuç olarak, logit modeli bağımlı değişkenimizin yapısına en uygun ve yorumlanması görece daha anlamlı yöntem olduğundan tercih edilmiştir.

Araştırma sorumuz kapsamında, her bir engelin önemli bir sorun olarak görülüp görülmediğini açıklamak için ayrı ayrı logit modelleri tahmin edilmiştir. Genel bir ifade ile, Y_{ij} göstergesi firmanın j türü engeli (örneğin elektrik, ulaşım, finansmana erişim gibi) önemli gördüğünde 1, aksi halde 0 almaktadır. Her bir j engeli için kurulan logit model aşağıdaki biçimdedir:

$$\ln \left(\frac{P(Y_{ij}=1)}{P(Y_{ij}=0)} \right) = \alpha_{0j} + \alpha_{1j}Yerli_i + \alpha_{2j}Firma\ yaşı_i + \alpha_{3j}Orta_i + \alpha_{4j}Büyük_i + \\ \alpha_{5j}İhracatçı_i + \alpha_{6j}Log(ciro)_i + \alpha_{7j}Kadın\ sahipliği_i + \\ \alpha_{8j}Yönetici\ tecrübesi_i + \alpha_{9j}Firmaiçi\ eğitim_i + \alpha_{10j}Web\ sitesi_i \quad (3)$$

Denklem 3 her bir engel değişkeni için ayrı ayrı tahmin edilmektedir. Veri seti bölümünde tanımladığımız üzere 15 farklı engeli bağımlı değişken olarak kullanmaktayız. $Yerli_i$ firmaların yüzde yüz yerli olup olmadığını gösteren ikili değişkendir. Tahminimizde kullandığımız firma özelliklerini kontrol ettiğimiz diğer değişkenler şunlardır: Firma yaşı, firma büyüklüğü, logaritmik ciro, firmanın ihracatçı olması, kadın sahipliği, yönetici tecrübesi, şirket içi eğitimin varlığı ve firmanın web sitesinin olup olmaması. Bu model, firmanın özelliklerini temsil eden değişkenlerin

ilgili engeli önemli görme olasılığını nasıl etkilediğini nicel olarak ortaya koymaktadır. Model çıktıları, her bir bağımsız değişken için logaritmik olasılık oranları (*log odds ratio*) şeklinde sunulmuştur.

Çalışmamızda kullanılan lojistik model bazı metodolojik sınırlamalara sahip olabilir. Bağımsız değişkenlerin logaritmik olasılık oranları oranı ile doğrusal bir ilişki içinde olduğu varsayımı, modelin doğruluğunu etkileyebileceği gibi, çoklu bağlantı (*multicollinearity*) sorunu da bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyon nedeniyle katsayı tahminlerinde yanlışlık yaratabilir. Küçük örneklemlemlerle çalışıldığında, lojit modelin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı olmayabilir ve modelin genelleme gücü azalabilir. Bununla birlikte, lojistik regresyon modeli, bağımlı değişkenin ikili yapıda olduğu durumlar için uygun bir yöntem olup, firmaların karşılaştıkları engellerin yerli girdi kullanımına göre nasıl farklılaştığını analiz etmek için güçlü ve yorumlanabilir sonuçlar sunmaktadır. Bu bağlamda, lojistik modelin sağladığı avantajlar göz önüne alındığında, çalışmamız için uygun bir yöntem olduğu değerlendirilmekteyiz.

Bulgular

Tablo 3, 15 farklı bağımlı değişken kullanarak tahmin ettiğimiz lojistik regresyon sonuçlarını göstermektedir. Örneğin bağımlı değişkenin “*Elektrik*” olduğu lojistik model tahmin sonuçları Tablo 3’te (1) numaralı kısımda, bağımlı değişkenin “*Ulaşım*” olduğu tahmin sonuçları (2) numaralı kısımda gösterilmiştir. Tahmin edilen logit modellerinin sonuçlarına göre, %100 yerli girdi kullanan firmaların bazı engelleri daha fazla, bazılarını ise daha az hissettiği göze çarpmaktadır. %100 yerli girdi kullanımının ulaşım, gümrük ve ticaret, kayıt dışı sektör, araziye erişim, finansa erişim, vergi idaresi, işletme lisansı, yolsuzluk, mahkemeler, işgücü düzenlemeleri ve eğitimli işgücüne erişim gibi engellerle karşılaşma olasılığını artırdığı görülmektedir. Bu bulgu, yerli girdilere dayalı üretim yapan firmaların daha çok yerel düzenleyici süreçlere ve iç piyasa dinamiklerine bağımlı olduğu ve dolayısıyla bu alanlardaki sorunları daha fazla hissettiği yönündeki uluslararası literatürle uyumludur. Örneğin, Hallward-Driemeier vd. (2009) tarafından yapılan çok ülkeli bir çalışma, küçük ve yerel pazara odaklanan firmaların finansmana erişim, kayıt dışı rekabet ve düzenleyici engeller gibi faktörlerden büyük ölçekli ve ithalata dayalı firmalara kıyasla daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Farole ve Winkler (2014) tarafından yapılan araştırma,

küresel değer zincirlerine entegre olmuş firmaların ticaret düzenlemeleri ve vergi idaresi gibi konularda daha avantajlı konumda olduğunu, yerel tedarik zincirine bağımlı olan firmaların ise bürokratik süreçlerden daha fazla etkilendiğini ortaya koymaktadır. Çalışmada ayrıca, %100 yerli girdi kullanımının elektrik ile ilgili engelleri azaltıcı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, ithal girdilere dayalı üretim yapan firmaların, daha büyük ölçekli ve teknoloji yoğun üretime sahip olması nedeniyle enerji kesintilerinden daha fazla etkilenebileceği yönündeki literatürle tutarlıdır. Örneğin, Escribano, Guasch ve Pena (2010) tarafından yapılan bir çalışma, gelişmekte olan ülkelerde büyük ve dışa açık firmaların enerji kesintilerinden daha fazla zarar gördüğünü ve bu nedenle jeneratör gibi alternatif enerji kaynaklarına yatırım yapmak zorunda kaldığını göstermektedir. Tablodaki sonuçların birçok engel türü bakımından büyük ölçüde anlamlı olduğu görülmekle birlikte, suç ve düzensizlik, vergi oranları ve politik belirsizlik gibi değişkenler için yerli girdi kullanımının etkisinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgu, firmaların tamamen yerli girdiye dayalı üretim yapmalarının, bu engellerle karşılaşma olasılıklarını değiştirmedikçe göstermektedir. Bu sonuç, özellikle suç ve düzensizlik gibi firmaların doğrudan kontrol edemeyeceği makro düzeydeki sorunların, üretim süreçlerinde yerli ya da ithal girdilere dayalı olma durumuyla güçlü bir ilişkisinin bulunmadığını düşündürmektedir.

Tablo 3. Lojistik Regresyon Tahmin Sonuçları

	(1) Elektrik	(2) Ulaşım	(3) Gümrük ve ticaret	(4) Kayıtdışı sektor	(5) Araziye erişim	(6) Suç/ düzensizlik	(7) Finansa erişim	(8) Vergi oranları
100% yerli	- 0,73*** (0,17)	1,18** * (0,18)	0,37** (0,19)	0,62*** (0,17)	0,44** (0,18)	-0,06 (0,19)	0,35* (0,20)	-0,16 (0,30)
Firma yaşı	0,01 (0,01)	0,00 (0,01)	0,01* (0,01)	-0,00 (0,01)	-0,01** (0,01)	-0,01 (0,01)	-0,00 (0,01)	-0,00 (0,01)
Firma büyüklüğü								
Orta	0,50** (0,23)	-0,06 (0,23)	0,72*** (0,25)	-0,84*** (0,28)	0,39* (0,23)	0,35 (0,25)	-0,42 (0,28)	0,16 (0,43)
Büyük	0,57** (0,29)	0,00 (0,31)	1,20*** (0,33)	-1,78*** (0,33)	0,06 (0,30)	0,53 (0,33)	-0,83** (0,34)	-0,38 (0,54)
İhracatçı	-0,04 (0,18)	0,05 (0,20)	0,89*** (0,22)	-0,07 (0,18)	-0,14 (0,19)	-0,07 (0,21)	- (0,20)	- (0,42)
Log(ciro)	0,37*** (0,07)	0,11 (0,07)	0,07 (0,07)	-0,00 (0,07)	0,22*** (0,07)	-0,34*** (0,07)	0,66*** (0,08)	2,30*** (0,11)
Kadın sahipliği	0,12 (0,20)	-0,54** (0,22)	-0,32 (0,23)	-0,25 (0,20)	-0,28 (0,23)	-0,25 (0,26)	-0,49** (0,22)	0,26 (0,42)
Yönetici tecrübesi	-0,00 (0,01)	-0,02** (0,01)	-0,02*** (0,01)	0,00 (0,01)	-0,02** (0,01)	-0,04*** (0,01)	-0,01 (0,01)	-0,00 (0,01)
Firma içi eğitim	-0,21 (0,01)	1,00** (0,01)	0,68*** (0,01)	-0,10 (0,01)	- (0,01)	-1,19*** (0,01)	0,13 (0,01)	0,77* (0,01)
		*			0,74***			

Web sitesi	(0,19) -	(0,23) 0,36*	(0,24) 0,06	(0,20) -0,43*	(0,21) -	(0,24) -1,17***	(0,22) -0,39*	(0,43) -0,95**
Sabit terim	1,22*** (0,21) 6,36*** (1,14)	(0,21) -2,21** (1,07)	(0,22) -3,29*** (1,11)	(0,23) 2,22* (1,15)	(0,20) 4,29*** (1,07)	(0,21) 4,67*** (1,14)	(0,24) 3,97*** (1,24)	(0,41) 3,21* (1,88)

	(9) Vergi idaresi	(10) İşletme lisansı	(11) Politik belirsizlik	(12) Yolsuzluk	(13) Mahkemeler	(14) İşgücü düzenlemeleri	(15) Eğitilmiş işgücüne erişim
100% yerli	0,74***	0,81***	0,35	0,86***	0,73***	1,33***	0,91***
Firma yaşı	(0,20) 0,01 (0,01)	(0,21) -0,00 (0,01)	(0,29) 0,00 (0,01)	(0,21) 0,01 (0,01)	(0,23) -0,01 (0,01)	(0,19) 0,01 (0,01)	(0,21) 0,01 (0,01)
Firma büyüklüğü							
Orta	-0,29 (0,29)	0,41 (0,28)	0,56 (0,38)	0,06 (0,29)	0,55* (0,31)	0,47* (0,26)	0,14 (0,26)
Büyük	0,08 (0,37)	0,86** (0,38)	0,01 (0,49)	0,25 (0,38)	1,00** (0,45)	0,73** (0,35)	0,35 (0,35)
İhracatçı	- 0,65*** (0,24) -0,11 (0,08)	-0,35 (0,23) -0,04 (0,08)	-0,71** (0,33) 0,10 (0,10)	-0,51** (0,24) -0,02 (0,08)	-0,39 (0,27) -0,07 (0,09)	-0,17 (0,23) 0,06 (0,08)	-0,41* (0,24) 0,11 (0,08)
Log(ciro)	-0,24 (0,26) -0,01	-0,54** (0,26) -0,00	-0,38 (0,35) 0,01	-0,59** (0,27) -0,02*	-0,49 (0,31) -0,04***	-0,46* (0,26) 0,00	-0,58** (0,26) 0,00
Kadın sahipliği	(0,01) 0,45*	(0,01) 0,62**	(0,01) -0,03	(0,01) 0,72**	(0,01) 0,12	(0,01) 1,13***	(0,01) 1,68***
Firma içi eğitim	(0,27) 0,05 (0,24)	(0,28) -0,44* (0,25)	(0,40) -0,99*** (0,37)	(0,28) -0,45* (0,25)	(0,33) -0,69*** (0,26)	(0,26) -0,35 (0,23)	(0,30) -0,17 (0,24)
Web sitesi	3,19** (1,26)	1,21 (1,24)	2,23 (1,73)	-2,01 (1,27)	-2,23 (1,43)	-3,77*** (1,21)	-1,87 (1,21)
Sabit terim							
Gözlem sayısı	998	998	998	998	998	998	998

Çalışma bulguları, firma yaşının çoğu engel için istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını, ancak araziye erişim, finansa erişim ve mahkemeler değişkenlerinde negatif ve anlamlı bir etkisinin bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, daha eski firmaların finansal sistemle daha güçlü bağlantılar kurması, düzenleyici süreçlere daha aşina olması ve hukuki sistemle daha iyi başa çıkabilmesi ile açıklanabilir (Beck vd., 2005; Djankov vd., 2003).

Firma büyüklüğü de engel algılamalarında önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Sonuçlar, orta ve büyük ölçekli firmaların, küçük ölçekli firmalara kıyasla gümrük ve ticaret düzenlemelerini daha büyük bir engel olarak gördüğünü göstermektedir. Bu sonuç, ithalat ve ihracatta daha aktif olan büyük ölçekli firmaların, gümrük süreçlerinden doğrudan etkilenmesiyle açıklanabilir. Bunun yanı sıra,

mahkemeler büyük firmalar için daha büyük bir engel olarak algılanmaktadır. Bu durum, büyük firmaların daha fazla sözleşme ve ticari anlaşmazlığa taraf olması nedeniyle hukuki süreçlere daha fazla maruz kalmasıyla bağlantılı olabilir. Literatüre bakıldığında, Bardasi, Sabarwal ve Terrell (2011) tarafından yapılan bir araştırma, büyük ölçekli firmaların ticari anlaşmazlıklarla daha fazla karşı karşıya kaldığını ve mahkemelerin yavaş işleminin büyüme kararlarını geciktirdiğini göstermektedir. Öte yandan, küçük firmalar kayıt dışı sektör rekabetinden daha fazla şikayetçidir. Bu bulgu, Perry ve Maloney (2007) tarafından yapılan çalışmada ortaya konan, kayıt dışı sektör büyüklüğünün özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler için rekabeti zorlaştırdığı ve bu firmaların büyümesini sınırlandırdığı yönündeki bulgularla örtüşmektedir.

İhracat yapan firmaların gümrük ve ticaret, yolsuzluk, mahkemeler ve eğitimli işgücüne erişim engellerini daha düşük seviyede algıladığı gözlemlenmiştir. Gümrük ve ticaret engeline anlamlı negatif katsayı ihracatçı firmaların, gümrük süreçleri konusunda daha deneyimli olması nedeniyle, bu süreçleri yönetmede daha başarılı olabileceğini göstermektedir. Hallward-Driemeier vd. (2014) çalışmalarında, ihracatçı firmaların düzenleyici sistemlerle daha sık etkileşim içinde oldukları için bu süreçleri daha etkin yönetebildiklerini ve dolayısıyla gümrük düzenlemelerini daha az engel olarak algıladıklarını göstermiştir. Bununla birlikte, ihracat yapan firmaların finansa erişimde önemli ölçüde daha az engel yaşadığı ve vergi oranlarından çok daha az şikayetçi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, ihracatçı firmaların genellikle daha büyük ölçekli olması ve uluslararası ticaret ağlarına entegre olmaları nedeniyle finansmana erişim açısından daha avantajlı olduklarını göstermektedir.

Çalışmanın sonuçları, firmaların finansal olarak daha güçlü hale geldikçe bazı engelleri daha az hissettiğini göstermektedir. Özellikle ciro arttıkça, vergi oranları, suç ve düzensizlik, elektrik kesintileri gibi engellerin daha az algılandığı görülmektedir. Bu sonuç, büyük ölçekli firmaların daha fazla finansal kaynağa sahip olması nedeniyle bu tür yapısal sorunlarla başa çıkabilecek kapasiteye sahip olduğu yönündeki literatürle tutarlıdır (Ayyagari vd., 2011). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yapılan araştırmalar, finansal olarak güçlü firmaların daha büyük ölçekli altyapı yatırımları yapabildiğini ve belirsizliklere karşı daha dayanıklı olduğunu göstermektedir.

Sonuçlara göre, kadın sahipliğinin ulaşım, finansa erişim ve yolsuzluk gibi faktörlerde engel algısını azalttığı görülmektedir. Bu bulgu, kadın sahipliğinin farklı iş yapma

biçimleriyle ilişkilendirilebileceğini ve kadın liderliğindeki firmaların bazı düzenleyici süreçlerde daha düşük algılanan engellerle karşılaştığını göstermektedir. Ancak, kadın sahipliği değişkeninin diğer birçok engel türü için istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmaması, kadın girişimcilerin karşılaştıkları engellerin belirli sektörlerde veya iş yapma biçimlerinde farklılaşabileceğini düşündürmektedir.

Yönetici tecrübesi, gümrük ve ticaret, vergi idaresi ve yolsuzluk gibi alanlarda anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir. Özellikle gümrük ve ticaret, yolsuzluk ve mahkemeler değişkenlerinde daha deneyimli yöneticilere sahip firmaların bu engelleri daha az hissettiği görülmektedir. Bu sonuç, daha deneyimli yöneticilerin iş yapma süreçlerinde düzenleyici engellerle başa çıkma konusunda daha yetkin olmalarıyla açıklanabilir.

Firma içi eğitim uygulayan firmaların ulaşım, gümrük ve ticaret, işgücü düzenlemeleri ve eğitilmiş işgücüne erişim konularında daha fazla engelle karşılaştığı görülmektedir. Bu durum, firma içi eğitime yatırım yapan firmaların daha yüksek beklentilere sahip olmaları ve dolayısıyla işgücü ve eğitim konularındaki eksiklikleri daha fazla hissetmeleriyle açıklanabilir. Sonuçlar, Almeida ve Carneiro (2009) tarafından yapılan çalışmayla tutarlıdır; bu çalışmada, firma içi eğitim sağlayan firmaların işgücü piyasasının eksikliklerine daha duyarlı olduğu ve bu nedenle eğitilmiş işgücü eksikliğini daha büyük bir sorun olarak gördüğü gösterilmiştir.

Bulgular ayrıca, web sitesi olan firmaların birçok engeli daha az algıladığını ortaya koymaktadır. Özellikle politik belirsizlik, suç ve düzensizlik, elektrik kesintileri ve kayıt dışı sektör rekabetinin, web sitesi olan firmalar için daha az engel teşkil ettiği görülmektedir. Bu bulgu, dijitalleşmenin firmaların fiziksel altyapıya bağımlılığını azalttığını ve piyasa belirsizliklerine karşı daha dirençli olmalarını sağladığını göstermektedir. Çalışmanın bu sonucu, Ghobadian ve O'Regan (2006) tarafından yapılan çalışmada öne sürülen, dijitalleşmenin küçük firmaların rekabet avantajı elde etmesine ve makroekonomik belirsizliklere karşı daha dayanıklı hale gelmesine yardımcı olduğu yönündeki bulgularla örtüşmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, firmaların yerlilik oranlarının belirlenmesinde dikkate alınacak en temel gösterge olan yerli girdi kullanım oranı kullanılarak firmaların karşılaştıkları engellerin yerlilik oranına göre nasıl farklılaştığı incelenmiştir.

Çalışmanın bulguları tamamen yerli olan ve olmayan firmaların faaliyet gösterirken farklı engellerle karşılaşma olasılıklarının farklılaştığını göstermektedir. Firmaların elektrik, suç ve düzensizlik ve politik belirsizlik konularında engellerle karşılaşma olasılıkları ve yerli olup olmamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir bağlantı bulunamamıştır. Bir diğer bulgu firmanın yüzde yüz yerli olmasının, ulaşım, gümrük ve ticaret, kayıt dışı sektör, araziye erişim, finansa erişim, vergi idaresi, işletme lisansı, yolsuzluk, mahkemeler, işgücü düzenlemeleri ve eğitilmiş işgücüne erişim konularında engellerle karşılaşma olasılıklarını artırdığı yönündedir. Son olarak firmanın yüzde yüz yerli olmasının elektrik konusunda engelle karşılaşma olasılığını düşürdüğünü tespit etmekteyiz.

Bu çalışma, elde ettiği temel bulguların yanı sıra daha kapsamlı bir veri ile daha kapsamlı bir yerlilik oranının (ya da endeksinin) hesaplanması gerekliliği hususuna dikkat çekiyor olmasından ötürü ayrıca önem arz etmektedir. Firma yerlilik endeksi ile yerlilik oranı yüksek firmaların ekonomiye hem üretim hem de işgücü yaratma yoluyla katkılarını görmek ve sektör yapılarını ayrıntılı bir şekilde analiz etmek mümkün olacaktır. Aynı zamanda hesaplanan firma yerlilik endekslerinin daha sonra sektörlerdeki ve ülkedeki üretimin yerlilik oranlarına toplulaştırılması mümkündür. Bu sayede hem firmaların yerlilik oranlarının hem de sektörlerin yerlilik oranlarının zaman içerisindeki değişimini gözlemlemek ve bu değişimi etkileyen faktörleri analiz etmek de mümkün olacaktır. Öte yandan bu endeksin sadece Türkiye'deki firmalar ve sektörleri kapsamanın ötesinde, uluslararası bir boyut kazanarak yaygınlaşması da söz konusudur.

Çalışmanın bulguları, firmaların yerli girdi kullanım oranlarına göre karşılaştıkları engellerin farklılaştığını ve özellikle tamamen yerli firmaların ulaşım, gümrük işlemleri, kayıt dışı sektörle rekabet, vergi idaresi, işletme lisansları, yolsuzluk ve işgücü düzenlemeleri gibi çeşitli alanlarda daha fazla zorluk yaşadığını göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda, yerli üretimin teşvik edilmesi için mevcut politika araçlarının daha somut hale getirilmesi ve firmaların karşılaştıkları yapısal engellerin azaltılmasına yönelik doğrudan destek mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Öncelikli olarak, yerli girdi kullanımını artırmaya yönelik olarak vergi indirimi veya muafiyetler gibi teşvik edici düzenlemeler hayata geçirilebileceğini düşünmekteyiz. Örneğin, yerli girdi kullanan firmalar için belirli oranlarda kurumlar vergisi indirimi

veya KDV avantajları sağlanması, firmaların üretim süreçlerinde yerli girdilere yönelmelerini teşvik edebilme olanağı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, yerli üreticilerin finansmana erişimini kolaylaştıracak düşük faizli kredi programları ve kamu destekli finansman modelleri uygulanabilir. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) yerli girdi kullanımını artırmaları için uzun vadeli finansman destekleri sağlanması önem arz etmektedir. Ayrıca, ulaşım ve lojistik maliyetlerinin düşürülmesi için bölgesel sanayi altyapısının güçlendirilmesi, gümrük süreçlerinin hızlandırılması ve yerli üretimi destekleyen kamu alımları politikalarının genişletilmesi, firmaların rekabet gücünü artıracaklarını düşünmekteyiz. Son olarak, eğitim ve işgücü politikalarının firmaların nitelikli işgücü bulma konusunda yaşadığı zorlukları giderecek şekilde yeniden düzenlenmesi, yerli üretimi uzun vadede sürdürülebilir kılacaktır. Tüm bu politika önerileri, Türkiye’de sanayi üretiminin daha rekabetçi ve dirençli bir yapıya kavuşmasına, yerli firmaların karşılaştıkları engellerin hafifletilmesine ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve istihdam artışına katkı sağlayacağına inanmaktayız.

Önümüzdeki çalışmalarımızda yerli girdi kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini daha ayrıntılı bir şekilde incelemeyi planlamaktayız. Özellikle, firmaların üretkenlik düzeyleri, inovasyon kapasitesi ve bölgesel kalkınmaya olan etkilerini dikkate alarak daha kapsamlı analizler yapmayı hedeflemekteyiz. Ayrıca, Türkiye’deki firmaların karşılaştıkları engelleri uluslararası bir perspektifle ele almak adına, farklı gelişmekte olan ülkelerdeki firmalarla karşılaştırmalı analizler yapmanın önemli bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz. Ek olarak farklı ikili sınıflandırma kategorileri kullanarak (örn. yüzde 100 yerli girdi kullanan firmalar, yüzde 75 veya üzeri yerli kullanan firmalar gibi) yerli girdi kullanım oranlarını farklılaştırmayı planlamaktayız. Bu doğrultuda, benzer metodolojileri kullanarak ve farklı oranlarda yerli girdi kullanımlarına bakarak, diğer ülkelerle kıyaslamalı çalışmalar yürütmenin, Türkiye’deki firmaların özgün zorluklarını daha net bir şekilde ortaya koymamıza olanak tanıyacağını düşünmekteyiz.

Kaynakça

Akbayır, F., & Yereli, A. B. (2019). Bir iktisadi denge meselesi: Tüketimde yerli mal tercihi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(18), 409-417.

- Almeida, R., & Carneiro, P. (2009). Enforcement of labor regulation and firm size. *Journal of Comparative Economics*, 37(1), 28-46.
- Ayyagari, M., Demirgüç-Kunt, A., & Maksimovic, V. (2011). Small vs. young firms across the world: contribution to employment, job creation, and growth. World Bank Policy Research Working Paper, (5631).
- Bardasi, E., Sabarwal, S., & Terrell, K. (2011). How do female entrepreneurs perform? Evidence from three developing regions. *Small Business Economics*, 37, 417-441.
- Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. S. L. I., & Maksimovic, V. (2005). Financial and legal constraints to growth: does firm size matter? *The Journal of Finance*, 60(1), 137-177.
- Bitzenis, A., & Nito, E. (2005). Obstacles to entrepreneurship in a transition business environment: the case of Albania. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 12(4), 564-578. <https://doi.org/10.1108/14626000510628234>
- Cebeci, T., & Uras, Ö. (2015). Türkiye’de sektörlerin milli ekonomiye katkısı. TEDAM Araştırma Projesi No:2.
- Djankov, S., Glaeser, E., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & Shleifer, A. (2003). The new comparative economics. *Journal of Comparative Economics*, 31(4), 595-619.
- Escribano, A., Guasch, J. L., & Pena, J. (2010). Assessing the impact of infrastructure quality on firm productivity in Africa: cross-country comparisons based on investment climate surveys from 1999 to 2005. World Bank Policy Research Working Paper, (5191).
- Farole, T., & Winkler, D. (Eds.). (2014). *Making foreign direct investment work for Sub-Saharan Africa: local spillovers and competitiveness in global value chains*. World Bank Publications.
- Ghobadian, A., & O'Regan, N. (2006). The impact of ownership on small firm behaviour and performance. *International Small Business Journal*, 24(6), 555-586.

- Gür, N., Hanedar, E. Y., & Hanedar, Ö. A. (2017). Kadın ortaklı şirketlerde dış finansmana erişim: Türkiye için firma düzeyinde bir bulgu. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(3), 591-602. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2017331321>
- Hallward-Driemeier, M., Khun-Jush, G., & Pritchett, L. (2014). Deals versus rules: policy implementation uncertainty and why firms hate it. *African Successes, Volume I: Government and Institutions* (s. 215-260) içinde. University of Chicago Press.
- Heij, C., de Boer, P., Franses, P. H., Kloek, T., & van Dijk, H. K. (2004). Qualitative and limited dependent variables. *Econometric methods with applications in business and economics* (s. 437-530) içinde. Oxford University Press.
- Jabbouri, I., & Farooq, O. (2021). Inadequately educated workforce and financing obstacles: International evidence from SMEs in developing countries. *International Journal of Managerial Finance*, 17(1), 118-137. <https://doi.org/10.1108/IJMF-01-2020-0002>
- Kalkınma Bakanlığı. (2016). *Orta vadeli program (2016-2018)*. <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/OrtaVadeliProgramlar.aspx>
- Malaeb, O. (2018). Small and medium enterprises in Lebanon: Obstacles and future perspectives. *Development Studies Series*, 55, 12-93.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2020). Regression with a Binary Dependent Variable. *Introduction to econometrics* (4. Baskı, s. 392-426) içinde. Pearson.
- Şeker, M., & Correa, P. G. (2010). Obstacles to growth for small and medium enterprises in Turkey. World Bank Policy Research Working Paper No:5323. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1617127
- Tiryakioğlu, M., (2016). Türkiye ekonomisinde geç kalkınmanın ve yerli üretimin ekonomi politiği. *Ege Akademik Bakış*, 16(2), 177-196.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *Orta vadeli program (2024-2026)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/09/Orta-Vadeli-Program_2024-2026.pdf

Wang, Y. (2016). What are the biggest obstacles to growth of SMEs in developing countries? A picture emerging from an enterprise survey. IES Working Paper No 09/2016. <https://www.econstor.eu/handle/10419/174176>

World Bank. (2019). *Enterprise survey 2019: Türkiye* [Data set]. World Bank Group. <https://www.enterprisesurveys.org/en/data>

Erişim tarihi: 17.09.2023

Geliş Tarihi:

01.03.2025

Kabul Tarihi:

04.06.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Kargılı, F., Baştar, F.B. & Koytak, E. (2025). Profesyonel mi esnaf mı? Eczacılıkta meslek sarkacı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 260-292, doi: 10.46928/iticusbe.1649390

PROFESYONEL Mİ ESNAF MI? ECZACILIKTA MESLEK SARKACI

Araştırma

Feyza Kargılı

Sorumlu Yazar

İbn Haldun Üniversitesi

feyza.kargili@stu.ihu.edu.tr

Fatma Betül Baştar

Sakarya Üniversitesi

fatmabetulbastar@gmail.com

Elyasa Koytak

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

elyasa.koytak@medeniyet.edu.tr

Feyza KARGILI, İbn Haldun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji programında yüksek lisans öğrencisidir. Göç, eğitim, çalışma ve meslekler sosyolojisi alanlarında araştırmalar yapmaktadır.

Fatma Betül BAŞTAR, Sakarya Üniversitesi Diaspora Araştırmaları Merkezi'nde uzun dönemli stajına devam etmektedir. Göç, çalışma ve meslekler sosyolojisi alanlarında çalışmalarını sürdürmektedir.

Elyasa KOYTAK, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Doktor Öğretim Üyesi. Meslek sosyolojisi alanında çalışmaktadır.

Profesyonel mi Esnaf mı? Eczacılıkta Meslek Sarkacı

Feyza Kargılı

feyza.kargili@stu.ihu.edu.tr

Fatma Betül Baştar

fatmabetulbastar@gmail.com

Elyasa Koytak

elyasa.koytak@medeniyyet.edu.tr

Özet

Türkiye’de çalışma hayatının geçirdiği dönüşümler içinde profesyonel meslekler önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda eczacılık, birçok farklı meslekî rol ve dinamiği içinde barındıran çok boyutlu bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, hem profesyonel hem “serbest meslek” olarak kabul edilen eczacılık mesleğinin çalışma ilişkilerinde yaşanan dönüşümün eczacıların mesleki rol ve itibarına yansımalarını keşfetmeyi hedefleyen bir araştırmadır. Nitel araştırma yöntemlerinden gömülü teori deseni kullanılarak yürütülen çalışmada, sekiz sahip ve mesul müdür eczacı, bir yardımcı eczacı, iki stajyer eczacılık öğrencisi, bir eczane çalışanı, bir hastane eczacısı ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile görüşmelerden elde edilen bulgular; sosyal bir mekân olarak eczaneler, güven-bilgi-temsil ilişkisi, meslek sarkacı, sosyal medya olmak üzere dört başlıkta analiz edilmiştir. Analiz sonucunda eczacılık mesleğinin yalnızca kendi içinde farklı meslek rollerini barındırmakla kalmadığı, aynı zamanda profesyonellerin mesleklerini icra ederken başka mesleklerin rollerini de üstlendiği bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, “meslek içinde meslek” kavramsallaştırmasını ortaya çıkarırken, eczacılık mesleğinde güven, bilgi ve temsil ilişkilerinin dengede tutulması gerektiğini ifade eden “meslek sarkacı” kavramını da doğurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eczacılık, meslek sosyolojisi, toplumsal rol, meslekî itibar, meslekî dönüşüm.

JEL Kodu: J44, Z13

Professional or Tradesman? Professional Pendulum of the Pharmacy

Abstract

Professions play a crucial role in shaping and transforming working life in Türkiye. In this context, pharmacy emerges as a multifaceted and multidimensional profession that includes many different roles and dynamics. This study aims to explore the reflections of the transformation in the working relations of the pharmacy profession on the professional role and reputation. The research was conducted using grounded theory design, one of the qualitative research methods; and in-depth interviews were conducted with eight owner and managing pharmacists, one assistant pharmacist, two intern pharmacy students, one pharmacy employee, and one hospital pharmacist. The interview data were analyzed under four main themes: pharmacies as a social space, trust-information-representation triangle, professional pendulum, and social media. As a result of the analysis, it was discovered that the pharmacy profession not only includes different professional roles within itself but also has a structure in which professionals assume the roles of other professions while practicing their profession. While this situation reveals the conceptualization of “profession within a profession”, it also introduces the concept of “professional pendulum” to the literature, suggesting that trust, knowledge and representation relations should be kept in balance in the pharmacy profession.

Keywords: Pharmacy, sociology of profession, social role, professional prestige, professional transformation.

JEL Code: J44, Z13

Giriş

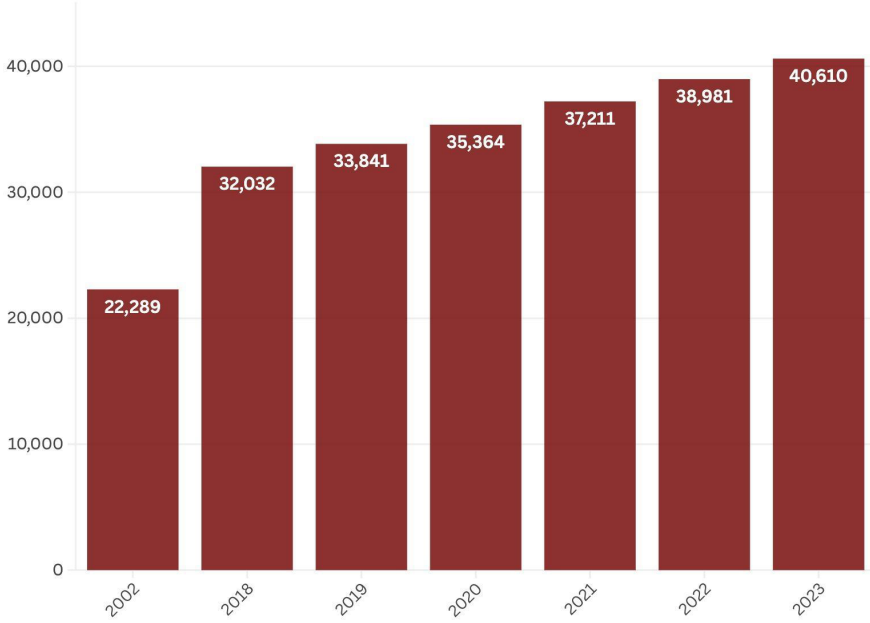
Günümüzde yaşanan toplumsal ve dijital dönüşümler, sağlık sektöründe ve sağlık mesleklerinde ciddi değişimlere sebebiyet vermekte ve bu değişimler sağlık alanında çalışan profesyonellerin rollerinde de önemli değişikliklere sebep olmaktadır. Toplumsal değişimin gündelik yaşama ve mikro ölçekli ilişkilere yansımalarının belirgin biçimleri eczacılık mesleğinde gözlemlenmektedir. Türkiye’de uzun bir dönem eczacılar pansuman, enjeksiyon, aşılama gibi işlemleri yapabiliyorken yakın dönemde söz konusu işlemler yasaklanmıştır. Bu durum, eczacıların rollerinde geçmişe göre farklılaşmaya yol açmış; eczacılık pratikleri, profesyonel bir zeminden ziyade esnaflık temelli bir anlayışa evrilmiştir. Eczaneler geçmiş dönemde, sağlıkla ilgili bilgi alma hususunda hastaların ilk tercih ettikleri kurumken artık sağlıkla ilgili durumlarda son durak hâlini almıştır. Günümüzde eczacılık pratikleri değişmekte ve bu anlamda eczacılar, sağlık alanında ticari faaliyet yürütmeleri bakımından esnaf veya sağlık danışmanı olarak görülmektedir. Bu ikili rol, vatandaşların müşteri olarak mı, yoksa hasta olarak mı eczaneye geldikleri tartışmasını beraberinde getirmektedir.

Bu araştırmanın ana problemi “eczacılık mesleğinin gelinen noktada nasıl bir meslekî deneyim dünyası ve ilişki yapısı sunduğu” şeklindedir. Bu bağlamda eczacıların, mesleklerini icra ederken karşılaştıkları sosyal yapılarda ne gibi dinamiklerin mevcut olduğu; eczacıların meslekî rol ve itibarlarının neye dayandığı; günümüzde eczacı ve kalfa arasındaki farkların mesleğin günlük dünyasında nasıl yaşandığı araştırmanın alt sorularını oluşturmaktadır. Bilhassa ticari yönünün son yıllarda artması bakımından mesleğin esnaflaşmasının toplumsal itibarı üzerindeki etkisi ve eczacıların bu etkiyi deneyimleme ve yorumlama biçimi araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu amaçla bu araştırma nitel bir yaklaşımla eczacılarla yapılan derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır.

Bağlam ve Literatür

Meslek sosyolojisi çalışmalarında bir mesleğin dönüşümünü, deneyim dünyasını ve profesyonel niteliğini incelerken mesleğin içinden geçmekte olduğu yapısal süreç ve dinamikleri tespit etmek önemlidir (Koymak, 2022). Türkiye gibi meslek dünyalarının 2000 sonrasında katmanlı bir dönüşüm geçirdiği bir toplumda, bir mesleğin en mikro seviyede geçirdiği değişimler dahi esasen yapısal bağlam içinde anlam kazanmaktadır.

Sağlık Bakanlığı'nın 2025 yılında yayınladığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı verilerine göre Türkiye'de toplam 40.610 eczacı vardır. 40.610 eczacının 4.761'inin Sağlık Bakanlığı'nda görevli olduğu, 751'inin üniversitelerde akademisyen olduğu, kalan 35.098'inin ise özelde çalıştığı görülmektedir. Eczacıların mezun olduktan sonra çoğunlukla özel sektörde çalışmayı tercih ettikleri söylenebilir. Özel sektörde çalışma oranı kahir ekseriyetle serbest eczanelerde mesul müdür veya ücretli çalışan eczacıları ifade etmektedir. Yıllara göre eczacı sayılarına bakıldığında, orantılı şekilde artış olduğu görülmektedir. 2002 yılından bu yana yeni açılan eczacılık fakülteleri, mezun eczacı sayılarında da artışa neden olmuştur. 2023-2024 yılında eczacılık fakültesi sayısının kırk yedi oluşu bu tabloyu desteklemektedir. Nitekim Türkiye'de 2002 yılında 22.289 eczacı bulunurken bu sayı 2023 yılında 40.610'a uzanmıştır.

Şekil 1. Yıllara Göre Eczacı Sayıları

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2025), Sağlık İstatistikleri Yıllığı

Tablo 1. Öğretim Yıllarına Göre Eczacılık Fakültesi, Öğrenci ve Öğretim Üyesi Sayıları

Öğretim Yılı	Fakülte Sayısı	Yeni Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayısı	Toplam Öğrenci Sayısı	Mezun Olan Öğrenci Sayısı	Öğretim Üyesi Sayısı
2002-2003	11	939	4.120	919	354
2017-2018	31	2.631	11.953	1.545	786

2018-2019	35	3.605	13.943	1.723	862
2019-2020	37	3.883	15.880	1.759	949
2020-2021	39	4.613	18.383	2.082	1.037
2021-2022	39	5.195	20.902	2.352	1.106
2022-2023	45	5.595	23.892	2.707	1.204
2023-2024	47	5.436	25.215	3.162	1.264

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı (2025), Sağlık İstatistikleri Yıllığı

Öğretim yıllarına göre eczacılık öğrencilerine dair tablo incelendiğinde, eczacılık fakültelerinin yıllar içinde düzenli şekilde arttığı, fakültelerdeki artışa bağlı olarak öğrenci sayılarının da yükselişe geçtiği görülmektedir. Bu durum, eczacılık mesleğinin yeni kuşak eczacılardaki yansımalarını dikkate değer kılmaktadır. Eczacılık fakültesi mezunlarındaki bu artış, yeni meslek alanları, eczacılık mesleğinin rol ve ilişkilerinin dönüşümü gibi güncel konuları gündeme getirmektedir. 2023 yılı için, tıp fakültesi mezunlarının %95,3, ebellek bölümü mezunlarının %92,40, hemşirelik bölümü mezunlarının %90,90, eczacılık fakültesi mezunlarının ise %91 oranında istihdam edildiği görülmektedir (TÜİK, 2023). Ayrıca lisans mezuniyeti sonrası ilk iş bulma süresinin en kısa olduğu beş bölümün; dil ve konuşma terapisi (2,3 ay), tıp (4,2 ay), özel eğitim öğretmenliği (4,2 ay), eczacılık (5,5 ay), ebellek (7,3 ay) olduğu görülmüştür. Eczacılık bölümü en kısa sürede iş bulan dördüncü bölüm olarak yerini almaktadır (TÜİK, 2023).

Nicel veriler ışığında eczacılık mesleğinde serbest eczacılığın giderek yoğunlaşan ve değişen çalışma ilişkilerine sahne olduğu tahmin edilebilir. Bu yeni durumun, eczacılık mesleğinin meslekî rol ve itibarına ne getirdiği önem kazanır. Mesleğe dair ulusal literatür incelendiğinde doğrudan eczacılık mesleğinde meslekî rol ve itibar olgusuna dair yapılan çalışmaların kısıtlı olduğu görülmüştür. Çalışmaların çoğu, eczacılık fakültesi öğrencilerinin meslek tercihlerini etkileyen unsurlar, işsizlik kaygısı, eczacılık eğitimi konularını ele almaktadır (Kılıçdağı & Özçelikay, 2018; Demirdamar, 2022; Yıldız vd., 2022; Ömür & Seçgin, 2024). Son yıllarda öğrencilerin mesleki çalışma alanlarına yönelik ilgilerinde değişimler yaşanmıştır (Kıran & Taşkiran, 2015). Serbest eczacılık yerine klinik eczacılık, endüstri eczacılığı, akademik eczacılık gibi alanlara yönelimin yavaş da olsa artmaya başladığı ve bu yeni eğilimle istihdam alternatiflerine dair bir arayış olduğu görülmektedir. Eren, eczacılık fakültesi son sınıf öğrencilerinde işsizlik kaygısı, girişimcilik niyeti ve umutsuzluk ilişkisi üzerine yapmış olduğu nicel

araştırmasında, son sınıf öğrencilerinde işsizlik kaygısı ile umutsuzluğun birbiriyle aynı yönde, işsizlik kaygısı ile girişimcilik niyetinin zıt yönde, girişimcilik niyeti ile umutsuzluğun ise zıt yönde ilişkili olduğu sonucuna varmıştır (Eren, 2020).

Eczacılık mesleğinde kariyer yollarının belirlenmesi ve istihdam alanlarının incelenmesi çalışılan konular arasında yer almaktadır (Kırpık & Yılmaz, 2018; Uzun, 2019; Çalikuşu & Özçelikay, 2020). Kırpık ve İlcektay, eczacılık mesleğinde kariyer yollarının belirlenmesi üzerine yaptıkları çalışmalarında alana dair farklı ülke ve üniversitelerde yapılan çalışmaları değerlendirmiş, aynı zamanda yarı-yapılandırılmış mülakatlar yoluyla hastane eczacısı, serbest eczacı, SGK eczacısı, akademik eczacı ve klinik eczacılar ile görüşmüşlerdir (Kırpık & İlcektay, 2020). Mesleği tercih etmede etkili olan unsurlar arasında aile etkisi, sağlık alanında çalışma isteği, farklı fırsatlarla sahip bir meslek oluşu bulunmaktadır. Araştırmacılar, serbest eczacılığı seçecek olan eczacıların, farmakolojik bilginin yanı sıra SUT bilgisine hakim olmaları gerektiğinin, akademik alanda çalışan eczacılar için ise bilimsel ilgi, merak ve yeterli düzeyde İngilizce bilgisinin önem kazandığının altını çizmiştir. Aynı zamanda hastane eczacılarının mesleki bilgiyi çalışma ortamlarına yeterince uygulayamadıkları sonucu da önemli bir bulgu olarak yerini almıştır.

Bir diğer çalışma ise Üstünes'in "Eczacılığın Geleceği" başlıklı çalışmasıdır (Üstünes, 2022). Üstünes, gelecekte dijitalleşme ve sağlık teknolojilerindeki ilerlemelerle çoğunlukla ev temelli sağlık hizmeti sunumunun yaygınlaşacağını belirterek eczacıların yalnızca ilaç sağlayıcı değil, aynı zamanda önleyici sağlık danışmanı rolü üstleneceğini belirtmiştir. Ünlü ve Demir ise ilaç endüstrisinin eczacılık mesleğinden beklentilerini incelemiştir (Ünlü & Demir, 2022). İlaç endüstrisi, eczacılardan teorik bilginin dışında uygulama becerisi ve sektörel deneyim de beklemektedir. Bu bağlamda, eczacılık eğitiminde endüstriyle iş birliği içerisinde uygulamalı eğitimlerin önemine dikkat çekilmektedir.

Alana dair uluslararası çalışmalara bakıldığında eczacılık fakültesi öğrencilerinin kariyer planlamaları, mesleki tercihleri etkileyen faktörler (Besier & Jang, 1992; Eiland vd., 2010; Shen vd., 2014; Hanna vd., 2016; Alhaddad, 2018) ve mesleğin kariyer fırsatları (Bawa vd., 2010) konularının çalışıldığı görülmektedir. Mesleğin geçmişten bugüne değişimi konusu uluslararası literatürde oldukça fazla çalışılmaktadır (Toklu & Hussain, 2013; Ulrick & Meggs, 2019; Elfıturı & Sherif, 2022). Yapılan bu çalışmalara

göre; 1920’li yıllarda eczacılığın temel ve en önemli rolü ilaç hazırlama ve dağıtımı iken, günümüzde bu meslek hasta merkezli bir hizmet ve ürün sunumuna evrilmiştir. Günümüzde eczacılar, toplum sağlığına önemli katkı sunan yeni rol ve ilişkileri üstlenmekte; hastaların sağlık durumlarının izlenmesi, ilaç kullanımının düzenlenmesi, kronik hastalıkların optimize edilmesi gibi görevleri yerine getirmektedirler.

Yakın tarihli bir başka çalışmada, toplum eczanelerindeki eczacıların, hastalara yönelik danışmanlık ve idari sorumluluklar arasında gerçekleştirdiği iş ve zaman takibi incelenmiştir (Canan vd., 2024). Eczacıların giderek daha çok danışmanlık hizmetlerine odaklandığı, idari işlerin ise çoğunlukla eczane personelleri tarafından yürütüldüğü görülmüştür. Bu durum, eczacıların hastalarla etkileşimde bulunarak sağlık danışmanlığı rollerini daha aktif hale getirdiklerini göstermektedir. Tekiner, “Türkiye’de Eczacılık: Dünü, Bugünü ve Geleceği” adlı çalışmasında, Türk eczacılık sistemindeki değişimler bağlamında mesleğin gelecekteki rollerini araştırmıştır (Tekiner, 2014). Türkiye’de eczacılık geleneksel ilaç dağıtımından çıkarak sağlık danışmanlığı hizmeti sunmaya doğru yol almaktadır. Eczacılığın son on yılda köklü değişimler geçirmesinde 2003 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı’nın yürürlüğe girmesinin önemli ölçüde etkisi olmuştur. Bu sayede referans fiyatlarına göre yeni ilaç fiyatlandırmaları yapabilmek, veri tabanı oluşturma gibi amaçlar benimsenerek Türkiye’de eczacılık sisteminin değişmesine katkı sağlanmıştır. Bunun yanında, İlaç Takip Sistemi’nin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, ilaç ve sigorta sistemine yönelik sahteciliğin kontrol altına alınması mümkün hâle gelmiştir. Nitekim Türk eczacıların da bu değişimlere ayak uydurabilmesi için yalnızca serbest eczacılıkta değil özel alanlarda uzmanlaşarak sağlık profesyonelleri arasında ayrışması gerekmektedir.

Alana dair yapılan çalışmaların bir diğeri ise, Güner Çelik’in “Eczacılık Alanında Beyaz Yaka Suçları” isimli doktora tezidir. Çalışma, eczacılık sektöründe işlenen suçların nedenleri, işleniş biçimleri, suç fırsatları ve suça karşı alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi konularını ele almaktadır (Çelik, 2016). En çok işlenen eczacı suçları arasında, muvazaalı eczane işletmek, reçete yönlendirmek, hasta bilgisinin dışında ilaç yazmak gibi suçlar bulunmuştur. Eczacıları suça iten sebepler arasında ise fazla para kazanma isteği ve içinde bulunulan maddi geçim sıkıntılarından kurtulma düşüncesi bulunmaktadır. Yapılan çalışmanın sonucunda eczacı suçlarının toplum tarafından mesleğin görünümünü etkilediği görülmüştür. Eczacıların suç olduğunu

kabul etmedikleri bu suçlar, mesleğin itibarını görünürde tamamen olmasa dahi uzun süreçlerde etkileyen unsurlar arasında yerlerini almaktadır.

Bir diğer güncel çalışma ise eczacılık rollerindeki değişimlerin sebeplerini ve bu değişimlerin akabinde hasta memnuniyeti düzeylerindeki farklılaşmaları konu edinmektedir (Demir & Eke, 2020). Seri ilaç üretimine geçilmeden önce ilaçların eczacılar tarafından el ile yapılıyor olması, eczacıyı “ilacı yapan kişi” konumuna taşırken, seri üretim ile birlikte “ilacı satan” konumuna çekmiştir (Baytop, 1995, s. 8; White & Latif, 2006, s. 1409). Bu gelişme ile ilaçların kullanımı, doğru ilaç tercihi hususunda hastaları bilgilendirmek, eczacılara düşen yeni görevler arasında sayılmaya başlanmıştır. Eczacının gerek teorik gerekse pratik bilgisini hasta yararına kullanması, hastanın yaşam kalitesinin artması amacıyla yaptığı kontrollü tedavi bakımı yani farmasötik bakımın önemi artmıştır. Eczacıların sundukları danışmanlık ve sağlık hizmeti, hasta açısından oldukça önemli görülürken bu hizmet ve danışmanlığın yıllara göre şekil değiştirmesi de mesleki itibarı etkileyen ana sebeplerden biri olarak öne çıkmıştır.

Yöntem

Yukarıda ifade edilen bağlam ve literatür çerçevesinde bu araştırma, eczacılık mesleğinin büyüme yaşadığı güncel dönemde eczacıların günlük rutinlerinde meslekî rol ve ilişkilerinin nasıl şekillendiğini keşfetmeyi amaçlar. Bu amaçla eczacıların anlam ve deneyim dünyalarını keşfetmek için nitel bir yöntemle başvurulmuştur. Yaşları 23-42 arasında değişen, farklı mesleki statülerden 10 eczacı, 2 eczacılık öğrencisi-stajyer ve 1 eczane çalışanıyla yarı-yapılandırılmış derinlemesine yüz yüze mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlarda eczacılara hastalar, vatandaşlar, komşu esnaf ve diğer faillerle ilişki biçimleri sorulmuş, mesleklerinde günlük rutinlerini anlatmaları istenmiş, eczacı dükkanı içinde meslektaş ve çalışan ilişkileri sorulmuş, özellikle de işletmecilikle profesyonel meslek olma arasındaki ilişkiye dair görüş ve deneyimleri talep edilmiştir. Bununla birlikte eczanelerin iç tasarımları, gelen müşteri/hasta tipolojileri, eczacı-müşteri/hasta ilişkileri; mikro boyutta ise, eczacıların müşterilerle olan iletişimlerindeki jest ve mimikleri, müşterilerin eczacılarla olan konuşma tarzları gibi konularda veri toplanmıştır. Mülakatlar için İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 2024/7 sayılı ve 09.09.2024 tarihli kararıyla izin alınmıştır. Katılımcılar mülakattan önce bilgilendirilmiş ve gönüllü onamları alınmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların Sosyo-Demografik Profili

KOD	CİNSİYET	YAŞ	MESLEKİ STATÜ	MEZUN OLDUĞU ÜNİVERSİTE	SEKTÖRDEKİ KIDEM
K1	Kadın	42	Sahip ve Mesul Müdür Eczacı	İstanbul Üniversitesi	7 yıl
K2	Kadın	24	Sahip ve Mesul Müdür Eczacı	İstanbul Medipol Üniversitesi	1 yıl
K3	Kadın	23	Yardımcı Eczacı	Sağlık Bilimleri Üniversitesi	6- 7 ay
K4	Kadın	21	Öğrenci - Stajyer	Biruni Üniversitesi	-
K5	Erkek	39	Sahip ve Mesul Müdür Eczacı	İstanbul Üniversitesi	16 yıl
K6	Kadın	23	Öğrenci - Stajyer	Biruni Üniversitesi	-
K7	Kadın	25	Eczane Çalışanı	Üsküdar Üniversitesi (Sosyal Hizmetler)	7 yıl
K8	Kadın	24	Hastane Eczacısı	Bezmialem Üniversitesi	2 yıl
K9	Erkek	30	Sahip ve Mesul Müdür Eczacı	Hacettepe Üniversitesi	6 yıl
K10	Kadın	31	Sahip ve Mesul Müdür Eczacı	Marmara Üniversitesi	7 yıl
K11	Kadın	26	Sahip ve Mesul Müdür Eczacı	Ankara Üniversitesi	2 yıl
K12	Eczacı çift	38	Sahip ve Mesul Müdür Eczacı	İstanbul Üniversitesi	15 yıl
K13	Kadın	30	Sahip ve Mesul Müdür Eczacı	Marmara Üniversitesi	7 yıl

Saha araştırmasında nitel araştırma deseni olarak gömülü teori Kathy Charmaz'ın önerdiği yaklaşımla kullanılmıştır (Charmaz 2002, 2006). Bu yaklaşımda gömülü teori incelenen konuda sosyal faillerin deneyimlerine ve anlam dünyalarına erişmek için kullanılır ve dinamik bir kodlama süreci içerir. Özellikle daha önce hiç çalışılmamış veya az çalışılmış yeni bir olgunun keşfedilmesi ve kavramsallaştırılması için elverişli olan bu yaklaşıma uygun şekilde araştırmada veri toplama sürecinde yapılan mülakatların birbiri ile ilişkilendirilerek ilerlenmiş; her mülakatın ardından yapılan

değerlendirmeler üzerinden odaklı şekilde veri toplamaya devam edilmiştir. Nitekim gömülü teori, analizle bulgular arasında gidiş-geliş öngörmekte, incelenen konuyu açıklayacak kavramları analizden çıkarmayı hedeflemektedir. İlk kodlamada açıklayıcı şekilde kodlanan mülakat dökümleri, ikinci kodlamada kategorik kümeler halinde derlenmiş ve neticede dört temel temaya ulaşılmıştır: Sosyal Bir Mekân Olarak Eczaneler, Güven-Bilgi Temsil İlişkisi, Meslek Sarkacı: “aynı zamanda ticarethane”, Sosyal Medya: “*influencer* eczacılık”. Araştırmanın bulguları, ilerleyen kısımlarda bu temaların sırasıyla açılmanması ve ilişkili şekilde analiz edilmesi şeklinde işlenmiştir.

Şekil 2. Araştırmanın Temaları

Bulgular

Sosyal Bir Mekân Olarak Eczaneler

Eczacılık, sağlık ve ilaç bilgisini toplumla buluşturan ve erişilebilir hale getiren bir köprü işlevi üstlenir. Sağlık alanıyla toplum arasında adeta bir sosyal tampon mekanizması gören eczaneler, bireylerin sağlık sistemine doğrudan erişimini sağlamakta ve bu sayede toplum sağlığını iyileştirme potansiyelini taşımaktadır. Bununla birlikte eczacılık, yalnızca sağlık hizmeti sunan bir alan olmaktan ziyade, mahalle ölçeğinde yerel bir bağ kurarak bireylerin sağlık alanındaki sorularına cevap bulabileceği güvenilir bir sosyal mekân yaratır. Bu nedenle eczacılar, sağlık hizmetlerini akademik bir dilden çıkartarak, gündelik yaşama entegre eden temel aktörlerdir. Bu meslek yalnızca ilaca erişim sağlayan bir sağlık noktası değil, aynı zamanda bireyin sağlığını korumak, geliştirmek ve gerektiğinde yönlendirme yapmak için toplumla bütünleşmiş bir mekân işlevi görür.

Bu bağlamda eczacılık mesleğinin katılımcılar tarafından “meslek içinde meslek” olarak nitelendirilmesi, bu alanın yalnızca teknik bilgiye değil bilhassa sosyal sorumluluğa dayalı bir meslek olduğu gerçeğini ifade eder. Eczanelerin toplumsal dokuyla iç içe geçmiş yapısı, sağlık ve toplum arasındaki bağı güçlendirir ve eczacılığı sadece profesyonel bir meslek olmaktan ziyade, mahalleliyle kurulan sosyal bir güven bağı haline getirir. Eczacılık toplum sağlığını erişilebilir, anlaşılabilir ve sürdürülebilir kılarak farklı unsurların bir araya gelmesi ve sistematik olarak birleştirilmesini sağlayan sağlık alanının topluma açılmasındaki bir köprü olarak görev yapar. Mesleğin bu temel özelliği birçok katılımcı tarafından vurgulanmıştır.

Hastalar doktorla birebir iletişime geçemiyorlar, ona aslında içini açamıyor. Eczaneyi ve eczanede çalışan birini kendine daha yakın hissettiği için onunla çok daha rahat sohbet edebiliyor. Veya işte doktora söyleyemeyeceği şeyleri de söyleyebiliyor. İşte diyor doktora gitmeme gerek yok bana bir şey verebilir misiniz? Bir şekilde bir güven ilişkisi kuruyorsun. Onun için net konuşman gerekiyor. Gerçekten şöyle bir şey var, sen yanlış olanı söylemiyorsun. Sadece biliyorsun, sana mesela C vitamini hakkında bir şey soruyor, aslında onunla ilgili çok fazla bir fikrin var. Sadece kendinden emin bir şekilde onu aktarman gerekiyor, o kadar. Sen kendinden emin konuştuğun zaman o insan da sana güveniyor. Güvenmeyi bekliyor sana. (K7)

Esasen eczacılık alanında formel bir eğitimi bulunmayan ve sosyal hizmet programından mezun olan eczane çalışanı K7'nin ifadeleri, mesleğin ve eczane ortamının güven temelinde katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Her ne kadar meslekî bir yetkinliği olmasa da katılımcının bu yapıyı fark edebilmesi, söz konusu dönüşümün yalnızca profesyoneller tarafından değil, meslek dışı çalışanlar tarafından da gözlemlenebildiğini ortaya koymaktadır. Hastaların eczacı olarak tanımladıkları mesleğe duydukları güven, yalnızca meslekî bilgiye değil, aynı zamanda sosyal yakınlık, iyi niyet ve samimiyete dayanmaktadır. Bu durum, eczane çalışanlarını ilaç tedarik eden görevlerinin yanı sıra aynı zamanda hastalarla bilgi ve duygusal destek üzerinden bağ kuran aracı figürler haline getirmektedir. Bilginin aktarılması ve netlik, otorite sergilemenin yanında eczacı-hasta arasındaki ilişkide hastaların nezdinde bir güven kaynağı haline gelmektedir. Bu ifadelerin bir eczacıdan değil, eczane çalışanından geliyor olması mesleğin yalnızca uzmanlık düzeyinde değil, daha geniş bir sosyal pratikler ağı içinde işlediğini göstermektedir. Bilgi aktarımı ve güven inşası

süreçlerinin, eczane ortamında yalnızca eczacıyla sınırlı olmadığı; eczanede çalışan diğer bireylerin de bu süreçte aktif bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Eczaneler yalnızca ilaç satışı yapılan yerler değil, aynı zamanda sosyalleşme alanları olarak işlev görmektedir. Mekânı ilişkisel bağlamda anlamak, onu karşılıklı toplumsal ilişkiler bütünü içinde değerlendirmek anlamına gelir (Yüceşahin, 2000, s.81). Özellikle mahalli yerleşimlerde eczacılar hem bilgi sağlayıcı hem de toplumsal destek sunan kişiler olarak toplumla güçlü bağlar kurmaktadır. Eczanede kurulan ilişkiler, hastalar ve çalışanlar arasında zamanla gelişen bir samimiyet ve alışkanlık haline gelebilmektedir. Sektördeki tecrübesi mesul ve müdür eczacılara göre daha az olan yardımcı eczacı K3, uzun süreli çalışmanın getirdiği etkileşimlerde eczaneyi ziyaret eden hastalarla duygusal bağların oluştuğunu belirtmektedir. Bu durum, hastalarla birebir iletişim kurma fırsatının daha fazla olduğu yardımcı eczacı rolüyle de yakından ilişkilidir:

Eczacı ile kurduğu güven bana göre değişiyor. Seni bilip seni tanıyan bir eczacıysan hasta sana güveniyor. Daha önce senin yaptıklarından fayda gören bir hasta sana güveniyor. Ben bir de şunu gördüm. Hastaların beklentisi çok fazla. Bazı hastaların özellikle yaşı biraz büyük olan hastalar çok fazla işlerinin olmasını istiyorlar. Hastane randevularını alamayanlar bile gelip randevu alınmasını talep ediyorlar. O dediğim samimiyeti kurunca bu da oluyor (K3).

Söz konusu bağlar aslında eczaneyi toplumsal aidiyet alanı haline getirir. Eczaneler, aynı zamanda bireylerin sağlıklı ilgili günlük yaşamlarındaki sorunlarına çözümler aradığı bir yer olarak dikkat çeker. Bu durum, eczanelerin bireylerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamakta rol oynadığını göstermektedir. Hastaların beklentilerinin yoğunlaştığı bir alan olarak eczaneler, sağlık hizmetinin ötesinde bir işleve sahiptir. Bir hastanın vefat haberinin üzüntüyle karşılanması veya hastaların çalışanların hatırlarını sorması, eczanenin yalnızca bir hizmet sunma noktası değil beraberinde toplumsal bağların güçlendiği bir mekân olduğunu gösterir. Bu durum çalışanların müşterilerle kurduğu ilişkiyi daha kişisel ve duygusal bir boyuta taşır. Nitekim eczane çalışanı olan K7'nin ifadeleri bu görüşü desteklemektedir:

O insanlar artık senin ailen gibi oluyor. Birinin vefat haberini alınca üzülyorsun, çünkü bir bağ oluşturunca orada, uzun süre çalışınca daha da. Şunu fark ediyorum mesela hani bana geliyor konuşuyor, hatırlarını soruyor falan, bir süre sonra da diyorsun ki aslında sen o insan

için bir çıkışın, seni seviyor sana değer veriyor o insan. Böyle insanlar var, hani bu yönden de insanlara iyi geldiğimi düşünüyorum. İnsanlarla iyi iletişime sahip olmayı sevdiğim için belki de, bu beni besliyor yani (K7).

Eczaneler eczacı-hasta sosyalleşmesinin yanı sıra, eczacı-çalışan, eczacı-eczacı arasındaki sosyalleşmeyi de sağlaması bakımından özgün mekânlardır. Henüz eczacılık fakültesinde öğrenci olan ve bir eczanede staj yapan K4'ün aşağıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, eczanelerin yoğun sosyal iletişimlerin yaşandığı ancak bu etkileşimlerin zaman zaman yorucu olabileceği bir alan olduğu görülmektedir. Eczacılık mesleği, halka doğrudan hizmet sunmayı gerektirdiğinden, bireylerle kurulan samimiyet zamanla yorgunluk oluşturmakta ve sınır ihtiyacını doğurabilmektedir.

Halkla iç içe bir meslek ama fazla iç içe bir meslek. Bu da yoruyor. Hani bir noktada şey oluyor, tamam halkız hep birlikteyiz ama yani yeter falan oluyor. Mesela şu an çalıştığım yerdekiler geliyor diyor ki mesela, Ayşe teyze hoşgeldin oluyor. Kurumsallık yok. Kurumsallık ne kısmında var? Evrak kısmında var, SSK'ya giderken var. Ben mesela Ali abi diyorum. Ama normalde iş yerinde çalışırsan Ali bey dersin ama Ahmet hocam falan diyorum. Kurumsallık yok, kurumsallığı sağlayamazsın zaten. Yani ne kadar resmiyeti sağlayabilirsin? (K4).

Eczanedeki şahsi ve sosyal etkileşimler sadece hastalarla sınırlı olmayıp, alıntıda görüldüğü üzere çalışanlar ve eczacılar arasında da belirgindir. Eczane bağlamında kurumsallık kavramının yalnızca evrak işleri gibi teknik konularda var olduğu fakat günlük işlemlerde samimiyetin ve enformel ilişkilerin hâkim olduğu görülmektedir. Söz konusu yapı, eczanelerde çalışan bireylerin resmi unvanlardan ziyade daha kişisel ve samimi ifadeler kullanmaları ile açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu durum eczacılığın sosyal boyutunu güçlendiren bir unsur olmakta fakat kurumsallaşmanın mümkün olmadığı bağlamlarda mesleki sınırları aşan ve yorucu hale gelen sosyal etkileşimlere de yol açabilmektedir. Bir sosyalleşme mekânı olan eczaneler kimi zaman mahallenin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına cevap veren bir dayanışma ağının kurulmasına aracılık eden sosyal bir kurumdur. Nitekim bu yönüyle ilgili olarak mesul ve müdür eczacı K10, eczanesinin mahalledeki ihtiyaç sahiplerine bir tür esnaf dayanışması içinde destek sağladığını ifade etmektedir:

Yanda bir mağaza var, onun çalışanları var. Benim yan tarafım emlakçı, bölgeyi biliyor. Bir yer bilmiyorum ona yazıyorum işte

mahalledeki ihtiyaç sahiplerine bakıyoruz. Benim arkadaşımın eczanesinde şunu yapıyorlardı, oraya fazladan kıyafet ayakkabı o tarz şeyleri getiriyorlardı, oradan alıp dağıtıyorlardı. Hani çok güzel bir kapı oluyor (K10).

Eczanenin mekân olarak çevresindekilerle kurduğu bu ilişkinin bir dezavantajı ise eczacının sosyal çevresini daraltmasıdır denebilir. Bu durum, bir yandan eczacıyı toplumsal bağlamda daha donanımlı ve iletişim becerileri açısından güçlü bir birey haline getirirken, diğer yandan sosyal hayatını çeşitlendirme ve farklı gruplarla etkileşim kurma fırsatlarını sınırlayabilir. Nihayetinde eczaneler, yalnızca sağlık hizmeti sunulan yerler değil, aynı zamanda önemli sosyal etkileşim, güven ve dayanışma potansiyel içeren alanlardır. Bu etkileşimler eczacıların toplumsal bağlarını güçlendirirken, sosyal çevrelerini iş ortamıyla sınırlayarak kısıtlayabilir. Bu durum, eczacılık mesleğini toplumsal faydaya katkı sağlayan bir alan olarak öne çıkarırken, sosyal yaşam ve meslek arasındaki dengeyi sağlamanın önemini de vurgular.

Güven-Bilgi-Temsil İlişkisi

Eczanelerin sosyal bir mekân olarak sürdürülmelerini sağlayan en önemli dinamiğin güven-bilgi ilişkisi olduğu yapılan mülakatların analizinde anlaşılmıştır. Sosyal mekân olarak eczanenin arka planına bakıldığında gerçek bir güven, duygu, sosyal ağlar ve ilişki biçimleri olduğu görülmektedir. Sağlık sektöründeki birçok meslekte olduğu gibi, eczacılıkta da mesleği icra eden ile hizmeti alan kişi arasında güven ilişkisi kurulmaktadır. Bu ilişki yoluyla gerek eczacı hastayı gerekse hasta eczacıyı belli bir konumda kabul eder. Bu durum eczacının sosyal statüsünü de etkilemektedir. Eczacılar ile hastalar arasında kurulan bu güven ve bilgiye dayalı kabul ilişkisi, eczacıların hastalara bilimsel ve terminolojik dilden toplumsal dile aktararak sundukları danışmanlık hizmetleri yoluyla mümkün olmaktadır. Hastanın doktoruyla kurduğu kısa süreli ve resmi görüşme biçimine göre eczacı ile çok daha uzun ve daha gayri resmi ilişki kurabilmesi güven ve samimiyet zemininde özgün bir duruma işaret eder:

İşlerine de geliyor, hastanın ilaca parası yetmez, parası kalmamıştır, hani herhangi bir şeye ihtiyacı vardır. O yüzden biz bir komşu gibi görüyoruz. Bunu da bir satış kaygısıyla değil, bunu böyle yapayım da hasta bana gelsin değil, biz burada bakkal amca ve kasap gibi... (K5).

Eczacı ve çalışanları küçük bir mekân içerisinde bir arada hizmet vermektedir. Bu iş birliği içerisinde eczacı ve çalışanlarının görevleri, ilaç satışı yapmak, ilaç tavsiyesi

vermek, satılacak olan ilacın kullanımına dair hastayı bilgilendirmek, muadil ilaç önerisi yapmak gibi birçok yönden benzeşmektedir. Ancak katılımcıların büyük çoğunluğu yapılan işlerin benzerlik göstermesinin yanında çeşitli farklılıklarının olduğunu belirtmişlerdir. Eczacıyı çalışanlarından ayıran en temel özellik, eczacının eczanenin sahibi olması hasebiyle tüm sorumluluğu üstlenmesidir. Denetimlerden kaynaklanabilecek cezaların eczaneye yansması, resmi evrak işlerinin takibi ve genel işletme sorumluluğu tamamen eczacıya aittir. Eczane çalışanlarının işe alımlarında herhangi lisans mezuniyeti zorunluluğunun bulunmaması, çalışanların teorik bilgiden ziyade pratik bilgiyi eczacının yanında çalıştıkça ediniyor oluşu diğer taraftan farklılıklardır. Bu durum, serbest ve mesul müdür eczacı olan K1 ve K9 tarafından mesleğin itibarını sarsıcı yönüyle değerlendirilmektedir:

Şimdi şöyle üniversite sınavını kazanıp bir teknikerlik bölümü belki puanı düşük bile olsa orayı kazanmak için bir zekâ seviyesine sahip olmak lazım. İlaç nedir, botanik nedir, farmakoloji nedir, hammadde nedir, eşdeğer ilaç nedir? Bu konulara aşına. Hastalarla iletişimden, diyalogdan, hepsini, az çok bunun eğitimini almış olanların daha hızlı kavradıklarını düşünüyorum (K1).

İtibarı ciddiye çok olumsuz etkileyen bir şey bu. Yani siz ne yapıyorsunuz, gün boyu oturuyorsunuz diyor. Yani bazı gelen hastalar da var. Ne yapıyorsunuz siz diyor. Yani keşke sizin yerinizde olsam (K9).

Aynı şekilde eczacılık bölümü öğrencisi K4'ün “herkes yapabiliyorsa neden böyle bir yer var? Yani işte bu yüzden itibarsız” görüşü de bölümü okuyan öğrencilerin gözünden mesleğin itibarsızlaştığına dair şeffaf bir görüntü sunmaktadır. Küçük bir çalışma alanı içerisinde bir arada çalışan eczacı ve çalışanları arasında eczacı-kalfa ilişkisi işlevsel bir boyut da kazanmaktadır. Eczacı ve kalfa iş birliğinden doğan, “eczanenin temsili” bilinciyle hareket edilen, sert bir hiyerarşiye dayalı olmayan bir ast-üst ilişkisi söz konusudur. Serbest eczacı K5'in “Benim çalışanlarım iyidir yani, ben onlara meslek içi eğitim de yaparım. Çünkü onlar da beni temsil ediyor.” şeklindeki ifadesi bu durumu özetler niteliktedir. Eczane çalışanı eczacının bir temsili, bir uzantısıdır. Eczacı haricindeki eczane çalışanları, eczacının yükünü hafifleten, yardımcı, fiziksel yorgunluğu alan kişiler olarak görülmektedir. Özellikle genç eczacılar, uzun zamandır eczacı kalfalığı yapanların tecrübe birikimlerinden yararlanmakta, eczacı ise bilgisini kalfasına aktararak kalfanın teknik bilgisine katkı sağlamaktadır. Bu anlamda karşılıklı

beslenme hali mesleğin iş birliği içinde yapılışına işaret eder. Örneğin yardımcı eczacı K3 ve hastane eczacısı K8, cümlelerinde benzer ifadelerle yer vererek mesleğin her alanında çalışan eczacının ek desteğe ihtiyaç duyacağına işaret etmiştir:

Sorun yaratabilecek hastaları genelde kalfaya paslıyorum. Çünkü hem o hastalara alışmışlar artık hem de daha iyi biliyorlar işte hastayı yönetmeyi falan (K3).

Yani başında sorumlu ve yetkili bir kişi olduktan sonra onun komutları altında başkaları da çalışabilir. Zaten fiziksel anlamda eczacı her şeye koşamaz yani. Tekniker dediğimiz zaten yardımcı. Fiziksel yorgunluğunu almak için eczacı da verilen bir şey değil. Atıyorum bir mühendislik teknikeri var, veteriner teknikeri var, diş hekimi teknikeri var. Bir doktorun da asistanı var mesela tıbbi sekreter (K8).

Çoğu hasta esasen eczanede eczacı ve çalışanını ayırt edememekte; kısa zamanlı ilaç temininde iki gruptan da danışmanlık almaktadır. Ancak hasta detaylı bilgi almak istediğinde hastaya sağlık danışmanlığını doğrudan eczacı sunmaktadır. Bu sayede hasta zihninde yetkinliğe dair güveni tam hissetmektedir. Hastanın zihninde oluşacak olan eczacı ile çalışanları arasındaki bilgi, yetkinlik, ast-üst ilişkisi eczacı ve çalışanı arasındaki bilgi akışının hastaya yansıtılması ile oluşur. Eczacı teorik bilgisini çalışanlarına aktararak, çalışanların alana hakimiyetini arttırmayı, yetkinliklerini çoğaltmayı hedefler. Bu hedef, hastanın tıpkı eczacıda olduğu gibi eczane çalışanı ile de kuracağı güven temelli ilişkinin sürdürülebilmesi, aynı zamanda bir ticarethane olan eczanenin güvenilir temsiline sağlanması içindir. Böylece eczacı, çalışan ve hastanın dahil olduğu bu süreç bir meslek sarkacı olarak düşünülebilir. Bir tarafında eczacının diğer tarafında eczane çalışanının etkin faaliyet gösterdiği bu sarkacın denge noktasını güven-bilgi-temsili ilişkisi oluşturmakta, bu karşılıklı aktarım mesleğin devamlılığını, toplumsal işlevselliğini ve temsillerini mümkün kılmaktadır.

Yapılan mülakatlarda, hastane yakınlarındaki eczanelere nazaran mahalle eczanelerindeki güven ilişkilerinin farklılaştığı bulunmuştur. Mahalle eczanesine sürekli olarak gelen hastayı bir süre sonra eczacı da şahsen tanımakta, hastanın kronik veya akut hastalıklarından haberdar olabilmektedir. Tanıdık hastanın düzenli olarak kullandığı ilaçları bilen eczacı bu hastalara kimi zaman reçetesiz ilaç satımı yapabilmektedir. Bu satışı her hastaya yapmadıklarını belirten birçok katılımcı, “ertesi gün reçete yazdıracağını bildikleri” hastalara reçetesiz ilaç satışı yaptıklarını

belirtmişlerdir. Hasta ile kurulan güven ilişkisi temelinde reçetesiz ilaç satışı mümkün olmakta, bu mahalli güven ilişkisi eczacıyı bu şekilde hasta yararına inisiyatif almaya itmektedir.

Mahalleden sürekli gelen insanlar oldukça sen de hani kişiliğini artık tanımaya başlıyorsun insanların, verdiği sözleri tuttuğunu gördükçe. Bu antibiyotiklerde falan mümkün olduğunca yapmamaya çalışıyorum tabii ama diğer ilaçlarda daha rahat yapabiliyoruz. Ben tamam emanet vereyim sana yazdırırsın diyorsun, ertesi gün yazdırıyor ama hani bu güveni gördüğüm insanlara bunu yapıyorum yoksa herkese yapmam bunu (K2).

Güven ilişkisi önemli olmakla birlikte, bu alışverişte belirleyici olan tek unsur değildir; ilacın verilmediği durumlarda hastanın aynı eczacıyı yeniden tercih etmeme eğilimi de süreci etkileyen bir faktördür. Eczane çalışanı olan K7, reçetesi veya raporu geç çıkacak hastaları için önceden ilaç satışını gerçekleştirmesindeki ekonomik kaygıyı “Rapor çıkmamış hastalar oluyor, biz veriyoruz ilacını, sonrasında işleme alıyoruz tekrardan. Çünkü bu sefer ya hasta gidiyor ya ilaç olmuyor. Hani yardımcı olmaya çalışıyoruz aslında” cümleleriyle belirtmiştir. Söz konusu ekonomik kaygı, hasta sağlığını olumsuz yönde etkilemesi bakımından değil, eczanenin kâr üreten şekilde döndürülmesi gereken bir dükkân oluşu bakımından da değerlendirilmelidir. Hastayla kurulan güven ve bilgiye dayalı ilişki eczacının ekonomik çıkarları ile hasta yararı arasında etik bir denge gerektirmektedir. Bu nedenle eczacı ve hasta arasında yer alan ilişkideki hiyerarşi, eczacının bilgi ve deneyiminden kaynaklandığı için, ne kadar etik bir denge sağlanmaya çalışılsa da her zaman mevcuttur:

Eczanede vereceğim ilaçların hastalara hangi sebeple verdiğim, muadil ya da gerçek, mesela ithal ilaç olabilir Türk ilaç olabilir, bunların hastalara açıklanması, muadil ilaçların örneğin hastalar tarafında muadil kısmı farklı düşünülse de eczane kısmında farklı açıları var. Eczane işletmesinin de ekonomik kaygıları var doğal olarak, çünkü orası bir işletme, maaşını devletten alıyorsun ama devlete fatura kesmen gereken bir miktar var ve sen devlet tarafından bunlar muadil ilaçlar hastaya söylenmeden verilmesi gereken konumda. Sağlık Bakanlığı tarafından eczacıya bu direktif veriliyor (K11).

Güven ilişkisinde duygusal değerler ve mahalli güçlü bağlar eczacıların motivasyonlarını arttıran unsurlar arasında yer almaktadır. Mevcut bir hastalık için

kullandığı ilaçların fayda etmediği hastalar, eczacılara danışarak sağlık danışmanlığı almakta; eczacıların çeşitli yönlendirmeleri, el yapımı ilaçları ile hastaya uygulamaya çalıştıkları tedaviler hastalar tarafından bazen tatmin edici karşılanmaktadır. Eczacının sunduğu bu destek karşısında hasta tarafından alınan olumlu geri dönüşler eczacıları oldukça motive etmektedir. Eczacılar ayrıca hastalara yalnızca sağlık danışmanlığı yapmamakta, bu danışmanlığa ek olarak psikolojik destek sağlama, hastaların ekonomik durumlarını zora sokmaması adına çeşitli tavsiyelerde de bulunmaktadır:

Bir şey öneriyorsun, bazı hastalarım, “doktorum sensin” diyor mesela anladın mı? Bir şeye şifa vermek ve bulmak, hastanın bulduğunu görmek çok aşırı motive edici (K5).

Hastalarımı ilgileniyorum, danışmanlık veriyorum, psikolojik de olabiliyor. Bir doktor değilim bir psikiyatrist değilim sınırlarımı bilerek yani, bunu yapıyorum. (K1).

Meslek Sarkacı: “Aynı Zamanda Ticarethane”

Yapılan mülakatlar sonucunda bir sağlık danışmanı olarak bilinen eczacıların esasında farklı meslek gruplarına bölündükleri gözlemlenmiştir. Bu yönüyle eczacılık mesleğinin iki boyutlu bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir: Danışmanlık ve esnafılık. Eczacılık bir yanıyla çok teknik bir meslekken bir yanıyla esnaflaşan, aynı zamanda ticarileşen bir meslektir. Bir esnaf nasıl kendi işletmesi için gerekli malzemeleri tedarik sürecini yönetiyorsa bir eczacı da benzer şekilde ilaç temininde hızlı aksiyon almalı, ilaç tedarik zincirleriyle iyi ilişkiler kurmak zorundadır. Benzer şekilde kendi ürünüyle ilgili olarak bilgiye dayalı bir pazarlama, yine her iki mesleğin ortak yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eczacı, doktorun verdiği reçete dışında, bilginin danışmanlığını yaparken aynı zamanda anlaşmalı olduğu firmaların ürünlerini satmaya çalışmakta, bu yönüyle esnafılık mesleğiyle benzer bir kulvarda yer almaktadır. Bu durum, mesul ve müdür eczacı olan K13’ün ifadesiyle desteklenmektedir. K13, eczacılığın sadece sağlık hizmeti vermek değil, aynı zamanda bir esnafılık faaliyeti olduğunu belirterek, mesleğin çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır:

Bir yandan farmasötik bakım yapıyorsun, iyiliğini düşünüyorsun hani sadece kazanç olarak değil ama bir yandan ticari bir işletmesin. Masraflarını düşünüyorsun nasıl daha iyi kazanabilirim değil ama nasıl burayı daha iyi yürütebilirim oluyor, çünkü eleman çalıştırıyorsun, kira ödüyorsun, elektrik şu bu. Bir yandan da patron olabilme şeyi oluyor. Hani eczacıyım ama bir yandan da patronsun.

Benim yapamadığım kısım da orası sanırım. Hani bir yer işletmek, baş olmak, elemanları yönetmek oluyor. Bunların her şeyini gelirini giderini ayarlamak oluyor eczacılık (K13).

Katılımcılar görüşmelerde genel anlamda “eczacı en yakın sağlık danışmanınızdır” ifadesini güçlü bir şekilde vurgulamışlardır. Bir eczacının asıl görevi sağlık alanında tedavi gerektiren noktada hastaya gerekli ilacı vermektedir. Fakat bu ilacı vermek yeterli olmamakla birlikte, ilaç hakkında danışmanlık da yapmaktadırlar. Eczacıların yaptıkları danışmanlık, eczacı-hasta rolleri arasındaki güven duygusunu ve devamlılığı sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır:

Bir eczacı, birinci basamak sağlık kuruluşunun bir kere en önemli parçası. Sağlık danışmanlığı yapıyor, biz sadece ilaç alıp satmıyoruz, hastanın bazen, doktorun yanlış dozda yazdığı ilacı, doktorla görüşüp düzeltiyoruz. Hiç doktor reçetesi olmadan basit başlayabileceğimiz ilaçları başlayıp hastayı tedavi edebiliyoruz. Hastanın, dediğim gibi belki yanlış tıp branşını seçerek gittiği muayeneyi, başka bir doktora yönlendiriyoruz ya da hiç muayeneye gitmemiş bir hastaysa da yönlendiriyoruz. Aslında yapmamız gereken çok daha fazla şey var ama Türkiye’de eczacılık yasası bizi biraz daraltıyor. Mesela Fransa’da, Almanya’da eczacı aşı da yapıyor, iğne de yapıyor, serum da takıyor (K5).

Mesul ve müdür eczacı olan K5, kendi mesleğinin sadece bir ilaç alıp verme olmadığını mesleğin danışmanlık boyutunu vurgulayarak ifade etmiştir. Bir danışmanlık hizmeti olarak tanımladığı meslekten bahsederken, “sadece ilaç alıp satmıyoruz” diyerek kendi mesleğini basitleştirmekten uzaklaşmak istemiş aynı zamanda kendi mesleki görevinin danışmanlık olduğuyla alakalı bir meşrulaştırma çabası içerisine girmiştir. Yapılan mülakatlarda bütün katılımcılar kolektif bir şekilde ortak bir kavrama vurgu yapmışlardır: “Diplomalı bakkallık/esnafılık”. Katılımcılar fakültedeki hocalarının sıklıkla kendilerine “diplomalı bakkal olmayın” dediklerini ifade ettiler. “Diplomalı bakkal” ifadesi sağlık alanında bilinen bir ifade iken hastalar tarafından bilinirliğinin olmadığı fark edilmektedir. Bu nedenle eczacılık mesleğinin kendisinin bu durumu kabul ettiği ve eğitim hayatında da öğrencilere bu durumun empoze edilerek öğrencilerin işgücü piyasasına hazırlandıkları görülmüştür:

Fakültedeyken bir tanesi dedi ki ben diplomalı bakkal olduğumu kabul ediyorum. Bunu nasıl kabul edersin yani. O kadar öğreniyorsun buraya geliyorsun, sen mesela en fazla kullandığın ilaçları

biliyorsundur. Sen gelsen iki haftada çözersin. Mesela ben de staj yaptığım yerde iki haftada çözdüm. Bunları etken maddelerinden değil yani kutularından biliyorum gibi. Bana Parol ver diyorsun. Gidiyor raftan alıp veriyor. Öyle duruyor ama öyle olmadığını da biliyorsun ya, nasıl yani diplomalı bakkal değil misin? (K4).

Eczacılık dördüncü sınıf öğrencisi olan K4, okulda “diplomalı bakkallık” ifadesine kızdığını, hatta bir arkadaşı diplomalı bakkal olduğunu kabul ettiğinde çok sinirlendiğini fakat daha sonraki süreçte işgücü piyasasının bir fragmanı niteliğinde olan stajını serbest bir eczanede yaptığında kendi görüşlerinin de farklılaştığını fark ettiğini beyan etmiştir. Bu noktada üniversite hayatında yapılan stajların bireylerin mesleğe dair fikir edinmelerinde ne kadar yardımcı olduğu da göze çarpmaktadır. Benzer bir şekilde genç bir mesul müdür eczacı olan K2 de okul yıllarında bu ifadeye çok sinirlendiğini fakat diğer taraftan bugün “kendini öyle hissetme”ye başladığını ifade etmektedir:

Şöyle bir laf var; diplomalı esnaf diyorlar eczacılara genel olarak. Ben bu lafa çok sinirleniyordum okurken, hani ne alaka esnaf ne ya diyordum çok sinirleniyordum gerçekten. Ama işin içine girdikçe bu laf beni rahatsız etmemeye başladı çünkü gerçekten kendimi öyle hissediyordum (K2).

Benzer şekilde eczanede çalışmaya başladıktan sonra kendi düşüncelerinin değiştiğini iddia eden yardımcı eczacı K3, “esnaf rolüne dahil” olduğunu söylerken aslında bu durumu bir rol olarak ifade etmesi oldukça ilginç bir husustur. Zira esnaflık onun bilinçaltında hala bir meslekten ziyade rol olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan meslekte uzun süredir var olan K1, bu durumu fazlasıyla içselleştirerek şu cümleleri beyan etmiştir:

Bir kere esnaflık boyutu kesinlikle var. Ben eczaneye başlamadan önce bunun bu kadar yüksek olduğunu beklemiyordum. X çarşısındaki tüm esnafları tanıyorum şu anda. O esnaf rolüne dahil oldum yani. Ama hasta gözünden anlatacak olursam şöyle, tabii eczanede stok dediğimiz şey var fiyat var son kullanma tarihi geçmemiş olması gerekiyor, elimizden çıkartmamız gerekiyor filan. Bu noktada bizim anlayışımız şu: Hastaya ihtiyacını fark ettir. Hastaya ihtiyacı olmayan bir şeyi satarsan bu para helal olmaz. Hastaya ihtiyacını fark ettir, onu satmaya çalış. Çünkü hasta bilmez, yani nereden bilsin eczanede hangi ürünlerin olabileceğini, sen onun ihtiyacını sorgulayacaksın, ihtiyacını göreceksin, ihtiyacı olan

ürünleri satacaksın. Bu ticari boyutu da var, yok diyemeyiz. Ama her şeyden önce karşıdaki bir insan ve ihtiyacı olmayan bir şeyi satmayacaksın (K3).

Bir eczane aynı zamanda ticarethane, o eczane batıyor mu çıkıyor mu zarar mı ediyor kar mı ediyor, bir eczacının aynı zamanda bir işletme yönü de vardır. İşletme diline hâkim olması lazım. (K1).

Yapılan görüşmelerde eczacılar üniversitede öğrendikleri teorik bilgi birikimlerini, serbest bir eczanede kullanamadıklarını dile getirdiler. Eğitim ve pratik arasındaki bu uyumsuzluk mesleğin esnafılık boyutunu iyice tebarüz ettirmekte ve eczacılık mesleğinde girilen rollerin akademik bilgiden ziyade piyasa koşullarında şekillendiğini göstermektedir. Söz konusu durum, mesleğin temelde vadettiği sağlık danışmanlığı işlevinden saptığı sonucuna götürmektedir. Mesleki tecrübesi 15 yıl olan K12'nin ifadeleri bu durumu destekler niteliktedir:

Ben zaten yedi senede kamuda hepsini unuttum. Fakültede öğrendiklerimin hepsini unuttum, şu an sıfırdan başladım. Zaten öğrendiklerimin de çok bir işe yaradıklarını düşünmüyorum (K12).

Serbest bir eczane mesul müdür eczacı, yardımcı eczacı, ikinci eczacı, kalfa, eczacılık teknikeri, stajyer gibi farklı eğitim ve deneyim kademelerine sahip bireylerin bir arada çalıştığı çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Mesul müdür eczacılar ve eczacılık öğrencileri, eczanelerin yalnızca bir sağlık hizmeti sunma alanı değil aynı zamanda ticari bir işletme olarak faaliyet gösterdiğini sıklıkla vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde eczacı kalfalarının da (K7) bu ikili yapıyı kabul etmesi ve ifade etmesi, eczanelerin ticari yönünün yalnızca bir çıkarım olmadığı, mesleğin paydaşları tarafından da geniş bir kabul gördüğünü açıklamaktadır:

Esnaf olduğumu yeni fark ettim. Bir müşteriyle karşılaştım konuşuyorum falan, telefonda da başka biriyle konuşuyordum, “sen de esnafsın artık” dedi. Ama mesela İstanbul'daki eczacılarda çok fark ediyor. Mesela nasıl diyeyim bazıları direkt para olarak eczaneyi görüyor, direkt ticari anlamda görüyor. Ama benim eczacım, onun adına konuşmam gerekirse çok dürüst davranmaya çalışıyor. Tabi ki esnaf olduğun için bir yerde stratejik bir iş yapıyorsun (K7).

Bir eczane, içerisinde çalışanlarla birlikte aynı zamanda bir istihdam merkezi olarak dikkat çekmektedir. Sahip ve mesul müdür eczacı, eczane çalışanlarını seçerken aynı zamanda bir işveren olarak davranabilmektedir. Tam bu noktada eczacılık mesleğinin

aynı zamanda bir ticarethane rolü üstlendiği söylenebilir. Eczacılık ticaret ve danışmanlık arasındaki dinamik dengeyi koruyarak hem sağlık hizmetinin hem de ticari faaliyetlerin bir arada yürütüldüğü iki boyutlu bir yapı sunmaktadır. Bu çift yönlü yapı, mesleğin sadece danışmanlıktan ibaret olmadığını, aynı zamanda ilaç temini ve pazarlama pratiği barındırdığını göstermektedir. Mesul müdürlerden stajyerlere kadar mesleğin çeşitli paydaşlarının bu ikili yapıyı benimsemesi, mesleğin sürdürülebilirliğinde belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, eczacılığın yalnızca tek bir meslek değil, “meslek içinde meslek” olarak tanımlanabilecek çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ek olarak, eczacıların hem bilginin hem de ürünlerin aracısı olarak konumlanması, eczacılık mesleğini yalnızca sağlık hizmetiyle sınırlamamakta aynı zamanda esnaflıkla özdeşleşen pratiklerle de ilişkilendirmekte olup söz konusu durum, güven ve bilginin eczacı-hasta ilişkilerindeki temel rolünü bir kez daha vurgulamaktadır. Güven duygusu, mesleğin ticari ve teknik boyutları arasındaki geçişken yapıyı mümkün kılarken diğer taraftan eczacıların bilgi aracılığı rolü hem sağlık hem de ticaret alanlarında önemli bir köprü işlevi görmektedir.

Sosyal Medya ve “Influencer Eczacılık”

Türkiye’de eczacılık sektörü, dijitalleşmenin hızla yaygınlaşması ve tüketici alışkanlıklarının değişmesi ile yeni bir sürece girmektedir. Bu süreç, sektörün geleneksel yapısını yeniden şekillendirirken gerek sağlık hizmetlerinin sunumunda gerekse bireylerin sağlıkla ilgili beklentilerinde yeni bir döneme kapı aralamaya başlamıştır. Sektördeki dijitalleşme, e-ticaret siteleri üzerinden satılan reçetesiz ilaçlar, takviye edici gıda ve vitaminler, dermo-kozmetik ürünlerinin satışlarındaki artış ile kendini göstermeye devam etmektedir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin eczacılık sektörüne getirdiği yeni süreçte gerek hasta gerekse eczacı açısından çeşitli kolaylıklar oluşurken aynı zamanda eczacının bilgisine güveni aşındıran, yeni risk oluşumlarının da önünü açtığı mülakatlarda ifade edilmiştir:

Evet bu anlamda medyanın iyi yönde etkisi var. İnsanlar eczaneye gidip danışmaya daha çok başladı ama kötü etkisi de yok değil çünkü çok fazla ürün tanıtılıyor internette ve çok fazla ürün satılıyor (K2).

Eczacıların da yalan söylediğini düşünüyorum ben. Tamamen ürün satabilmek için bile insanları kandırdığını düşünüyorum... Sadece

yağlı ciltler için bunu veriyorum demek seni iyi bir eczacı yapmıyor ya da iyi bir bilgilendirme anlamına gelmiyor bence. En iyi şekilde bilgilendirmesi lazım (K6).

Birçok sosyal medya kullanıcısının sağlıkla ilgili ürün tanıtımında bulunması, bilgi kirliliğinin yoğunlaşması, insan sağlığını tehlikeye atabilecek sorunları doğurabilmektedir. Eczacılar açısından bu tür dezenformasyonların engellenmesi üzerine iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır: İlk yaklaşıma göre eczacıların sosyal medyayı aktif ve bilgilendirici yönde kullanmaları yoluyla bilgi kirliliği engellenebilecektir. Ancak bu yaklaşım, 6197 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun'un 43. maddesinin (Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun, 1953, md.43) sınırları ile örtüşmemektedir. Söz konusu madde, tıbbî ecza ve müstahzarların müsaadesiz satılmasını yasaklamış olup, bu ürünlerin tanıtımını eczacılar için sınırlandırmaktadır. Bu durum eczacıların mesleki etik ve kamu yararı ikilemini gözler önüne sermektedir. İkinci yaklaşım ise gerek eczacıların gerekse sosyal medya kullanıcılarının herhangi bir sebeple eczane ürünü tanıtmasının tamamen yasaklanması gerektiğidir. Bu açıdan sosyal medyada eczacılar tarafından ürün tanıtımı yapması yasal olmasa dahi dijital platformlardaki denetim eksikliklerinin eczacıların mesleki riskleri göze alarak sosyal medya üzerinden ürün tanıtımına devam etmelerine ortam hazırladığı ifade edilmiştir:

Aslında eczane ile ilgili reklam yapmak yasak, ama meslektaşlarım maalesef sürekli eczanelerine ait hesaplar açıp oradan reklam yapıyorlar işte kampanyamız var şu var bu var. Bunlar yasak normalde ama denetimi yok (K2).

Yani burada sistem yanlış, Trendyol'a biz başvuruyoruz, diyoruz ki burada ilaç satılıyor satmayın, sattırmayın, Trendyol o zaman tespit ediyor kapatıyor. Ama koyarken öyle bir ön kontrolü yok örneğin (K5).

Sosyal medya platformlarının geniş kitlelere erişim imkânı sağlaması, eczacıların da bu mecraada görünür hale gelmek istemesine ortam hazırlamaktadır. Katılımcılar, özellikle bilgi kirliliğinin yoğun olduğu dijital platformlarda, sağlıkla ilgili içeriklerin mesleki bilgiye dayalı olarak sunulmasının önemine dikkat çekmektedir. Bu sebeple sosyal medyada aktif olarak yer almak mesleki sorumlulukların bir gereği olarak düşünülmektedir. K1'in eczanesinde hazırladığı el yapımı krem, serum gibi ürünleri sosyal medya hesabında tanıtması, K3'ün sosyal medyada aktif hale gelme düşüncesi,

eczacılığın, “sektörün geleneksel yapısı”ndan çıkıp “*influencer* (sosyal medya içerik üreticisi) eczacı” boyutu kazanmaya başladığının bir göstergesidir. Dijital ortamlarda halk sağlığını önceleyen bir aktör olarak eczacıların sosyal medyada aktif rol almalarına dair düşünceleri K3 ve K2 üzerinden değerlendirilebilir:

Kesinlikle sosyal mecralarda bulunulması gerektiği düşünüyorum. Hatta kendime bir sayfa açtım bu yüzden. Ama bir şey paylaştım sadece. Başka gönderi hazırlamaya inanın ne zamanım ne vaktim var (K3).

Şimdi *influencer*lar tanıtıyor ilaçları, o külliye yanlış. Aslında eczacılar için yasak, yanlış demiyim de. Ama kim yapacak, eczacı bu ürünü tanıtmayacak da kim tanıtacak? Aslında en doğru tanıtması gereken eczacı ama, hastanın, herhangi bir eczaneye girme özgürlüğü olduğu için, onlar da bu tanıtımlarda “benim eczanemde şöyle indirimli, benim eczanemde böyle indirimli, benim eczanemde şu kadar, ya da benim internet sitem var, link bırakıyorum” yapmadıkları sürece aslında yanlış olmamalı (K5).

Sosyal medya platformları, geniş kitlelere ulaşabilme, takipçilerle birebir etkileşim kurma ve ürünlerin görselliği üzerinden ilgi çekici, ikna edici içerikler üretme alanı sunmaktadır. Bununla birlikte, sosyal medyada tanıtımı yapılan ürünlerin çoğunluğunun takviye gıdalar, vitamin ve mineral destekleri, dermo-kozmetik ürünler olması eczacının uzmanlık alanı ile ticari faaliyetleri arasındaki sınırın giderek muğlaklaşmasına sebebiyet vermektedir. Sosyal medyada tanıtımı yapılan ürünlerin, eczacıların satışlarına olumlu yansıtacağı düşüncesiyle, “kâr arttırıcı enstrüman olarak sosyal medya” işlevi kendini göstermekte, bu sebeple eczacıların sosyal medyada ürün tanıtımına yöneldiği ifade edilmektedir. Ekonomik kârı attırmak, eczaneyi tanıtmak ve satış oranlarını yükseltmek amacıyla sosyal medyanın araç olarak kullanılması masrafsız bir imkân sunmaktadır. Eczacıların sosyal medyada ürün tanıtımına başlamaları, bu sosyal medya hesabının eczacının “dijital vitrinli online eczane”si olarak da nitelendirilmiştir. Bu durum, eczacının yalnızca bir sağlık danışmanı değil, aynı zamanda bir girişimci ve pazarlamacı olarak konumlandığını göstermektedir.

Eczacılar şu an reklam yapıyorlar evet ve satışlarında etkili oluyor mu dersen, evet etkili oluyor. Evet güzel reklam yaparsan o gıdaları da satabilirsin. Atıyorum bir insanın bağışıklık ile ilgili sorunu vardır, işte bir probiyotik markası vardır, onun reklamını yaparsın, o senin reklamını görür, gider dener ve işe yarar, o da başkasına önerir (K8).

Eczacıların işaret ettiği bir diğer durum da eczaneye oranla e-ticaret sitelerinde çok daha uygun fiyatlara satılan ürünlerin, ürün orijinal olmasa dahi hastaya cazip gelebildiğidir. “İnternette daha ucuz, burada neden pahalı?” gibi cümlelerle eczaneye başvuran hastalar, eczacının mesleki yetki ve bilgisinin işlemesi durumunda “güven merkezi” anlamındaki eczanelerden ürünlerin geçerliliği ve orijinallğine dair bilgi sahibi olmaktadırlar. Eczacılığın bu işlevsel formu, mesleğin yalnızca ilaç temininden ibaret olmadığını, aynı zamanda doğru bilgi ve bilinçli ürün kullanımına dair rehberlik eden bir meslek grubu olma durumunu sürdürdüğünü gösterir. Danışanların eczaneye gelerek fikir sahibi oldukları ürünlere dair bilgi almaları, eczanenin “sağlık danışmanlığı veren kurum” olma özelliğini aktif hale getirmektedir. Dolayısıyla dijitalleşme süreci ve sosyal medya olgusu eczacılığın meslek sarkacında ticari girişim ve pazarlama gibi yeni rolleri tetiklerken mesleğin eskiden beri sahip olageldiği yetkin ve yetkili bilgi kaynağı olma işlevini ise yeniden aktive edebilmektedir.

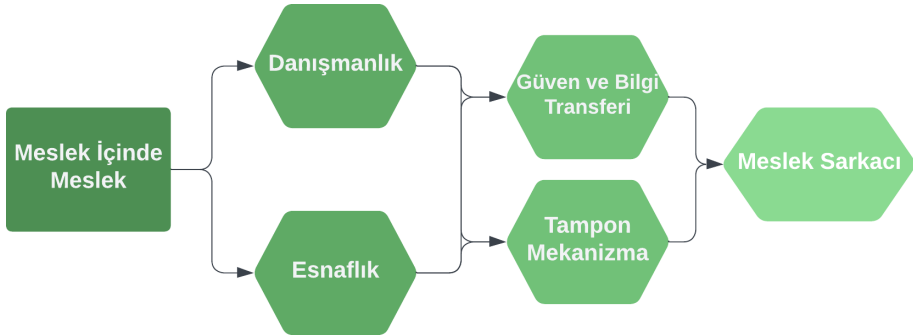
Sonuç

Eczacılık mesleği birçok sosyal ilişkiyi ve rolü barındıran derin, katmanlı ve geçirgen bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Eczacılar, hastalara sağlık hizmeti sunan, sağlık danışmanlığı yapan, hekimlerin reçetelediği ilaçları hastaya temin etmekle görevli sağlık profesyonelleri olmalarının yanında farklı sosyal dinamiklere sahip olan bir meslek grubudur. Sosyal ağların ve ilişkilerin inşâ edildiği sosyal mekân olarak eczaneler, hastalara yalnızca ilaç satılan bir dükkan olarak değil, konunun insan sağlığı olmasından dolayı çeşitli güven ilişkilerinin kurulduğu bir mekân olarak var olmaktadır.

Bu araştırmada katılımcıların demografik profillerine bakıldığında bazı özelliklerinin meslek algısının farklılaşmasında etkili olduğu görülmüştür. Sektörde kıdemi görece yüksek katılımcıların meslekî rollerine dair örnek ve ayrıntı sunarken ilaç ve hizmetin ticari boyutuna sık vurgu yaptığı tespit edilmiştir. Bu durum muhtemelen, kıdemli eczacıların meslekle ilişkisinin rutinleşmiş olmasıyla alakalıdır. Genç eczacıların ise mesleklerinin sağlık hizmeti için hayati önemde olduğunu vurgulamaya eğilimli olduğu görülmüştür. Kıdemli eczacılar aynı zamanda, mesleğin iş birliği tarafını vurgulamış; usta-çırak ilişkisini, tecrübe aktarımını olumlu unsurlar olarak saymışlardır. Genç eczacılar ise, içinde bulundukları işgücü piyasası ve rekabet nedeniyle, eczacılık fakültesi mezunu olmayanların bu meslekte olmasına eleştirel bir vurguyu

paylaşmışlardır. Eczacıların meslekî kimlik ve rollerine bakışlarında cinsiyet farkının etkisine dair bir bulgu araştırmanın sınırlılıkları nedeniyle bulunmamıştır ancak daha fazla erkek eczacıyla görüşülerek araştırma kapsamı genişletilebilir. Ayrıca eczanenin konumunun eczacı-müşteri ilişkilerinde önemli olduğuna dair ipuçları yer alsa bile bu boyut daha geniş bir araştırmada irdelenmelidir.

Eczacılık mesleği özelinde yapılan bu çalışma bazı kavram önerileri sunmaktadır. Katılımcılara göre eczacı, hastaya sunacağı teknik bilgiyi gündelik dildeki karşılığı ile sunmalıdır: Hastayla kurulan iletişimin sağlığı, hastayı kaygıdan uzak tutabilmenin yöntemleri ve kurulan güven ilişkisi sosyal mekânın bir getirisidir. Hastayla kurulan bu güven ilişkisinde birçok etki vardır. Eczane içerisinde çalışan yalnızca eczacının değil kalfa, eczane teknisyeni ve çalışanların meslekî bilgi ve yeterlilikleri, bu bağlamda hasta ile kurdukları güven ilişkileri eczanenin temsilini de dolaylı olarak etkilemekte, bir eczaneyi yalnızca eczacı değil tüm çalışanlar temsil etmektedir. Tüm bu güven, bilgi ve temsil ilişkileri, bir yanında profesyonelin diğer yanında çalışanların bulunduğu bir meslek sarkacı olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu meslek sarkacının ortasında konumlandırılan güven ilişkisi, bir eczanede hizmet sunan çalışanları kapsar.

Şekil 3. Araştırmanın Kavram Haritası

Eczacılık mesleği bir yanıyla oldukça teknik ve bilimselken, diğer yanıyla toplumla oldukça iç içe hizmet sunan, esnaflaşan, ticarileşen bir boyuttadır. Bu iki boyutun arka planında işleyen çarklara baktığımızda ise güven duygusu, sosyal ağlar ve ilişki biçimlerinin etkisi görülmektedir. Bu durum mesleğin devamlılığının sağlanması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bu anlamda mesleğin hem teknik hem ticari yanının fazlasıyla ön planda olduğu söylenebilir. Mesleğin tek bir iş tanımının olamayacağı gerçeği, kendi içerisinde birtakım bölünmelerinin olması, danışmanlık ve

esnaflık gibi farklı meslek kollarını içerisinde barındırması nedeniyle “meslek içinde meslek” kavramsallaştırmasına ulaşılmıştır. Bireyler kendi mesleklerini icra ederken aslında başka bir meslekteymiş gibi yaparlar. Bu, mekânın gerektirdiği bir özelliktir. Eczacılar da bu oyunun bir gereği olarak farklı rollere bürünmektedirler. Gerek “meslek sarkacı” gerekse “meslek içinde meslek” kavramları, yalnızca eczacılık mesleğinde değil, birçok profesyonel meslekte de kendini gösterebilmektedir. Bir meslek profesyonelinin kendi mesleğini icra ederken birçok farklı mesleğin rollerini de sergiliyor oluşu, icra edilen mesleğin içinde çeşitli rollerin bulunmasını ifade eder.

Gerek dünyada gerekse Türkiye’de eczacılık sektörü dijitalleşmenin yaygınlaşması ve tüketici alışkanlıklarının değişmesi ile hızlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Eczacılık mesleği bakımından dijitalleşme süreci, eczacılık hizmetlerinin içeriğinde, eczacının ve eczanenin mekânsal sınırları aşan işlev ve sorumluluklarında çok boyutlu ve katmanlı bir dönüşümü gözler önüne sermektedir. Eczacılar tarafından sosyal medya üzerinden sağlık hizmetlerinin sunumu ve satışı gibi yeni yaklaşımlar sosyal medyada içerik üreten “*influencer* eczacı” gibi yeni rolleri doğurmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, bireylerin sağlık hizmetlerinden beklentilerini doğrudan etkilerken, bilgi kirliliği ve denetimsiz satışlar yoluyla hasta sağlığını riske atabilecek durumları da beraberinde getirmektedir. Eczacı olunmasa dahi sosyal medya üzerinden sağlık ürünlerinin, takviye gıdaların orijinallikinden haberdar olunmadan uygun fiyatlara satışı ve alımı hasta sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu noktada eczaneler birer “güven merkezi” olarak konumlanmakta, eczacılar ise dijital platformlardaki dezenformasyonu doğru bilgi ve bilinçli ürün kullanımına dair rehberlik ile engellemektedir.

Mevcut literatüre bakıldığında, eczacılık mesleğiyle ilgili çalışmalar istihdam yapıları, eğitim süreçleri ve kariyer yolları üzerine odaklanmaktadır (Tekiner, 2014, Kırpık & İlcektay, 2020). Bu çalışmalar, eczacılık fakültesi mezunlarının sektörel tercihleri ve kariyer hedeflerini şekillendiren faktörlere odaklanmaktadır. Eczane ve eczacılık literatürde işaret edildiği üzere önemli bir istihdam konusu ve mesleki kariyerdir ancak bu çalışmada, eczane mekânının aynı zamanda bir sosyalleşme ortamı olduğu gerçeği merkeze alınmıştır. Eczanenin güven başta olmak üzere sosyal dayanışma ağlarının kuruluşuna sahne olduğu ve bu ortamın meslekî rol ve kimlikler için kurucu nitelikte olduğu bu araştırmanın literatüre katkısıdır. Dahası, eczacının meslekî kimliği bir

kerede olup biten ve süregiden sabit bir kimlik değil; bu araştırmada ilk defa kavramlaştırıldığı üzere bir meslek sarkacına tekabül etmektedir.

Literatürde; Canan, Uzun ve Özçelikay'ın (2024) çalışması toplum eczanelerinde iş analizine odaklanmaktadır. Benzer bir şekilde, Ünlü ve Demir'in (2022) çalışması ilaç endüstrisinin ihtiyaçlarına göre eczacılık eğitiminin dönüşümünü tartışmaktadır. Üstünes (2022) ise eczacılığın geleceğini ekonomik yapılar üzerinden tartışmaktadır. Önceki çalışmalar mesleği kurumsal ve sektörel düzlemde anlamaya katkı sunarken bu araştırma literatüre ek olarak, eczacıların eczanelerinin içindeki ilişkilerini nasıl sürdürdüklerini; eczacı, çalışanlar ve hasta üçgeninde iletişimin devamlılığını etkileyen tampon unsurları keşfetmek noktasında katkı sunmaktadır. Bir sosyal mekân içerisinde icra edilen bu meslek, eczacı-eczane çalışanı, eczacı-hasta, eczane çalışanı-hasta ilişkilerindeki denge ile sürdürülmekte, bu anlamda bu dengenin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Çalışma, literatürdeki bu boşluğa söz konusu denge ilişkisini ifade eden “meslek sarkacı” kavramını sunmaktadır. Eczacılık kendi içerisinde farklı meslekleri içermesinin yanında meslekleri icra ederken hem çalışanlar hem de hastalarla kurdukları ilişkiler ağı içerisinde sürekli denge kurmak zorundadırlar.

Her çalışmada olduğu gibi bu araştırmanın da birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmanın örneklemini çoğunlukta kadın eczacıların oluşturması, örneklem içerisinde yaşça daha büyük eczacılara eşit derecede yer verilmemesi araştırmanın sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Diğer taraftan eczacıların meslek odalarıyla olan ilişkilerine dair görüşmeler sırasında ortaya çıkan ilginç söylemler, bu alanın daha fazla incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Esasen eczacılık gibi geniş bir meslek grubu hakkında yapılacak sosyal bilimsel incelemelerin nitel yöntemle birlikte nicel veri setleri üzerinden gelişmesi de gerekmektedir. Bu bağlamda, ileride yapılacak çalışmalarda, meslek odalarının eczacılık mesleği üzerindeki etkileri, eczacıların meslek odalarıyla etkileşim biçimleri ve bu ilişkilerin meslek pratiğine yansımaları detaylı bir şekilde ele alınabilir.

Sorumluluk Beyanı

Bu çalışma, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 09.09.2024 tarihli ve 2024/7 sayılı kararıyla etik onay alarak yürütülmüştür. Çalışma

kapsamında herhangi bir kurumsal destek ya da sponsorluk bulunmamaktadır. Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Kaynakça

- Alhaddad, M. S. (2018). Undergraduate pharmacy students' motivations, satisfaction levels, and future career plans. *Journal of Taibah University Medical Sciences*, 13(3), 247-253.
- Bawa, S., Tonk, R. K., Tonk, J. A., Kumar, S., & Sinla, S. (2010). Career opportunities in pharmacy profession: An informative note. *Chronicles of Young Scientists*, 1(2), 7-11.
- Baytop, T. (1995). *Eczâhâne'den eczane'ye: Türkiye'de eczaneler ve eczacılar (1800-1923)*. Bayer İlaç Yayını.
- Besier, J. L., & Jang, R. (1992). Factors affecting practice-area choices by pharmacy students in the Midwest. *American Journal of Hospital Pharmacy*, 49(3), 598-602. <https://doi.org/10.1093/ajhp/49.3.598>
- Canan, M. Z., Uzun, M. B., & Özçelikay, G. (2024). A study on job analysis in community pharmacies: Case of Ankara. *Journal of Faculty of Pharmacy of Ankara University*, 48(2), 559-567. <https://doi.org/10.33483/jfpau.1403130>
- Charmaz, K. (2002). Qualitative interviewing and grounded theory analysis. J. Gubrium & J. Holstein (Eds.), *Handbook of interview research: Context and method* (s. 675-694) içinde. Sage.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Sage.
- Çalıkuşu, M., & Özçelikay, G. (2020). Türkiye'de eczacılık mesleğinin gelecek işgücü kapasitesinin analizi. *Eczacılıkta Yenilikler*, 3, 145-156.
- Çelik, G. (2016). *Eczacılık alanında beyaz yaka suçları* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Demir, M., & Eke, E. (2020). Değişen eczacı rolleri bağlamında hastaların eczacılık hizmetleri ile ilgili memnuniyetlerinin değerlendirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 555-574.

- Demirdamar, R. (2022). Gelecek 10 yılda eczacı ve eczacılık eğitimi. *Türkiye Klinikleri Pharmacy Sciences-Special Topics*, 2(1), 52-58.
- Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun. (1953). T.C. Resmî Gazete, 24 Aralık 1953, Sayı: 8591.
- Eiland, L., Flowers, S., Andurkar, S. V., O'Brocta, R. F., Prabhu, S., & Medon, P. J. (2010). A comparative study of student and faculty perspectives regarding career opportunities in pharmacy academia. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 2(1), 39-51.
- Elfituri, A. A., & Sherif, F. M. (2020). Evolving pharmacy profession around the globe towards an improved health care. *Iberoamerican Journal of Medicine*, 3, 140-141.
- Eren, H. B. (2020). *Eczacılık fakültesi son sınıf öğrencilerinde işsizlik kaygısı, girişimcilik niyeti ve umutsuzluk ilişkisi: Ankara ili örneği* [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Hanna, L. A., Askin, F., & Hall, M. (2016). First-year pharmacy students' views on their chosen professional career. *American Journal of Pharmaceutical Education*, 80(9), 150.
- Kılıçdağı, Y., & Özçelikay, G. (2018). Türkiye'de eczacılık alanında lisansüstü eğitiminin bugünü ve geleceği. *Yükseköğretim Dergisi*, 8(2), 200-206.
- Kıran, B., & Taşkiran, E. G. (2015). Ege Üniversitesi Eczacılık Fakültesi 1. sınıf öğrencilerinin meslek tercihinin etki eden faktörler. *Marmara Pharmaceutical Journal*, 19, 159-167.
- Kırpık, G., & İlcektay, A. (2020). Eczacılık mesleğinde kariyer yollarının belirlenmesi: literatür taraması ve yarı-yapılandırılmış mülakat yöntemi ile yapılan bir çalışma. *European Journal of Managerial Research*, 4(6), 67-90.
- Kırpık, G., & Yılmaz, E. (2018). Eczacılık işletmeciliği kapsamında eczacılık mesleğine ilişkin kariyer açısından sorun belirleme ve öneri geliştirme: Dar kapsamlı bir çalışma. 4th International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress, 1195-1209.

- Koytak, E. (2022). *Mesleğin dönüşümü: Hekimler ve avukatlar*. Matbu Kitap.
- Ömür, M. A., & Seçgin, Y. (2024). Girişimcilik niyeti, işsizlik kaygısı ve umutsuzluk ilişkisi: Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu son sınıf öğrencileri örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 31(1), 135–158. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1430508>
- Shen, G., Fois, R., Nissen, L., & Saini, B. (2014). Course experiences, satisfaction and career intent of final year pre-registration Australian pharmacy students. *Pharmacy Practice*, 12(2), 392. doi: 10.4321/s1886-36552014000200004.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2025). *Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2023* (B. B. Başara, A. Aygün, T. A. Özdemir, & B. Kulalı, Eds.). Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü.
- Tekiner, H. (2014). Pharmacy in Turkey: Past, present, and future. *Pharmazie*, 69(6), 477–480. doi:10.1691/ph.2014.3878
- Toklu, H. Z., & Hussain, A. (2013). The changing face of pharmacy practice and the need for a new model of pharmacy education. *Journal of Young Pharmacists*, 5, 38-40.
- TÜİK (2023). *Yükseköğretim İstihdam Göstergeleri 2023*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yuksekogretim-Istihdam-Gostergeleri-2023-53466> adresinden ulaşılmıştır.
- Ulrick, B. Y., & Meggs, E. V. (2019). Towards a greater professional standing: evolution of pharmacy practice and education, 1920–2020. *Pharmacy*, 7(3), 98.
- Uzun, M. B. (2019). *Türkiye’de eczacılık istihdam alanlarının incelenmesi ve sosyal bilişsel kariyer kuramı temelli bireysel ve grup müdahalesi: Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi öğrencileri üzerinde bir uygulama* [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ünlü, S., & Demir, F. (2022). İlaç endüstrisi ve eczacılık eğitimi. *Türkiye Klinikleri Pharmacy Sciences-Special Topics*, 2(1), 48-51.
- Üstünes, L. (2022). Eczacılığın geleceği. *Anatolian Journal of Pharmaceutical Sciences*, 1(1), 1-6.

- White, E.V. ve Latif, D.A. (2006). Office-based pharmacy practice: past, present, and future. *The Annals of Pharmacotherapy*, 40(July/August), 1409–1414.
- Yıldız, B., Çalikuşu, M., & Özçelikay, G. (2022). Türkiye’de 4 ve 5 yıllık eczacılık eğitiminin karşılaştırılması. *Journal of Faculty of Pharmacy of Ankara University*, 46(3), 664-683. doi: <https://doi.org/10.33483/jfpau.1084463>
- Yüceşahin, M. M. (2016). Toplumsal cinsiyet ve mekânın karşılıklı ilişkisi: Patriyarkanın sosyal mekânı örgütleyişine dair bir tartışma. *Kadın/Woman 2000*, 17(1), 73-101.

Geliş Tarihi:

22.10.2024

Kabul Tarihi:

13.06.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Özbacı, A.A. (2025). Türk Devletleri Teşkilatı'nın dijital dönüşümü: CRITIC ve ARAS ile performans analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 293-332, doi: 10.46928/iticusbe.1571555

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATI'NIN DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ: CRITIC VE ARAS İLE PERFORMANS ANALİZİ

Araştırma

Ahmet Alp Özbacı

Sorumlu Yazar

Samsun Üniversitesi

aalp.ozbalci@samsun.edu.tr

Ahmet Alp Özbacı, Samsun Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir. Doktora derecesini Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İşletme Anabilim dalında almıştır. Yönetim Bilişim Sistemleri, Sağlık Bilişimi, Dijital Dönüşüm ve Yapay Zeka üzerine araştırmalar yapmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Dijital Dönüşümü: CRITIC ve ARAS ile Performans Analizi

Ahmet Alp Özbacı
aalp.ozbalci@samsun.edu.tr

Özet

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üye ülkelerinin dijital hazırlık seviyelerini sistematik ve objektif bir biçimde değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Dijital dönüşüm, ekonomik büyüme, toplumsal kalkınma ve küresel rekabet gücü açısından kritik bir unsur haline gelmiş olup, ülkelerin bu sürece ne kadar hazır olduğu büyük önem taşımaktadır. TDT üye ülkelerinin dijital dönüşüm süreçlerinde hangi aşamada olduklarının, güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi ve küresel düzeyde rekabetçiliklerinin değerlendirilmesi, bu araştırmanın temel amaçlarını oluşturmaktadır. Literatürde dijital hazırlık seviyelerinin ölçülmesine yönelik çalışmaların sınırlı olması, bu araştırmayı daha da anlamlı kılmaktadır. Çalışmada, CISCO Dijital Hazırlık İndeksi'nin (CDHI) 2019 ve 2021 verileri kullanılarak, CRITIC ve ARAS yöntemleriyle bir analiz gerçekleştirilmiştir. CRITIC yöntemi, dijital hazırlık kriterlerinin ağırlıklarını nesnel bir şekilde belirlerken, ARAS yöntemi, bu ağırlıkları kullanarak ülkelerin dijital performanslarını sıralamaktadır. Ayrıca, TDT üye ülkelerinin küresel dijital rekabet içerisindeki konumları değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, 2019 yılında "Temel İhtiyaçlar" kriterinin dijital hazırlık açısından en önemli faktör olduğunu, 2021 yılında ise "Beşeri Sermaye" unsurunun öne çıktığını göstermektedir. 2019'da Azerbaycan dijital hazırlık açısından lider konumda yer alırken, 2021'de Türkiye en üst sıraya yükselmiştir. Küresel düzeyde yapılan karşılaştırmalar, TDT üye ülkelerinin dijitalleşme yolunda ilerleme kaydettiğini, ancak dünya liderleriyle aralarındaki farkın sürdüğünü ortaya koymaktadır. Sonuçlar, TDT üye ülkelerinin dijital dönüşüm süreçlerinde daha kapsamlı ve stratejik bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Özellikle beşeri sermayenin geliştirilmesi, start-up ekosisteminin güçlendirilmesi, iş yapma kolaylığının artırılması ve teknolojik altyapının iyileştirilmesi zarureti ön plana çıkmaktadır. Bu doğrultuda, bölgesel iş birliğinin artırılması, ortak stratejiler geliştirilmesi ve dijital politikaların uyumlu hale getirilmesi, sürdürülebilir dijital dönüşüm için kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital hazırlık, dijital dönüşüm, CRITIC, ARAS, Türk Devletleri Teşkilatı, CISCO Dijital Hazırlık İndeksi.

JEL Kodu: O33, O53, O57, M10, M15

Digital Transformation of the Organization of Turkic States: A Performance Analysis Using CRITIC and ARAS

Abstract

This study aims to evaluate systematically and objectively the digital readiness levels of the member countries of the Organization of Turkic States (OTS). Digital transformation has become a crucial factor in economic growth, social development, and global competitiveness, making the assessment of countries' readiness for this process increasingly significant. Understanding the current state of digital transformation among OTS member states, identifying their strengths and weaknesses, and assessing their global competitiveness constitute the primary objectives of this research. Given the limited number of studies measuring digital readiness levels, this study contributes to filling a critical gap in the literature. Using 2019 and 2021 data from the CISCO Digital Readiness Index (CDRI), this study applies the CRITIC and ARAS methods to analyze the digital preparedness of OTS member states. The CRITIC method objectively determines the weights of digital readiness criteria, while the ARAS method ranks the digital performance of countries based on these weighted criteria. Additionally, OTS member states are evaluated in comparison with global digital leaders to provide a broader perspective on their digital transformation progress. The findings indicate that in 2019, "Basic Needs" was the most critical factor for digital readiness, whereas in 2021, "Human Capital" emerged as the most significant element. Azerbaijan ranked first in digital readiness among OTS members in 2019, whereas Türkiye took the lead in 2021. A global comparison reveals that while OTS member states have made progress in their digitalization efforts, they still lag behind leading nations in digital transformation. The results highlight the need for a more comprehensive and strategic approach to digital transformation among OTS member states. Particularly, investing in human capital, strengthening the startup ecosystem, improving ease of doing business, and enhancing technological infrastructure are identified as key priorities. To ensure sustainable digital transformation, it is essential to increase regional cooperation, develop joint strategies, and harmonize digital policies among OTS countries.

Keywords: Digital readiness, digital transformation, CRITIC, ARAS, Organization of Turkic States, CISCO Digital Readiness Index.

JEL Code: O33, O53, O57, M10, M15

Giriş

Toplumlar, tarih boyunca pek çok alanda değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Bu değişim, insanlığın çağın gerekliliklerine uyum sağlama sürecinde attığı adımların bütünüdür ifade eder. Örgütsel değişim teorisi bağlamında “*hazırlık*” kavramı, belirli bir faaliyete katılmaya tamamen hazır olma durumunu ifade eder ve böylelikle zamanlamanın, durumun ve hazırlanılan faaliyetin özgünlüğü ve niteliği vurgulanır (Lokuge vd., 2019). Bu nedenle, hazırlık durumu yalnızca bireysel düzeyde değil, bütüncül bir bakış açısı ile kurumsal ve toplumsal boyutlarda da değerlendirilmelidir. Hazırlık sürecinin, bireylerin ve kurumların değişime karşı tutumlarını, motivasyonlarını ve yetkinliklerini de kapsadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Dijitalleşme, toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapılarında köklü dönüşümlere yol açmakta, aynı zamanda ülkelerin rekabet gücünü ve kalkınma hızını doğrudan etkilemektedir. Bu süreçte, dijital teknolojilerin etkin bir şekilde benimsenmesi ve kullanılması, ülkelerin küresel rekabet avantajını belirleyen temel unsurlardan biri hâline gelmiştir. Dijital hazırlık (*digital readiness*), bir ülkenin veya kuruluşun dijital teknolojileri benimseme ve kullanma konusundaki hazırlıklı olma durumunu ifade eder. Bu hazırlık, teknolojik altyapının yanı sıra insan kaynaklarının eğitimi, kültürel uyum ve yenilikçi yeteneklerin geliştirilmesi gibi yapısal ve kültürel faktörlerle şekillenir (Assefa vd., 2021). Dijital dönüşüm, üretkenliği, katma değer oluşturmaya, sosyal refahı arttırmak için gelişmiş modern teknolojinin benimsenmesini içermektedir (Sánchez ve Zuntini, 2018). Başka bir ifadeyle, dijital teknolojilerin geliştirilmesi ve entegre edilmesiyle insan yaşamının tüm yönleri üzerinde meydana gelen etkileri kapsamaktadır (Stolterman ve Fors, 2004).

Dijital teknolojilere erişim, benimseme ve kullanımın inovasyon ve performansla güçlü bir şekilde ilişkili olduğu bildirilirken hazırlık eksikliğinin de inovasyon başarısızlıklarına aynı derecede neden olduğu belirtilmektedir (Nylén ve Holmström, 2015). Bu bağlamda, organizasyonların dijital dönüşüm süreçlerinde başarıya ulaşabilmeleri için öncelikle dijital hazırlık seviyelerini doğru bir şekilde analiz etmeleri ve buna göre stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Hazırlık seviyesinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi, dijital dönüşüm sürecindeki potansiyel risklerin ve engellerin önceden tespit edilmesini sağlar ve bu doğrultuda gerekli önlemlerin alınmasına imkân tanır.

Dijital dönüşüm, dijitalleştirme ve dijitalizasyon kavramlarının ötesine geçerek köklü bir değişimi ifade eder. Organizasyonlara kültür, yetkin iş gücü, süreçler, politikalar, yenilik kültürü, liderlik ve geniş paydaş ilişkileri açısından bütüncül bir bakış açısı sunar. Dijital dönüşüm sürecinin başarıya ulaşması için, organizasyonların esnek ve öğrenmeye açık bir yapıda olması şarttır. Dijital dönüşüm süreci, dünya çapındaki organizasyonlar ve ülkeler arasında standart bir model izlememektedir; zira her ülke farklı gelişmişlik seviyelerinde yer almaktadır. Gelişmiş ekonomiler genellikle dijital teknolojileri benimseme ve bu teknolojilerden fayda sağlama konusunda öncü konumdayken gelişmekte olan ülkeler bu trendi geriden takip etmektedir. Bu durum dijital uçurumun derinleşmesine yol açarak dijital dönüşümün, zengin ile fakir arasındaki makasın genişlemesine neden olarak küresel eşitsizliği arttırabilir. Ancak, doğru politika ve stratejilerle dijital dönüşüm, bu eşitsizliklerin azaltılmasına ve daha kapsayıcı bir ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir.

Küresel rekabet ekosisteminde yaşanan yıkıcı teknoloji yeniliklerinin etkisi ile toplum, dijital dönüşümün ne denli büyük bir ihtiyaç olduğunun farkına varmıştır. Bu ihtiyaç, COVID-19 salgını sürecinde fark edilmiş olup neredeyse her sektörün dijital bir alana iş süreçlerini taşıdığı gözlemlenmiştir. Bundan dolayıdır ki değişime adapte olabilmek ve başarıya ulaşabilmek adına sürecin devamlı olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi için mekanizmalar oluşturulmalıdır. Dijital dönüşüm sürecinde başarının anahtarı, geri bildirim mekanizmalarının etkin bir şekilde tesis edilerek stratejik hedef ve uygulamaların sürekli olarak gözden geçirilmesine bağlıdır. Ülkelerin hazırlık seviyelerini ölçmek ve karşılaştırmalı analizler sunmak amacıyla çeşitli izleme ve değerlendirme mekanizmaları geliştirilmiştir. Bu mekanizmalardan biri olan CISCO Dijital Hazırlık İndeksi (CDHI), ülkelerin dijitalleşme süreçlerindeki aşamalarını ve kapasite düzeylerini belirleyen kapsamlı bir değerlendirme aracı olarak öne çıkmaktadır.

Dijital hazırlık olgusunun kavramsal derinliği irdelenmeden önce dijital hazırlığın kapsamını ele almak gerekmektedir. Günümüzde farklı metodolojiler ile farklı yapı ve ölçekte dijital hazırlık seviyesinin belirlenmesine yönelik değerlendirme araçları bulunmaktadır. Dijital hazırlık, ülke düzeyinde olduğu gibi bireysel olarak da değerlendirilebilmektedir. Farklı sektörlerde dijital hazırlık örnekleri ve bu örneklerle yönelik çalışmalar mevcuttur. Bu kapsamda; üretimde (Pirola vd., 2020), sağlıkta

(Mather ve Cummings, 2019), tarımda (Basso ve Antle, 2020), bankacılık ve finans sektöründe (Balakrishnan ve Shuib, 2021), yükseköğretimde (Zalite ve Zvirbule, 2020) ve kamu hizmeti sunumu (e-devlet) (Mergel vd., 2019) gibi alanlarda dijital hazırlık seviyelerini değerlendirme çalışmalarına örnektir. Benzer bir bakış açısı ile oluşturulan farklı araçlara örnek olarak, yapay zekâ hazırlığı, nesnelerin interneti hazırlığı (Atayero vd., 2016) ya da Güney Kore'nin siber güvenlik hazırlığı çalışmalarında olduğu gibi ülke veya endüstri bazında herhangi bir kombinasyonda değerlendirilebilmektedir.

NASA tarafından 1970'li yıllarda geliştirilmiş olan Teknoloji Hazırlık Seviyesi (TRL) metodolojisinin tanıtılmasından bu zamana dek çok sayıda değerlendirme yöntemi geliştirilmiştir (Assefa vd., 2021). Değerlendirmenin kapsamı ve düzeyi ne olursa olsun, dijital hazırlık seviyesinin ölçülmesinde kullanılan farklı yönleri ile öne çıkan çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Bu araçlar ile mevcut yetenekleri ve açıkları tespit etmek, güçlü ve zayıf yönleri belirlemek, hedeflerin ortaya konulması ve hedefe yönelik dijital iyileştirme adımlarını atmak için geliştirilmiş birer tanı aracı olarak kullanılmaktadır (Zhang vd., 2019). Dijital hazırlık literatürü incelendiğinde en sık kullanıldığı görülen değerlendirme araçları Tablo 1'de gösterilmekte olup indekslerin boyutlarına ve olgunluk aşamalarına dair bilgiler yer almaktadır. Her bir boyutun ve bunların öğelerinin/göstergelerinin açıklamalarına detaylı olarak yer verilmemiş olsa da farklı değerlendirme araçlarında kurumsal kültür ve dijital becerilerin, teknolojinin benimsenmesi ve kullanılması kadar eşit derecede önemli olduğu açıkça görülmektedir (Assefa vd., 2021).

Tablo 1. Dijital Hazırlık Değerlendirme Araçları Listesi

Değerlendirme Aracı Adı	Değerlendirme Aracı Bileşenleri	Değerlendirme Aracı Olgunluk Aşamaları
Ağ Hazırlık İndeksi (Network Readiness Index - NRI 2020, PORTULANS Enstitüsü)	Teknoloji, Toplum (İnsanlar), Yönetişim, Etki	N/A (YOK)
Dijital Olgunluk Değerlendirme Aracı (Digital Maturity Assessment Tool - Güney Avustralya Hükümeti, KPMG Avustralya, Sürüm 4.2)	Yönetişim ve liderlik, İnsanlar ve kültür, Kapasite ve yetenek, İnovasyon, Teknoloji	Minimal, Gayriresmi ve tepkisel, Geçişsel, Müşteri odaklı, Dönüştürülmüş
CISCO Ülke Dijital Hazırlığı (CISCO Country Digital Readiness, 2019)	Teknoloji benimseme, Girişim ortamı, İnsan sermayesi, Teknoloji altyapısı, İşletme ve hükümet yatırımları, İş yapma kolaylığı, Temel ihtiyaçlar	Aktive, Hızlandır, Güçlendir

E-devlet Gelişim İndeksi (E-government Development Index - BM, 2020)	Üç indeksin normalleştirilmiş bileşik indeksi-Çevrimiçi Hizmetler İndeksi (OSI), Telekomünikasyon Altyapısı İndeksi (TII), İnsan Kapasitesi İndeksi (HCI)	Düşük, Orta, Yüksek, Çok Yüksek
Dijital Benimseme İndeksi (Digital Adoption Index World Bankı, 2016)	İnsanlar, Hükümet, İş dünyası	0 – 1 ölçeği
DİJİTAL Olgunluk Modeli 5.0 (DIGITAL Maturity Model 5.0 - Forrester, 2018)	Kültür, Teknoloji, Organizasyon, İlgörüler	Şüpheciler, Benimseyenler, İş birlikçiler, Farklılaştırıcılar

Kaynak: Assefa vd., 2021.

Bu çalışmada, Tablo 1’de yer alan dijital hazırlık değerlendirme araçlarından CDHİ’ye ait veriler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Bu nedenle CDHİ, indeksin metodolojisi, indekse ait ana bileşenler ve bu bileşenler için kullanılan standartlaşmış veri kaynakları hakkında kapsamlı bir teorik çerçevenin oluşturulması gerekmektedir.

CISCO, Kaliforniya merkezli küresel ölçekte faaliyet gösteren bir ağ (network) teknolojileri endüstrisinin lider firmalarından biri olarak dikkat çeken bir şirkettir. Şirket, 1984’te San Francisco’da, Stanford Üniversitesi’nden bir grup bilim insanı tarafından kurulmuştur. Bir ağ teknolojileri şirketi olan CISCO Systems; ağ donanımı, yazılımı, telekomünikasyon ekipmanı ve diğer yüksek teknoloji ürün ve hizmetlerini geliştirmektedir (Bagci, 2024). CISCO, servis sağlayıcılara, şirketlere, ticari kullanıcılara ve bireylere ürün ve hizmetler sunan IP tabanlı bir ağ şirkettir. CISCO’nun küresel ölçekte ağ sistemleri üzerine çalışmalar yapan bir şirket olduğunun vurgulanmasının sebebi, dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren bir yapının ticari stratejilerini küresel ölçekte belirleme zorunluluğu olduğunu ortaya koymaktır. Küresel ölçekte dijital dönüşüm seviyesinin belirlenmesine yönelik bir çalışma ile dünya genelindeki durumun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışma ile dijital dönüşüme hazır olma durumunu kapsamlı olarak değerlendiren bir araç (model) geliştirilmiştir. Geliştirilen bu model ile dijital hazırlık kavramının tanımlanması ve anlaşılması, hazır olma seviyesinin ölçülmesi ve bu süreçte ilerleme kaydedilmesi için oluşturulabilecek politika ve stratejilerin belirlenmesini sağlayacak bir çalışma ortaya konulmuştur. Genellikle dijitalleşme seviyesinin tespiti için teknoloji kabulünün ve/veya altyapı imkânlarının değerlendirilmesinin yeterli olacağı düşünülürken CISCO geliştirdiği bu model ile kapsamlı bir amaçla bütünsel bir yaklaşım uygulamıştır (Özbalcı, 2021).

CISCO'nun bu modeli geliştirmesindeki ana felsefe, şirketin üst yöneticilerinden biri olan Yoo tarafından "Teknolojik değişimin hızı göz önünde bulundurulduğunda, bunun gençler ve daha geniş toplum için ne anlama geldiğini anlamak ve öngörmek, herkesin giderek daha dijitalleşen ekonomimize ve birbirine bağlı dünyamıza katılma fırsatı bulması açısından önemlidir." şeklinde ifade edilmiştir (Yoo vd., 2018). Bu bağlamda, dijital dönüşümün tüm toplum kesimlerine yayılabilmesi için, ortak bir dil ve bütünsel bir model geliştirilmesi hedeflenmiştir. Böylece, öğrenenleri, çalışanları ve girişimcileri desteklemenin yollarını daha iyi anlamak ve dijital ekonomiyi desteklemek için yeni fikirler ve endüstrilerin şekillendirilebileceği düşünülmüştür. CISCO'nun kurumsal web sitesinde yer alan "*Dijital Hazırlık İndeksi: Teknoloji ile Ekonomileri Dönüştürmek*" başlıklı blog yazısı, CISCO 'nun Dijital Hazırlık İndeksi (CDHİ) aracılığıyla ülkelerin dijital yeteneklerini ve ekonomik kalkınmalarını nasıl desteklediğini açıklamaktadır. CISCO'nun Ülke Dijital Hızlandırma (CDA) programı, hükümetler, sanayi ve akademi ile iş birliği yaparak istihdam yaratmayı ve teknoloji ile yenilik yapmayı hedeflemektedir. Ayrıca, dijitalleşmenin çevresel sürdürülebilirliğe katkılarını ve sosyoekonomik araştırmaların önemini vurgulamaktadır. CISCO'nun Dijital Hazırlık İndeksi (CDHİ), dijital uğurumu kapatmak ve ekonomik büyümeyi desteklemek amacıyla geliştirilmiştir. Yüksek dijital hazırlık seviyesine sahip ülkeler, genellikle daha yüksek GSYİH ve daha sağlıklı çevreye sahiptir. Dijital dönüşüm için gerekli beceriler, geniş ve teknik becerilerin kombinasyonunu içerir (Boynton, 2020).

CDHİ yedi ana bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler konusuna göre kendi alt bileşenlerine (metrikler) ve standartlaşmış veri kaynaklarına sahiptirler. Her ülkenin istatistiki verilerini paylaştığı ve dünyanın kabul ettiği saygın veri kaynakları üzerinden yapılan hesaplamalar neticesinde "dijital hazırlık puanı" elde edilmektedir. Bahsi geçen yedi ana bileşen, alt bileşenler ve veri kaynakları Tablo 2'de ayrıntıları ile gösterilmiştir. Puanlama, indeks hesaplamasının yapılacağı en güncel kaynaklardan oluşturulmaktadır. CDHİ 2018, 2019 ve 2021 yıllarında hesaplanmış ve rapor olarak sunulmuştur. Ayrıca bu indeks özelleştirilebilir olması nedeni ile ülkelere özgü olarak da hesaplanabilmektedir. Aynı model kullanılarak Avustralya CDHİ 2022 ve Canada CDHİ 2023 olmak üzere iki rapor daha yayınlanmıştır.

Tablo 2. CDHİ Ana Bileşenlerine Ait Alt Bileşenler ve Veri Kaynakları

Ana Bileşenler	Alt Bileşenler	Veri Kaynakları
Temel İhtiyaçlar (Basic Needs)	Yaşam beklentisi	Birleşmiş Milletler
	Ölüm oranı (5 yaş altı)	Birleşmiş Milletler Çocuk Ölümleri Kurumu
	Güvenli içme suyundan yararlanan nüfus	Dünya Sağlık Örgütü ve UNICEF
İşletme ve Devlet Yatırımı (Business & Government Investment)	Elektrik erişimi	Dünya Bankası
	Doğrudan yabancı yatırım	Uluslararası Para Fonu
	AR-GE	UNESCO
İş Yapma Kolaylığı (Ease of Doing Business)	Yatırım özgürlüğü	Miras Vakfı
	İş Yapma Kolaylığı İndeksi	Dünya Bankası
	Kanuni düzenlemeler	Dünya Adalet Projesi
Beşeri Sermaye (Human Capital)	Lojistik Performans İndeksi	Uluslararası Şeffaflık
	Elektirge erişim süresi	Dünya Bankası
	İşgücü katılım oranı	Dünya Bankası
Start-up Ekosistemi (Start-up Environment)	Yetişkin okuryazarlık oranı	UNESCO
	Eğitim İndeksi	Birleşmiş Milletler Gelişme Programı
	Uyumlaştırılmış test puanı	Dünya Bankası
Teknoloji Adaptasyonu (Technology Adoption)	Yeni iş yoğunluğu	Dünya Bankası
	Patentler ile tescilli ticari markalar	Dünya Fikri Mülkiyet Organizasyonu
	Risk Sermayesi yatırımı ve kullanılabilirliği	Amerika Girişimcilik Merkezi, Dünya Ekonomik Forumu
Teknolojik Altyapı (Technology Infrastructure)	Mobil cihaz etkisi	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
	İnternet kullanımı	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
	Bulut hizmetleri	Küresel Araştırma ve Danışmanlık Şirketi
	Mobil geniş bant abonelikleri	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
	Sabit geniş bant abonelikleri	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği
	Güvenli internet sunumları	NETCRAFT Şirketi
	Ev internet erişimi	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği

Kaynak: Cisco Public 2020, Cisco Public 2022

CISCO, dijital dönüşümün başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesinin sadece güçlü bir teknolojik altyapıya sahip olmakla sınırlı olmadığını savunmaktadır. Bu nedenle oluşturulan model, bir ülkenin dijital hazırlık seviyesini belirleyen en kritik unsur olarak nüfusun bu altyapıdan ne ölçüde faydalanabildiğini tespit etmeye odaklanmıştır. Temel insan ihtiyaçlarının karşılanmadığı bir toplumda, en gelişmiş dijital altyapının

bile sınırlı bir değeri olmaktadır. Özellikle yoksulluk içinde yaşayan toplulukların, hayatta kalma mücadelesi verirken dijitalleşmenin getirdiği avantajlardan yeterince yararlanmaları mümkün değildir. CDHİ, bu gerçeği göz önünde bulundurarak yedi ana bileşen etrafında şekillendirilmiştir (Yoo vd., 2018). Bu bileşenler Tablo 2’de yer alan yedi ana bileşen olarak Temel İhtiyaçlar (*Basic Needs*), İşletme ve Devlet Yatırımı (*Business & Government Investment*), İş Yapma Kolaylığı (*Ease of Doing Business*), Beşeri Sermaye (*Human Capital*), Start-up Ekosistemi (*Start-up Environment*), Teknoloji Adaptasyonu (*Technology Adoption*), Teknolojik Altyapı (*Technology Infrastructure*) şeklinde sıralanmaktadır (Cisco Public, 2020; Cisco Public, 2022).

Dijital dönüşüm süreçlerinde toplumların dijital hazırlık seviyesini belirleyen kritik unsurlar arasında temel ihtiyaçların karşılanması, işletme ve devlet yatırımları, iş yapma kolaylığı, beşerî sermaye, start-up ekosistemi, teknoloji adaptasyonu ve teknolojik altyapı bulunmaktadır. Temel ihtiyaçların giderilmesi, teknolojik ve altyapısal gelişmelerden etkin bir şekilde faydalanabilmek için ön koşul olup yaşam süresi, çocuk ölümleri ve temel hizmetlere erişim gibi göstergelerle değerlendirilir. İşletme ve devlet yatırımları, dijital altyapı ve yeteneklerin geliştirilmesinde hayati öneme sahip olup, doğrudan yabancı yatırım, AR-GE harcamaları ve yatırım özgürlüğü gibi kriterlerle ölçülmektedir. İş yapma kolaylığı ise hukukun üstünlüğü, lojistik altyapı ve enerjiye erişim süresi gibi faktörlerle insan sermayesinin ekonomiye katkısını artırır. Beşeri sermaye, dijital hizmetlerin geliştirilmesi ve kullanılması için gerekli olan işgücünün dijital beceri düzeyini ifade eder ve okuryazarlık oranı, eğitim kalitesi ve işgücüne katılım oranı gibi göstergelerle belirlenir. Start-up ekosistemi, yeniliği teşvik eden ve ekonomik dinamizmi artıran bir ortam sunarak risk sermayesi, yeni iş yoğunluğu ve patent tescilleri gibi bileşenlerle dijital dönüşümün öncüsü olur. Teknoloji adaptasyonu; teknolojinin kullanılabilirliği ve benimsenme düzeyini göstererek mobil penetrasyon, internet kullanımı ve bulut hizmetleri verileriyle ölçülür. Son olarak, teknolojik altyapı, dijital hizmetlere erişimin sürdürülebilirliğini sağlayan temel unsurdur ve geniş bant abonelikleri, hane internet erişimi ve güvenli internet sunucuları gibi metriklerle değerlendirilir. Bu yedi bileşen, dijital dönüşüm süreçlerinin başarısı ve toplumların dijital hazırlık seviyesinin belirlenmesinde kritik rol oynamaktadır.

CDHI’de yer alan yedi ana bileşen, bir ülkenin dijital dönüşüm sürecindeki başarısını ve sürdürülebilirliğini belirleyen temel unsurlardır. Temel ihtiyaçların karşılanması, işletme ve devlet yatırımlarının artırılması, iş yapma kolaylığı, beşerî sermayenin geliştirilmesi, yenilikçi start-up ekosisteminin desteklenmesi, teknoloji adaptasyonunun sağlanması ve güçlü bir teknolojik altyapının oluşturulması, dijital dönüşümün kilit yapı taşları olarak görülmektedir.

Dijital dönüşüm süreçleri yalnızca teknolojiye yapılan yatırımlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda organizasyonel yapılar, politika düzenlemeleri ve küresel iş birlikleri ile desteklenmektedir. Türk Devletleri Teşkilatı (TDT), dijitalleşme konusunda bölgesel iş birliklerini teşvik eden ve üye ülkelerin dijital kapasitelerini güçlendirmeyi amaçlayan önemli bir uluslararası organizasyon olarak dikkat çekmektedir. Bu teşkilat, Ulu Türkistan (Orta Asya) coğrafyasında artan stratejik önemiyle dikkat çeken, bağları “Köklü Geçmişten Aydınlık Geleceğe” düsturu ile bütünleşen bölgesel bir entegrasyon örneği olarak görülmektedir.

TDT, Türk dili konuşan ülkeler arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda iş birliğini ve koordinasyonu sağlamak amacıyla 3 Ekim 2009 tarihinde Nahçıvan Anlaşması ile kurulmuş uluslararası bir örgüt olarak kabul edilmektedir. Kuruluşunun temelinde, ortak tarih, dil ve kültür bağlarını pekiştirme ve bu ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirme amacı yatmaktadır. TDT, üye devletlerin birlikte hareket etme kapasitesini artırmayı, bölgesel ve uluslararası barışa katkıda bulunmayı ve küresel düzeyde ortak çıkarları savunmayı hedeflemektedir (Nahçıvan Antlaşması, 2009). Teşkilat Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’ı asil üye; Türkmenistan ve Macaristan’ı gözlemci üye olarak kabul etmektedir (Purtaş, 2022). TDT’nin kuruluşu, Türk dili konuşan ülkelerin uluslararası alanda daha etkin bir şekilde temsil edilmesini ve ortak sorunlara karşı birlikte hareket edilmesini sağlama amacını taşımaktadır. Teşkilat, bölgedeki ülkeler arasındaki iş birliğini güçlendirerek, bölgesel istikrarın korunmasında önemli bir rol oynamaktadır. Üye ülkeler arasında düzenlenen zirveler, ekonomik ve ticari ilişkilerin yanı sıra kültürel bağları da kuvvetlendirmekte, bu sayede TDT’nin kurumsal yapısı daha da sağlamlaşmaktadır. Özellikle 2021 yılında gerçekleştirilen İstanbul Zirvesi, TDT’nin tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu zirvede, teşkilatın adı başlangıçta Türk Keneşi (Konseyi) olarak kullanılırken “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilerek daha

güçlü bir konuma yükselmiştir. Ayrıca, bu zirvede Türk Yatırım Fonu'nun kurulması ve 2040 Türk Dünyası Vizyonu'nun onaylanması gibi kritik kararlar alınmıştır. Bu gelişmeler, TDT'nin hem bölgesel hem de küresel düzeyde etkin bir oyuncu olma potansiyelini güçlendirmiştir (TDT İstanbul Zirvesi, 2021).

"Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler" ana temasıyla İstanbul'da gerçekleştirilen zirvede, dijitalleşmenin ve sürdürülebilir teknolojilerin önemini vurgulanırken TDT'nin gelecekteki stratejik yönelimi de yansıtılmaktadır. Zirvede, akıllı şehirler ve çevre dostu teknolojilerin kullanımının artırılması, dijital dönüşüm süreçlerinin hızlandırılması ve üye ülkeler arasında bu alanlarda iş birliğinin güçlendirilmesi konuları tartışılmıştır. Bu bağlamda, zirveye katılan liderler dijitalleşmenin ve dijital dönüşümün Türk Dünyası'nın ekonomik büyümesi ve entegrasyonu için kritik bir alan olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca, dijital altyapıların geliştirilmesi, enerji verimliliği ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada dijital teknolojilerin ve yeşil inovasyonların nasıl kullanılabileceği üzerine görüş alışverişinde bulunulmuştur. Zirve sonucunda alınan kararlar, üye ülkelerin dijital çağa adapte olmalarına yönelik ortak bir irade sergilediklerini göstermektedir (Akçapa, 2023).

Türk Dünyası 2040 Vizyonu, üye ülkeler arasında dijital entegrasyonu güçlendirmeyi ve dijital altyapıyı geliştirmeyi stratejik hedefler olarak belirlemektedir. Vizyon çerçevesinde, e-hizmetler ve siber güvenlik gibi dijital projelerin geliştirilmesi, yapay zekâ ve büyük veri gibi teknolojilerin kullanımıyla akıllı şehirlerin inşasının ve yeşil ekonomiye geçişin hızlandırılması öngörülmektedir (Altun, 2023). Ayrıca, dezenformasyonla mücadele ve dijital diplomasi faaliyetlerinin güçlendirilmesi de bu vizyonun önemli bir parçasıdır.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından hazırlanan raporda, TDT'nin bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) alanında attığı adımlar vurgulanmaktadır. Bu adımlar, 2015'te Astana'da başlayan ve üye ülkeler arasında dijital altyapı, siber güvenlik ve uzay teknolojileri gibi alanlarda iş birliğini teşvik eden forum ve toplantılarla hız kazanmıştır. COVID-19 salgını sonrası siber güvenlik konusunda bölgesel iş birliği güçlendirilmiş, uzay teknolojileri ve dijital inovasyon projeleri gündeme gelmiştir. TDT, dijital dönüşüm ve teknolojik inovasyonu teşvik ederek, üye ülkelerin dijital altyapılarını güçlendirmekte ve bölgesel güvenlik ile ekonomik kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Bu süreç, bölge ülkeleri arasında teknoloji ve ekonomi alanlarında

entegrasyonu derinleştirmesiyle stratejik bir öneme sahiptir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2023). TDT üye ülkelerinin bölgesel iş birliği, dijitalleşme ve dijital dönüşüm süreçlerinde ortak hareket etmeyi ve küresel dijital ekonomide daha etkin bir rol almayı hedefledikleri yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, dijital hazırlık seviyeleri, üye ülkelerin dijitalleşme stratejilerini ne kadar başarılı bir şekilde uygulayabildiklerini ve dijital ekosisteme ne ölçüde entegre olabildiklerini göstermektedir. CDHİ, ülkelerin dijital dönüşüm süreçlerine ne kadar hazırlıklı olduklarını değerlendiren kapsamlı bir ölçüt olarak TDT üye ülkelerinin dijitalleşme performansını analiz edebilmek için de önemli bir referans noktasıdır.

Dijitalleşme, inovasyon ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin güçlü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ülkelerin dijital hazırlık seviyelerinin ölçülmesi, gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır. CDHİ'nin sunduğu metodolojik çerçeve, dijitalleşme sürecinin farklı bileşenlerini nesnel kriterlere dayalı olarak analiz etme imkânı sağlamaktadır. Bu bağlamda, dijital hazırlık seviyesinin düşük olması, inovasyon süreçlerinde gecikmelere ve küresel rekabetçilikte geri kalmaya neden olabilmektedir. Dijital uçurum, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik eşitsizliklerin daha da derinleşmesine yol açabilmekte ve küresel ekonomik sistem içinde dijital dönüşüme yeterince adapte olamayan ülkelerin konumlarını zayıflatabilmektedir. Bununla birlikte, etkin dijital dönüşüm stratejileri ve bölgesel iş birlikleri, bu dengesizliği gidermeye yönelik önemli fırsatlar sunmaktadır.

Bu çalışmada, Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkelerin dijital hazırlık seviyeleri CISCO Dijital Hazırlık İndeksi (CDHİ) 2019 ve 2021 verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışma, önce dijital dönüşüm kavramını ve ilgili literatürü detaylı bir şekilde ele alarak teorik çerçeveyi sunmaktadır. Daha sonra, CDHİ metodolojisi tanıtılmakta ve CRITIC ile ARAS yöntemleri açıklanmaktadır. Bunu takiben, TDT üyesi ülkelerin dijital hazırlık seviyeleri analiz edilerek elde edilen bulgular değerlendirilmektedir. Son olarak, bu bulgular doğrultusunda stratejik öneriler sunulmakta ve çalışmanın genel sonuçları tartışılmaktadır. Dijital dönüşüm sürecinde hangi ülkelerin hangi aşamada olduğu, güçlü ve zayıf yönlerinin nasıl şekillendiği, çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC ve ARAS analiz teknikleri kullanılarak değerlendirilecektir. Çalışmanın amacı, TDT üyesi ülkelerin dijitalleşme süreçlerini objektif bir çerçevede

analiz ederek, bu ülkelerin dijital dönüşüm politikalarına yönelik somut öneriler sunmaktır. Ayrıca, elde edilen bulgular, bölgesel düzeyde ortak dijital politikalar oluşturulmasına ve TDT üyelerinin küresel dijital ekonomide daha etkin rol almasına yönelik stratejik çıkarımlar yapılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Dijital dönüşüm ve dijital hazırlık kavramları, günümüzde çeşitli alanlarda yapılan araştırmaların odağı hâline gelmiştir. Bu bağlamda, dijital hazırlığın farklı yönleri üzerine yapılan birçok çalışma eğitim, iş dünyası, bölgesel incelemeler ve COVID-19 salgınının dijital hazırlık süreçlerine etkileri gibi konular öne çıkmaktadır. Eğitim alanında dijital hazırlık konusuna odaklanan çalışmalardan birisi Gürcistan ve Ukrayna'daki üniversite öğrencilerinin çevrim içi iş birlikçi öğrenmedeki dijital hazırlıklarını değerlendirmektedir. Söz konusu çalışma, mobil cihazların masaüstü/laptop bilgisayarlar göre daha fazla tercih edildiğini ortaya koyarak dijital hazırlığın farklı cihaz tercihleri üzerindeki etkilerini de ele almıştır (Blayone vd., 2018). Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir diğer çalışmada ise, akademik katılım için dijital hazırlık seviyelerini ölçen bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçek, beş faktörlü yapısıyla öğrencilerin akademik çalışmalara yönelik algıladıkları dijital yetkinlikleri incelemiştir. Bu araştırma ile dijital becerilerin eğitimdeki etkilerini vurgulayarak yükseköğretimde dijital yetkinliklerin önemini vurgulamıştır (Hong ve Kim, 2018). Eğitimcilerin sosyal ağların eğitimdeki potansiyeli hakkında dijital hazırlıklarını inceleyen bir diğer çalışma, sosyal ağlar aracılığıyla öğrencilerle etkileşimde bulunma konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ancak bu platformları kullanmaya karşı olumlu bir tutum sergiledikleri ortaya konulmuştur (Sivrikova vd., 2019). COVID-19 salgınının Avrupa Birliği yükseköğretim kurumlarının dijital hazırlık ve rekabetçiliği üzerindeki etkisini değerlendiren bir çalışmada, Letonya'daki üniversitelerin dijital içerik miktarını artırdığını ve çağdaş eğitim gereksinimlerine uygun rekabetçi eğitim hizmetleri sunabileceğini göstermiştir (Zalite ve Zvirbule, 2020). COVID-19 salgını sürecinde, uzaktan eğitim sistemine acil geçiş ile ilgili olarak üniversite öğrencilerinin dijital öğrenmeye ne kadar hazır olduklarını ve hazırlık seviyelerinin sosyal ve duygusal algıları üzerindeki etkilerini araştıran bir çalışma yapılmıştır (Händel vd., 2020). Yükseköğretimde eğitim gören öğrenciler üzerine yapılan bir diğer çalışmada ise dijital araçlar ve sosyal ağların kullanımı analiz edilmiştir. Çalışmada, dijital

hazırlık seviyelerinin bu araçların etkin kullanımında önemli bir faktör olduğu gösterilmiştir (Rodríguez-Moreno vd., 2021). Filipinler'deki bir devlet üniversitesinde yapılan, öğretim üyeleri ve öğrencilerin dijital hazırlık seviyelerini değerlendiren bir çalışma ise, Dijital Değerlendirme Profili adlı bir çevrim içi aracı kullanmıştır (Fabregas ve Gapasin, 2021). Sonuçlar, öğrencilerin ve öğretim üyelerinin dijital öğrenme faaliyetlerine hazır olmadığını, ancak mobil cihazlarda daha yüksek hazırlık seviyeleri gösterdiklerini ortaya koymuştur. COVID-19 pandemisinin eğitim süreçlerini dijitalleştirme sürecinde okullar ve öğrenciler arasındaki dijital hazırlık eşitsizliklerini ele alan bir başka çalışma, dijital becerilerin bu eşitsizlikler üzerindeki etkisini detaylandırmıştır (Van De Werfhorst vd., 2022). Üniversite öğrencilerinin e-öğrenme ortamlarındaki akademik başarılarını etkileyen dijital hazırlık ve akademik katılım rollerini inceleyen bir araştırmada ise, dijital becerilerin akademik başarı üzerindeki aracılık rollerini vurgulamıştır (Kim vd., 2019).

Dijital dönüşümün iş dünyasındaki etkilerine odaklanan çalışmalar ise, farklı sektörlerde dijital hazırlığın nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak açısından önemlidir. Üretim (imalat) odaklı şirketlerin dijital hazırlık seviyesini değerlendirmek için bir olgunluk modeli sunan çalışmada, dijital teknolojilerin üretim sektöründeki dönüşümde kritik bir rol oynadığına dikkat çekilmiştir (De Carolis vd., 2017). Söz konusu model ile, dijital hazırlığın beş ana süreç alanında nasıl ölçülebileceği gösterilerek dijital dönüşümdeki zorluklar ve fırsatlar üzerine kapsamlı bir çerçeve sunulmuştur. Voß ve Pawlowski (2019) tarafından yapılan çalışmada dijital hazırlık seviyesi değerlendirme modelleri kapsamlı bir şekilde incelenmiş olup literatürde bu alandaki boşluklar ve gelecekteki araştırmalar için fırsatlar belirlenmiştir. Ayrıca dijital dönüşümün işletmeler ve kurumlar üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik detaylı teorik bir çerçeve sunulmuştur (Voß ve Pawlowski, 2019). İtalya'daki KOBİ'ler üzerinde yapılan bir çalışmada, KOBİ'lerin dijital dönüşüme geçişte karşılaştığı zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkmak için gerekli adımlar tespit edilmiş ve dijital hazırlık seviyesini değerlendiren bir model ortaya konulmuştur (Pirola vd., 2020). Bankacılık sektörü, dijital dönüşümün en yoğun yaşandığı sektörlerden biri olarak, bu alandaki yöneticiler ve çalışanlar arasındaki dijital hazırlık algıları kıyaslanmıştır. Çalışmada, dijital hazırlık algısının sistematik olarak farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Dijital bilgi ve becerilerin yönetici ve çalışan rolleri arasında nasıl

dağıtıldığı ele alınmıştır. Dijital hazırlık algılarındaki uyumun başarılı bir değişim yönetimi için kritik bir olgu olduğuna dikkat çekilmiştir (Gfrerer vd., 2020). Avusturya ve Almanya’da faaliyet gösteren 409 şirket üzerinde yapılan bir araştırmada KOBİ’ler ile büyük işletmeler arasındaki dijital hazırlık farklılıklarını tedarik zinciri yönetimi ve şirket büyüklüğü açısından analiz edilmiştir (Lassnig vd., 2018). KOBİ’lerin dijital dönüşüm hazırlığını değerlendiren mevcut modelleri inceleyen bir başka çalışma ise, bu değerlendirmelerde gözlemlenen eksiklikleri tespit ederek standartlaştırılmış kategoriler önerip literatüre katkı sağlamıştır (Silva vd., 2023). Gelişmekte olan ülkelerdeki KOBİ’lerin dijital hazırlığını kavramsallaştıran bir çalışma da hazırlık seviyesini belirleyen anahtar etmenleri ortaya koymuştur (Pingali vd., 2023). Çalışanların dijital hazırlığını artırmak için gerekli anahtar faktörleri inceleyen bir diğer çalışma ise *Employee Digitalization Acceptance Model*’i (EDAM – Çalışanların Dijitalleşmeyi Kabul Modeli) geliştirmiştir (Höyng ve Lau, 2023). EDAM modeli, çalışanların dijital araçları algılama biçimleri ile dijital hazırlıkları arasındaki ilişkileri araştırarak dijital hazırlığın çalışan davranışları üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik literatüre önemli katkılarda bulunmaktadır.

Bölgesel açıdan dijital hazırlık seviyesinin değerlendirilmesine yönelik yapılan ve toplumsal etki bağlamında önemli olan çalışmalar da bulunmaktadır. OECD ülkelerinin dijital hazırlık seviyelerini CRITIC tabanlı ARAS yöntemi ile belirleyen bir çalışma bu yöntemin çok kriterli karar verme (ÇKKV) süreçlerindeki kullanımını detaylandırmıştır (Arıkan Kargı, 2022). Kazakistan’ın coğrafi bölgelerindeki dijital hazırlık, bilgi ve iletişim teknolojileri (ICT) gelişim seviyelerini analiz eden bir diğer çalışmada ise dijitalleşme açısından bu bölgelerin sunduğu çeşitli ön koşullar ve potansiyeller değerlendirilmiştir (Kireyeva vd., 2022). Türkiye’nin CDHİ bileşenlerine göre dijital hazırlık seviyesini değerlendiren bir çalışma, Türkiye’nin dijital hazırlık açısından güçlü ve zayıf yönlerini belirlemiş ve dijital dönüşüm stratejilerini iyileştirmeye yönelik önemli politika önerileri sunmuştur (Çelen, 2021). CDHİ verilerine dayanan benzer bir araştırmada, Türk Keneşi üyesi ülkelerin dijital hazırlık düzeyleri değerlendirilmiş, dijital dönüşüm süreçlerindeki güçlü ve zayıf yönleri tespit edilmiş ve bu süreçler küresel ölçekte ele alınmıştır. Dijital hazırlığın ülkeler arası iş birlikleri ve yenilikçi politika geliştirme süreçlerindeki rolünü vurgulayan çalışmada üye ülkelerin ortak bir strateji oluşturmalarının önemi vurgulanmıştır (Özbalcı, 2021).

AB ülkelerinin dijital dönüşüm performanslarını ARAS yöntemi ile değerlendiren bir diğer çalışma ise bu performansları dijital altyapı, dijital beceriler, e-liderlik gibi kriterlere göre sıralamış ve Finlandiya, Danimarka ve İsveç'in dijital dönüşüm performansında en başarılı ülkeler olarak öne çıktığını belirtmiştir (Koca, 2021). Kamboçya'da tele tıbbın yaygınlaşması gerekliliğini vurgulayan ve ülkenin dijital hazırlık seviyesindeki eksiklikleri ortaya koyan bir çalışma ise tele tıbbın benimsenmesindeki engelleri ele almıştır (Nit vd., 2021). Bu çalışma, kişisel bilgilerin korunması ve tele medikal sistemlerin güvenliği gibi konulara da dikkat çekmektedir. Afrika ülkelerinin dijital hazırlık seviyelerini inceleyen bir çalışma da buradaki ülkelerin dijital dönüşüme ne kadar hazır olduklarını değerlendiren mevcut araçların yetersizliklerini ortaya koymuştur. Assefa vd. (2021) Afrika bağlamında dijital hazırlık ölçütlerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunarak bu ülkelerin dijital dönüşüm süreçlerini daha iyi anlamak için yeni değerlendirme araçlarının geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Assefa vd., 2021). Türkiye'nin dijital dönüşüm indeksini hesaplamak için Bayesian Best-Worst Method (BBWM) yöntemini öneren bir çalışma ise bu yöntemin dijital dönüşüm değerlendirmelerinde nasıl kullanılabileceğini göstermiştir. Bu çalışma, Türkiye'nin dijital dönüşüm performansını artırmak için kullanılan mevcut yöntemlere alternatif bir yaklaşım sunarak dijital hazırlık literatürüne önemli bir katkı sağlamıştır (Tuş vd., 2023). TDT üye ülkelerinin dijital hazırlık performansını farklı bir açıdan incelemiş olan bir diğer çalışmada, yapay zekâ alanında atılan adımların tüm üye ülkeleri kapsadığı tespit edilmiştir. Özellikle TDT üye ülkelerinin yapay zekâ çalışmaları incelendiğinde, her ülkenin geliştirdiği stratejilerin ve projelerin diğer Türk Cumhuriyetlerini de etkilediği, bu bağlamda ülkeler arasında yapay zekâ iş birliklerinin yoğunlaştığı ve üniversiteler ile laboratuvarların bu çalışmalara aktif destek sağladığı saptanmıştır. Bu durum, üye ülkeler arasında dijital dönüşümdeki entegrasyonun ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymaktadır (Kavut, 2024).

Dijital hazırlık seviyesinin değerlendirilmesi ile ilgili literatürde bulunan çalışmalar arasında, ÇKKV yöntemleri kullanılarak kriterlerin önem ağırlıklarına göre sıralamanın yapıldığı sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan birisi Arıkan Kargı (2022) tarafından yapılmış olup 2019 CDHI kriterlerine göre 38 OECD

üye ülkelerinin dijital hazırlık seviyeleri CRITIC tabanlı ARAS yöntemi ile analiz edilmiştir.

Yöntem

Araştırmanın Türü

Bu çalışma, mevcut ikincil verilerin analizi ve çok kriterli karar verme yöntemlerinin kullanıldığı bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. TDT üyesi ülkelerin dijital dönüşüm düzeyleri, CISCO Dijital Hazırlık İndeksi (CDHİ) verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Yeni veri toplama süreci uygulanmamış, rapor ve indekslerdeki mevcut veriler kullanılarak ülkelerin dijital performansları değerlendirilmiştir.

Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın ana grubunu TDT üyesi ülkelere Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye oluşturmaktadır. Bu ülkelerin gerek teşkilat özelinde gerekse küresel ölçekteki dijital hazırlık performanslarını tespit etmek için küresel bir kıyaslamaya da yer verilmiştir.

Araştırmada, Tablo 1’de gösterilen dijital hazırlık değerlendirme araçlarından CISCO Dijital Hazırlık İndeksi (CDHİ) verileri temel alınmıştır. Ülkelerin dijital hazırlık düzeylerini belirlemek için çeşitli indeksler geliştirilmiştir. Bu indeksler, dijitalleşmenin sunduğu avantajlardan yararlanmak isteyen ülkelerin, ne kadar iyi veya kötü konumlandıklarının anlaşılmasına önemli katkılar sağlar. CDHİ 2019 ve 2021 raporları, analizlerin temelini oluşturmaktadır. Bu raporlarda, ülkelerin dijital hazırlık düzeylerini ölçmek için yedi ana kriter kullanılmaktadır. CDHİ 2018, CDHİ 2019 ve CDHİ 2021 raporlarında kullanılan kriterler ve bu kriterlerin fayda-maliyet yönelimlerine dair bilgiler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. CDHİ Kriterleri ve Fayda – Maliyet Durumu

Kriter Kodu	Kriter Adı	Fayda ve Maliyet	Kriterlerin İstenilen Yönelimi (Maks – Min)
C1	Temel İhtiyaçlar (Basic Needs)	Fayda ↗	Maksimum
C2	İşletme ve Devlet Yatırımları (Business and Government Investment)	Fayda ↗	Maksimum
C3	İş Yapma Kolaylığı (Ease of Doing Business)	Fayda ↗	Maksimum
C4	Beşeri Sermaye (Human Capital)	Fayda ↗	Maksimum

C5	Start-up Ekosistemi (Start-up Environment)	Fayda ↗	Maksimum
C6	Teknoloji Adaptasyonu (Technology Adoption)	Fayda ↗	Maksimum
C7	Teknoloji Altyapısı (Technology Infrastructure)	Fayda ↗	Maksimum

Kaynak: Cisco Public, 2020; Cisco Public, 2022

Yöntem bölümünde ayrıntılı olarak ifade edildiği gibi, dijital hazırlık seviyesinin değerlendirilmesinde CRITIC ve ARAS yöntemleri objektiflik ve güvenilirlik gereksinimlerini karşılamada önemli rol oynamasından dolayı tercih edilmiştir. CRITIC yöntemi, kriterlerin objektif ağırlıklarını belirlemiş, ARAS yöntemi ise bu ağırlıkları kullanarak ülkelerin dijital hazırlık performanslarını sıralamıştır. Çalışmada, 2019 ve 2021 verileri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Ayrıca, TDT üyesi ülkelerin performansları küresel ölçekte raporda yer alan tüm ülkelerle kıyaslanarak sunulmuştur.

Araştırma Metodolojisi

Dijital Hazırlık İndeksleri üzerinden ülkelerin dijital dönüşüm performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan kaynaklar standartlaştırılmış veri kaynakları olup ortaya çıkan sonuçlar sayısal biçimde kesin veriler olarak elde edilmektedir. Başka bir ifade ile ülkeler hakkında yapılan değerlendirmeler uzman görüşleri gibi subjektif değil objektif sonuçlar sunmaktadır. Bu nedenle, eldeki sayısal verileri değerlendirmek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC yöntemi seçilmiştir. CRITIC (*Criteria Importance Through Intercriteria Correlation* - Kriterler Arası Korelasyona Dayalı Ağırlıklandırma) yöntemi alternatiflerin (kriterlerin) ağırlıklarını objektif olarak belirlemek için kullanılmaktadır. Bu yöntem, alternatiflerin standart sapmalarını ve diğer kriterlerle olan korelasyonlarını hesaplayarak her bir kriterin ağırlığını belirlemeyi sağlamaktadır. CRITIC yöntemi, kriterlerin ağırlıkları hakkında objektif bir analiz sunarken performans değerlendirmesindeki alternatiflerin ağırlıklarının belirlenmesinde güvenilir bir temel oluşturmaktadır. CRITIC yöntemi ile ağırlıkları belirlenmiş olan alternatiflerin performans sıralamalarını tespit etmek için çok kriterli karar verme yöntemlerinden ARAS (*Additive Ratio Assessment* - Toplamcı Oran Değerlendirme Yöntemi) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, alternatiflerin performansını belirlemek için fayda fonksiyonlarının değer oranlarını dikkate alarak daha kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Yapılan analiz sonucunda, yıl bazında

performans değerlendirmesi yaparken karar seçeneklerinin alternatifine ne kadar yakın olduğu belirlenebilmektedir. Bu alışmada CRITIC tabanlı ARAS yöntemi bütünleşik olarak kullanılmıştır. Böylece elde edilen bulguların dijital hazırlık seviyelerinin değerlendirilmesinde performansın belirlenmesinde daha kapsamlı ve güvenilir sonuçların elde edilmesi sağlanmıştır. Performansın belirlenmesine yönelik benzer çalışmalar, ilgili yazında yer almaktadır (şenol ve Ulutaş, 2018; zkan ve Ağ, 2021; Doğan, 2022; Arıkan Kargı, 2022; Yerdelen Kaygın ve Kahramani Koç, 2023).

CRITIC ve ARAS yöntemlerinin hesaplanması için kullanılan adımlara ve denklemlere alt kısımda yer verilmiştir.

CRITIC yöntemi, Diakoulaki vd. tarafından 1995 yılında yapılan bir çalışmayla literatürde ilk kez yer almıştır. Bu yöntemde, her değerlendirme kriteri için gerçek veriler derlenerek ağırlıklar elde edilir. CRITIC yönteminin en önemli özelliği, uzman görüşlerinden elde edilen subjektif sonuçlar değil, kriterlerin standart sapması ve kriterler arası korelasyonun birlikte kullanılmasıyla belirlenen objektif olarak hesaplanmasıdır. CRITIC yönteminin beş adımı aşağıda sunulmuştur (Diakoulaki vd., 1995 s.764-765).

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması. Karar matrisinin oluşumunda, X ile temsil edilen ve X_{ij} değerlerinden oluşan karar matrisi Denklem 1 ile gösterilir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \dots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0,1,2 \dots m \quad j = 1,2 \dots n \quad (1)$$

Adım 2: Karar matrisinin normalleştirilmesi. Kriterlerin normalleştirilmesi, kriterlerin 0 ile 1 aralığında standartlaştırılması sürecidir. Normalleştirilme işlemi, fayda odaklı (maksimizasyon) kriterler için Denklem 2 ve maliyet odaklı (minimizasyon) kriterler için Denklem 3 kullanılarak gerçekleştirilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad j = 1,2 \dots n \quad (2)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{\max} - x_{ij}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

Denklemden r_{ij} , i.ve j. kriterler arasındaki korelasyon katsayılarını göstermektedir.

Adım 3: Korelasyon katsayısı matrisinin oluşturulması. Bu adımda, kriterler arası korelasyon derecesini belirlemek için Denklem 4 kullanılarak kriterler arasındaki korelasyon ölçülür.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j) \cdot (r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \cdot \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (4)$$

$$j = 1, 2, \dots, n, \quad k = 1, 2, \dots, n$$

Adım 4: C_j değerinin hesaplanması. C_j , j. kriterde bulunan bilgi miktarını gösterir. Denklem 6 ile verilen C_j değerini belirlemek için önce Denklem 5 ile verilen standart sapmanın hesaplanması gerekir.

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m - 1}} \quad (5)$$

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

Adım 5: Kriter ağırlıklarının hesaplanması. Kriter ağırlıklarını hesaplamak için, tüm kriterlerin C_j değerlerinin toplamına oranlayarak her kriterin C_j değeri hesaplanır. Bu, Denklem 7 ile verilen formül kullanılarak yapılır.

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad j = 1, 2, \dots, n, \quad k = 1, 2, \dots, n \quad (7)$$

ARAS yöntemi çok kriterli karar verme yöntemi olan ARAS yöntemi, Zavadskas ve Turskis tarafından 2010 yılında geliştirilmiştir. ARAS yönteminde, alternatiflerin fayda fonksiyonu değerleri, optimal alternatif fayda fonksiyonu değeriyle karşılaştırılır. Örneğin, optimal puanın 100 olduğu bir problemin en yüksek kriter puanı 80 ise, diğer

yöntemlerde olduğu gibi %100 değil, kriterin optimalite değeri %80 olarak değerlendirilir (Yıldırım, 2015). ARAS yöntemi aşağıdaki adımları içerir (Zavadskas ve Turskis, 2010):

Adım 1: Karar matrisinin oluşturulması

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \dots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0,1,2 \dots m \quad j = 1,2 \dots n \quad (8)$$

Burada, x_{ij} ifadesi j. kriterde gösterilen i. alternatifin performans değerini belirtir ve x_{0j} ise j. kriterin optimal değerini gösterir. Optimal değerler Denklem 9 kullanılarak belirlenebilir.

$$\begin{cases} \text{Eğer } \max_i x_{ij} \text{ ise } x_{0j} = \max_i x_{ij} \\ \text{Eğer } \min_i x_{ij} \text{ ise } x_{0j} = \min_i x_{ij} \end{cases} \quad (9)$$

Adım 2: Karar matrisinin normalleştirilmesi. Kriterlerin normalleştirilmesi, kriterlerin 0 ile 1 aralığında standartlaştırılması sürecidir. Normalleştirilme, problemin amacına göre maksimum veya minimum olması istenen kriterlerin normalleştirilmiş değerleri aşağıdaki formüller yardımıyla hesaplanır.

Maksimum olması istenen kriterler için:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (10)$$

Minimum olması istenen kriterler için:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sum_{i=0}^m 1/x_{ij}} \quad (11)$$

Adım 3: Ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin oluşturulması. Ağırlıklandırma, kriterlerin önem katsayıları kullanılarak gerçekleştirilir. Kriterlerin önem katsayıları $0 < w_j < 1$ koşulunu sağlamalıdır. Normalleştirilmiş ağırlıklar aşağıdaki formül kullanılarak elde edilir.

$$\hat{x}_{ij} = \bar{x}_{ij} \cdot W_{ij} \quad (12)$$

Denkleminde, w_j , j kriterinin önem katsayısını, $\bar{x}_{ij}$ ise j kriterinin normalleştirilmiş değerini gösterir.

Adım 4: Optimalite fonksiyonunun (S_i) hesaplanması. Burada, her alternatif için optimal değerler hesaplanır. Alternatiflerin değerlerinin hesaplanması Denklem 13 kullanılarak gerçekleştirilir.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad (13)$$

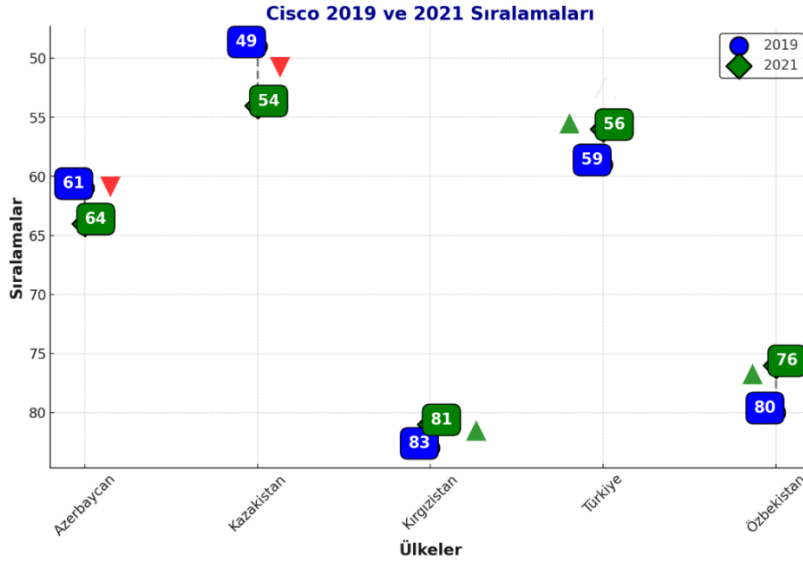
Adım 5: Her alternatifin fayda derecesi, K_i ve S_i değerlerinin optimalite fonksiyonu S_0 'ya oranlanmasıyla Denklem 14 gösterildiği gibi hesaplanır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad (14)$$

Elde edilen K_i değerleri, alternatiflerin fayda fonksiyonlarının verimliliğinin incelenmesi için kullanılır. Alternatiflerin K_i değerlerinin en büyükten en küçüğe sıralanması, alternatiflerin en iyi durumdan en kötü duruma doğru bir sıralamasını yansıtır (Zavadskas ve Turskis, 2010 s.165).

Bulgular

CDHİ 2019 ve CDHİ 2021 raporlarındaki verileri doğrultusunda TDT üye ülkelerinin dijital hazırlık seviyelerine göre sıralamaları Şekil 1'de gösterilmiştir. İki rapor arasında TDT üye ülkelerinin dijital hazırlık sıralamalarındaki değişime dikkat edildiğinde Kırgızistan, Türkiye ve Özbekistan'ın ilerleme kaydettiği ancak Azerbaycan ve Kazakistan'ın sıralamada gerilediği öncül bulgular olarak tespit edilmiştir.

Şekil 1. TDT Üye Ülkelerin CDHİ 2019-2021 Sıralamaları

Kaynak: Cisco Public 2020; Cisco Public 2022

CRITIC Yöntemi Bulguları

Yukarıda belirtildiği gibi, CRITIC yönteminin ilk adımı Denklem 1 bir karar matrisinin oluşturulmasıdır. Bu çalışmada, CDHİ'nin 2019 ve 2021 yıllarına ait raporlarındaki TDT üye ülkelerine ait veriler Tablo 4a ve Tablo 4b'de bulunmaktadır. Karar matrisi bu veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 4a. TDT - CDHİ 2019 Verisi (Başlangıç Matrisi)

2019	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Azerbaycan	3,26	1,19	2,37	2,86	0,44	1,18	1,48
Kazakistan	3,38	1,08	2,57	3,33	0,31	1,35	1,46
Kırgızistan	3,28	1,16	2,23	2,60	0,28	0,84	0,59
Özbekistan	3,42	0,64	2,32	2,84	0,04	0,79	1,08
Türkiye	3,66	1,37	2,67	2,45	0,32	1,01	1,40

Kaynak: Cisco Public, 2020

Tablo 4b. TDT - CDHİ 2021 Verisi (Başlangıç Matrisi)

2021	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Azerbaycan	4,36	2,44	4,36	3,60	1,21	3,07	2,57
Kazakistan	4,45	2,07	4,62	3,93	1,25	3,52	2,68
Kırgızistan	4,25	2,22	3,81	3,37	1,19	2,83	2,55
Özbekistan	4,37	1,52	4,22	3,82	1,16	2,89	2,55
Türkiye	4,62	2,60	4,68	3,46	1,33	2,99	2,77

Kaynak: Cisco Public, 2022

Karar matrisi oluşturulduktan sonra, değerlendirme kriterlerinin önem ağırlıkları CRITIC yöntemi kullanılarak hesaplanmıştır. Tüm kriterler maksimizasyon odaklı olduğundan, CRITIC yönteminin ilk adımında oluşturulan karar matrisi, Denklem 2 kullanılarak normalleştirilmiştir. Normalleştirilmiş karar matrisi Tablo 5a ve Tablo 5b'de sunulmuştur.

Tablo 5a. TDT - CDHİ 2019 Normalleştirilmiş Karar Matrisi (Denklem 2)

2019	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Azerbaycan	0,000	0,753	0,318	0,465	1,000	0,694	1,000
Kazakistan	0,300	0,602	0,772	1,000	0,675	1,000	0,977
Kırgızistan	0,050	0,712	0,000	0,170	0,600	0,089	0,000
Özbekistan	0,400	0,000	0,204	0,443	0,000	0,000	0,550
Türkiye	1,000	1,000	1,000	0,000	0,700	0,392	0,910

Tablo 5b. TDT - CDHİ 2021 Normalleştirilmiş Karar Matrisi

2021	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Azerbaycan	0,292	0,850	0,629	0,404	0,241	0,353	0,119
Kazakistan	0,549	0,511	0,923	1,000	0,476	1,000	0,603
Kırgızistan	0,000	0,643	0,000	0,000	0,143	0,000	0,032
Özbekistan	0,328	0,000	0,467	0,795	0,000	0,084	0,000
Türkiye	1,000	1,000	1,000	0,158	1,000	0,229	1,000

Karar matrislerinin oluşturulmasından sonraki adımda, doğrusal korelasyon katsayıları (p_{jk}) içeren korelasyon katsayısı matrisi Denklem 4 kullanılarak oluşturulmuş Tablo 6a ve Tablo 6b'de gösterilmiştir.

Tablo 6a. TDT - CDHİ 2019 Kriterler Arası Korelasyon Matrisi

2019	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
C1	1,000						
C2	0,239	1,000					
C3	0,770	0,481	1,000				
C4	-0,398	-0,355	0,090	1,000			
C5	-0,186	0,847	0,287	0,011	1,000		
C6	-0,098	0,397	0,559	0,683	0,660	1,00	
C7	0,324	0,225	0,735	0,398	0,404	0,751	1,00

Doğrusal korelasyon katsayıları (p_{jk}) içeren korelasyon katsayısı matrisine göre C1 - Temel İhtiyaçlar ile C3 - İş Yapma Kolaylığı, C2 - İş ve Devlet Yatırımları ile C5- Start-up Ekosistemi, C3 - İş Yapma Kolaylığı ile C7 - Teknoloji Altyapısı ve C6 - Teknoloji Adaptasyonu ile C7 - Teknoloji Altyapısı kriterleri arasında güçlü bir ilişkinin olduğu ancak C1 - Temel İhtiyaçlar ile C4 - Beşeri Sermaye, C5- Start-up Ekosistemi, C6 -

Teknoloji Adaptasyonu ve C2 - İş ve Devlet Yatırımları ile C4 - Beşeri Sermaye arasında ters korelasyon olduğu görülmüştür.

Tablo 6b. TDT - CDHİ 2021 Kriterler Arası Korelasyon Matrisi

2021	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
C1	1,000						
C2	0,393	1,000					
C3	0,895	0,312	1,000				
C4	0,101	-0,622	0,419	1,000			
C5	0,900	0,701	0,745	-0,220	1,000		
C6	0,315	0,064	0,640	0,688	0,274	1,000	
C7	0,930	0,559	0,816	-0,024	0,975	0,417	1,000

CDHİ 2021 raporundaki TDT üye ülkelerine ait verilere göre doğrusal korelasyon katsayıları (p_{jk}) içeren korelasyon katsayısı matrisine göre C5- Start-up Ekosistemi ile C7 – Teknoloji Altyapısı, C1 - Temel İhtiyaçlar ile C7 – Teknoloji Altyapısı, C5- Start-up Ekosistemi ve C3 – İş Yapma Kolaylığı, C3 – İş Yapma Kolaylığı ile C7 – Teknoloji Altyapısı ve C5- Start-up Ekosistemi arasında güçlü bir ilişkinin olduğu ancak C2 - İş ve Devlet Yatırımları ile C4 - Beşeri Sermaye ve C4 - Beşeri Sermaye ile C5- Start-up Ekosistemi ve C7 – Teknoloji Altyapısı arasında ters korelasyon olduğu görülmüştür.

Üçüncü adım olan kriterler arası korelasyon matrisi oluşturulduktan sonra, her kriter için C_j değerleri Denklem 5 ve Denklem 6 kullanılarak hesaplanmıştır. C_j değerleri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. TDT - CDHİ 2019 – 2021 C_j Değerleri

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Cj 2019	2,139	1,552	1,275	2,117	1,455	1,273	1,344
Cj 2021	0,916	1,766	0,870	2,383	1,027	1,426	1,015

CRITIC yönteminin son adımı olarak tüm kriterler için önem ağırlıklarının hesaplanması gerekmektedir. Yukarıda belirtmiş olduğumuz Denklem 7 kullanılarak yapılan hesaplama Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. TDT - CDHİ 2019 – 2021 CRITIC Kriter Ağırlıkları ve Sıralamaları

	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Wj 2019	0,192	0,139	0,114	0,190	0,130	0,114	0,120
Wj 2019 Sıralama	1	3	6	2	4	7	5
Wj 2021	0,097	0,187	0,092	0,253	0,109	0,151	0,107
Wj 2021 Sıralama	6	2	7	1	4	3	5

CRITIC yöntemi ile hesaplanan kriter ağırlıklarına dayanarak, TDT üye ülkelerinin 2019 yılı verilerine göre, C1 - Temel İhtiyaçlar (0,192) en önemli kriter olarak belirlenmiştir. Sırasıyla diğer kriterler ise, C4 - Beşeri Sermaye (0,190), C2 - İş ve Devlet Yatırımları (0,139), C5- Start-up Ekosistemi (0,130), C7 – Teknoloji Altyapısı (0,120), C3 – İş Yapma Kolaylığı (0,114) ve C6 – Teknoloji Adaptasyonu (0,114) olarak tespit edilmiştir. CISCO’nın 2021 raporundaki TDT üye ülkelere ait veriler incelendiğinde ise, C4 – Beşeri Sermaye (0,253) en önemli kriter olarak ortaya çıkmıştır. Beşeri sermaye kriterini C2 - İş ve Devlet Yatırımları (0,187), C6 – Teknoloji Adaptasyonu (0,151), C5- Start-up Ekosistemi (0,109), C7 – Teknoloji Altyapısı (0,107), C1 - Temel İhtiyaçlar (0,097) ve C3 – İş Yapma Kolaylığı (0,092) takip etmiştir.

Yukarıda TDT üye ülkeleri için CRITIC yöntemi ile yapmış olduğumuz hesaplamaların CDHİ 2019 ve CDHİ 2021 raporlarından elde etmiş olduğumuz verilerle katılımcı ülkelerin tamamı için küresel ölçekte de değerlendirilmesi mümkündür. Küresel ölçekte tekrarlanan analiz bulguları Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Küresel - CDHİ 2019 – 2021 CRITIC Kriter Ağırlıkları ve Sıralamaları

Küresel	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7-6
Wj 2019	0,203	0,149	0,132	0,177	0,123	0,101	0,114
Wj 2019 Sıralama	1	3	4	2	5	7	6
Wj 2021	0,208	0,132	0,142	0,171	0,142	0,098	0,104
Wj 2021 Sıralama	1	5	4	2	3	7	6

CDHİ 2019 raporunda yer alan tüm ülkelere ait veriler ile yapılan kriterlerin önem ağırlıklarının hesaplaması sonucunda C1 - Temel İhtiyaçlar (0,203), C4 - Beşeri Sermaye (0,177), C2 - İş ve Devlet Yatırımları (0,150), C3 – İş Yapma Kolaylığı (0,132), C5- Start-up Ekosistemi (0,123), C7 – Teknoloji Altyapısı (0,114) ve C6 – Teknoloji Adaptasyonu (0,102) olarak tespit edilmiştir. CDHİ 2021 raporuna göre; C1 - Temel İhtiyaçlar (0,208), C4 - Beşeri Sermaye (0,171), C5- Start-up Ekosistemi (0,142), C3 – İş Yapma Kolaylığı (0,142), C2 - İş ve Devlet Yatırımları (0,132), C7 – Teknoloji Altyapısı (0,104), ve C6 – Teknoloji Adaptasyonu (0,098) olarak sıralanmıştır.

ARAS Yöntemi Bulguları

CDHİ 2019 ve 2021 raporlarındaki verilerle kriter ağırlıklı CRITIC yöntemi hesaplanmış, alternatiflerin sıralanması için ARAS yöntemi uygulanmıştır. ARAS

yönteminde de CRITIC yönteminde olduğu gibi bir karar matrisi oluşturulmuştur. Denklem 9 kullanılarak oluşturulan karar matrisi Tablo 4a ve Tablo 4b’de ayrı ayrı sunulmuştur. CDHİ raporlarındaki tüm kriterlerin maksimizasyon odaklı olmasından dolayı, hesaplamaları gerçekleştirmek için her kriterin sütunda gösterilen değerlerinden maksimum değeri alınmıştır.

Tablo 10. TDT – CDHİ 2019 – 2021 Optimalite Fonksiyonu Değerleri

Wj	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
Wj Optimum 2019	3,660 - TR	1,370 - TR	2,670 - TR	3,330 - KZ	0,440 - AZ	1,350 - KZ	1,480 - AZ
Wj Optimum 2021	4,622 - TR	2,603 - TR	4,685 - TR	3,935 - KZ	1,333 - TR	3,519 - KZ	2,769 - TR

Karar matrisi oluşturulduktan sonra, maksimizasyon odaklı kriterler için Denklem 10'daki formülün yardımıyla normalleştirilmiş karar matrisi elde edilmiştir. Normalleştirilmiş karar matrisinin oluşturulmasından sonra, CRITIC yöntemi ile belirlenen kriter ağırlıkları ve Denklem 12’de sunulan formül kullanılarak gerekli hesaplamalar yapılarak ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisi geliştirilmiştir. Optimalite fonksiyonu değerleri Denklem 13 kullanılarak hesaplandıktan sonra, her alternatifin fayda derecesi Denklem 14 kullanılarak belirlenmiştir. Alternatiflerin optimalite fonksiyonu değerleri (S_i) ve fayda dereceleri (K_i) Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. TDT – CDHİ 2019 ve 2021 S_i ve K_i Değerleri

TDT Wj	S_i 2019	K_i 2019	S_i 2021	K_i 2021
Azerbaycan	0,180	0,910	0,166	0,917
Kazakistan	0,179	0,904	0,171	0,944
Kırgızistan	0,144	0,728	0,156	0,860
Özbekistan	0,128	0,646	0,153	0,845
Türkiye	0,172	0,872	0,172	0,947

Ülkelerin dijital hazırlık düzeylerine göre sıralaması K_i değerlerine göre yapılmaktadır. K_i değeri yüksekliği dijital hazırlık düzeyinin en yüksek olduğunu göstermektedir. Buna göre TDT – CDHİ 2019 verileri bağlamında yapılan hesaplamada K_i değerine göre Azerbaycan ilk sırada yer almaktadır. Bunun yanında TDT- CDHİ 2021’in en yüksek K_i değeri ise Türkiye olarak hesaplanmıştır. Her iki veri seti için Özbekistan’ın dijital hazırlık düzeyinin en düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 12. Dijital Hazırlık Düzeylerine Göre CDHİ 2019 – 2021 TDT Ülke Sıralamaları

TDT Ülkeleri	TDT CDHİ Ki 2019	CDHİ Sıralam a 2019	TDT CRITIC ARAS Sıralama 2019	TDT CDHİ Ki 2021	CDHİ Sıralama 2021	TDT CRITIC ARAS Sıralama 2021
Azerbaycan	0,910	61	1	0,917	64	3
Kazakistan	0,904	49	2	0,944	54	2
Kırgızistan	0,728	83	4	0,860	81	5
Özbekistan	0,646	80	5	0,845	76	4
Türkiye	0,872	59	3	0,947	56	1

Tablo 12’de CDHİ 2019 ve 2021 TDT üye ülkelerinin *K_i* değerlerine (TDT – CDHİ *K_i*), CDHİ raporundaki sıralamalarına (CDHİ Sıralama) ve CRITIC – ARAS yöntemleri kullanılarak yapılan hesaplamaların sonuçlarına (TDT CRITIC – ARAS Sıralama) yer verilmiştir. ARAS yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucunda, CDHİ 2019 verileri ile dijital hazırlık düzeyleri açısından en iyiye göre sıralama Azerbaycan, Kazakistan, Türkiye, Kırgızistan ve Özbekistan şeklinde olurken CDHİ 2021 verileri üzerinden yapılan hesaplamalarda sıralama Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan şeklinde değişmiştir.

ARAS yöntemi kullanılarak küresel ölçekte de dijital hazırlık düzeylerinin sıralaması yapılmıştır. Bu kapsamda CDHİ 2019 raporundaki 141 ülke ve CDHİ 2021 raporunda yer alan 146 ülke için en iyi beş ülke ve en kötü beş ülkenin sıralaması ile birlikte TDT üye ülkelerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye) küresel sıralamadaki yeri Tablo 13’te gösterilmiştir.

Tablo 13. Dijital Hazırlık Düzeylerine Göre CDHİ 2019 – 2021 Küresel Ülke Sıralamaları

ARA S 2019	CISCO Sıralam a 2019	Ülkeler (CDHİ 2019)	Ki 2019	ARA S 2021	CISC O Sırala ma 2021	Ülkeler (CDHİ 2021)	Ki 2021
1	2	Lüksemburg	0,911	1	2	Lüksemburg	0,840
2	1	Singapur	0,844	2	1	Singapur	0,829
3	3	ABD	0,777	3	3	İzlanda	0,769
4	9	İzlanda	0,742	4	4	ABD	0,751
5	8	Güney Kore	0,722	5	5	İsveç	0,744
...	...	...	...	...	...	...	...
54	49	Kazakistan	0,466	56	56	Türkiye	0,483

58	61	Azerbaycan	0,459	60	54	Kazakistan	0,480
62	59	Türkiye	0,448	67	64	Azerbaycan	0,464
85	83	Kırgızistan	0,378	79	76	Özbekistan	0,441
92	80	Özbekistan	0,353	80	81	Kırgızistan	0,437
...	...	...	...	...	...	...	...
137	133	Afganistan	0,185	142	140	Nijer	0,258
138	136	Papua Yeni Gine	0,174	143	142	D. Kongo Cumhuriyeti	0,257
139	138	Nijer	0,170	144	144	Eritre	0,255
140	141	Çad	0,158	145	146	Orta Afrika Cumhuriyeti	0,217
141	140	Eritre	0,150	146	145	Çad	0,216

Küresel ölçekte CDHİ 2019 raporundaki en iyi beş ülke Lüksemburg, Singapur, ABD, İzlanda ve Güney Kore olurken en kötü beş ülke Afganistan, Papua Yeni Gine, Nijer, Çad ve Eritre şeklinde sıralanmıştır. Küresel ölçekte Aras yöntemi ile yapılan sıralamanın Kazakistan (54), Azerbaycan (58), Türkiye (62), Kırgızistan (85) ve Özbekistan (92) olduğu görülmüştür. CDHİ 2021 raporuna göre ise Lüksemburg en iyi ülke olarak tespit edilmiştir. Lüksemburg’u Singapur, İzlanda, ABD ve İsveç takip etmiştir. Rapordaki 146 ülke sıralamasında en kötü durumda olan ülkeler ise Nijer, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Eritre, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Çad olarak sıralanmıştır. TDT üye ülkelerinin bu sıralamadaki durumu ise Türkiye (56), Kazakistan (60), Azerbaycan (67), Özbekistan (79) ve Kırgızistan (80) olarak tespit edilmiştir.

Küresel ölçekte yapılan değerlendirme, Tablo 13’te ayrıntılı olarak sunulmuştur. Tablo 13’te gösterilen bulgular; CDHİ 2019 – 2021 Sıralaması ve ilgili yılların CRITIC – ARAS yöntemi ile kriterlerin önem ağırlıklarına göre tespit edilen sıralamasıdır. Oluşturulan bu tablodaki ilk beş ülke dijital hazırlık seviyeleri bakımından en üst noktayı temsil etmektedir. Bu nedenle küresel ölçekteki sıralama TDT üye ülkelerinin dünya sahnesindeki yerinin tespit edilmesini sağlamıştır. TDT üye ülkeleri özelinde yapılan hesaplamadaki sıralama ile küresel ölçekte yapılan sıralamanın birbirinden farklılığının ortaya konulması bakımından Tablo 13’te yer alan veriler önemlidir. CDHİ 2019 verilerine göre TDT üye ülkeleri arasında en iyi durumdaki Azerbaycan küresel ölçekte Kazakistan’ın gerisinde kalmıştır. Kırgızistan, CDHİ 2019 raporuna

göre Özbekistan'ın gerisinde yer almışken küresel ölçekte sıralama Kırgızistan'ın lehine değışmiştir. CDHİ 2021 verilerine göre 54. sırada yer Kazakistan küresel ölçekte yapılan CRITIC – ARAS sıralamasına göre Türkiye'nin gerisinde yer almıştır.

Analizde ortaya çıkan 2019 ve 2021 yıllarına ait K_i değğerlerinde anlamlı bir değışim saptanmıştır. Tablo 13'te yer alan ölkelerin K_i değğerleri karşılaştırıldığında ilk beş ölkenin değğerinde azalma, listenin alt sıralarında yer alan ölkelerin K_i değğerlerinde ise artış tespit edilmiştir. Dijital hazırlık seviyesi düşük olan ölkelerin zaman içinde ana metriklerin önemini anladığı ve bu çerçevede gelişim gösterdiği söylenebilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üye ölkelerinin dijital hazırlık seviyelerini objektif bir perspektifle değğlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. CISCO Dijital Hazırlık İndeksi (CDHİ) 2019 ve 2021 verileri kullanılarak, CRITIC ve ARAS yöntemleri ile çok kriterli karar verme analizi uygulanmış, böylece ölkelerin dijital hazırlık düzeyleri sistematik bir biçimde ölçömlenmiştir. CRITIC yönteminin veriye dayalı ağırlık hesaplama yeteneğı sayesinde; dijital hazırlığın sadece yüzeysel değğil, yapısal bileşenler üzerinden ölçölmesi mümkün olmuştur (Arıkan Kargı, 2022). ARAS yöntemi ile bu yapısal bileşenlerin ne kadar performans ürettiğı karşılaştırmalı olarak sunulmuştur (Özkan ve Ağ, 2021). Bu sayede, ölkeler arasındaki dijital gelişim farklılıklarının sadece sıralama değğil, göğrelü avantaj-fayda oranı olarak da ifade edilebilmesi sağlanmıştır. Dolayısıyla çalışmanın metodolojik yaklaşımı, CRITIC ile ARAS'ın birlikte kullanımının karar verici kurumlar ve politika yapıcılar için ölçölülebilir ve tutarlı analiz imkânı sunduğunu göstermektedir. CRITIC ve ARAS yöntemlerine yönelik bazı eleştiriler, karar vericilerin sübjektif yargılarına dayalı kriter ağırlıklandırmalarında ortaya çıkabilecek sınırlamalara işaret etmektedir. Ancak, bu çalışmada yalnızca nesnel ve sayısal verilere dayalı analizler yapıldığından, CRITIC ve ARAS yöntemlerinin entegrasyonu, yöntemin doğasına uygun olarak değğünilir ve geçerli sonuçlar sunmaktadır (Masca ve İnkaya, 2024).

Bulgular, 2019 yılında "C1 -Temel İhtiyaçlar" kriterinin dijital hazırlık açısından en belirleyici faktör olduğunu, 2021 yılında ise " C4 - Beşeri Sermaye" kriterinin ön plana çıktığını ortaya koymaktadır. Bu değışim, dijitalleşme sürecinin ilk aşamalarında altyapı ve temel hizmetlerin sağlanması belirleyici olduğunu, ancak uzun vadede

insan kaynağının niteliğinin, eğitim ve beceri geliştirme politikalarının dijital rekabet avantajı için kritik hâle geldiğini göstermektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda dijital inovasyon ve dönüşüm süreçlerinde beşeri sermaye yatırımlarının sürdürülebilir rekabet gücü sağladığı vurgulanmaktadır (Lokuge vd., 2019, Nylén ve Holmström, 2015).

2019'da Azerbaycan TDT üyeleri arasında en yüksek dijital hazırlık seviyesine sahipken 2021 yılında Türkiye bu konuma yükselmiştir. Veriler küresel ölçekte değerlendirildiğinde, TDT üye ülkelerinin dijitalleşme sürecinde ilerleme kaydettiği ancak gelişmiş ekonomilerle olan farkın sürdüğü tespit edilmiştir. Türkiye'nin 2021 itibarıyla TDT üye ülkeleri arasında en yüksek dijital hazırlık seviyesine ulaşması, özellikle "C4 - Beşeri Sermaye" ve "C2 - İş ve Devlet Yatırımları" kriterlerinde sağlanan ilerlemelerle açıklanabilir. OECD ülkelerinin dijital hazırlık süreçlerini değerlendiren çalışmalarda da, özellikle eğitim, mesleki yeterlilikler ve girişimcilik ekosistemine yapılan yatırımların ülkelerin dijitalleşme performansını artırdığı görülmektedir (Arıkan Kargı, 2022, Koca, 2021).

Dijital dönüşüm süreçlerinin başarısı, yalnızca teknolojik altyapı yatırımlarıyla değil, insan kaynağı ve eğitim politikalarıyla da doğrudan ilişkilidir. Çalışmada, "C4 - Beşeri Sermaye" bileşeninin 2021'de dijital hazırlık açısından en kritik faktör olarak öne çıkması, dijital beceriler ve eğitim politikalarının, ekonomik kalkınma ve rekabetçilik açısından belirleyici hale geldiğini göstermektedir. Dijital okuryazarlık seviyesinin artırılması ve teknoloji temelli eğitim politikalarının yaygınlaştırılmasının, ülkelerin dijital dönüşüm süreçlerine hız kazandıracağı düşünülmektedir. Bu durum literatürde gelişmekte olan ülkelerde dijital dönüşüm süreçlerini inceleyen araştırmalarla da örtüşmektedir. Assefa vd. (2021), gelişmekte olan ülkelerde dijital dönüşümde altyapının başlangıç aşamasında belirleyici olduğunu, ancak uzun vadede teknoloji kullanım kapasitesinin artırılmasının daha kritik hâle geldiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde, Kazakistan'daki dijitalleşme sürecini inceleyen Kireyeva vd. (2022), dijital hazırlık seviyesinin farklı bölgeler arasında değiştiğini ve altyapı yatırımlarının yanı sıra bölgesel insan kaynağı kapasitesinin de dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir (Kireyeva vd., 2022). Türkiye'nin 2021 itibarıyla lider konuma yükselmesi, özellikle beşeri sermayeye yönelik yapılan eğitim reformları ve dijital beceri geliştirme politikalarının etkinliği nedeniyle olabilir (Çelen, 2021). Özellikle Singapur ve

Lüksemburg gibi ülkelerin küresel liderliklerini sürdürebilmesi, teknolojiye ek olarak dijital yetkinliklerin artırılmasına yönelik stratejik yaklaşımların benimsenmesine bağlanmaktadır (Cisco Public, 2020, Cisco Public, 2022). Kavut (2024), yapay zekâ ve büyük veri gibi ileri dijital teknolojilere yatırım yapmanın, ülkelerin küresel rekabet gücünü artırmada kritik öneme sahip olduğunu ifade etmektedir (Kavut, 2024).

Çalışmada uygulanan CRITIC ve ARAS yöntemleri, dijital hazırlık seviyelerinin nesnel ölçütlere dayalı olarak belirlenmesini sağlamış ve ülkelerin güçlü ve zayıf yönlerini sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak, bu analizlerin belirli yıllarla sınırlı olması, ülkelerin uzun vadeli dijital dönüşüm performanslarını değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Özellikle pandemi sonrası dönemde ülkelerin dijitalleşme stratejilerinin nasıl şekillendiğini daha kapsamlı bir şekilde analiz etmek gerekmektedir. COVID-19'un, Avrupa Birliği ülkelerindeki yükseköğretim kurumlarının dijital rekabet gücünü artırdığı ve eğitimde dijital içeriklerin yaygınlaşmasını hızlandırdığı belirtilmektedir (Zalite ve Zvirbule, 2020). Benzer şekilde, bankacılık ve finans sektörlerinde dijital hazırlık algısının çalışanlar ve yöneticiler arasında farklılaştığı ve bu durumun dijital dönüşüm süreçlerine doğrudan etki ettiği gösterilmiştir (Gfrerer vd., 2020). Bu tür faktörlerin TDT üye ülkelerinin dijital hazırlık süreçleri üzerindeki etkilerini daha detaylı incelemek, gelecekteki araştırmalar için önemli bir alan olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, TDT üye ülkelerinin dijital hazırlık seviyelerini değerlendirmek için CRITIC ve ARAS yöntemlerini entegre bir şekilde kullanarak kapsamlı bir analiz sunmuştur. Bulgular, üye ülkelerin dijital hazırlık süreçlerinde ilerleme kaydettiğini ancak küresel ölçekte rekabetçi olabilmek için daha fazla stratejik planlamaya ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Özellikle beşeri sermaye, teknolojik altyapı ve inovasyon ekosistemlerinin güçlendirilmesi, dijital dönüşüm sürecinin başarısı açısından kritik görülmektedir. Çalışmanın en büyük sınırlılığı, analizlerin yalnızca mevcut CDHİ verileriyle gerçekleştirilmiş olmasıdır. Gelecekteki araştırmalarda, daha geniş zaman dilimini kapsayan veri setlerinin kullanılması ve farklı ÇKKV yöntemleriyle desteklenmesi, dijital hazırlık seviyelerine ilişkin daha kapsamlı bir bakış açısı sunabilir. Ayrıca, niteliksel araştırmalar ile üye ülkelerin dijitalleşme politikalarının saha verileriyle desteklenmesi, çalışmanın etkisini artıracaktır. Son olarak, TDT üye ülkeleri arasında ortak projelerin hayata geçirilmesi, bilgi paylaşımının teşvik edilmesi

ve dijital dönüşüm süreçlerinin bölgesel düzeyde uyumlu hale getirilmesi, uzun vadede sürdürülebilir kalkınmaya önemli katkılar sağlayacaktır.

Sorumluluk Beyanı

Çalışmada kullanılan veriler kamuya açık kaynaklardan elde edilmiş olup Etik Kurul izni gerekmemektedir. Yazar, bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Kaynakça

- Akçapa, M. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'nın tarihsel gelişimi: Teşkilatın dünü, bugünü ve yarını. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 473–491. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1223099>
- Altun, F. (2023). The Organisation of Turkic States' digital communication and digital diplomacy perspective. *Bilig*, 106, 1–33. <https://doi.org/10.12995/bilig.10601>
- Arıkan Kargı, V. S. (2022). Determining digital readiness levels of the OECD countries with CRITIC-based ARAS method. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 13(2), 363–376. <https://doi.org/10.54688/ayd.1111357>
- Assefa, S., Rorissa, A., & Alemneh, D. (2021). Digital readiness assessment of countries in Africa: A case study research. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 58(1), 400–404. <https://doi.org/10.1002/PRA2.467>
- Atayero, Oluwatobi, S., & Alege, P. O. (2016). *An assessment of the internet of things (IoT) adoption readiness of Sub-Saharan Africa*. Erişim adresi: <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:53631932>
- Bagci Tolga. (2024, July 27). *Cisco nedir? Teknoloji devi Cisco'nun başarısı!* Erişim adresi: <https://www.sysnettechsolutions.com/cisco-nedir/>
- Balakrishnan, V., & Shuib, N. L. M. (2021). Drivers and inhibitors for digital payment adoption using the Cashless Society Readiness-Adoption model in Malaysia. *Technology in Society*, 65, 101554. <https://doi.org/10.1016/J.TECHSOC.2021.101554>
- Basso, B., & Antle, J. (2020). Digital agriculture to design sustainable agricultural

systems. *Nature Sustainability*, 3(4), 254–256. <https://doi.org/10.1038/S41893-020-0510-0>

Blayone, T. J. B., Mykhailenko, O., Kavtaradze, M., Kokhan, M., Vanoostveen, R., & Barber, W. (2018). Profiling the digital readiness of higher education students for transformative online learning in the post-soviet nations of Georgia and Ukraine. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 15(1). <https://doi.org/10.1186/s41239-018-0119-9>

Boynton J. (2020, January 20). *The Digital Readiness Index: Transforming economies through technology* - Cisco Blogs. Erişim adresi: <https://blogs.cisco.com/csr/transforming-economies-through-technology>

Çelen, A. İ. (2021). CISCO Dijital Hazırlık Endeksinde Türkiye için perspektifler. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 3(5), 68–103. <https://doi.org/10.47994/USBAD.820248>

Cisco Public. (2020). *Cisco Global Digital Readiness Index 2019*. Erişim adresi: https://www.cisco.com/c/dam/en_us/about/csr/reports/global-digital-readiness-index.pdf

Cisco Public. (2022). *Cisco Global Digital Readiness Index 2021*. Erişim adresi: https://www.cisco.com/c/m/en_us/about/corporate-social-responsibility/research-resources/digital-readiness-index.html#/Basic Needs

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023). *21. Yüzyılın parlayan yıldızı: Türk Devletleri Teşkilatı*. Erişim adresi: https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/21_YUZYILIN_PARLAYAN_YILDIZI_TDT.pdf

De Carolis, A., Macchi, M., Negri, E., & Terzi, S. (2017). A maturity model for assessing the digital readiness of manufacturing companies. *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 513, 13–20. https://doi.org/10.1007/978-3-319-66923-6_2/FIGURES/2

Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763–770. <https://doi.org/10.1016/0305->

- Doğan, H. (2022). Türkiye'nin makroekonomik performansının 2010-2020 yılları için Critic temelli Aras yöntemi ile değerlendirilmesi. *Asya Studies*, 6(19), 189–202. <https://doi.org/10.31455/asya.1027906>
- Fabregas, A., & Gapasin, A. (2021). Digital readiness of faculty and students at the State University using Modified General Technology Competency and Use Model with rule-based algorithm. *Journal of Computing Sciences Research*, 5(1), 629–643. <https://doi.org/10.25147/ijcsr.2017.001.1.61>
- Gfrerer, A., Hutter, K., Füller, J., & Ströhle, T. (2020). Ready or not: Managers' and employees' different perceptions of digital readiness. *California Management Review*, 63(2), 23–48. <https://doi.org/10.1177/0008125620977487>
- Händel, M., Stephan, M., Gläser-Zikuda, M., Kopp, B., Bedenlier, S., & Ziegler, A. (2020). Digital readiness and its effects on higher education students' socio-emotional perceptions in the context of the COVID-19 pandemic. *Journal of Research on Technology in Education*, 54(2), 267–280. <https://doi.org/10.1080/15391523.2020.1846147>
- Hong, A. J., & Kim, H. J. (2018). College students' digital readiness for academic engagement (DRAE) scale: Scale development and validation. *Asia-Pacific Education Researcher*, 27(4), 303–312. <https://doi.org/10.1007/S40299-018-0387-0>
- Höyng, M., & Lau, A. (2023). Being ready for digital transformation: How to enhance employees' intentional digital readiness. *Computers in Human Behavior Reports*, 11. <https://doi.org/10.1016/J.CHBR.2023.100314>
- Kavut, S. (2024). Toplumların dijital dönüşüm aracı olarak Yapay Zekâ çalışmaları: Türkiye'nin ve Türk Devletleri Teşkilatının Yapay Zekâ kullanımı üzerine bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 11(1), 325–344. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1346576>
- Kim, H. J., Hong, A. J., & Song, H. D. (2019). The roles of academic engagement and digital readiness in students' achievements in university e-learning environments. *International Journal of Educational Technology in Higher*

Education, 16(1), 1–18. <https://doi.org/10.1186/S41239-019-0152-3/TABLES/7>

Kireyeva, A. A., Satpayeva, Z. T., & Urdabayev, M. T. (2022). Analysis of the digital readiness and the level of the ICT development in Kazakhstan's regions. *Economy of Region*, 18(2), 464–478. <https://doi.org/10.17059/ekon.reg.2022-2-12>

Koca, G. (2021). AB ülkelerinin dijital dönüşüm performanslarının ARAS yöntemi ile incelenmesi. G. Koca & Ö. Eğilmez (Ed), *Dijital dönüşüm ve işletmecilik* (s 7–24) içinde. EFEAKADEMİ.

Lassnig, M., Müller, J. M., Klieber, K., Zeisler, A., & Schirl, M. (2018). A digital readiness check for the evaluation of supply chain aspects and company size for Industry 4.0. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 33(9), 1–18. <https://doi.org/10.1108/JMTM-10-2020-0382/FULL/PDF>

Lokuge, S., Sedera, D., Grover, V., & Dongming, X. (2019). Organizational readiness for digital innovation: Development and empirical calibration of a construct. *Information & Management*, 56(3), 445–461. <https://doi.org/10.1016/J.IM.2018.09.001>

Masca, M., & İnkaya, A. (2024). Determining the human capital performance of Latin American Countries and Türkiye with CRITIC-based ARAS method. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14, 176–187. <https://doi.org/10.58627/dpuibf.1581700>

Mather, C. A., & Cummings, E. (2019). Developing and sustaining digital professionalism: a model for assessing readiness of healthcare environments and capability of nurses. *BMJ Health Care Inform*, 26, 100062. <https://doi.org/10.1136/bmjhci-2019-100062>

Mergel, I., Edelmann, N., & Haug, N. (2019). Defining digital transformation: Results from expert interviews. *Government Information Quarterly*, 36(4), 101385. <https://doi.org/10.1016/J.GIQ.2019.06.002>

Nahçıvan Antlaşması. (2009). Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına Dair Nahçıvan Antlaşması. In *turkicstates.org*. Erişim adresi:

https://turkicstates.org/assets/pdf/temel_belgeler/Nahcivan_Anlasmasi_Turkce_20140417_193951.pdf

- Nit, B., Kobashi, Y., Vory, S., Lim, S., Chea, S., Ito, S., & Tsubokura, M. (2021). The introduction of telemedicine is required immediately in Cambodia: Barriers and lessons from COVID-19. *Journal of Global Health*, 11. <https://doi.org/10.7189/JOGH.11.03047>
- Nylén, D., & Holmström, J. (2015). Digital innovation strategy: A framework for diagnosing and improving digital product and service innovation. *Business Horizons*, 58(1), 57–67. <https://doi.org/10.1016/J.BUSHOR.2014.09.001>
- Özbalcı, A. A. (2021). Türk Cumhuriyetleri arasında dijital birliğin kurulması ve Türk Kenesi'nin rolü. A. Kırksekiz, A. V. Can, H. Çalışkan, K. Taşkın, K. Şahin, M. K. Uçar, & S. Kol (Ed), 19. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi* (s. 245–256). Erişim adresi: <https://drive.google.com/file/d/1HAvnfd-yTHOBV1lIX1yCSfdajB7SFrPs/view>
- Özkan, T., & Ağ, A. (2021). Corporate Sustainability Performance Assessment: CRITIC-ARAS Integrated Model. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(42), 5208–5229. <https://doi.org/10.26466/opus.913777>
- Pingali, S. R., Singha, S., Arunachalam, S., & Pedada, K. (2023). Digital readiness of small and medium enterprises in emerging markets: The construct, propositions, measurement, and implications. *Journal of Business Research*, 164, 113973. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2023.113973>
- Pirola, F., Cimini, C., & Pinto, R. (2020). Digital readiness assessment of Italian SMEs: a case-study research. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 31(5), 1045–1083. <https://doi.org/10.1108/JMTM-09-2018-0305/FULL/PDF>
- Purtaş, F. (2022). *Krizleri Fırsata Dönüştüren İş Birliği Türk Devletleri Teşkilatı* (Issue 1). Erişim adresi: <https://www.setav.org/assets/uploads/2022/11/R209.pdf>
- Rodríguez-Moreno, J., Ortiz-Colón, A. M., Córdón-Pozo, E., & Agreda-Montoro, M. (2021). The influence of digital tools and social networks on the digital competence of university students during COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(6), 2835.

<https://doi.org/10.3390/IJERPH18062835>

- Sánchez, M. A., & Zuntini, J. I. (2018). Organizational readiness for the digital transformation : A case study research. *Revista Gestão & Tecnologia*, 18(2), 70–99. <https://repositoriodigital.uns.edu.ar/handle/123456789/4265>
- Şenol, Z., & Ulutaş, A. (2018). Muhasebe Temelli Performans Ölçümleri ile Piyasa Temelli Performans Ölçümlerinin CRITIC ve ARAS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 641, 983–1002. <https://dergipark.org.tr/en/pub/fpeyd/issue/47981/607038>
- Silva, R., Mamede, H. S., & Santos, V. (2023). Clarification of the present understanding of the assessment of an organization’s digital readiness in SMEs. *Emerging Science Journal*, 7(6), 2610–9182. <https://doi.org/10.28991/ESJ-2023-07-06-025>
- Sivrikova, N. V., Harlanova, E. M., Stolbova, E. A., & Ageev, A. A. (2019). Interacting with participants of youth organizations through social networks: commitment and digital readiness of educators. *Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valore*. [https://www.proquest.com/docview/2245651366?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true&sourcetype=Scholarly Journals](https://www.proquest.com/docview/2245651366?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true&sourcetype=Scholarly+Journals)
- Stolterman, E. & Fors, A. C. (2004). Information technology and the good life. *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 143, 687–692. https://doi.org/10.1007/1-4020-8095-6_45
- TDT İstanbul Zirvesi. (2021). *Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi*.
- Tuş, A., Öztaş, G. Z., Öztaş, T., Özçil, A., & Aytaç Adalı, E. (2023). An alternative approach for calculating Turkey’s digital transformation index: Bayesian BWM. *Pamukkale University Journal of Engineering Sciences*, 29(8), 842–854. <https://doi.org/10.5505/pajes.2023.48310>
- Van De Werfhorst, H. G., Kessenich, E., & Geven, S. (2022). The digital divide in online education: Inequality in digital readiness of students and schools. *Computers and Education Open*, 3, 100100. <https://doi.org/10.1016/J.CAEO.2022.100100>
- Voß, F. L. V., & Pawlowski, J. M. (2019). Digital readiness frameworks.

Communications in Computer and Information Science, 1027, 503–514.
https://doi.org/10.1007/978-3-030-21451-7_43

Yerdelen Kaygın, C., & Kahramani Koç, A. (2023). Ödemeler Dengesi'nde taşımacılık faaliyetleri performansının CRITIC-ARAS ve WASPAS yöntemleriyle analizi: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 41, 263–282.
<https://doi.org/10.18092/ulikidince.1315800>

Yıldırım, B. F. (2015). ARAS method in multi criteria decision making. *Kafkas University Economics and Administrative Sciences Faculty The Journal of KAU IIBF*, 6(9), 285–296.

Yoo, T., De Wysocki, M., & Cumberland, A. (2018). *Country digital readiness: research to determine a country's digital readiness and key interventions*. Cisco Corporate Affairs.

Zalite, G. G., & Zvirbule, A. (2020). Digital readiness and competitiveness of the EU higher education institutions: The COVID-19 pandemic impact. *Emerging Science Journal*, 4(4), 297–304. <https://doi.org/10.28991/ESJ-2020-01232>

Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159–172.
<https://doi.org/10.3846/TEDE.2010.10>

Zhang, A., Hobman, E., Smith, D., & Guan Xinlong. (2019). Enabling a digital transformation in agriculture: A digital maturity index and assessment tool for the agricultural industry. *Cotton Research and Development Corporation, Narrabri, NSW*.

Geliş Tarihi:

10.04.2025

Kabul Tarihi:

16.06.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Ertaş, M.F. (2025). Görme engellilerin hastane hizmetlerine fiziksel erişimi: İstanbul örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 333-355, doi: 10.46928/iticusbe.1673772

GÖRME ENGELLİLERİN HASTANE HİZMETLERİNE FİZİKSEL ERİŞİMİ: İSTANBUL ÖRNEĞİ

Araştırma

Muhammed Fatih Ertaş

Sorumlu Yazar

Sağlık Bilimleri Üniversitesi

fatih.ertas@sbu.edu.tr

Muhammed Fatih Ertaş, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Dr. Öğr. Üyesi. Sağlık Yönetimi, Sağlık İşletmeleri Yönetimi, Sosyal Hizmet alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

Görme Engellilerin Hastane Hizmetlerine Fiziksel Erişimi: İstanbul Örneği

Muhammed Fatih Ertaş
fatih.ertas@sbu.edu.tr

Özet

Engelli bireylerin sağlık işletmelerine erişimi; sağlık hizmetlerinden eşit bir şekilde faydalanmaları müreffeh bir toplum için büyük önem taşımaktadır. İstanbul'daki hastanelerin görme engelli bireyler için fiziksel erişilebilirlik açısından mevcut durumunu değerlendirmeyi amaçlayan bu araştırma güncel olayların derinlemesine incelenmesini içeren nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması şeklinde tasarlanmıştır. Araştırma, toplumda farkındalık oluşturma ve görme engellilerin karşılaştığı zorlukları asgari seviyeye indirme bakımından önemlidir. Diğer taraftan mevzuat düzenlemeleri ve iyileştirmeleri açısından politika yapıcılara da katkıda bulunacaktır. Araştırma İstanbul il sınırları içinde yaşayan 24 görme engelli birey ile gerçekleştirilmiş olup, örneklem kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. MAXQDA 2020 programına aktarılarak içerik analizleri gerçekleştirilmiş ve analiz sonucunda 6 ana kod ve alt kodlar oluşturulmuştur. Analiz bulgularına göre, katılımcılar hastaneye erişim ve hastane içinde yön bulma konusunda çeşitli zorluklar yaşadıklarını, temel alanlara ve hizmetlere ulaşımında engellerle karşılaştıklarını, yardımcı teknolojilerin yetersiz olduğu ve işlemleri tek başına gerçekleştirmekte güçlük çektiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca, sağlık personelinin ilgisi ve bilgilendirme düzeyi değişkenlik göstermekte, randevu alma süreci ise birçok katılımcı için sorun teşkil etmektedir. Katılımcıların yaşadıkları zorluklara yönelik çözüm önerileri kategorisinde ise, ağırlıklı olarak personel desteğinin artırılması, sesli çağrı sistemlerinin iyileştirilmesi ve rehber işaretlerin artırılması gibi genel erişilebilirlik düzenlemeleri konusunda önerilerde bulundukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Görme engelli, sağlık işletmeleri yönetimi, hastane hizmetlerine erişim, sağlık yönetimi.

JEL Kodu: I, M

Physical Access of the Visually Impaired People to Hospital Services: The Case of İstanbul

Abstract

Access to health facilities for those with disabilities; equal access to health services is of great importance for a prosperous society. This research, which aims to evaluate the current status of hospitals in İstanbul in terms of physical accessibility for visually impaired individuals, was designed as a case study, one of the qualitative research designs that include an in-depth examination of current events. Research is important in terms of creating awareness in society and minimizing the difficulties faced by the visually impaired. On the other hand, it will also contribute to policy makers in terms of legislative regulations and improvements. The research was conducted with 24 visually impaired individuals living within the borders of İstanbul, and the sample was determined by the snowball sampling method. Content analyses were performed by transferring to the MAXQDA 2020 program, and 6 main codes and subcodes were created as a result of the analysis. According to the analysis findings, patients have various difficulties in accessing treatment and finding their way around the hospital, they encounter obstacles in reaching basic areas and services, assistive technologies are inadequate, and operations have difficulty in performing activities alone. In addition, the interest and update level of healthcare personnel varies, and the appointment process poses a problem for many issues. In the category of solution suggestions for the difficulties experienced by the participants, they mostly made suggestions regarding general accessibility arrangements, that the support of the personnel should be increased in order for patients to benefit better from health services, and that solutions such as improving voice call systems, increasing guide signs, and increasing the level of education of the employees were suggested. Solution suggestions were presented within the scope of the results of the research.

Keywords: Visually impaired, health business management, access to hospital services, health management.

JEL Code: I, M

Giriş

Bireylerin sağlık problemleri karşısında sağlık hizmetlerine erişimi insanların yaşam kalitesini doğrudan etkileyen temel bir haktır. Bu hizmetlerin toplumun her bir ferdi için eşit ve erişilebilir düzeyde olması büyük bir önem arz etmektedir. Başta fiziksel engeli olan bireyler olmak üzere, özellikle görme engelli bireyler hastane hizmetlerine erişim sürecinde çeşitli fiziksel engellerle karşılaşabilmektedir. Bunlar yönlendirme sistemlerinin ve Braille alfabeli bilgilendirme sistemlerinin eksikliği, uygun zemin dokularının kullanılmaması ve bağımsız hareketi destekleyen teknolojilerin sınırlı olması gibi unsurlardır. Bu unsurlar görme engellilerin sağlık hizmetlerinden tam anlamıyla faydalanmasını zorlaştırmakta ve yaşam kalitesi başta olmak üzere çeşitli hayati fonksiyonlar üzerinde de olumsuz etkilere neden olmaktadır.

Bu çalışma, İstanbul'daki hastanelerin görme engelli bireyler için fiziksel erişilebilirlik açısından mevcut durumunu değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, erişilebilirlik standartlarının geliştirilmesine yönelik öneriler sunulacaktır. Araştırmanın amacı kapsamında aşağıdaki soruların cevabı aranmıştır:

- Görme engelliler, hastane içinde hangi fiziksel engellerle karşılaşmaktadır?
- Görme engelliler, sağlık hizmetlerine erişimde hangi zorluklarla karşılaşmaktadır?
- Hastane personelinin görme engelli bireylere yönelik farkındalık düzeyi ve yönlendirme konusundaki tutumunu görme engelliler nasıl değerlendirmektedir?
- Görme engellilerin hastane hizmetlerine erişimini iyileştirmek için ne tür düzenlemeler yapılabilir?

Bu araştırma görme engelli vatandaşlara yönelik gerçekleştirilen düzenlemelerin sahadaki etkilerini doğrudan kendileri üzerinden analiz eden kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Literatürde, genellikle ilgili kurumların politikalarının teorik çerçevesi ve yönetmelik değişikliklerinin genel etkileri incelenirken, bu çalışma bireysel düzeydeki etkileri detaylı bir şekilde ele almaktadır. Araştırmanın sonuçları, politika yapıcılara ve engellilere yönelik hizmet üreten ve yöneten paydaşlara somut veriler sunarak, görme engellilerin, “erişilebilirlik” konusunda fiziksel çevrenin ve

çeşitli fonksiyonlara sahip yapıların mimarî sorunlarını, ulaşım sistemlerinin uygunluğu ile iletişim, bilgilendirme ve sağlık hizmetlerine fiziksel erişimlerdeki diğer etkenleri ortaya çıkarmak için bir rehber niteliği taşımaktadır.

Kavramsal Çerçeve

“Engelli” olarak tanımlanan bireyler, fiziksel, zihinsel, duyuşsal veya gelişimsel farklılıkları sebebiyle gündelik yaşamlarında çeşitli kısıtlamalarla karşılaşan kişilerdir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), engelli kavramını, bireyin sağlık durumu ile çevresel faktörlerin etkileşimi neticesinde meydana çıkan bir durum olarak açıklamaktadır (DSÖ, 2021). Engellilik ise, bireyin sosyal hayata katılımını olumsuz etkileyen fiziksel ve yapısal kısıtlamalarla birlikte, toplumsal yaklaşımlar ve politikalar açısından da şekillendirilmektedir (Shakespeare, 2018). Erişilebilirlik ise, yaşayan her bireyin, yardıma ihtiyaç duymadan kamusal hizmetlere erişebilmesi, bu hizmetleri kullanabilmesi ve toplumsal yaşama aktif olarak katılabilmesi anlamına gelir (Öztürk, 2013, s. 147). Başka bir ifade ile erişilebilirlik, yaşamın tüm alanlarındaki hak ve hizmetlere erişebilme ve bunlardan faydalanabilme anlamına gelir. Bu, engelli bireylerin toplumun diğer üyeleri gibi bağımsız bir yaşam sürdürebilmeleri ve yaşamın her alanına tam ve etkin bir şekilde katılım sağlayabilmeleri için gereklidir. Erişilebilirlik, fiziksel çevre, ulaşım ve iletişim teknolojileri ve sistemlerine eşit şartlarda erişim sağlanması anlamına gelir. Engellilerin toplumsal hayata erişiminin engellenmesi, onların dışlandığı bir toplumun oluşmasına neden olur. Özetle, erişilebilirlik, “herkesin istediği yere ve her hizmete erişebilmesi ve bunları kullanabilmesi” şeklinde tanımlanabilir (Öztürk, 2013, s. 189).

Bireylerin hayatında birtakım zorluklara neden olan engellilik durumu, doğuştan ya da sonradan kaza, hastalık gibi sebeplerle zihinsel, algısal, bedensel ve toplumsal yetilerinin yitilmesi olarak açıklanmaktadır. Görme engellilik kavramı ise gözde meydana gelen görme kaybı ya da bozukluğu şeklinde açıklanmıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2011). Görme fiili tek başına görüş gücü olmamakla birlikte aynı zamanda fiziksel çevrenin bilincinde olma anlamına da gelir. Görme engelli bireyler için fiziksel çevre; işitebildiği, koklayabildiği, dokunabildiği ve neticesinde algılayarak anlamlandırabildiği ve içinde bütünleştirebildiği alanlardır. Bu alanlarda; görme engelli bireylerin ihtiyaçları diğer sağlıklı bireylerden çok farklı değildir (Mermer, 2020).

Toplumsal her bireyinin olduğu gibi engellilerin de topluma sağlanan tđm olanak ve imkanlara eksiksiz katılımının sağlanması devletin sosyal anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bu konu hakkında dđnyada yapılan bđtđn çalışmalar insan hakları temelinde bđtđn bireylerin hiçbir ayrıma uğramadan bđtđn hizmetlerden eşit de faydalanabilmesi üzerine temellendirilmektedir. Bunun en önemli koşulu da hem hizmet hem de bilginin istisnasız erişilebilir olmasıdır (zata, & Karip, s. 2017). Engelli bireylerin kimseye bağımlı olmadan hayatlarını devam ettirebilmeleri için fiziksel evre içerisinde ihtiyaçlarının ve gereksinimlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Ancak, engelli bireylerin yaşadıkları kamusal yaşam alanlarından konutlarına kadar içerisinde bulundukları tđm kapalı ve açık mekanlarda ulaşım ve erişim olanaklarını engelleyen çok fazla faktrđn olduğu grđlmektedir. Kaldırımlar, parklar, bahçeler ve yaya yolları gibi açık alanlarda ya da okullar, hastaneler veya kamu binaları gibi yapılarla fiziksel şartlar, engelli bireylerin topluma katılmasına ciddi birer mni oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bağımsız hareket etme olasılığı kısıtlanan engellilerin toplumsal yaşamdan uzaklaşması ve dışlanması kaçınılmaz hale gelmektedir (Akçalı, 2015).

Görme engelli bireyler açısından bakıldığında fiziksel evre, görme engellilerin hareket alanlarını etkileyen unsurun yeti kaybı değil; üç boyutlu alanların duyumsanmasındaki değişik algılama şeklidir. Görme engelli bireyler, yönelimlerinde görme haricindeki dokunma ve işitme gibi diğer duyulardan aldıkları verileri kullanmaktadır. Yakın çevrelerini vđcutlarıyla veya beyaz baston gibi destek aldıkları yardımcı unsurlar ile tanımlamaktadır. Görme engelli bireyler, yn ve harekete dair bilgileri de yine aynı şekilde elde etmektedir. Bu erevde görme engelli bireyler bulundukları kapalı veya açık alanlarda referans alabilecekleri mekânsal veri kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu da fiziksel çevrenin daima ve doğru bir şekilde bu mekânsal verileri iletebilmesi, fiziksel çevrenin erişilebilirlik standartlarına uygun olmasıyla mđmkündür. Gerek açık alanlarda gerekse yapı ölçeğinde uygulanmayan erişilebilirlik standartları kullanıcılara hem engel oluşturmakta hem de yanlış ya da yetersiz bilgi vermektedir (Akçalı, 2015). Görme engelli bireylerin toplumsal hayatta yaşamlarını bağımsız bir şekilde devam ettirmeleri ve aktif rol almaları için kentsel meknlar içindeki fiziksel çevrelerin bu bireylere uygun planlanması ve engel oluşturmaması gerekmektedir (Bilge, 2017).

Sağlık işletmelerine ve hizmetlerine erişim hakkı, bütün bireylerin hayatlarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri ve toplumsal yaşama katılmaları için önemli temel haklardan biridir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, sosyal devlet anlayışı doğrultusunda görme engellilerin sağlık hizmetlerine erişim hakkını güvence altına almış; bu kapsamda hastaneler ve çevresine yönelik düzenlemeler yapmıştır. Bu doğrultuda yetkili kurumlar, görme engellilerin sağlık hizmetlerini devamlı ve tam olarak alabilmeleri için gerekli bütün tasarım ve tedbirleri almakla yükümlüdürler (Mermer, 2020). Sonuç olarak görme engelli olan bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşmasını zorlaştıran bu nedenler hem fiziksel hem sistemsel düzeyde geliştirmeler gerektirmektedir.

Yöntem

Bu çalışma güncel olayların derinlemesine incelenmesini içeren nitel araştırma desenlerinden biri olan durum çalışması şeklinde tasarlanmıştır. Durum çalışması, belirli bir olayın veya durumun ayrıntılı bir şekilde incelendiği, verilerin sistematik olarak toplandığı ve gerçek yaşam koşullarının nasıl işlediğine odaklanılan bir araştırma yöntemidir (Subaşı ve Okumuş, 2017, s. 420). Bu çalışma için Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'na başvuru yapılmış olup, kurulun 27.02.2025 tarihli ve 4/22 sayılı kararı ile bilimsel araştırmalar etiğine uygun olduğuna karar verilmiştir.

Araştırma, İstanbul ili sınırları içinde ikamet eden, farklı cinsiyet ve yaşlarda toplam 24 görme engelli bireyle gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aracı olarak, araştırmacı tarafından hazırlanan görme engellilerin sağlık hizmetlerine fiziksel erişimleri, memnuniyet düzeyleri, beklentileri ve önerileri ile görme engellilere yönelik düzenlemelere dair görüşlerini anlamaya yönelik açık uçlu soruların yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Katılımcılar, erişilebilirlik deneyimleri ve karşılaştıkları zorluklar açısından değerlendirilmiş olup, örneklem seçimi için kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, ilk olarak belirlenen birkaç katılımcının önerdiği diğer görme engelli bireyler araştırmaya dahil edilerek, veri toplama süreci genişletilmiştir. Böylece, araştırmanın hedef kitlesine en uygun bireylerin seçilmesi sağlanmış ve veri çeşitliliği artırılmıştır. Minimum 12, maksimum 45 dk süren görüşmelerden elde edilen 308 dakikalık ses kayıtları ve ek görüşme notları herhangi bir değişiklik yapılmadan bire bir deşifre edilmiştir. Veri toplama ile veri

analizi eşzamanlı olarak gerçekleştirilmiş olup ses kayıtları 24 saat içerisinde kelime işlemci programına geçirilmiştir. Kelime işlemci programına aktarılan veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi sürecinde, araştırmacı incelenen materyali sunum şekli ve ortaya çıkma sıklığına göre belirlediği temalar doğrultusunda tanımlar ve analiz eder. Bu yöntem, verilerde tekrar eden örüntüleri ve temel konuları belirlemeyi amaçlayarak, analiz sürecine tematik bir çerçeve kazandırır ve verilerin derinlemesine incelenmesini sağlar. Ayrıca, verilerin kodlanması ve bu kodların frekanslarının yorumlanması açısından da açıklayıcı bir yaklaşım sunar (Erşahin & Şahbaz, 2024, s. 707). Metin tabanlı bu veriler ayrıca MAXQDA 2020 programına aktarılarak içerik analizleri gerçekleştirilmiş ve analiz sonucunda 6 ana kod ve alt kodlar oluşturulmuştur.

Nitel araştırmalarda verilerin doğruluğunu artırmak amacıyla genellikle çeşitleme, katılımcı geri bildirimi ve meslektaş teyidi gibi yöntemler uygulanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 290). Çalışmanın tema ve içeriğinin doğruluğunu güçlendirmek ve geçerli hale getirilmesi için iki uzman tarafından gözden geçirilmiş ve kodlar oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar uzmanlar tarafından kategoriler altında birleştirilerek ortak temalarda uzlaşmıştır. Araştırmanın güvenilirlik hesaplaması için Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği güvenilirlik formülü kullanılmıştır. Hesaplama sonucunda (Güvenirlik = Görüş Birliği (30) / (Görüş Birliği (30) + Görüş Ayrılığı (35)) *100)) araştırmanın güvenilirliği %86 olarak hesaplanmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde görme engelli bireylerle gerçekleştirilen mülakat sonuçlarına yer verilmiştir. Katılımcılara dair demografik özellikler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		N	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	8	%33,3
	Erkek	16	%66,7
Yaş	45 Yaş Ve Altı	8	%33,3
	45 Yaş Üstü	16	%66,67
Eğitim Düzeyi	Okuryazar Değil	5	%20,8
	İlk ve Orta Öğretim	5	%20,8
	Lise	5	%20,8

		Lisans ve 9	%37,5
		Lisansüstü	
Birlikte Yaşadığı Kişi		Tek Başına	1 %4,2
		Eş Ve Çocuk	13 %54,2
		Aile	10 %41,7
Meslek		Memur	6 %25
		Sokak Müzisyeni	1 %4,2
		Çalışmıyor	4 %16,7
		Emekli	11 %45,8
		Eğitmen	1 %4,2
		Masöz	1 %4,2
		Sonradan	15 %62,5
Görme engellilik süresi		Doğuştan	9 %37,5
Engellilik oranı		%76-100	24 %100
Bağımsız Hareket		Kısmen	1 %4,17
Kabiliyeti		Var	13 %54,17
		Yok	10 %41,67

Tablo 1’de katılımcıların dağılımına bakıldığında, örneklemin %66,7’sini erkekler, %33,3’ünü ise kadınlar oluşturmaktadır. Yaş grupları açısından, katılımcıların %66,7’si 45 yaş üstü iken, %33,3’ü 45 yaş ve altındadır. Bu durum, örnekleme orta yaş ve üzerindeki bireylerin daha fazla temsil edildiğini göstermektedir.

Eğitim düzeyine göre katılımcıların %20,8’i okuryazar değilken, aynı oranda birey ilköğretim ve ortaöğretim mezunudur. Lise mezunlarının oranı da %20,8 iken, lisans ve lisansüstü eğitim almış bireylerin oranı %37,5’tir. Bu dağılım, katılımcılar arasında eğitim seviyesinin değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

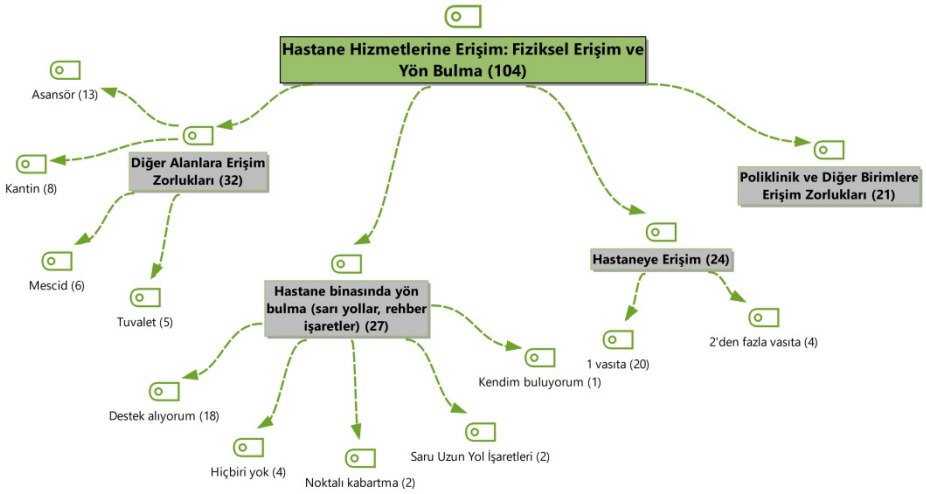
Birlikte yaşadığı kişiler açısından, bireylerin %54,2’si eşi ve çocuklarıyla yaşarken, %41,7’si anne ve babasıyla birlikte yaşamaktadır. Tek başına yaşayan bireylerin oranı ise %4,2’dir. Bu bulgu, örneklemin büyük bir kısmının aile yapısı içinde yaşadığını göstermektedir.

Meslek dağılımına bakıldığında, katılımcıların %45,8’i emekli olup, %25’i memur olarak çalışmaktadır. İşsiz bireylerin oranı %16,7 iken, sokak müzisyenleri, eğitmenler ve masözler %4,2’lik bir dilimi oluşturmaktadır. Bu dağılım, örnekleme çalışma hayatını sürdüren bireylerin yanı sıra, emeklilerin de önemli bir paya sahip olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların engellilik süresi açısından dağılımı incelendiğinde, 15 kişinin sonradan, 9 kişinin ise doğuştan görme engelli olduğu görülmektedir. Bu durum, çalışmaya katılan bireylerin büyük bir kısmının (%62,5) yaşamlarının bir döneminde görme

yetisini kaybettiğini, kalan %37,5'inin ise doğuştan görme engeline sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, engellilik oranı açısından değerlendirildiğinde, tüm katılımcıların engellilik oranının %76-100 arasında olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, araştırma kapsamındaki bireylerin yüksek düzeyde görme engeline sahip olduklarını ve bu durumun erişilebilirlik açısından önemli bir değişken olabileceğini göstermektedir. Bağımsız hareket kabiliyeti kategorisinde, 13 kişi bağımsız hareket edebildiğini, 1 kişi kısmen hareket edebildiğini, 10 kişi ise bağımsız hareket kabiliyetine sahip olmadığını belirtmiştir.

Katılımcıların mülakatlara verdikleri cevaplar 6 ana tema üzerinde toplanmıştır. Bu temalar; Hastane Hizmetlerine Erişim: Fiziksel Erişim ve Yön Bulma, Muayene ve Tedavi Süreçlerinde Yaşanan Zorluklar, Sosyal Destek ve Çevre Mekanizmaları, Hastane Çalışanlarının İlgisi, Yaşanan Zorluklar, Çözüm Önerileri şeklindedir. Toplamda 6 ana kod ve alt kodları 471 defa kodlanmıştır. Şekil 1'de katılımcıların hastane hizmetlerine erişim durumlarının kodlu bölüm sayısına göre sınıflandırılması gösterilmiştir.

Şekil 1. Hastane Hizmetlerine Erişim: Fiziksel Erişim ve Yön Bulma Ana Koduna Dair Alt Kodların Dağılımı

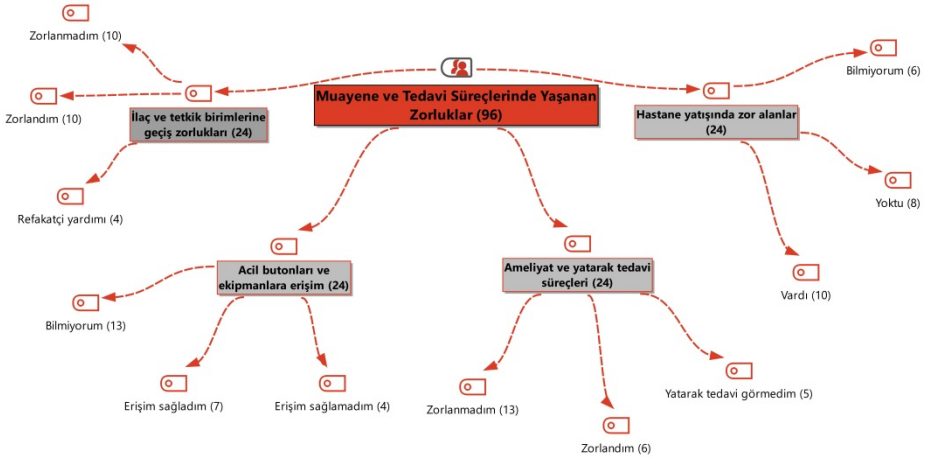
Şekil 1, “Hastane Hizmetlerine Erişim: Fiziksel Erişim ve Yön Bulma” ana koduna bağlı alt kodların dağılımını göstermektedir. Katılımcıların hastane hizmetlerine erişimi üç temel başlık altında incelenmiştir: Hastaneye erişim, hastane içinde yön bulma ve farklı alanlara erişim zorlukları.

Hastaneye erişim kategorisinde, katılımcıların büyük bir kısmı (20 kişi) hastaneye tek bir vasıta ile ulaşırken, 4 kişi hastaneye ulaşmak için birden fazla vasıta kullanmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Yalnızca 1 kişi hastaneye kendi başına ulaşabildiğini ifade etmiştir.

Hastane binasında yön bulma konusunda ise, 18 kişi destek aldığını, 4 kişinin ise hiçbir yönlendirme unsuru ile karşılaşmadığını dile getirmiştir. Bunun yanında, 2 kişi sarı uzun yol işaretlerini, 2 kişi de noktalı kabartma işaretlerini kullanarak yön bulduğunu ifade etmiştir. Verilen cevaplar şu şekildedir: *“Birilerine soruyorum.”*, *“Eşim koluma giriyor. Birilerine soruyoruz.”*, *“Kabartma yazıyı biliyorum ama kabartma yazılı yerler var mı onu bilmiyorum ya da bulamıyorum. Sarı uzun yol işaretleri için de bilmiyorum.”*, *“...eşimle beraber gittiğim için kabartma yazıyı biliyorum ama parmaklarımın ucunu hissetmediğim için okuyamıyorum. Sarı yol işaretleri var.”*, *“Genel de hep birilerine soruyorum. Denk gelmedim kabartmalarda bazen pek verimli şekilde olmaya biliyor. Zaten yoldaki şeylerde neyin ne tarafa gideceğini bilmediğim için neyi takip edeceğini bilmiyorsun. Onun da pek verimi olmuyor.”*, *“Genelde soruyorum. Onlarda (yol işaretleri) çok yeterli olmuyor.”*.

Diğer alanlara erişim zorlukları başlığı altında, katılımcılar kantin (8 kişi), mescit (6 kişi) ve tuvalet (5 kişi) gibi alanlara erişimde güçlük yaşadıklarını bildirmiştir. Poliklinik ve diğer birimlere erişim zorlukları yaşayan kişi sayısı ise 21 olarak tespit edilmiştir.

Genel olarak Şekil 1, görme engelli bireylerin hastane hizmetlerine erişimde ulaşım, yön bulma ve hastane içindeki farklı alanlara erişim konusunda çeşitli zorluklarla karşılaştığını göstermektedir. Bu bulgular, hastanelerde erişilebilirlik standartlarının geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Muayene ve Tedavi Süreçlerinde Yaşanan Zorluklar Ana Koduna Dair Alt Kodların Dağılımı

Şekil 2, “Muayene ve Tedavi Süreçlerinde Yaşanan Zorluklar” ana koduna bağlı alt kodların dağılımını göstermektedir. Bu kapsamda, hastaların yaşadığı zorluklar beş temel başlık altında incelenmiştir: İlaç ve tetkik birimlerine geçiş zorlukları, acil butonlara ve ekipmanlara erişim, ameliyat ve yatarak tedavi süreçleri, hastane yatışında zor alanlar ve genel erişim deneyimi.

İlaç ve tetkik birimlerine geçiş zorlukları kategorisinde, 10 kişi zorlandığını, 10 kişi ise zorlanmadığını belirtirken, 4 kişi refakatçi yardımı aldığını ifade etmiştir. Verilen cevaplar “Zorluk yaşamadım.”, “O tarz şeylerde sağlık personeli götürdüğü için pek bir problem yaşanmıyor.”, “Birbirinden bağımsız yerlerde oluyorlar. Hele ki ameliyatlıysan ve gerekiyorsa tekrar böyle tetkik tabii ki sıkıntılı oluyor.”, “tabii zaman zaman sıra bekleme yoğunluktan dolayı zorluk oldu”, “...sağlık personeli götürdüğü için pek bir problem yaşanmıyor.” şeklindedir.

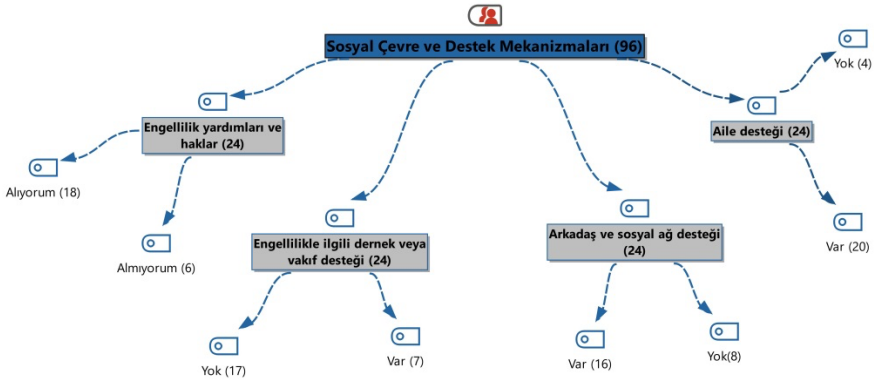
Acil butonlara ve ekipmanlara erişim konusunda, 7 kişi erişim sağladığını, 4 kişi erişim sağlayamadığını ve 13 kişi bu konu hakkında bilgisinin olmadığını belirtmiştir. “Hiç ihtiyaç hissetmedim. Butonun olduğunu da bilmiyordum.”, “Bilmiyorum.”, “...nerede olduğunu bilmiyoruz bunun için de varsa eğitim verilmeli.”, “...yatağın üst kısımlarında vardı elimle de kontrol ettim.” şeklinde cevaplar verilmiştir.

Ameliyat ve yatarak tedavi süreçleri başlığında, 13 kişi herhangi bir zorluk yaşamadığını, 6 kişi zorlandığını, 5 kişi ise yatarak tedavi görmediğini ifade etmiştir. Hastane yatışında zor alanlar kategorisinde, 10 kişi zorlandığını, 8 kişi hastane

yatışında herhangi bir zorluk yaşamadığını ve 6 kişi bu konuda bilgisinin olmadığını belirtmiştir. Verilen cevaplar “Öyle bir zorluk yaşamadım.”, “Bizim toplumumuz birbirine bağımlı yardım sever hastanede zorluk çekmedim.”, “Birçok konuda zorluk da oluyor; ...en son yattığım hastanede ...baya bir zorlandım.” şeklindedir.

Genel olarak Şekil 2, görme engelli bireylerin muayene ve tedavi süreçlerinde erişim, yönlendirme ve destek hizmetleri konusunda çeşitli zorluklarla karşılaştığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, hastanelerde görme engellilere yönelik erişilebilirlik önlemlerinin artırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Şekil 3’te katılımcıların sosyal destek ve çevre mekanizmaları ana koduna dair kodlu bölüm sayısına göre sınıflandırılması gösterilmiştir.

Şekil 3. Sosyal Destek ve Çevre Mekanizmaları Ana Koduna Dair Alt Kodların Dağılımı

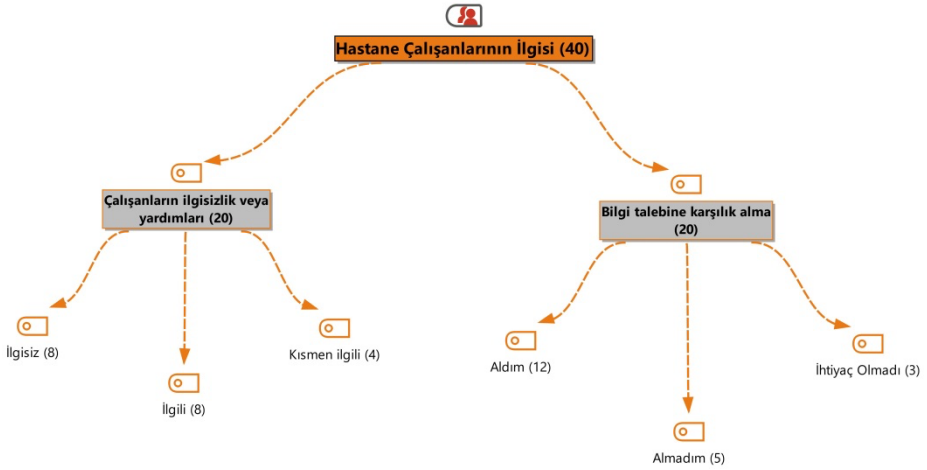
Şekil 3, “Sosyal Çevre ve Destek Mekanizmaları” ana koduna bağlı alt kodların dağılımını göstermektedir. Bu kapsamda, bireylerin sosyal destek mekanizmalarından yararlanma durumları dört temel başlık altında incelenmiştir: Engellilik yardımları ve haklar, engellilikle ilgili dernek veya vakıf desteği, arkadaş ve sosyal ağ desteği ve aile desteği.

Engellilik yardımları ve haklarından faydalanma konusunda, 18 kişi destek aldığını ifade ederken, 6 kişi herhangi bir destek almadığını belirtmiştir. Engellilikle ilgili dernek veya vakıf desteği başlığında, 7 kişi bu tür kurumlardan destek aldığını, 17 kişi ise herhangi bir destek almadığını ifade etmiştir. Bu durum, sivil toplum kuruluşlarının sağladığı destek hizmetlerine erişimde sınırlılıklar olabileceğini göstermektedir.

Aile desteği açısından değerlendirildiğinde, 20 kişi aile desteği aldığını, 4 kişi ise bu desteğe sahip olmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde, arkadaş ve sosyal ağ desteği başlığında, 16 kişi bu tür bir desteğe sahipken, 8 kişi herhangi bir sosyal ağ desteği olmadığını ifade etmiştir.

Genel olarak, cevaplar bireylerin aile desteğinden büyük ölçüde faydalandığını, ancak engellilikle ilgili dernek ve vakıf desteği ile sosyal ağ desteği konusunda eksiklikler yaşandığını göstermektedir. Elde edilen bulgular, engelli bireylerin toplumsal destek mekanizmalarına erişimini artırmak amacıyla, özellikle sivil toplum kuruluşları ve sosyal ağ desteklerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Şekil 4'te katılımcıların hastane çalışanlarının ilgisi ana koduna dair kodlu bölüm sayısına göre sınıflandırılması gösterilmiştir.

Şekil 4. Hastane Çalışanlarının İlgisi Ana Koduna Dair Alt Kodların Dağılımı

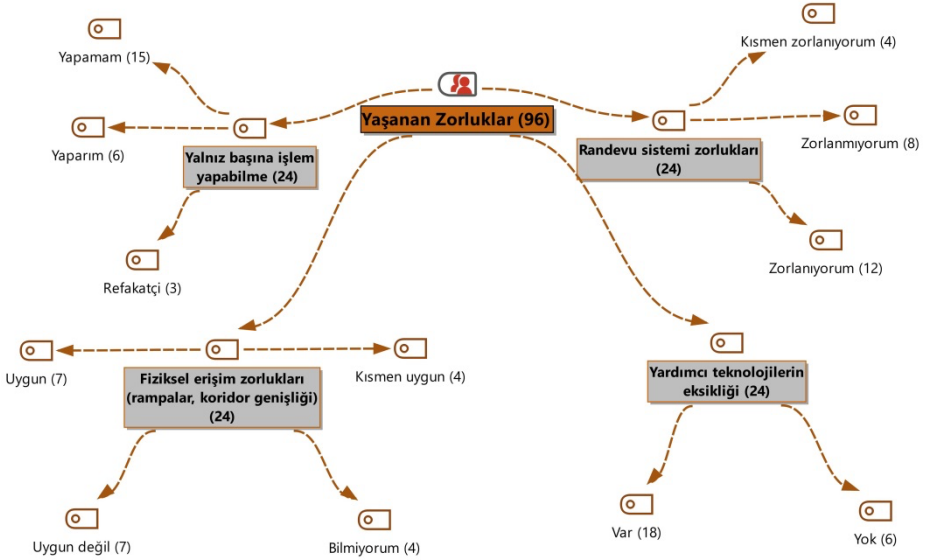
Şekil 4, “Hastane Çalışanlarının İlgisi” ana koduna bağlı alt kodların dağılımını göstermektedir. Bu kapsamda, hastane çalışanlarının ilgisi iki temel başlık altında incelenmiştir: “Çalışanların İlgisizliği veya Yardımları” ve “Bilgi Talebine Karşılık Alma”.

Çalışanların İlgisizliği veya Yardımları kategorisinde, 20 kişiden 8'i hastane çalışanlarını ilgisiz bulduğunu, 8'i ilgili olduklarını, 4'ü ise kısmen ilgili olduklarını belirtmiştir. Bu dağılım, hastane çalışanlarının tutumlarının hasta deneyiminde önemli bir farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bilgi Talebine Karşılık Alma başlığında, 12 kişi talep ettiği bilgiyi alabildiğini, 5 kişi alamadığını ve 3 kişi ise bilgi talebine ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Bu sonuçlar, hastaların çoğunlukla bilgi alabildiğini ancak önemli bir kısmının bilgiye erişimde güçlük çektiğini göstermektedir.

Genel olarak Şekil 4, hastane çalışanlarının hastalarla olan iletişimlerinin farklı deneyimler yarattığını ve bilgi erişiminin hastaların memnuniyeti açısından önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, hastanelerde çalışanların ilgisini ve bilgilendirme süreçlerini iyileştirmeye yönelik adımların atılması gerektiği söylenebilir.

Şekil 5'te katılımcıların yaşadıkları zorluklar ana koduna dair kodlu bölüm sayısına göre sınıflandırılması gösterilmiştir.

Şekil 5. Yaşanan Zorluklar Ana Koduna Dair Alt Kodların Dağılımı

Şekil 5'te hastaların yaşadığı zorluklar dört ana başlık altında ele alınmıştır: yalnız başına işlem yapabilme, randevu sistemi zorlukları, fiziksel erişim zorlukları ve yardımcı teknolojilerin eksikliği.

Yalnız başına işlem yapabilme konusunda katılımcıların büyük bir kısmı (%62,5; 15 kişi) işlemlerini kendi başına gerçekleştiremediklerini ifade ederken, %25 (6 kişi) bağımsız hareket edebildiğini belirtmiştir. Ayrıca, %12,5'lik bir kesim (3 kişi) refakatçi

desteği aldığını söylemiştir. Bu durum, hastaların hastane içinde büyük oranda desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir.

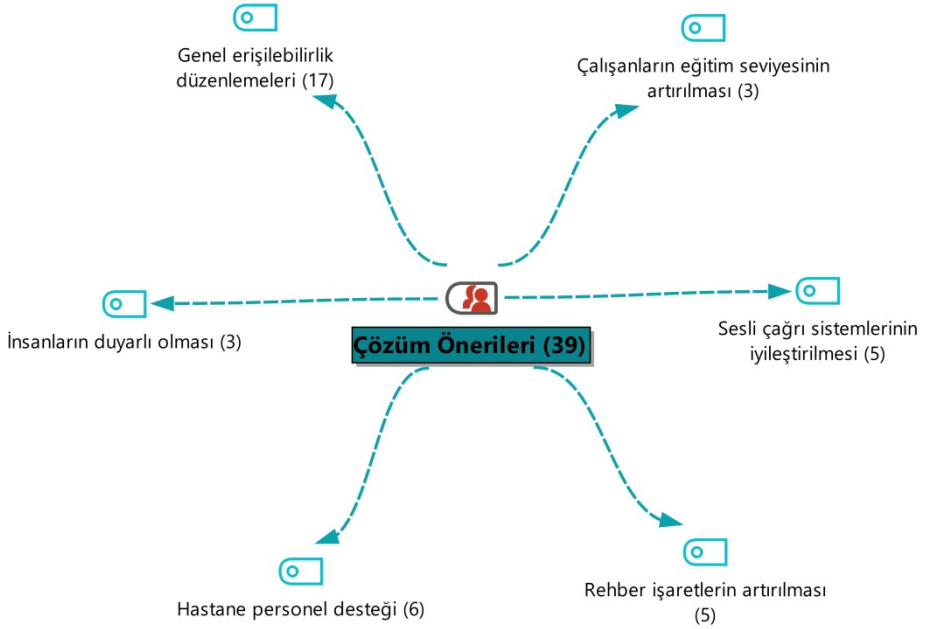
Randevu sistemi zorlukları açısından değerlendirildiğinde, hastaların %50'si (12 kişi) randevu alırken zorlandığını, %33,3'ü (8 kişi) kısmen zorlandığını, %16,7'si (4 kişi) ise herhangi bir zorluk yaşamadığını belirtmiştir. Verilen cevaplar *“Hem de nasıl çok zorlanıyoruz.”*, *“Evet zorlanıyoruz.”*, *“randevularda sıkıntı çekmiyorum.”*, *“...hastanede kendim çalıştığım için zorlanmıyorum ama dışarıda zorlanıyorum.”* şeklindedir. Bu bulgu, randevu sisteminin daha erişilebilir ve kullanıcı dostu hale getirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Fiziksel erişim zorlukları kapsamında hastalar hastanedeki rampalar ve koridor genişliği gibi erişim unsurlarını değerlendirmiştir. Katılımcıların %29,2'si (7 kişi) erişimin uygun olduğunu, %29,2'si (7 kişi) ise uygun olmadığını belirtirken, %16,7'si (4 kişi) erişimin kısmen uygun olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, %16,7'lik bir kesim (4 kişi) bu konuda bilgisinin olmadığını dile getirmiştir. Verilen cevaplara bakıldığında; *“Çoğu hastanelerde uygun değil.”*, *“tekerlekli sandalye kullananlar için belki makul olabilir baston kullananalar için uyumlu bir durum yok yani takip edebileceğin verimli bir şey yok.”*, *“Sıkıntı yaşamıyordum.”*, *“Kullanmadım, ihtiyaç duymadım.”* şeklinde cevaplar öne çıkmaktadır. Bu durum, fiziksel erişimle ilgili problemlerin hastaneden hastaneye veya bireylerin ihtiyaçlarına göre değişebileceğini göstermektedir.

Yardımcı teknolojilerin eksikliği konusunda ise katılımcıların %75'i (18 kişi) hastanelerde yeterli yardımcı teknoloji bulunmadığını belirtirken, %25'lik bir kesim (6 kişi) böyle bir eksikliğin olmadığını ifade etmiştir. Bu bulgu, engelli bireyler ve hareket kısıtlılığı olan hastalar için sağlık hizmetlerine erişimin daha fazla destekleyici teknolojiyle iyileştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak, Şekil 5'te yer alan veriler, hastaların hastane deneyimlerinde karşılaştıkları temel zorlukları net bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle bağımsız hareket edememe, randevu sisteminde yaşanan sıkıntılar, fiziksel erişim engelleri ve yardımcı teknolojilerin eksikliği gibi sorunların hasta memnuniyetini ve hastane hizmetlerinin etkinliğini doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu alanlarda yapılacak iyileştirmeler, hastaların hastane süreçlerinde daha rahat ve bağımsız hareket etmelerine katkı sağlayabilir.

Şekil 6’da katılımcıların öneride bulundukları çözümlerin ana koduna dair kodlu bölüm sayısına göre sınıflandırılması gösterilmiştir.

Şekil 6. Çözüm Önerileri Ana Koduna Dair Alt Kodların Dağılımı

Şekil 6’da hastaların yaşadığı zorluklara yönelik çözüm önerileri altı başlık altında ele alınmıştır. Toplamda 39 kodlama bulunmaktadır ve en fazla genel erişilebilirlik düzenlemeleri (17) alt koduna vurgu yapılmıştır. Bu durum, hastaların hastane ortamlarında erişilebilirlik standartlarının geliştirilmesine yönelik büyük bir ihtiyaç hissettiğini göstermektedir.

Hastane personel desteği (6) başlığı, hastaların sağlık hizmetlerinden daha iyi yararlanabilmesi için personelin desteğinin artırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu öneri, özellikle hareket kısıtlılığı yaşayan bireyler için önemli bir gereksinim olarak öne çıkmaktadır.

Sesli çağrı sistemlerinin iyileştirilmesi (5) ve rehber işaretlerin artırılması (5) çözüm önerileri, hastaların hastane içinde daha kolay yönlendirilmesini sağlamaya yönelik çözümleri içermektedir. Sesli yönlendirmeler ve yeterli rehber işaretleri, özellikle görme engelli bireyler ve hastane içinde yön bulmada zorlanan kişiler için büyük kolaylık sağlayacaktır.

Çalışanların eğitim seviyesinin artırılması (3) önerisi, hastane personelinin erişilebilirlik ve hasta destek hizmetleri konusundaki farkındalığını artırmaya yönelik bir gerekliliğe işaret etmektedir. Benzer şekilde, insanların duyarlı olması (3) çözüm önerisi de toplumun ve hastane ortamındaki bireylerin daha anlayışlı ve destekleyici bir tutum sergilemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Genel olarak Şekil 6'da sunulan çözüm önerileri, erişilebilirliğin artırılması, hastane içindeki yönlendirme sistemlerinin iyileştirilmesi ve personelin hasta desteğine yönelik bilinçlendirilmesi gibi konulara odaklanmaktadır. Bu önerilerin uygulanması, hastaların hastane hizmetlerinden daha bağımsız ve rahat bir şekilde yararlanmasına önemli katkılar sağlayabilir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, İstanbul'daki hastanelerin görme engelli bireyler için fiziksel erişilebilirlik açısından mevcut durumunu değerlendirmiştir. Araştırma, engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimlerini engelleyen çeşitli yapısal ve idari engeller nedeniyle bu hizmetten yararlanmada önemli eksikliklerin devam ettiğini göstermektedir. Sağlık işletmelerindeki eksiklikler, sese dayalı iletişim sistemlerinde yetersizlik, sınırlı hareketlilik düzenlemeleri ve personelin yeterince önem vermemesi, görme engelliler için sağlık hizmetlerinin tamamen kullanılmasını engelleyen başlıca konular olarak durmaktadır. Elde edilen bulgular, görme engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimde yapısal ve yönetsel birçok engelle karşılaştığını göstermektedir. Engelliler, sağlık hizmetlerinden yararlanmaları esnasında hem kurum içi hem de kurum dışı nedenlerden dolayı problemler yaşamaktadır (Karip, 2016). Özellikle hastane içindeki yönlendirme sistemlerinin eksikliği, sesli bilgilendirme sistemlerinin yetersizliği, sağlık çalışanlarının farkındalık düzeyinin düşük olması ve bağımsız hareketi destekleyen fiziksel düzenlemelerin sınırlı olması, bu bireylerin sağlık hizmetlerinden tam anlamıyla faydalanmalarını güçleştirmektedir.

Literatürde yapılan bazı araştırmalar, bu çalışmanın bulgularını destekler niteliktedir. Bu çalışmada, katılımcıların hastane hizmetlerine erişimde çeşitli zorluklarla karşılaştıkları belirlenmiştir. Benzer şekilde, Mermer'in (2020) araştırmasında, görme engelli bireylerin sağlık hizmetlerinden faydalanma sürecinde hastaneye ulaşım, toplu taşıma araçlarını kullanma ve hastane içinde yatay ve düşey hareket etme konusunda

önemli engellerle karşılaştıkları ortaya konmuştur. Ayrıca, Özata ve Karip (2017) ile TÜİK (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da görme engelli bireylerin, fiziksel çevredeki yetersiz düzenlemeler nedeniyle hastanelere ulaşmakta zorlandıkları, toplu taşıma araçlarını etkin kullanamadıkları ve hastane içinde bağımsız hareket kabiliyetlerinin kısıtlandığı belirtilmiştir.

Bu araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgu, hastanelerdeki rampaların ve koridor genişliklerinin erişilebilirlik açısından yetersiz olduğu yönündeki katılımcı görüşleridir. Katılımcıların %29,2'si (7 kişi), bu unsurların uygun tasarlanmadığını ifade etmiştir. Bu durum, Özteke Kozan ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan çalışmayla da örtüşmektedir. Söz konusu çalışmada, rampaların güvenli kullanım bakımından eksikliklerinin olması ve hissedilebilir yüzeylerdeki hatalı uygulamaların, görme engelli bireylerin bağımsız hareket etmelerini güçleştirdiği tespit edilmiştir.

Karatana ve Gür'ün (2019) gerçekleştirdiği derleme çalışmasında ise engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminde çeşitli yapısal ve sistematik engeller bulunduğu vurgulanmıştır. Literatürdeki çalışmalar, özellikle hastanelerin mimari tasarımlarında erişilebilirliğin yeterince sağlanmadığını, tıbbi ekipmanların kullanımında fiziksel kısıtlamaların bulunduğunu ve sağlık personelinin engelli bireylerle iletişim kurma konusunda yeterli bilgi ve donanımına sahip olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, engelli bireylerin sağlık hizmetlerine yönelik farkındalıklarının sınırlı olması, olumsuz tutum ve davranışlarla karşılaşmaları ve sağlık hizmetlerine erişim konusunda yeterli bilgilendirmenin yapılmaması gibi unsurlar da bu süreçte önemli engeller arasında yer almaktadır.

Uluslararası literatürde de görme engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimde benzer sorunlarla karşılaştığı görülmektedir. Cupples ve arkadaşları (2012), görme engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimde bilgi eksikliği, yönlendirme sistemlerinin yetersizliği ve sağlık çalışanlarının farkındalık eksikliği nedeniyle ciddi zorluklar yaşadığını belirtmektedir. Jones ve arkadaşları (2021) ise telerehabilitasyon hizmetlerinin görme engelli bireyler için önemli bir çözüm sunduğunu, ancak bu hizmetlerin yaygınlaşması için daha fazla altyapı desteğine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

Ayrıca, Ashraf ve arkadaşları (2016) tarafından yapılan sistematik inceleme, görme engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini artırmak için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının önemini ortaya koymaktadır. Palityka ve arkadaşları (2023) ise hastane ortamlarında sanat ve mimari düzenlemelerin görme engelli bireylerin sağlık hizmetlerinden daha iyi faydalanmalarına yardımcı olabileceğini öne sürmektedir.

Bu doğrultuda, mevcut araştırma bulgularının, önceki çalışmalarla örtüştüğü ve görme engelli bireylerin hastane hizmetlerinden bağımsız şekilde yararlanabilmesi için daha kapsayıcı politikaların geliştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Elde edilen bulgular neticesinde aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

- Hastanelerde yönlendirme sistemleri (sesli bilgilendirme, Braille alfabesi içeren tabelalar ve dokunsal rehberler) yaygınlaştırılmalıdır.
- Hastane içi ulaşım koridorları genişletilmeli, asansörlerde sesli yönlendirme sistemleri bulunmalıdır.
- Tuvalet, kantin, mescit gibi ortak kullanım alanlarının erişilebilirliği artırılmalıdır.
- Sağlık çalışanları ve destek personeli, görme engellilerin hastane hizmetlerine erişimini kolaylaştıracak şekilde eğitilmelidir.
- Hasta karşılama ve yönlendirme hizmetleri, erişilebilirlik standartlarına uygun hale getirilmelidir.
- Mobil uygulamalar ve sesli yönlendirme sistemleri kullanılarak hastaların bağımsız hareketi desteklenmelidir.
- Hastane içinde acil durum butonları ve destek noktalarının erişilebilir olması sağlanmalıdır.
- Engelli bireyler için destek sağlayan STK'ların hastanelerle iş birliği yapması teşvik edilmelidir.
- Görme engellilere yönelik ücretsiz refakatçi hizmetleri sunulmalıdır.

- Online randevu sistemleri sesli komut ve erişilebilir tasarıma uygun hale getirilmelidir.
- Görme engelli bireylere yönelik bilgilendirme materyalleri sesli veya dokunsal formatta sunulmalıdır.
- Engelli bireylerin sağlık hizmetlerinden eşit şekilde yararlanabilmesi için, hastanelerde erişilebilirlik denetimleri artırılmalı ve gerekli altyapı düzenlemeleri zaman kaybedilmeden uygulanmalıdır.
- Hizmet sunumunu geliştirmek amacıyla engelli bireylerden geri bildirim toplama odaklı erişilebilirlik temalı anketlerin hastanelerde yapılması önemlidir. Bu şekilde, hastaların karşılaştığı sorunlar ayrıntılı bir şekilde analiz edilecek ve gereken değişiklikler derhal yapılacaktır.

Sonuç olarak, hastanelerin görme engelli bireylere yönelik erişilebilirlik düzenlemeleri, hem bireylerin sağlık hizmetlerinden bağımsız şekilde yararlanmasını hem de genel hasta memnuniyetini artıracaktır. Politika yapıcılar, hastane yöneticileri ve sivil toplum kuruluşları, erişilebilir sağlık hizmetleri için iş birliği içinde hareket etmelidir.

Sorumluluk Beyanı

Bu araştırmanın Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun 27.02.2025 tarihli ve 4/22 sayılı kararı ile bilimsel araştırmalar etiğine uygun olduğuna karar verilmiştir.

Kaynakça

- Akçalı, Ş. (2015). *Görme engellilere yönelik tasarlanan mekanların erişilebilirlik standartları kapsamında irdelenmesi: Görme engelli kütüphaneleri* [Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir].
- Ashraf M.M, Hasan N, Lewis L, Hasan MR, Ray P. (2016). A systematic literature review of the application of information communication technology for visually impaired people. *International Journal of Disability Management*, 2016;11:e6. <https://doi.org/10.1017/idm.2016.6>
- Bilge, B. (2017). Görme engelli kişiler için konut tasarımında ulaşılabilirlik. *IJASOS-International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 3, 152-166.

- Cupples, M. E., Hart, P. M., Johnston, A., ve Jackson, A. J. (2012). Improving healthcare access for people with visual impairment and blindness. *BMJ (Clinical research ed.)*, 344, e542. <https://doi.org/10.1136/bmj.e542>
- Dünya Sağlık Örgütü. (2011). *Dünya engellilik raporu 2011*. Engelliler Konfederasyonu. <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/D%C3%BCnya-Engellilik-Raporu-2011.pdf>
- Dünya Sağlık Örgütü. (2021). *World report on disability*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182>
- Erşahin, E., ve Şahbaz, R. P. (2024). Gülhane Parkı deneyimi: İstanbul'un tarihî kalbinde ziyaretçilerin gözünden bir değerlendirme. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 21(3), 697-718. <https://doi.org/10.24010/soid.1469187>
- Jones, L., Lee, M., Castle, C. L., Heinze, N., ve Gomes, R. S. M. (2021). Scoping review of remote rehabilitation (telerehabilitation) services to support people with vision impairment. *BMJ open*, 12(8), e059985. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-059985>
- Karatana, Ö., ve Gür, K. (2019). Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi ve engelleri. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 43-53.
- Karip, S. (2016). *Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine ulaşılabilirlik düzeylerinin belirlenmesi: Konya örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya].
- Mermer, Ü. A. (2020). *Devlet hastaneleri poliklinikleri ve yakın çevrelerinin görme engelli bireyler için erişilebilirlik, ulaşılabilirlik ve kullanılabilirlik kapsamında incelenmesi (Gaziantep örneği)* [Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep].
- Miles, M. B., ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Özata, M., ve Karip, S. (2017). Engelli bireylerin sağlık hizmetleri kullanımında yaşadıkları sorunlar: Konya örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20(4), 409-427.

- Özteke Kozan, H. İ., Bozgeyikli, H. ve Kesici, Ş. (2018). Engelsiz kent: Görme engelli bireylerin kentlerde yaşadıkları problemler. *IDEALKENT*, 9(23), 216-235. <https://doi.org/10.31198/idealkent.416798>
- Öztürk, M. (2013). *Hayata renk katanlar-engelli grupları*. İlke Yayınları.
- Palityka, D., Chrysikou, E., ve Murtagh, N. (2023). Accessible art in healthcare facilities: exploring perspectives of healthcare art for visually impaired people. *Frontiers in medical technology*, 5, 1205361. <https://doi.org/10.3389/fmedt.2023.1205361>
- Shakespeare, T. (2018). *Disability: The Basics*. Routledge.
- Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- TÜİK. (2010). *Özürlülerin sorun ve beklentileri araştırması 2010*. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.

Submission Date:

10.04.2025

Acceptance Date:

19.06.2025

Publication Date:

27.06.2025

To cite this article: Kalaman, S. (2025). Sentiment analysis of YouTube video comments using artificial intelligence: The case of Trump-Zelensky meeting. *Istanbul Ticaret University Journal of Social Sciences*, 24(52), 356-379, doi: 10.46928/iticusbe.1673727

SENTIMENT ANALYSIS OF YOUTUBE VIDEO COMMENTS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: THE CASE OF TRUMP-ZELENSKY MEETING

Research

Sefer Kalaman

Correspondant Author

Ankara Yıldırım Beyazıt University

seferkalaman@aybu.edu.tr

Sefer Kalaman is an Associate Professor at Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Communication, Department of New Media and Communication. Kalaman's research interests include social media, artificial intelligence, privacy and digitalization.

Sentiment Analysis of YouTube Video Comments Using Artificial Intelligence: The Case of Trump-Zelensky Meeting

Sefer Kalaman
seferkalaman@aybu.edu.tr

Abstract

The diplomatic meeting between Donald Trump and Volodymyr Zelensky on February 28, 2025 had important consequences for international relations and was widely covered both in other countries and in the international press. Especially on social networking sites, many posts were made on the subject, and people commented on the shared content and expressed their feelings and thoughts. From this point of view, the aim of this study is to understand people's emotional orientations and to determine their perceptions of the meeting by analyzing the emotions of the comments made on YouTube videos of the meeting. In the study, text mining method was used to analyze the comments. 226.000 comments on 4 videos shared on the YouTube platform were collected with the YouTube API interface using Python programming language. Then, the process of cleaning the obtained data was carried out. The cleaned data was divided into tokens and lemmatization was applied and the words were converted into root forms. A sentiment dictionary was then developed to prepare the data for analysis. VADER, Gensim, Pandas, Requests and NLTK libraries were used for data extraction, processing and analysis. Sentiment analysis technique was used to analyze the data obtained. In this context, the ChatGPT-4.5 artificial intelligence model of OpenAI was preferred and sentiment classification was performed with an unsupervised machine learning approach. The data were obtained from 4 videos of the Trump-Zelensky meeting on the YouTube accounts of CNN and Fox News television channels between February 28, 2025 and March 1, 2025. According to the results obtained from the research, anger, neutral and anticipation emotions were the most common emotions in the comments. However, negative emotional orientation predominates in the comments. The most frequently used words in the comments on the posts were Trump, Zelensky-Zelenskyy, America-American, Ukraine and War.

Keywords: Artificial intelligence, text mining, sentiment analysis, YouTube.

JEL Code: P0, Y1, Z0

Yapay Zeka Kullanarak YouTube Video Yorumlarının Duygu Analizi: Trump-Zelensky Görüşmesi Örneği

Özet

Donald Trump ile Volodymyr Zelensky arasında 28 Şubat 2025'te gerçekleştirilen diplomatik görüşme, uluslararası ilişkiler açısından önemli sonuçlar doğurmuş ve hem diğer ülkelerde hem de uluslararası basında geniş yankı uyandırmıştır. Özellikle sosyal paylaşım ağlarında konu ile ilgili birçok paylaşım yapılmış, insanlar da paylaşılan içeriklere yorum yaparak duygu ve düşüncelerini belirtmişlerdir. Bu noktadan hareketle araştırmada, görüşmeye ait YouTube videolarına yapılan yorumların duygu analizini yaparak insanların duygu yönelimlerini anlamak ve görüşmeye ait algılarını tespit etmek amaçlanmıştır. Araştırmada, yorumları incelemek için metin madenciliği yöntemi kullanılmıştır. YouTube platformunda paylaşılan 4 videoya yapılan 226.000 yorum, Python programlama dili kullanılarak YouTube API ara yüzü ile toplanmıştır. Ardından elde edilen verilerin temizlenmesi işlemi gerçekleştirilmiştir. Temizlenen veriler, tokenlere ayrılarak lemmatizasyon uygulanmış ve kelimeler kök formlarına dönüştürülmüştür. Sonra da eldeki verileri analize hazırlamak için bir duygu sözlüğü geliştirilmiştir. Veri çekme, işleme ve analiz aşamasında VADER, Gensim, Pandas, Requests ve NLTK kütüphanelerinden yararlanılmıştır. Elde edilen verilerin analizini yapmak için duygu analizi tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda, OpenAI firmasına ait ChatGPT-4.5 yapay zeka modeli tercih edilmiş ve duygu sınıflandırması denetimsiz makine öğrenmesi yaklaşımı ile gerçekleştirilmiştir. Veriler, 28 Şubat 2025 - 1 Mart 2025 tarihleri arasında CNN ve Fox News televizyon kanallarının YouTube hesaplarında yer alan ve Trump-Zelensky görüşmesine ait olan 4 videodan elde edilmiştir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, yorumlarda en fazla öfke, nötr ve beklenti duyguları yer almaktadır. Bununla birlikte yorumlarda en fazla negatif duygu yönelimi ağır basmaktadır. Paylaşımlara yapılan yorumlarda en çok kullanılan kelimeler ise, Trump, Zelensky-Zelensky, America-American, Ukraine ve War olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, metin madenciliği, duygu analizi, YouTube.

JEL Kodu: P0, Y1, Z0

Introduction

The way people express their opinions has changed with the development of digital media. Social networks have enabled people to convey their feelings and opinions on current events to large masses in a fast and free way. This has necessitated the adoption of new approaches to understand public attitudes in political, economic, social and other fields. In addition to traditional data collection methods such as surveys, interviews and content analysis, analyzing social media data has become a more preferred method.

At this point, sentiment analysis stands out as a field that uses artificial intelligence and machine learning techniques to understand people's thoughts, feelings, and attitudes about a particular event or topic. Sentiment analysis extracts meaningful information from massive data and classifies the comments as positive, negative, and neutral. However, sentiment analysis can also be performed by creating more detailed sentiment categories.

In this study, YouTube video comments were analyzed using the ChatGPT-4.5 model developed by OpenAI within the scope of artificial intelligence-based sentiment analysis methods, and it was tried to reveal how the public reacts to important political and diplomatic events. In this context, the meeting between US President Donald Trump and Ukrainian President Volodymyr Zelensky on February 28, 2025, which caused widespread international outcry, was analyzed. Because the discussion during the meeting and the new balances in US-Ukraine relations were intensely discussed by the international press and social media users. Therefore, YouTube comments on the Trump-Zelensky meeting provide an important source of data to understand the public perception of the meeting.

From this point of view, the study aims to determine which emotions about the meeting are prominent in YouTube comments, which words are frequently used and how attitudes towards the leaders are displayed by using sentiment analysis technique. In this way, the study aims to contribute to the understanding of public reactions to political and diplomatic events and how social media data can be used in political analysis.

Literature Review

Opinion, one of the basic elements of human behavior, plays a central role in people's decision-making processes and attitude development. People tend to take other people's opinions into account when evaluating or forming attitudes about a particular issue. Likewise, companies want to learn consumer or public opinion when evaluating their products or services (Liu, 2022, p. 8). In addition, political parties try to understand people's feelings and thoughts in order to learn voter tendencies during election times, and film producers try to understand people's feelings and thoughts in order to determine how much box office revenue the movie will generate.

These feelings, thoughts and perceptions are mostly identified using traditional methods (surveys, interviews, etc.). However, the proliferation of new communication technologies and environments and people's free sharing of emotions and thoughts in these virtual networks have made it possible to automatically identify emotions, thoughts and perceptions from large-scale data sets. Unlike traditional methods, the huge data generated by people, especially in social networking sites, is processed through artificial intelligence and text mining and meaningful results are drawn from these data. While text mining makes sense of irregular and meaningless data, artificial intelligence automates and optimizes this process.

In addition to data processing, artificial intelligence includes data collection, planning group learning, solving the right problems, and conducting discussion or deep analysis on large amounts of data (Gujrati, 2020, p. 13). AGI (Artificial general intelligence), which generally refers to machine intelligence with human-like cognitive abilities, allows machines to perform tasks that require human-level intelligence, such as reasoning, problem solving, decision making, and even understanding human emotions and social interactions (Latif et al., 2023, p. 2). Text mining, on the other hand, offers the opportunity to obtain structured, useful and organized data from unstructured, irregular and massive data (Kumaş, 2021, p. 1; Cebeci, 2020, p. 196). This big data is generated through mobile devices, social networks and the internet in general (Polat & Ağca, 2022, pp. 902-903).

Sentiment analysis technique is used to analyze the big data generated by people in digital environments, especially social networks. Sentiment analysis, which is also

referred to by different names such as opinion mining, mood analysis, idea mining, sentiment classification, aims to analyze data and classify them as positive, negative and neutral. However, there are also studies in which different emotional states are used to determine the emotional loads of data in sentiment analysis (Mehta & Pandya, 2020, p. 601; Seker, 2016, p. 22; Akın & Şimşek, 2018a, p. 246; Kumar & Teeja, 2012, p. 1).

In fact, Tiffany Watt Smith (2016) revealed the existence of 154 different emotions in her study. NRC emotion dictionary classifies eight (trust, anticipation, disgust, joy, fear, surprise, anger, sadness), EmosenticNet six (disgust, joy, fear, surprise, anger, sadness), LIWC four (positive, negative, sadness, anger) and Empath six (joy, fear, surprise, anger, sadness, love) different emotions (Atlı & İlhan, 2021, p. 1051). Plutchik (1980) argues that there are eight basic emotions (joy, sadness, anger, fear, trust, disgust, surprise and anticipation).

Sentiment analysis is the field of study that analyzes people's opinions, feelings, evaluations, appreciations, attitudes and emotions towards products, services, organizations, individuals, problems or events (Liu, 2022, p. 7). Sentiment analysis, which dates back to the 1950s, has traditionally allowed for manual analysis of the content of written documents. Today, however, sentiment analysis is mostly used to analyze feedback from social networking sites such as comments, tweets, social media content to investigate the subjective knowledge of the public and consumers about social events, promotional campaigns, political situations, social developments, product preferences on the web (Deori et al., 2023, p. 713). Cambridge Dictionary (2025) also defines sentiment analysis as the process of using computer software to learn people's thoughts or feelings about something, especially from comments written on social media.

By analyzing comments made on social networks through sentiment analysis, studies such as predicting the box office success of movies, predicting which candidate or party will win in elections, learning the liking status of products or services, making inferences about the current state and future of the economic market, making stock market predictions, making mental health analysis related to the epidemic, and predicting crime are carried out.

Ceron et al. (2014) used social networking to research and track the political preferences of the public. The study focused on examining the pattern of online popularity of different Italian political leaders during 2011 and analyzed French voters' intentions to choose the candidate for the French Presidential ballot in the 2012 elections and subsequently in the legislative elections. The study used Hopkins and King's (2010) tweet analysis method. As a result, election results could be successfully predicted through social media platforms and inferences could be made from comments through sentiment analysis.

In addition, sentiment analysis is also used to predict the mood that song lyrics create in people, to detect emotional states created by news and sporting events, to track the spread and psychological processes of diseases, and to analyze social events (Timani et al., 2019, p. 548; Drus & Khalid, 2019, p. 713).

When sentiment analysis is considered at the level of sentiment analysis, it can be evaluated in three stages: document level, sentence level and feature based. In document level classification, the document written on a topic is considered. In sentence level classification, the sentiment analysis of each sentence is performed. In feature-based sentiment analysis, it is aimed to deal with all aspects of the entity (Sarıman & Mutaş, 2020, p. 140).

Sentiment classification in sentiment analysis is done in three different ways: dictionary-based approach, machine learning approach and hybrid approach. The dictionary-based approach is generally preferred when the amount of data is small. Because it aims to obtain positive, negative and neutral results by using a dictionary containing the words to be analyzed and the weight of each word. The machine learning approach is to analyze sentiment by using various classification algorithms on texts. The hybrid approach, on the other hand, is to perform sentiment analysis on text by using dictionary-based approach and machine learning approach together (Kılıçer & Samli, 2022, p. 494).

Machine learning approach is more preferred especially in academic studies due to its high accuracy rate, flexible structure and adaptability. Machine learning is an artificial intelligence technology that examines the creation and operation of algorithms that have the ability to learn like humans and can make inferences from data, and can update

their algorithms according to new data. With machine learning, computers develop an algorithm on their own by taking advantage of their own experiences, examining thousands of examples and becoming increasingly intelligent (Kibar, 2020, p. 179; Reis, 2020, p. 262).

Due to these features, the machine learning approach is used in sentiment analysis and makes sense of the huge amount of meaningless data on social networks. One of the platforms where sentiment analysis, which is used to identify the emotions and thoughts conveyed by people through their comments on posts on social networks, is X and the other is YouTube. The YouTube platform, where many topics such as sports, art, politics and movies are shared and people make hundreds of thousands of comments, is frequently preferred for data extraction and sentiment analysis due to its large data pool.

Because, in addition to providing an immersive environment for content creators to share information, YouTube is a platform that allows communities on a global scale to interact, debate and mutually help each other through the comment section under the video (Deori et al., 2023, p. 713; Karaahmetoğlu, 2021, p. 49). Therefore, it is important to analyze public reactions, extract technical information and visualize data through YouTube (Mehta & Deshmukh, 2022, p. 10; Aksaya & Gülseçen, 2020, p. 167).

Understanding the sentiments expressed in YouTube comments is not only of interest to content creators seeking feedback, but also of great value to researchers, businesses, organizations, and policymakers. YouTube provides a window to the public, measures engagement, and serves as an effective tool for optimizing content and strategies in the digital space. In this respect, sentiment analysis of YouTube comments provides a unique perspective to understand user behavior, preferences, and the deep impact of content on audiences (Meghana, 2024, p. 1566). Sentiment analysis, which reveals meaningful information with YouTube data, can create value in social, economic, political and many other fields (Akın & Şimşek, 2018b, p. 799).

Undoubtedly, among these fields, the political field stands out as one of the fields where sentiment analysis is most frequently conducted through YouTube. Developments in many subjects such as elections, diplomatic negotiations, agreements, public administration and videos of these developments meet with the public through YouTube. At this point, the Trump-Zelensky meeting, which took place at the White

House on February 28, 2025, which was on the agenda of the international press and closely followed by the public, was broadcast live on the YouTube platform by many accounts, especially television channels. During the meeting between US President Donald Trump and Ukrainian President Volodymyr Zelensky, which was also attended by US Vice President James David Vance, there was a debate between the parties. Zelensky did not attend the previously scheduled joint press conference, and no agreement was signed on rare earth elements and security, which were expected to be agreed.

The meeting had a significant impact on politics, diplomacy and public opinion and caused widespread debates. In this context, numerous YouTube videos of the meeting were shared and intense interaction was observed on digital media platforms. Through their comments on these videos, people expressed their feelings and thoughts on the meeting, revealing different perspectives and thus contributing to the shaping of public perceptions and reactions. At this point, it is important to identify people's feelings and thoughts about the Trump-Zelensky meeting and to determine which emotional orientations predominate.

Material and Method

Purpose and Questions

In the ongoing war between Russia and Ukraine, moderator countries such as Turkey and the United States are trying to find diplomatic solutions and are holding various negotiations to ensure a lasting peace between the two countries. However, the diplomatic meeting between Trump and Zelensky on February 28, 2025 stood out as an important meeting that will have an impact on this process. Because, during the Trump-Zelensky meeting, the two leaders argued and the balance in US-Ukraine relations changed. The meeting affected both the international press, countries and people. For this reason, this study aims to analyze the sentiment of the comments on YouTube videos of the meeting and measure the impact it had on people.

In line with the purpose of the study, the questions sought to be answered regarding the Trump-Zelensky meeting are as follows:

RQ1: Which emotion (positive, negative, neutral) predominates in the comments on the videos of the meeting?

RQ2: Which words were mostly used in the comments on the videos of the meeting?

RQ3: Which of the eight basic emotions is more dominant in the comments on the interview videos?

Method

In the study, artificial intelligence-based text mining method was used to analyze the comments shared on the YouTube platform regarding the Trump-Zelensky meeting. Sentiment analysis technique was utilized to understand the sentiment orientations in the comments and to determine the public’s perception of the Trump-Zelensky meeting. Sentiment analysis was performed using an unsupervised machine learning approach. For the sentiment analysis used in the study, the ChatGPT-4.5 model developed by OpenAI was preferred. This model is one of the large-scale language models known for its advanced performance in the field of natural language processing (NLP) and provides high accuracy in the interpretation, classification and interpretation of texts. While emotion analysis of the comments made on the meeting videos gives a qualitative dimension to the research, digitizing and analyzing the comments through text mining gives a quantitative dimension to the research. The stages of the sentiment analysis performed in the research are shown in Figure 1.

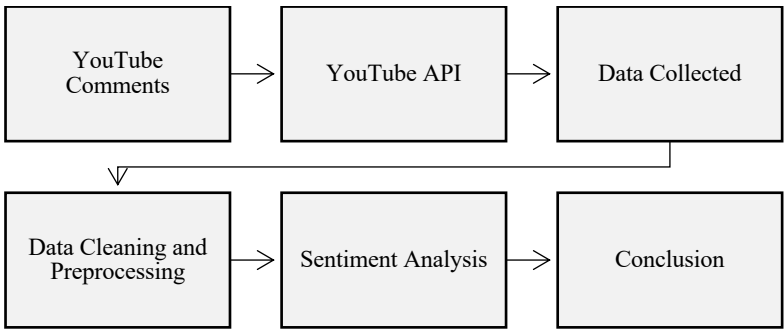

Figure 1. Sentiment Analysis System Architecture

Data Collection, Preprocessing and Analysis

Comments on four videos on the YouTube accounts of CNN and Fox News were collected with the YouTube API (YouTube Application Programming Interface) interface using artificial intelligence algorithms and Python programming language. Then, the ChatGPT-4.5 artificial intelligence model of OpenAI was used for sentiment

analysis of the comments. Then, 226.000 data in the created data set were cleaned. Comments in languages other than English, emojis, numbers, special characters, unnecessary spaces and links were removed. The cleaned data/comments were separated into tokens and lemmatization was applied and the words were converted into their root forms. VADER, Gensim, Pandas, Requests and NLTK libraries were used for data extraction, processing and analysis. Then, sentiment analysis of the data was performed. Eight basic emotions (joy, sadness, anger, fear, trust, disgust, surprise and anticipation) from Plutchik's Emotion Wheel were used in the analysis of the data (Plutchik, 1980). As a result of the analysis, emotion classifications and thematic contexts were visualized in detail. The data were obtained from four videos of the Trump-Zelensky meeting on YouTube accounts of CNN and Fox News television channels between February 28, 2025 and March 1, 2025.

Scope and Limitations

The study focuses on the Trump-Zelensky meeting that took place at the White House in the United States on February 28, 2025. In order to determine people's opinions about the meeting, the meeting videos on the YouTube accounts of CNN and Fox News television channels in the USA were determined as the population. The four videos with the highest number of views among these videos were selected as the sample. These two television channels were chosen because they are the two most watched news channels in the US and CNN is close to Democrats while Fox News is close to Republicans. CNN's YouTube videos "What Kaitlan Collins saw during fiery Trump-Zelensky argument" and "Watch tense Oval Office argument between Zelensky, Trump and Vance" posted on February 28 and Fox News' videos "Zelenskyy asked whether he owes Trump an apology" and "Jesse Watters: Zelenskyy really screwed up" were included in the study. In the study, data set on the four videos were analyzed, and other videos of the Trump-Zelensky meeting shared on the YouTube accounts of the two news channels between February 28 and March 1 were excluded, as sufficient saturation was reached.

Findings and Discussion

As a result of the analysis conducted using the VADER sentiment analysis technique, the overall sentiment orientation of YouTube comments on the Trump-Zelensky

meeting was comprehensively determined. In this study, data set were analyzed in detail and the percentage distribution of the overall sentiments in the comments is presented in the graph below (Figure 2).

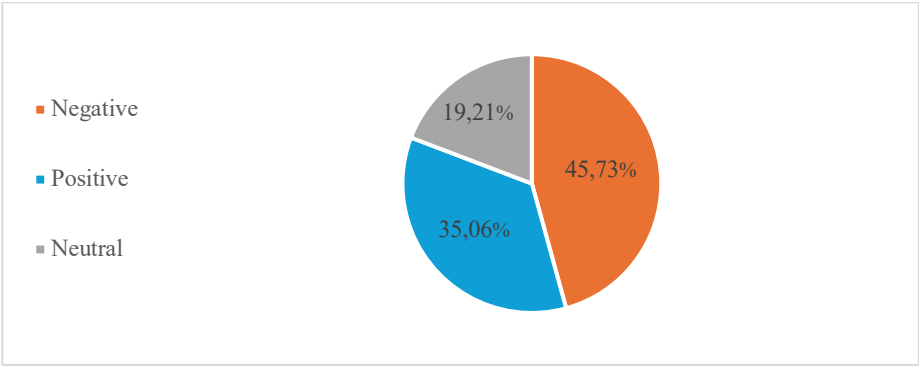

Figure 2. VADER Sentiment Analysis Distribution of Comments

These findings clearly show that negative emotions (45,73%) were clearly dominant in the comments. This shows that the Trump-Zelensky meeting had a widespread negative impact on the public and that the meeting was generally perceived negatively by the public. The high level of negative emotions can be interpreted as the content and results of the meeting did not meet the expectations of the public and led to serious criticism.

A more detailed analysis of this situation shows that the issues raised in the comments, especially the leaders’ decisions, diplomatic approaches and their potential consequences, were intensely debated. Negative comments were generally characterized by criticism of diplomatic failures, policy inconsistencies, communication problems and personal attitudes of the leaders. The wording of these comments clearly reveals widespread public doubts and concerns about the diplomatic success of the meeting.

The significant level of positive sentiments (35,06%) in the comments reveals that there is also a positive approach towards the meeting. Positive comments generally emphasized the courageous attitudes of the leaders, potential peace and settlement processes, and expectations of positive diplomatic outcomes from the meeting. These comments show that the meeting is considered as a positive and promising development by some segments. However, the fact that the rate of positive comments lagged behind

the rate of negative comments reveals that the public opinion was significantly critical and cautious despite the generally optimistic expectations.

The proportion of neutral comments (19,21%) indicates that a segment of the public refrained from expressing a clear attitude or sentiment towards the meeting. Neutral comments are often observational or questioning the diplomatic process, but do not express a clear positive or negative stance. The presence of these comments reflects public uncertainty and lack of clarity about the meeting, which may be attributed to the fact that diplomatic processes are not sufficiently transparent or clear to the public.

The results of the sentiment analysis show that leaders' policies and diplomatic processes are closely monitored and evaluated by the public. In particular, the high number of negative and positive comments shows that the public actively follows, interprets and discusses such diplomatic developments. This emphasizes the need for political leaders to communicate their diplomatic decisions and communication strategies to the public in a more effective and transparent manner.

Moreover, the results of the analysis show that diplomatic processes significantly affect the emotional and psychological state of the public. The weight of negative sentiments indicates that public anxiety, anger and dissatisfaction are evident and political actors should take these emotions into account. The presence of positive comments, on the other hand, suggests that if diplomatic initiatives are successful, the public may support these processes with hope and optimism.

The comprehensive AI-powered VADER sentiment analysis reveals in detail the public's emotional and intellectual perspectives on the Trump-Zelensky meeting. The findings of this analysis provide important data for understanding the impact of diplomatic events and processes on society. The information obtained clearly demonstrates the importance of taking into account public reactions and expectations in the management of diplomatic processes and the development of communication strategies. It is believed that these findings will provide valuable references for policy decisions and diplomatic approaches in the future.

In order to deepen the analysis, a frequency analysis of the words used in the comments was also included. This analysis clearly reveals the main issues, concerns and focus of

the commentators on the meeting. The most frequently used words are shown in detail and clearly in the graph below (Figure 3).

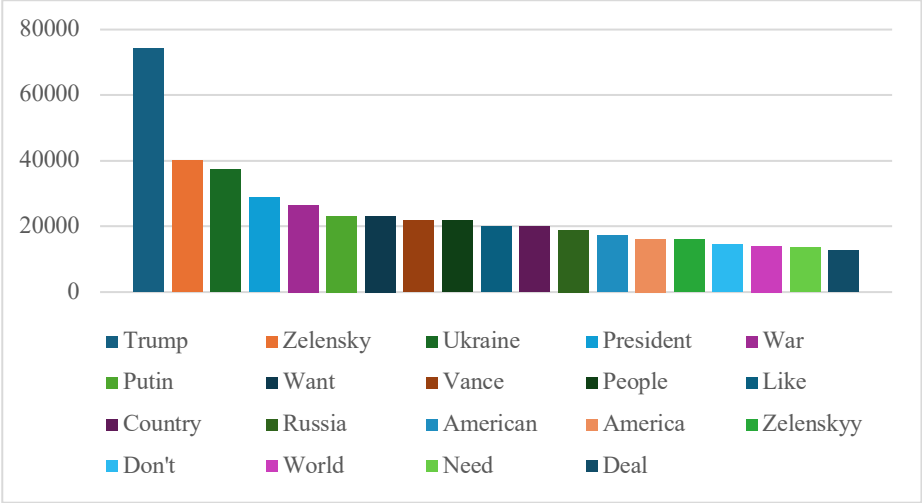

Figure 3. Most Frequently Used Words in Comments

The frequency analysis of the words used in the comments clearly reveals the general attitude of the public towards the Trump-Zelensky meeting and the issues they pay attention to. The most frequently used word in the analyzed comments, “Trump”, stands out with a significant difference (74.027 times) compared to other words. It is evident that the vast majority of commentators intensively discussed the attitudes, statements, policies and general behavior of US President Donald Trump during the meeting. The fact that Trump became the focus for commentators shows that his role during the meeting was of critical importance and that he was intensely questioned and criticized by the public.

The fact that the words “Zelensky” (40.079 times) and “Zelenskyy” (15.923 times) were mentioned less frequently than Trump suggests that commentators also discussed the role and behavior of Ukrainian President Volodymyr Zelensky, but Trump’s attitudes and policies were more at the center of the discussions. This suggests that Zelensky’s role and behavior in the negotiation process was not ignored by the public but was the subject of less intense discussion.

The most frequently used words in the comments by country are Ukraine and Russia. The word “Ukraine” was used 37.394 times, almost twice as often as “Russia” (18.860

times). The high frequency of the word “Ukraine” in the comments indicates that the public has developed a strong awareness and sensitivity to Ukraine’s current political, military and diplomatic issues. Commentators engaged in in-depth discussions about Ukraine’s challenges and crises and were seriously concerned about the country’s future. Moreover, the overall tone of commentary on Ukraine reflects an atmosphere of uncertainty and anxiety about the country’s current situation and future.

Moreover, the prominent use of the word “Russia” in the commentaries indicates that the public closely follows and actively discusses Russia’s relations with Ukraine and the consequences of its overall policies in the region. The intensive assessment of Russia’s regional influence and diplomatic role reveals that commentators consider these relations in a complex and critical context.

The frequent use of the words “America” and “American” in the commentaries shows that the commentators were interested not only in the policies expressed during the meeting, but also in the international role, diplomatic moves and political stance of the United States in general. The intensive use of these words shows that commentators questioned America’s diplomatic approach and general political stance in detail and made broad critical assessments. It is understood that foreign policy preferences and strategic steps are one of the main areas of discussion in the evaluation of the US international policies.

Moreover, other words frequently mentioned in the commentaries show that the public in general is intensely interested and concerned about international diplomacy, the risk of war, regional stability, the impact of leaders’ decisions and global politics. The commentators’ discussions are not limited to the personal politics of the leaders, but also include deep analysis of the international politics and strategic goals of the countries from a broad perspective.

The findings from the word frequency analysis reveal that the Trump-Zelensky meeting resonated widely with the public and provoked wide-ranging discussions and analyses. Commentators evaluated the meeting not only in terms of the personal attitudes of the two leaders, but also from a broader perspective of the countries’ overall policies and diplomatic approaches. This clearly demonstrates how diplomatic processes are perceived and discussed by the public and the high level of public sensitivity towards

these processes. This active and in-depth attitude of the public emphasizes the importance of political leaders and decision-makers to take public perception into account when managing diplomatic processes.

In conclusion, the VADER sentiment analysis and word frequency analysis clearly reveal the feelings and opinions of the public regarding the Trump-Zelensky meeting and provide important data in terms of showing how diplomatic developments are perceived by the public.

The YouTube comment analysis, based on Plutchik’s Eight Basic Emotions Model, aims to examine public perception of the Trump-Zelensky meeting in depth. The analysis of data set in total reveals the emotional distribution of these comments and significant trends. The graph details the percentages of the identified emotion categories (Figure 4):

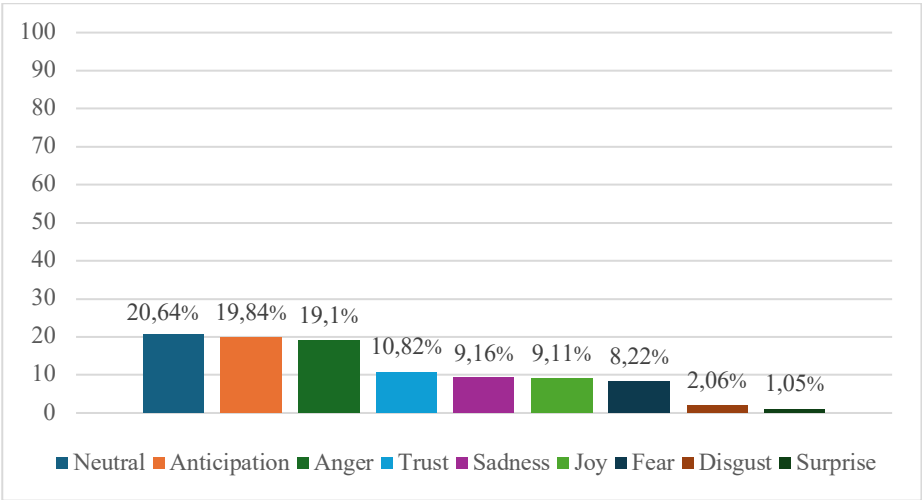

Figure 4. Distribution of Comments According to the Plutchik Emotion Wheel

As a result of the analysis, it was determined that the neutral emotion was the highest in the comments in general (20,64%). This situation shows that some of the commentators did not exhibit a clear emotional attitude towards the meeting or avoided expressing a clear attitude. Neutral comments generally show that the commentators were undecided about evaluating the meeting. In addition, some neutral comments may have been written in an ironic or questioning tone, which is an element that should be carefully considered in the context of the general analysis.

The fact that the sense of anticipation ranked second with a high rate (19,84%) reveals that commentators are following the future outcomes of the Trump-Zelensky meeting with great curiosity and uncertainty. A significant portion of the public is closely monitoring the diplomatic implications of the meeting, the positions of the two leaders and potential developments, and has various anticipations about the road map to be followed, especially in international relations. The high level of anticipation indicates that the process is still being discussed dynamically in public opinion and that future developments are important.

The high rate of anger (19,10%) indicates that the public is significantly reactive towards the talks and the behavior of the leaders. The high level of anger indicates that there was a significant level of dissatisfaction and anger among the public towards the meeting, suggesting that the diplomatic stance of the leaders or the discourses expressed during the meeting may have been received negatively by the public. In particular, comments criticized the leaders' policies, diplomatic failures or the tensions created in international relations.

The significant rates of trust (10,82%) and sadness (9,16%) indicate that the public evaluates diplomatic developments in a complex and multifaceted manner. While the sense of trust indicates that some commentators support the decisions taken by the leaders, this support can be associated with diplomatic or personal trust in the leaders. On the other hand, a significant rate of sadness can be directly associated with the losses or disappointments caused by the international tensions and conflicts created by the meeting. In particular, the ongoing discussions on the Ukraine-Russia war and the reflections of this war on the international public opinion have caused the feeling of sadness to be reflected in the comments.

The fact that the emotion of joy (9,11%) has a significant place in the analysis shows that some commentators approach the meeting from a positive perspective. Comments containing joy may stem from satisfaction with diplomatic progress, positive reactions to the leaders' statements, or tendencies to take sides. The significant level of the emotion of fear (8,22%) shows that the uncertainties created by the meeting create anxiety in the public. In particular, concerns about international conflicts, economic uncertainties, and security policies have caused the emotion of fear to become apparent in the comments.

The emotions of disgust (2,06%) and surprise (1,05%), which emerged at lower rates, show that the comments are generally expressed through more serious and distinct emotions, and that superficial or temporary emotions find less space in the comments. The low rate of emotion of disgust shows that the public's attitude towards diplomatic talks is generally based on more rational foundations.

In his article, O'Meara examines how Trump's behavior during his Oval Office meeting with Ukrainian President Volodymyr Zelensky shook the norms of diplomacy, the cornerstone of the international community. O'Meara offers a highly critical assessment, arguing that Trump violated diplomatic courtesy and norms, undermined principles such as balance, mutual respect and predictability in interstate relations, and failed to fulfill the United States' responsibilities to the international order as a great power (O'Meara, 2025). Afridi and Ali (2025) analyzed that in the meeting between Trump and Zelensky, Trump displayed a harsh and condescending attitude and used threatening language.

Zeps (2025) also states in his article that Trump publicly humiliated Zelensky, and afterwards large crowds gathered in Times Square in New York to support Ukraine and protest against Trump. These protests reveal that a section of the public has shown a serious reaction against Trump's foreign policy. At the same time, social media posts and comments show that the public is particularly angry about Trump's Ukraine policy and behavior.

At this point, the findings of Afridi and Ali (2025), O'Meara (2025) and Zeps (2025) overlap with the findings of this study. Especially in social networking sites, one of the most common feelings about the Trump-Zelensky meeting was anger towards Trump.

In conclusion, the analysis reveals in detail the public sentiment regarding the Trump-Zelensky meeting. The results of this analysis make an important contribution to understanding the emotional impact of diplomatic events and international relations on public opinion. The predominant distribution of emotions in the comments shows that the public has developed a great interest and attitude towards the meeting and that the process is actively discussed not only at the level of political leaders but also by the public.

Conclusion

In this study, YouTube comments on the Trump-Zelensky meeting were analyzed in detail and comprehensively through sentiment analysis using artificial intelligence and text mining methods. The development of digital media and social networks has enabled individuals to share their feelings, thoughts and attitudes on political and diplomatic issues with large audiences quickly and effectively. This has made it important to analyze the massive datasets generated on social media platforms and to use such data as a critical source for understanding the impact of political and diplomatic events on public opinion.

In the theoretical framework and literature review of the study, it has been observed that sentiment analysis has expanded its use in different disciplines and has made significant contributions to decision-making processes in fields such as social sciences, marketing, political science and economics. Accordingly, analyzing comments made on social media with automated methods is of great importance in terms of understanding the general emotional state of the society, political attitudes, economic expectations and perceptions of social events. In the literature, sentiment analysis methods have been successfully used for various purposes such as predicting election results, predicting movie and product success, market analysis and understanding social events. This study fills the gaps in the literature and provides a valuable and comprehensive example to understand the effects of an international diplomatic event on society.

Analyzing a total of 226.000 comments in the research clearly revealed the multifaceted effects of the Trump-Zelensky meeting on public opinion. The comments were classified using VADER sentiment analysis method, Plutchik's Eight Basic Sentiment Model and word frequency analysis in artificial intelligence-based analysis processes. The combination of these methods increased the validity and reliability of the findings.

As a result of the analysis, it was determined that a significant portion of the comments contained negative emotions. The high level of negative sentiment indicates that the public is generally dissatisfied and deeply critical of the Trump-Zelensky meeting. In particular, the comments criticized the diplomatic approach, political inconsistencies and communication styles of the leaders. Commentators were particularly critical of

Trump's tone and diplomatic strategy during the meeting, emphasizing that the resulting uncertainties and political tensions raised serious concerns among the public.

The rate of positive comments was also found to be at a remarkable level. This situation reveals that a certain part of the public has optimistic expectations about the meeting and believes that there will be positive diplomatic developments in the future. In the positive comments, the courageous and constructive attitudes of the leaders, the peaceful solutions that can be achieved in diplomatic processes and the hopes for the future were emphasized. These commentators think that the meeting can have positive results in the long term and create new opportunities in international relations. The rate of neutral comments was also found to be at a significant level in the research. Neutral comments show that a significant part of the commentators avoided expressing a clear attitude or feeling about the meeting and followed the process more from an observer perspective. This group preferred not to make a definitive comment due to the uncertainty created by the complexity of the diplomatic events and the fact that their results were not yet clear.

Analyses conducted within the scope of Plutchik's Eight Basic Emotions Model revealed that the emotions of "anticipation" and "anger" were dominant in the comments. A high level of anticipation indicates that commentators are curious, anxious and uncertain about the possible future outcomes of the diplomatic meeting. Significant levels of anger, on the other hand, indicate that criticism of leaders' policy decisions, diplomatic strategies and communication methods provoked strong reactions from the public. This is a clear expression of public dissatisfaction with diplomatic leadership and communication strategies.

The word frequency analysis of the comments revealed that the most frequently used words were "Trump", "Zelensky-Zelenskyy", "Ukraine", "Russia", "America" and "American". This shows that commentators assessed the diplomatic meeting not only in terms of the personal attitudes of individual leaders, but also in the context of the general political attitudes of countries and international relations. The fact that Trump's name was mentioned most frequently in the comments shows that the public particularly questioned and criticized Trump's policies, diplomatic approaches and personal attitudes.

In conclusion, this study confirms the increasing influence of digital media and social networks on society, which was emphasized in the introduction and literature review. Parallel to the effective use of sentiment analysis methods in different fields in the literature, this study proves that sentiment analysis methods are effective and valuable in analyzing political and diplomatic processes. Accordingly, it is concluded that it is important to take into account the feelings and opinions of public more effectively in political and diplomatic decision-making processes.

The study emphasizes that social media analysis and sentiment analysis methods should be used as an important source of reference for policymakers, researchers and social analysts. This study provides an important basis for future methods and approaches to be used in analyzing similar political and diplomatic events.

Disclaimer

The qualitative method was used in the study and social media data were analyzed. Ethics committee approval is therefore not required. In addition, there is no potential conflict of interest in the study.

In this study, YouTube video comments were analyzed using the ChatGPT-4.5 model developed by OpenAI within the scope of artificial intelligence-based sentiment analysis methods. Thereafter using this tool, the author has reviewed and edited the content as necessary and taken full responsibility for the content of the published article.

References

- Afridi, S. J. & Ali, Q. (2025). Trump new approaches (ceasefire agreement) toward Russia-Ukraine Conflicts and its implications for regional security. *Social Science Review Archives*, 3 (2), 214-229.
- Akın, B. K., & Şimşek, U. T. G. (2018a). Adaptif öğrenme sözlüğü temelli duygu analiz algoritması önerisi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 11(3), 245-253.
- Akın, B. K., & Şimşek, U. T. G. (2018b). Sosyal medya analitiği ile değer yaratma: Duygu analizi ile geleceğe yönelim. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(3), 797-811.

- Aksaya, H., & Gülseçen, S. (2020). Doğal dil işleme çalışmalarında yeni yaklaşımlar. In S. Gülseçen (Ed.), *Mühendislikte Yapay Zeka ve Uygulamaları 3* (pp. 165-176). Sakarya Üniversitesi Yayınevi.
- Atlı, Y., & İlhan, N. (2021). Duygu analizi için yeni bir sözlük; NAYALex duygu sözlüğü. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 27, 1050-1060.
- Cambridge Dictionary (2025). *Sentiment analysis*. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sentiment-analysis>
- Cebeci, H. İ. (2020). Sosyal medya verileri ile duygu analizi. In S. Gülseçen (Ed.), *Mühendislikte Yapay Zeka ve Uygulamaları 3* (pp. 191-210). Sakarya Üniversitesi Yayınevi.
- Ceron, A., Curini, L., Iacus, S. M., & Porro, G. (2014). Every tweet counts? How sentiment analysis of social media can improve our knowledge of citizens' political preferences with an application to Italy and France. *New Media Society*, 16(2), 340-358.
- Deori, M., Kumar, V. & Verma, M. K. (2023). Analysis of YouTube video contents on Koha and DSpace, and sentiment analysis of viewers' comments. *Library Hi Tech*, 41(3), 711-728.
- Drus, Z., & Khalid, H. (2019). Sentiment analysis in social media and its application: Systematic literature review. *Procedia Computer Science*, 161, 707-714.
- Hopkins, D. J., & King, G. (2010). A method of automated nonparametric content analysis for social science. *American Journal of Political Science*, 54(1), 229-247.
- Gujrati, R. (2020). Artificial intelligence for business. In S. Gülseçen (Ed.), *Mühendislikte Yapay Zeka ve Uygulamaları 3* (pp. 13-25). Sakarya Üniversitesi Yayınevi.
- Karaahmetoğlu, E., Ersöz, S., & Karaahmetoğlu, O. (2021). Sosyal ağ tabanlı verilerden faydalanarak korona virüs konulu duygu analizi çalışması. *Ergonomi*, 4(1), 47-54.

- Kılıçer, S., & Samlı, R. (2022). Farklı dillerdeki metinler üzerinde yapılan duygu analizi çalışmalarının incelenmesi, *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi*, 13(3), 493-509.
- Kibar, A. (2020). App Inventor ile anlık çeviri yardımcısı. In S. Gülseçen (Ed.), *Mühendislikte Yapay Zeka ve Uygulamaları 3* (pp. 177-190). Sakarya Üniversitesi Yayınevi.
- Kumar, A., & Teeja, M. S. (2012). Sentiment analysis: A perspective on its past, present and future. *International Journal of Intelligent Systems and Applications*, 4(10), 1-14.
- Kumaş, E. (2021). Türkçe Twitter Verilerinden duygu analizi yapılırken sınıflandırıcıların karşılaştırılması. *ESTUDAM Bilişim*, 2(2), 1-5.
- Latif, E., Mai, G., Nyaaba, M., Wu, X., Liu, N., Lu, G., Li, S., Liu, T. & Zhai, X. (2023). Artificial general intelligence (AGI) for education. *arXiv preprint*, 1-19.
- Liu, B. (2022). *Sentiment analysis and opinion mining*. Berlin: Springer Nature.
- Meghana, K. (2024). Artificial intelligence and sentiment analysis in YouTube comments: A comprehensive overview. In *2nd International Conference on Intelligent Data Communication Technologies and Internet of Things*, 1565-1572.
- Mehta, T., & Deshmukh, G. (2022). YouTube ad view sentiment analysis using deep learning and machine learning. *International Journal of Computer Applications*, 184(11), 10-14.
- Mehta, P., & Pandya, S. (2020). A review on sentiment analysis methodologies, practices and applications. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(2), 601-609.
- O'Meara, K. (2025). Opinion - Trump, shattered diplomacy and international society. <https://www.e-ir.info/pdf/108028>
- Plutchik, R. (1980). A general psychoevolutionary theory of emotion. In R. Plutchik & H. Kellerman. (Eds.), *Theories of Emotion* (pp. 3-33). Academic Press.

- Polat, H., & Ağca, Y. (2022). Tripadvisor kullanıcılarının Türkçe ve İngilizce yorumları kapsamında duygu analizi yöntemlerinin karşılaştırmalı analizi. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 901-916.
- Reis, Z. A. (2020). Yapay zeka ve etik. In S. Gülseçen (Ed.), *Mühendislikte Yapay Zeka ve Uygulamaları 3* (pp. 259-274). Sakarya Üniversitesi Yayınevi.
- Sarıman, G., & Mutaf, E. (2020). Covid-19 sürecinde Twitter mesajlarının duygu analizi. *Euroasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences*, 7(10), 137-148.
- Seker, S. E. (2016). Duygu analizi. *YBSAnsiklopedi*, 3(3), 1-41.
- Smith, T. W. (2016). *The book of human emotions: From ambiguphobia to umpty 154 words from around the world for how we feel*. Little, Brown Spark.
- Timani, H., Shah, P., & Joshi, M. (2019). Predicting success of a movie from Youtube trailer comments using sentiment analysis. In *6th International Conference on Computing for Sustainable Global Development*, 584-586.
- Zeps, D. (2025). What can make the US stop supporting Russia from its collapse? <https://scireprints.lu.lv/546/1/war.44.pdf>

Geliş Tarihi:

22.04.2024

Kabul Tarihi:

10.03.2025

Yayınlanma Tarihi:

27.06.2025

Kaynakça Gösterimi: Yıldırım, C. (2025). Kuantum yönetimine kısa bir bakış. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(52), 380-395, doi: 10.46928/iticusbe.1471976

KUANTUM YÖNETİMİNE KISA BİR BAKIŞ

Derleme

Canan Yıldırım

Sorumlu Yazar

Karabük Üniversitesi

cananyildiran@karabuk.edu.tr

Canan Yıldırım, Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde Doç. Dr. olarak görev yapmaktadır.

Yönetim ve strateji, girişimcilik alanlarında araştırmalar yapmaktadır.

Kuantum Yönetimine Kısa Bir Bakış

Canan Yıldırım

cananyildiran@karabuk.edu.tr

Özet

Her şeyin her şeyle etkileşim içinde ve birbirine bağlı olduğu bütünlük perspektifi, küreselleşme ile giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu noktada örgütlerin kuantum bir organizasyona dönüşmesinin gerekliliği ve böylece örgütteki sayılı tarafların refahı yerine en küçük birimden en büyük birime kadar tüm tarafların refahı ve kazancı vurgulanmaktadır. Canlı organizmalar olarak tanımlanan örgütlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri bulundukları çevreye bağlıdır. Yüzyıl koşullarında bir canlı organizmanın kendi kolonisinde (sektöründe) yaşamını sürdürebilmesi için kazan-kazan anlayışından çok, çoklu-kazanan anlayışına evrilmesi gerektiği belirtilmektedir. Kuantum fiziği yasalarının nerede geçerli olduğu sorusunun kısa cevabı “her yerde”dir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı kuantum teorisini ve kuantum yönetimini incelemektir. Çalışma yazılı ve veri tabanlı kaynakların incelenmesi ile hazırlanmıştır. 21. yüzyılın gerekliliklerine uygun olarak, kuruluşların temel bilimlerden yararlanarak yönetsel anlamda kendilerini güncellemeleri, iş süreçlerini ekosistem topluluğu perspektifinden bütünsel ve bağlantılı bir yaklaşımla şekillendirmeleri, böylece sürdürülebilirlik ve kârlılık konusunda ortak bir anlayış doğrultusunda hareket etmeleri gerekmektedir. Kuantum perspektifinin getirdiği bütünsel yaklaşım, serbest akışlı etkileşimi ve ortak karar almanın önemini vurgulamaktadır. Çalışmanın özgün tarafı, kolektif olarak zaman algısının daralmasından dolayı kuantum teorisi ve kuantum yönetimine ilişkin kapsamlı ve öz bir bakışın sunulabilmesi ve gelecekteki çalışmalar için yön belirlemeye çalışarak literatüre katkıda bulunmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kuantum teorisi, kuantum yönetimi, yönetim bilimi.

JEL Kodu: M1, L2

A Brief View at Quantum Management

Abstract

The perspective of integrity, where everything interacts with everything and is interconnected, is increasingly coming to the fore with globalization. At this point, the necessity of organizations to transform into a quantum organization and thus, instead of the welfare of the few parties in the organization, the welfare and profit of all parties from the smallest unit to the largest unit is emphasized. The survival of organizations defined as living organisms depends on the environment they are in. It is stated that for a living organism to survive in its own colony (sector) in the conditions of the century, it should evolve from a win-win understanding to a multi-winner understanding. The short answer to the question of where the laws of quantum physics are valid is “everywhere”. Starting from this point, the purpose of this study is to examine quantum theory and quantum management. The study is prepared by examining written and data-based sources. In accordance with the requirements of the 21st century, organizations need to update themselves in a managerial sense by making use of basic sciences, shape their business processes with a holistic and connected approach from the perspective of the ecosystem community, and thus act in line with a common understanding of sustainability and profitability. The holistic approach brought by the quantum perspective emphasizes the importance of free-flow interaction and joint decision-making. The originality of the study is that it provides a comprehensive and concise overview of quantum theory and quantum management due to the collective narrowing of the perception of time and contributes to the literature by trying to determine the direction for future studies.

Keywords: Quantum theory, quantum management, management science.

JEL Code: M1, L2

Giriş

Bireyler, hayatlarını fiziksel, duygusal ve ruhsal şekilde derinden birbirine bağlı olarak deneyimlediklerinde, düşünme ve hareket etme şekilleri de değişecektir. Kendilerini evren ile bir olarak görmeye başlayacaklardır. Böylece, bireyler kendileri ile, başkaları ile ve tüm yaşam biçimleri ile olan etkileşimlerinde tutarlı hale gelebileceklerdir. Bütünlük ve bağlantılılık deneyimi, bireyin hem özel hayatında hem de iş hayatında davranışını ve karar verme sürecini değiştirecektir (Laszlo, 2020, s. 5). Bireylerin, ürünlerin, hizmetlerin, örgütlerin ve sektörlerin hayat seyirlerinin her aşamasında çeşitli sistemlerin öğeleri olduğu bilinmektedir. Bu ekosistemin uzun ömürlü olabilmesi için, sistem ve öge ilişkileri çok değişkenli olarak ele alınması bir zorunluluk haline gelmiştir.

“Her şeyin birbirleriyle ilişki halinde olduğu ve ilişkilerin sürekli değiştiği, değişimin ise belirsizliği doğurduğu” kuantum mekaniği anlayışı, doğayı anlayabilmek ve açıklayabilmek ile ilgili farklı bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şanal, 2020, s. 47). 21. yüzyılda da kâr amacı güden örgütler için kâr ve büyüme önemlilik derecesini korumaktadır. Fakat kâra ve büyümeye doğru giden bu süreçte birçok eylemin veya düşüncenin kâr kadar önemli olduğu görülmektedir. Bir kuantum örgütünde kâr elde etmek ise, örgütün çalışanlarına, müşterilerine ve hem sosyal hem de doğal çevreye karşı sorumluluğundan kaynaklanan daha geniş ahlaki ve etik düşüncelere dayanmaktadır (Zohar, 2022, s. 42). Hamel ve Zanini (2022) insanların bir kaynak olarak değil insan olarak görülmesini vurgulamaktadır. İnsan, birbirleri ile sürekli iletişim halinde olan hücrel bir sistem bütünüdür. Kuantum yönetimi bir yönetim teorisinden daha fazlası olup yönetim için yeni bir paradigmadır. Yani, çalışanın ne anlama geldiğine dair tamamen farklı bir düşünme tarzının temelini oluşturan, değerler ve ahlaki ilkelere dayanan bir yaşam felsefesidir (Zohar, 2022, s. 51). Kuantum yönetimine dayalı bilimsel çalışmalar giderek yaygınlaşmaktadır. Alan yazın incelendiğinde, 21. yüzyılın bilimi olarak görülen karmaşıklık biliminin geleneksel akla ve yönetime dayalı uygulamalarının örgütlerin içinde bulunduğu veri dünyasında yetersiz kaldığı ve nasıl ki temel bilimler ve mühendislik alanlarında yeni yöntem ve teknik arayışları varsa (kuantum bilgisayar, enerji sistemleri gibi) yönetim alanında da yeni yöntemlere ve tekniklere ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Kuantum çağı olarak adlandırılan bir dönemde kervanın yolda düzülme olasılığı daha da

zorlaştırmıştır. Ne kervanın ne yolun ne de yolcuların riske atılmaması, rekabet gücü ve sürdürülebilirlik için oldukça önemlidir. Bu çalışmada kuantum teorisinden yararlanılarak kuantum yönetiminin ne olduğu ve nasıl uygulanması gerektiğine dair literatürde yer alan çalışmalar paylaşılmış ve son olarak genel bir değerlendirme ile gelecek çalışmalar için fikir parçacıkları sunulmaya çalışılmıştır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve/Literatür

Kuantum Teorisi

19. yüzyılda James Clerk Maxwell, bilinen her şeyin az sayıda denklemden çıkarılabileceğini ifade etmiş ve fiziksel evrenin davranışını yöneten elektronik manyetizmanın temel ilkelerini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler, bilimsel düşüncedeki felsefi bakış açılarının da gelişmesine neden olmuştur. Evrendeki her şey katı fiziksel yasalarla belirleniyorsa, herhangi bir fiziksel sistemin gelecekteki davranışının, hatta prensipte tüm evrenin, bu yasaların ve sistemin mevcut durumunun bilgisinden belirlenebileceği anlaşıldı. Ancak evrenin gelecekteki davranışının fiziksel yasalara tabi olduğunu öne süren determinizm ilkesi, kesinlikle Isaac Newton ve öncülleri tarafından geliştirilen düşünme tarzının doğrudan bir sonucu gibi görülmektedir. Bu durum, 19. yüzyıl Fransız bilim adamı ve filozofu Pierre Simon de Laplace'ın şu sözleriyle özetlenebilir: “Evrenin şu anki durumunu, geçmişinin etkisi ve geleceğinin nedeni olarak görebiliriz” (Rae, 2004, s. 2).

19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında fizikte bir bunalıma tanık olunmuş ve bir dizi deneysel sonucun klasik fizik ile bağdaşması bütünü ile olanaksız olan kavramların gerekliliği ortaya çıkmıştır (Gasiorowicz, 2003, s. 1). Aslında klasik (Newtoncul) mekanik ile kuantum mekaniği arasındaki temel fark neyi betimlediklerindedir. Klasik mekanikte, bir parçacığın gelecekteki durumu, parçacığın başlangıçtaki konum ve momentumuyla üzerine etki eden kuvvetler tarafından belirlenmektedir. Kuantum mekaniği de gözlenebilir büyüklükler arasında bağlantılar bulmaktadır. Fakat belirsizlik ilkesi, gözlenebilir bir büyüklüğün doğasının atomların dünyasında farklı olduğunu ileri sürmektedir. Kuantum mekaniğinde, sebep ve sonuç arasında hâlâ bir ilişki vardır. Fakat anlamların dikkatlice yorumlanması gerekmektedir. Klasik mekanikteki gelecek hakkındaki kesinlik, kuantum mekaniğinde olanaksızdır. Çünkü bir parçacığın ilk durumu kesinlikle saptanamaz (Beiser, 2008, s. 160).

Böylelikle, köklü varsayımlar ve parlak deneylerin etkileşimiyle yeni kavramların gelişmesi, kuantum teorisi ile yeni fikirlerin ortaya çıkması gerçekleşmiştir (Gasirowicz, 2003, s. 1). Yani mevcut durumun, yalnızca “geçmişinin sonucu” ve “geleceğin nedeni” olmayan bir evrenle uzlaşmak olduğu ifade edilmektedir (Rae, 2004, s. 3; Rohrlich, 1992, s. 161).

Klasik fiziğin amaçlarından biri, fiziksel gerçekliğin, yani şeylerin “gerçekte oldukları gibi” tanımlanması anlamına gelen bir ontoloji sağlamaktır. Kuantum fiziğinin standart yorumunda ise bu kadar tutarlı bir ontoloji sağlamak imkansızdır. Örneğin kuantum teorisi, bir nesneyi ölçme veya gözlemleme eyleminin genellikle onun durumunu derinden değiştirdiğini ve nesnenin olası özelliklerinin gerçekte ölçülen şeye bağlı olabileceğini ifade etmektedir. Fiziksel bir sistemi tanımlayan parametreler (örneğin, parçacığın konumu, momentumu, enerjisi, zamanı, açısal momentum vb. gibi), ölçülmekten veya “gözlemlenmekten” gerçeklik kazandıkları gerçeğinin önemini vurgulamak için sıklıkla “gözlemlenebilirler” olarak tanımlanmaktadır (Rae, 2004, s. 4). Newton fiziği, bir sistemin mevcut durumu yeterli doğruluk ile bilindiğinde, onun geleceğinin belirlenebileceğini kapsamaktadır. Buna karşın Kuantum teorisi, geleceği tahmin edebilmek için mevcut durum ve geçmiş durum hakkında yeterli bilgiye sahip olmak ya da olmamaktan öte, evrenin temelde bir bilinmezlik içerdiğini ileri sürer. Buradaki belirsizlik daha iyisinin yapılamaması ile ilgili değildir (Rohrlich, 1992, s. 147). Yani kuantum teorisinin temel sonucu, bir sistemin gelecekteki davranışının, mevcut durumunun ne kadar doğru bilindiğine bakılmaksızın tahmin edilebilir olmadığıdır (Rae, 2004). Kuantum fiziğine nerede dikkat edilmeli sorusuna “çok küçük şeyler dünyasında, yani moleküller dünyası ve onlardan daha küçük olan atomlar dünyasında, onlardan da küçük atomik çekirdekler ve daha da küçük temel parçacıklar dünyasında; atomlar da dâhil olmasına rağmen, genel olarak atom-altı dünya denilen dünyada” şeklinde cevap verilmiştir (Ford, 2019, s. 20).

Bir teoriden deneysel doğrulamanın dışında daha fazlası istenmektedir. Sadece bir deneyin sonuçlarını belirlemek değil, aynı zamanda gözlemlenen sonuçların altında yattığı varsayılan fiziksel olayların anlaşılmasını sağlamak da beklenmektedir. Başka bir ifade ile teori, bir ibrenin kadrân üzerindeki konumunu vermekle kalmamalı, aynı zamanda ibrenin neden bu konumu aldığını da açıklamalıdır. Kuantum teorisinde kavramsal zorlukların ortaya çıktığı belirtilmelidir. Örneğin kuantum mekaniğinde

elektron gibi temel bir parçacık, dalga fonksiyonu adı verilen matematiksel ifadeyle temsil edilmektedir. Bu temsil deneyiyle çelişmemekte ve dalga fonksiyonu elektronun herhangi bir yerde bulunma olasılığına ilişkin doğru bir tahmin sağlamaktadır. Bu nedenle dalga fonksiyonuna hangi fiziksel yorumun verilmesinin gerektiği veya elektronun hangi resminin akılda tutulmasının gerektiği tamamen açık bir şekilde belli değildir (d’Espagnat, 1979, s. 158). Kuantum teorisinin formalizmi ise olayların meydana gelme olasılıklarını tahmin etme gücüne sahiptir (Englert, 2013, s. 1).

Kuantum paradigmasının en temel birimleri hem parçacık hem de dalga özelliklerine sahip hem ayrı hem de bağlantılı olarak görülmektedir. Parçacıklı özelliği sebebiyle bir kuantum birimi uzay ve zamanda sabitlenebilir ve ölçülebilir. Buna karşın dalga benzeri bir özelliği de bulunmakta olup tüm diğer kuantum birimleri ile ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Bu ilişkisel (bağlamsallık) doğasından kaynaklı olarak ilgili kuantum birimini tek olarak inceleyip karakterize edebilmeyi imkansızlaştırmaktadır. Bağlamsallık nedeniyle sistemin başka bir yerindeki bir değişiklikten etkilenmesi söz konusudur (Fris ve Lazaridou, 2006, s. 8). Zohar (2022) bağlamsallığı, bir şeyin varlığının onun tüm çevresine bağlı olması durumunda olduğunu ve bunun içerimlerinin de hem kişinin tüm gerçeklik kavramını hem de kişinin o gerçeklik içinde, onun ortakları olarak görülmesi açısından engin bir deniz kadar geniş olduğu şeklinde ifade etmektedir. Evrenin, enerji ve bilginin titreşim alanlarından oluşan, birbirine bağlı bir bütün olduğu, bu enerji ve bilgi alanlarının gerçek (görünür) olmadığı, yalnızca potansiyel (görünmez) olarak var olduğu belirtilmekte ve ayrıca, fiziksel ve zihinsel süreçler, döngüsel, doğrusal olmayan ve nedensel olmayan bir biçimde birbirine bağlı olarak birlikte ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Laszlo, 2020, s. 9).

Kuantum fiziği, kaos teorisi ve karmaşıklık bilimi doğa hakkında farklı bir düşünme biçiminin gerekli olduğunu öne sürmektedir. Yeni paradigmalar doğada hiçbir şeyin sabit olmadığını, olayların tahmin edilemeyeceğini ve kontrolün bir yanılsama olduğunu ileri sürmektedir (Fris ve Lazaridou, 2006, s. 4).

Kuantum Yönetimi

Modern yönetim teorilerinin temeli “Taylorizm”e dayanmakta olup Taylorizm’in ilham kaynağının ise 17. yüzyıl Newton fiziğinin temellerine dayandığı bilinmektedir. Kuantum yönetiminin ilham kaynağı ise kuantum fiziği ve tüm kuantum sistemlerinin

kendilerini organize ettiği temel ilkelerdir. Örgütün en iyi şekilde bilinçli, yaşayan bir sistem, biyolojik bir sistem olarak anlaşılmasını önermektedir (Zohar, 2022, s. 41). Newtoncul veya klasik paradigma dünyası yasalara uyan, kontrol edilebilir ve sebep-sonuç ilişkileri ile açıklanabilir olarak görölmektedir (Geok ve Shaari, 2020, s. 413). Yönetim teorisinde Newton paradigmasının atomizmi, rollerin sınırlandırılmasına ve sınırların kontrol edilmesine vurgu yapmaktadır (Stacey vd., 2000, s. 65). Kuantum paradigmasının perspektifinin bütüncüllüğü, serbest akışlı etkileşimi ve birlikte karar almayı vurgulamaktadır (Fris ve Lazaridou, 2006, s. 9).

Kuantum yönetimi yaklaşımına olan ihtiyacın anlaşılabilmesi için bir işin amacının ve organizasyon ilkelerinin analiz edilmesinin önemi vurgulanmaktadır (Laszlo, 2020, s. 3-4). Guillory (2007) hızlı ve sürekli değışim halinin dünyayı karmaşık bir şekilde istikrarlılık ve öngörülebilirlik durumundan çıkardığını belirtmektedir. Son beş yıldaki değışimin ve dönüşümün hızı ise kabul edilen bir gerçek olmuştur.

Hızlı değışim çağında belirsizlik, öz-örgütlenme, iş birliğı ve yenilik kelimelerinin, yönetimin anahtarları haline geldiğı ifade edilmektedir. Örgütler yasalara, kurallara ve kontrole önem veren Newtoncu yaklaşımı değıştirmenin önemini fark etmektedir. Bu değışim ve yenilik ihtiyacı ise yeni yönetim biçiminin, yani kuantum yönetiminin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Yin, 2019, s. 2220). Kuantum teorisinde dünya ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilip maddeyi oluşturan parçacıklar arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Her bir parçacığın hareketi düzensiz ve ölçülemezdir. Ayrıca, rastgele parçacıklar çarpıştıktan sonra öngörülebilir kombinasyonlar ve değışiklikler üretilebilecek ve sonra yeni şeyler oluşabilecektir. Yönetim biliminde de yönetim faaliyetleri tıpkı parçacıklar gibi birbiri ile yakından ilişkili olan ve ölçülemeyen birçok faktörü içermektedir. Faktörler arasında rastlantısal olarak ölçülemeyen kombinasyonlar ve değışimler bulunmaktadır. Bundan dolayı da yeni faktörler ortaya çıkmaktadır. Bu durum kuantum teorisi ile benzerlik gösterdiği için kuantum yönetiminin de temel noktası olarak ele alınmaktadır (Yin, 2019, s. 2222-2223). Kuantum yönetimi bir kuantum metaforudur ve kuantumun mesajı, insanlar dahil evrenin tüm parçalarının dinamik, bilinçli ve birbirine bağılı varlıklar olduğudur (Akt., Bozorgi, 2020, s. 20). Kuantum yönetimi bir organizasyonun odağını yapısal ve işlevsel yönlerden, kurumsal yaşamın manevi özelliklerine ve niteliklerine kaydırmaktadır (Overman, 1996, s. 489).

Böylece, örgütler için bilimsel temelin Newton fiziği olmadığı, kuantum teorisi olduğu belirtilmektedir (McDaniel ve Walls, 1997, s. 366). Kuantum yönetimi kendi kendini organize eden; holistik, sistem düşüncesine sahip olan; ilişkilerine önem veren, soru sormayı ve deney yapmayı destekleyen; enerjiyi doğru kullanan, önemli önemsiz iş-kişi ayrımı yapmayan ve son olarak bir amaç duygusu olan şeklinde belirtilmektedir (Zohar, 2022, s. 44-51). Kuantum organizasyonların ortak özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır; bir kuantum organizasyonu bütünseldir, çevik, duyarlı ve uyarlanabildir, aşağıdan yukarıya doğru, kendi kendini organize edebilen bir yapıya sahiptir, çeşitlilik üzerinde gelişimini gerçekleştiren, çevre dostu ve eko-sistemiktir, vizyon merkezli ve değer odaklıdır (Zohar, 2022, s. 157-161). Yoğun rekabet ortamında faaliyet gösteren, zengin bilgi işleme yeteneğinin gerektiği organizasyonlar için karmaşık ilişkiler kümesini geliştirme ve sürdürme ve gerçek zamanlı öğrenme kapasitesine sahip olmak zorunludur (McDaniel ve Walls, 1997, s. 363).

Modern örgütler düşüncelerini ve mevcut bilgi birikimlerini genişletebilmek, bilgiyi yeni yöntemlerle uygulayabilmek, birbirlerinden ve ekibin dışındaki diğer kişilerden öğrenebilmek ve böylece farklı bir çözüm üretebilmek için veri toplayıp analiz ederken (Beatty ve Barker Scott, 2004, s. 2-3) bütün bu süreci bir ekosistem topluluğu olarak görebilmelidir.

Alan yazında yer alan sadece kuantum yönetimi ile ilgili araştırmalar incelendiğinde; Değirmenci ve Utku (2000) tarafından yapılan “Yönetim ve örgüt yapısına kuantum mekaniği açısından bir bakış” isimli araştırmada örgütlerde radikal bir dönüşüm için kavramsal bir yapı olarak önerilmektedir. Sazesh ve Siadat (2018) tarafından yapılan araştırmada kuantum yönetimi ve örgütsel çeviklik arasındaki ilişki incelenmiş olup kuantum yönetimi ve örgütsel çeviklik arasında anlamlı pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Laszlo (2019) çalışmasında, kuantum dünya görüşünü hümanist bir yönetime entegre etmenin öneminden bahsetmiş olup tüm yaşamın şimdi ve gelecek nesiller (türler) boyunca geliştiği ve insanlığın tam kapsamlı gelişmeye geçiş yeteneğine sahip olduğu bir güçlendirmenin ihtiyacından bahsetmektedir. Şanal (2020) tarafından yapılan “Yönetimde sinerji için kuantum bakış açısı” başlıklı araştırmada ise sinerjik yönetim ve kuantum yaklaşımı kavramlarının birlikte örgüte işlenmesi sonucunda sinerjik bir etkinin oluşabileceği ifade edilmektedir. Özsungur (2021) tarafından sağlık sektöründe yapılan araştırmada kuantum yönetimi çerçevesinde

sonsuz olasılıklar, dalgalara karşı dayanıklılık, belirsizlik ve anlamlılık, çeşitliliğin tamamlayıcılığı ve karmaşıklık, kaos ve kriz ele alınmış olup birbirleri ile etkileşimli olduğu tespit edilmiştir. Şengöz (2022) tarafından yapılan araştırmada kuantum fikrinin yönetim bilimine katkısı incelemiştir. Ayrıca yönetim süreç ve faaliyetlerine fayda sağlayan yöntemlere rehberlik edebilme potansiyeline sahip olduğu ifade edilmiş olup kuantum teorisinin dolanıklık ve süperpozisyon ilkeleri ile yönetim bilimi ilişkisi de incelenmiştir.

Tartışma

Örgütlerin küresel zorluklara karşı daha etkili çözümler üretebilmeleri, kurumsal olarak güncel kalabilmeleri, kamu yararına hizmet edebilmeleri, iklim değişikliği ve sosyal eşitsizlik ile mücadele edebilmeleri, zehirli işyerlerine çözüm üretebilmeleri için yeni yönetim yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Laszlo, 2019, s. 93). Bireylere, eylemlerinin başkalarını ve doğayı etkilediğine dair farkındalıklarını artıran bir bağlantılılık bilinci kazandırılmalıdır. Bu bağlamda kuantum yönetimi, örgütlerin başarılı olduğu fakat bu başarıyı bir holistik yaklaşımla gerçekleştirebilmenin mümkün olabileceği yeni bir yönetim anlayışı sunmaktadır (Laszlo, 2020, s. 11).

Buradaki farkındalık bireysellikten yani içsel boyuttan başlayıp bireyin dışına, çevresine doğru yayılmaktadır. Farkındalık ile gelen bütünsellik bakışı; bireyin sağlıklı şekilde beslenirken beslendiği dünyayı da nasıl besleyeceğinden, iktisadi dinamiklerin bağımsız olmayıp bir bütünü oluşturan halkalar şeklinde işleyeceğinden, bir işletmenin kârındaki yüzdelik artışının çalışanın kalbindeki huzuruyla bağlantılı olacağından oluşmaktadır. Bireysel faydacılıktan ziyade bütünsel faydacılık şeklinde bir dönüşüm kaçınılmazdır. Bazı küresel işletmelerin bütünsel bir bakış açısına, yönetim şekillerine ve iş modellerine sahip olduğu görülmektedir. Örgütlerin mevcut durumlarını korumalarından ziyade sürdürülebilir bir başarı ile hayatta kalabilmeleri, bütünü görebilme ve bütüne göre yaşayabilme yeteneklerine bağlıdır. Böylelikle ekosistem perspektifinden bütünsel değer oluşturulmaya da başlanacaktır.

Kuantum yönetiminin son yıllarda akademik açıdan da ilgi görmesinin bir nedeni klasik yönetim yaklaşımlarının çağın getirdiği hız ve dönüşüm karşısında tepkilerinin ve çözüm yollarının yetersiz kalması ve bundan dolayı bir arayışın başlamış olması, bir başka nedeni ise dev işletmelerin yönetim sistemlerini kuantum teorisi temelinde

çerçeveselendirip güncellemeleri olarak ifade edilebilir. Bu çalışma ile kuantum teorisi ve kuantum yönetimine kısa bir bakış sağlanıp literatürdeki çalışmalar incelenerek genel bir perspektif sunulmaya çalışılmıştır. Kuantum teorisi, evrende tahmin edilebilir bir şeyin olmasının yanı sıra mevcut durumun da her açıdan ve boyuttan tam anlamıyla idrakinin mümkün olmadığını ve bu bilinç ile karmaşık ve belirsiz olan bir ortamda örgütlere özellikle holistik bir yaklaşım sunmaktadır.

Yaşayan kuantum sistemleri (biz de dahil olmak üzere tüm organik yaşam) “karmaşık uyarlanabilir sistemler” olarak adlandırılmakta ve karmaşıklık biliminin çığır açan çalışmalarında da öne çıkmaktadır. Aslında karmaşıklık biliminin kendisi daha büyük kuantum paradigmasının bir ürünüdür (Zohar, 2022, s. 41).

Örgütler, çağın getirdiği dinamiklere uyum sağlayabilmeleri için entegrasyon ve iş birliği modelleri geliştirmelerinin zorunluluk olduğunu görmektedir. Örgütler, sistemler, hiyerarşik yapılar açık/kapalı, organik/mekanik, yukarıdan aşağıya (emir-komuta), bölümsel, matris vb. gibi çok şekilde sınıflandırmalara ve bölümlendirmelere tabi tutulmuştur. Bütün kavramların kendi zaman dilimleri içinde avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu sürecin temellerinin Newton’un yasalarına dayandığı fakat artık bireyin ve bütünün gelişmesinden kaynaklı yeni kavramlara ihtiyaç duyulduğu, mevcut iş modellerinin çevrenin ihtiyacına cevap vermede yetersiz kaldığı ifade edilmektedir.

Bilimde ortaya çıkan her keşif doğrudan ve dolaylı olarak yaşam biçimlerini de dönüştürmektedir. Aslında, bu dönüşüm dünyadaki yaşam hakkında varsayımları da dönüştürmektedir. Örgütlerin de canlı bir organizma topluluğu olduğu düşünüldüğünde, onlar da bu evrimi yaşamaktadırlar. Örgütler daha ince noktalarda bireyselleşirken bu bireyselleşmeyi bir bütünsel yaklaşım (bilinç) içerisinde gerçekleştirmelerinin muhtemel olacağı söylenebilir. Bir örgütün, sistem içerisinde esas rolünü bulabilmesi çok değerli olacaktır. Esas rolünü bulabilmesi örgütteki birkaç yıldız çalışanla veya üst düzey çalışanla gerçekleştirilemeyecek kadar komplike ve bütüncül bir iş modeli gerektirmektedir. Esas rol, örgütlerin büyük amaçlarını bulabilmelerini ve amaçları ile tutarlı olacak şekilde ekonomik değerler/çıktılar yaratmalarını sağlayacaktır. Gelişen birey, örgüt ve dünya bağlantısaldır.

Kuantum örgütlerde çalışanlar, kendi başlarına sorumlu liderlere dönüştürülmeli, kendilerini ve işlerini organize etmeli, kararlar alma özgürlüğüne sahip olmalı, aynı zamanda kendilerini motive etmeli, işlerini ve ürünlerini geliştirmeli ve çok yönlü olan güçlü bir iletişim ile yaratıcı diyaloglar kurmalıdır (Zohar, 2022, s. 159-160). Örgütlerde, çalışanlara yeni içgörüler kazandırılmasıyla çalışanların kendi gerçekliklerini yeniden çerçevelemeleri ve böylece kazanılan derinlik ile küresel ve sosyal zorlukları bütünlük ve bağlantılılık ile ele alabilmeleri mümkün olabilmektedir (Laszlo, 2020, s. 1). Ayrıca, insanların içinde bulunduğu çevredeki değişkenleri bağımlı ve bağımsız olarak ayrıştırmalarının karmaşıklığı ile karşı karşıya kalmakta olduğu, her şeyin bir diğerinin içinde olduğu veya diğerinden etkilendiği, ilintili bir ilişkinin olduğu da belirtilmelidir (Şengöz, 2022, s. 10).

Kuantum örgütleri, müşterilerine iyi gıda ve güvenli ilaç verip aynı zamanda çevreyi koruyan önlemler alırken sağlıklı kâr elde edebileceklerini bilen örgütlerdir. Kuantum örgütleri, herhangi bir maliyet ölçüsünde kısa vadeli kâr maksimizasyonunu reddederler ve bunun yerine, kendi uzun vadeli sürdürülebilirliklerini de sağlayan uzun vadeli müşteri sadakati ve güveni inşa ederler (Zohar, 2022, s. 162). Rekabetin çok ötesinde, sektörlerin stratejik kuantum yönetimi raporlarının; paylaşım, yatırımın geri dönüşü, yeniliklerde liderlik, robotik ve depolanmış bilgi, yapay zekâ ve sentezlenmiş anılar, deneyimler, ürünler ve mallar gibi daha birçok konuyu kapsayacak şekilde sağlanması mümkün olabilir (Putz ve Petrişor, 2022, s. 523). Bu noktada örgütlerin mevcut ve gelecek zaman diliminde başarılılığı ve kârlılığının, kendisinden daha geniş bir sistem bakış açısı içinde görebilmesi ve rolünü çok iyi anlayabilmesi ile mümkün olacağı söylenebilir.

Kuantum örgütlerinin belirli bir planı olmaması veya formüle edilememesi kuantumun doğasından kaynaklanmaktadır. Her bir örgüt faaliyet gösterdiği faaliyet alanının veya endüstrinin ihtiyaç ve taleplerine uyacak şekilde yön vererek örgüt kültürünü geliştirecektir. Çin'deki Haier Group (bir imalat endüstrisi), onun Amerika'daki bağlı kuruluşu GE Appliances ve Hindistan'daki (sağlık sektöründe faaliyet gösteren) Roche Pharmaceutical'ın kuantum örgütlerini ne kadar farklı şekillendirdikleri ve bunun yol açtığı farklı örgüt kültürlerinin ortaya çıktığı görülmektedir (Zohar, 2022, s. 157). Örgütlerin, sadece kendileri ve bazı gruplar için zenginlik yaratmaya odaklanmayıp, dünya içinde iyi işler yapabilme potansiyellerini içlerinde barındırdıkları bilinmektedir.

Bu potansiyelin iş süreçleri üzerine daha çok düşünerek, farkındalık sahibi olarak ve bütüncül bir yaklaşımı benimseyerek başarılabacağı ifade edilebilir. Buradaki amaç, yalnızca sermaye hissedarları için değil, herkes için refah oluşturulması şeklinde vurgulanmaktadır (Laszlo, 2020, s. 10).

Örgütler tarafından insanların ve çevrenin sömürülmesi, örgütlerin sosyal konumlarını ve dünya üzerindeki coğrafi konumlarını diğerleri diyerek, bütüncül bir yaklaşımdan uzak bir şekilde ayırmacı bir yönetim illüzyonu ile gerçekleştirmeleri durumunun bir an evvel dönüştürülmesinin gerekliliği gerek iklim krizleri ile gerekse dünya nüfusunda yaşanan dramatik olaylarla kendini göstermektedir. Yeşil teknoloji ve çevre dostu üretimler ve yönetimler ile önce doğa anlayışına sahip örgütlerin sayısı hızla artmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Aslında, bütün bilim alanlarının deneyimlediği durumun yönetim bilimi alanında da gerçekleştiği ifade edilebilir. Yani hem dış/ıç çevrede ortaya çıkan hiper boyuttaki dönüşümler ve değişimler akımına uyum sağlamak adına hem de sürdürülebilirlik çerçevesinde yenilikler yapılarak etki ve tepki akışı gerçekleştirilmektedir. Arayış, her çağda var olmuştur. Bu çağın, geçmişi ve geleceği hem ayıran hem birleştiren bir eşik görevi görüyor olduğu söylenebilir. Bir örgütteki mikro birimden makro birime kadar her bireyin, her işin, her teknolojinin, her görevin, her kararın belirsizlik içinde büyüyerek ve gelişerek, aynı zamanda başkalarının büyümesine ve gelişmesine katkıda bulunabilecek bir yaşam ve iş felsefesi veya kültürünün oluşturulması yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

Gelecekteki çalışmalarda kuantum teorisi daha kapsamlı ele alınarak yönetimle ilişkisi daha detaylı şekilde kurulabilir. Kuantum yönetim modelleri çalışılabilir. Klasik yönetim modelleri ile kuantum yönetim modelleri karşılaştırılabilir. Kuantum teorisi ile motivasyon teorileri ele alınabilir. Yeni yaklaşımları içeren el rehberleri hazırlanabilir. Araştırmacılara örnek bir uygulama olarak Altıntaş vd. (2020) tarafından organizasyon-çevre ilişkilerinin kuantum fiziğinden faydalanılarak ölçülmesine yönelik çalışma ile sosyal bilimlerin doğa bilimleri kuramları ile açıklanabileceği gösterilebilir. Örgütlerin somut ve soyut alanlar kapsamında değişiminin mutlak hareketlere göre şekillenmesiyle beraber, kuantum çağında mevcut durumların gözlenebilirlik ilkesine göre değerlendirildiği kuantum yönetimi çerçevesinde ele

alınabilir. Özellikle karbon ayak izlerini n trlemeye çalışan şirketlerin yönetimlerindeki dönüşümlerin holistik bir yaklaşıma dönüşüp dönüşmediği incelenebilir. Ekosistem topluluğu olarak bütünsel bir değer nasıl yaratılabilir üzerine çalışmalar yapılabilir. Bireylerin ve örgütlerin sahip oldukları müşteri kimliklerinin yaşam döngüsü yaklaşımı çerçevesinde bütünsel kullanımı ele alınabilir.

Termodinamik sistemlerdeki düzen kaostan doğmaktadır. O halde negatif olarak adlandırılan bir durum başarılı şekilde yönlendirilip y netilebilirse yaratıcılığın nasıl ortaya çıkacağı araştırılabilir. Örgütlerin daha fazla nasıl yaratıcı olabileceği de incelenebilir. Örgütlerin yaşadığı sistemsel dönüşümler kuantum yönetimi açısından ele alınabilir. Örgütlerdeki kültürel dönüşümlerin çalışılması önerilebilir. Son olarak, küçük organizmaların işleyişi gibi örgütlerde yeni yönetim modelleri hakkında çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Altıntaş, F. F., Yıldıran, C. ve Tan, F. Z. (2020). Organizasyon- evre ilişkilerinin kuantum fiziği ile açıklanması. *The Journal of Academic Social Science*, 8(100), 156-179.
- Beatty, C. A. ve Barker Scott, B. A. (2004). *Building smart teams: A roadmap to high performance*. Sage.
- Beiser, A. (2008). *Modern fiziğin kavramları*. (G.  neng t,  ev.). Akademi Yayıncılık.
- Bozorgi, F., Jahangir Fard, M. ve Sharifi, A. (2020). Design of quantum leadership model in Iranian State Universities. *Iranian Journal of Educational Sociology*, 3(1), 9-22.
- Değirmenci, M. ve Utku, ř. (2000). Yönetim ve örgüt yapısına kuantum mekaniği açısından bir bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 1(2), 76-83.
- d'Espagnat, B. (1979). The quantum theory and reality. *Scientific American*, 241(5), 158-181.
- Englert, B. G. (2013). On quantum theory. *The European Physical Journal*, 67, 1-16.
- Ford, K. W. (2019). *101 Soruda kuantum - g remediğiniz dünya hakkında bilmeniz gereken her şey*. (B. G n lşen,  ev.). Alfa Bilim.

- Fris, J. ve Lazaridou, A. (2006). An additional way of thinking about organizational life and leadership: The quantum perspective. *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*, 48, 1-29.
- Gasiorowicz, S. (2003). *Quantum physics*. John Wiley & Sons Inc.
- Geok, S. W. Ve Shaari, A. (2020). Show up & be seen: A study towards quantum leadership in quantum era. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 411-429.
- Guillory, W. A. (2007). The future perfect organization: Leadership for the twenty-first century. *Journal of Industrial and commercial Training*, 39(1), 52-58.
- Hamel, G. ve Zahini, M. (2022). *Hümanokrasi: İnsan odaklı şirketler yaratmak*. (M. Kırış, Çev.). Nova Yayınevi.
- Laszlo, C. (2019). Strengthening humanistic management. *Humanistic Management Journal*, 4(1), 85-94.
- Laszlo, C. (2020). Quantum management: the practices and science of flourishing enterprise. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 17(4), 301-315.
- McDaniel Jr, R. R. ve Walls, M. E. (1997). Diversity as a management strategy for organizations: A view through the lenses of chaos and quantum theories. *Journal of Management Inquiry*, 6(4), 363-375.
- Overman, E. S. (1996). The new sciences of administration: Chaos and quantum theory. *Public Administration Review*, 56(5), 487-491.
- Özsungur, F. (2021). Quantum management of hospital in the post-COVID-19. *American Journal of Biomedical Science & Research*, 14(1), 40-44.
- Putz, M. V., & Petrișor, I. I. (2022). Carbon nano-clustering introducing quantum management. *Fullerenes, Nanotubes and Carbon Nanostructures*, 30(5), 516-524.
- Rae, A. I. M. (2004). *Quantum physics: Illusion or reality?* Cambridge University Press.
- Rohrlich, F. (1992). *From paradox to reality: Our basic concepts of the physical world*. Cambridge University Press.

- Sazesh, A. ve Siadat, S. A. (2018). The relationship between quantum management and organizational agility in ministry of roads and urban development of Golestan province, Iran. *Dutch Journal of Finance and Management*, 2(2), 51-54.
- Stacey, R. D., Griffin, D. ve Shaw, P. (2000). *Complexity and management: Fad or radical challenge to systems thinking?* Routledge.
- Şanal, M. (2020). Yönetimde sinerji için kuantum bakış açısı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 42-50.
- Şengöz, M. (2022). Kuantum fikrinin yönetim bilimine katkısının incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 1-12.
- Yin, X. (2019). Review and prospect of quantum management. *American Journal of Industrial and Business Management*, 9(12), 2220-2230.
- Zohar, D. (2022). *Zero distance management in the quantum age*. Palgrave Macmillan.